

**INSTITUT NATIONAL
DES LANGUES ET CIVILISATIONS
ORIENTALES**

**CONTRIBUTION
A L'ANTHROPOLOGIE
HISTORIQUE:**

**LES RITUELS
DE KADIRGAET DE SULTAN MURAT
EN MER NOIRE,**

La fête de Yayla est-elle d'origine turque ?

MASTER II

Mémoire de recherche

Préparé par TONI PEZ

Sous la direction de FARUK BILICI

2012

İÇİNDEKİLER :

ARAŞTIRMA HAKKINDA	5
GİRİŞ	9
TRABZON HAKKINDA	11
A - TRABZON KELİMESİNİN TARİHÇESİ:	11
B - TRABZON BÖLGESİNİN KONUMU:	13
C - TRABZON'UN TARİHİ:	14
a - Yunan Sömürgeleşiminden önceki dönem Trabzon'u:	15
b - Antik Çağ Trabzon'undaki İyonya dönemi:	15
c - Pontus Krallığı ve Trabzon:	16
d - Polemon dönemi Trabzon:	16
e - Roma dönemi Trabzon:	16
f - Doğu Roma veya Bizans döneminde Trabzon:	17
g - Trabzon Rum İmparatorluğu dönemi:	17
h - Osmanlı dönemindeki Trabzon:	18
COĞRAFYA:	19
1 - Yer şekilleri:	19
2 - Trabzon'un Doğu iklim özellikleri:	21
3 - Bitki Örtüsü:	23
4- Doğu Karadeniz Faunası:	23
DEMOGRAFİ:	23
EKONOMİ:	24
 1. BÖLÜM, KADIRGA VE SULTAN MURAT'IN KONUMLARI, İSİMLERİ VE TARİHLERİ	25
A - YAYLALARIN KONUMU:	25
1) - Kadirga:	26
3) - Sultan Murat:	27
B - KADIRGA VE SULTAN MURAT İSİMLERİ:	29
1) - Kadirga:	29
2) - Sultan Murat:	33
C - KADIRGA VE SULTAN MURAT YÖRESİNİN TARİHİ:	37
Kadirga ve Sultan Murat örnekleriyle Doğu Karadenize Türklerin iki farklı Sızma Şekli:	41
Kadirga ve Sultan Murat örnekleriyle, Doğu Karadeniz'e Türklerin iki farklı sızma şekli (2):	46
Kadirga ve Çepnilerin XIV - XV. Yüzyıldaki muhtemel yaşamları:	48
 2. BÖLÜM... Ritüeller, yayla şenlikleri:	56
A - TÜRKLERDE KUTLAMA ANLAYIŞI:	56
Türklerde « Kutlama » Algısı:	57
B - KADIRGA VE SULTAN MURAT RİTÜELİ:	75

a - Şenlik anlamına gelen yerel sözcükler:	75
b - Ritüelin coğrafi konumu:.....	81
c - Ritüelin özneleri:	81
c - Ritüel Zamanı:	82
e - Geçmiş zaman yayla şenliği:	83
f - Günümüzün yayla şenliği:	85
g - Yayla Şenliğinde Dans ve Müziğin Önemi:.....	88
C - YAYLA ŞENLİK RİTÜELİ DİNİ BİR ANLAM İÇERMEKTE MİDİR?	103
1 - Kadirga camileri:	104
2 - Kadirga'nın temel özelliği:	107
3 - Sultan Murat'ın durumu:	109
 3. BÖLÜM...YAYLA HAKKINDA:.....	121
A - YAYLA:.....	121
1 - Türklere göre yayla:.....	121
2 - Yayla, bakış açıları, tanımlamalar:.....	122
3 - Yaylanın etimolojisi	123
4 - Yaylanın anlamı:.....	130
5 - Fransızcada yayla:	134
6 - Parhar konusunda:	136
B - YAYLA ORTAMINDAKİ YERLEŞİMLE KÖYÜN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ.	137
1 - KARADENİZ KÖYÜ:	138
2 - YAYLA TİPİ KONUT	143
 4 - BÖLÜM: PASTORALİSME /ÇOBANSALLIK ve TRANZÜMANS/YAYLACILIK.....	153
A - PASTORALİSME/ÇOBANSALLIK:.....	153
a - Gözden geçirilip düzeltilmiş pastoralizm tanımı:	154
b - Çoban (pasteur veya berger):.....	155
c - Yaylacı:	155
d - Çobansallık çeşitleri:	156
e - Doğu Karadeniz pastoralizm/çobansallığının kısaca tarihi:.....	162
B - TRANSHUMANCE/TRANZÜMANS:	165
1 - Transhumance/Tranzümans, nasıl tanımlanmalı?	165
2 - Mevsimlik tranzümanslı konaklaması:	169
3 - Mevsimsel tranzümanslar:.....	169
4 - Transhument (tranzüman) ve yaylacı:	170
5 - Tranzümans çeşitleri:	171
6 - Doğu Karadeniz tranzümanı.	173
7 - Doğu Karadeniz yaylacılığı:	178
8 - Tranzümansın tarihi:.....	184

9 - Tranzümanın Doğu Karadeniz’de yaygınlaşması:	187
GENEL SONUÇ:	193
BİBLİOGRAFİ:	204

ARAŞTIRMA HAKKINDA

Araştırma, kırsal ortamdaki yaylacılık faaliyeti çerçevesinde gerçekleştirilen kutlama ritüellerine yoğunlaşmaktadır. İnceleme, daha ziyade tarihî antropolojiye bir katkı sağlama amacı taşımaktadır. Bu amaçla, Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinin karakteristik iki ünlü yaylasının (Kadırga ve SultanMurat yaylaları) tarihte ve günümüzdeki durumunu, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açılardan ele almaktadır. Buradaki ritüel türünün, yani kutlama şeklinin, yayla şenliği ritüeli bağlamında düşünülmesi gerekir. İnceleme, adı geçen iki yaylanın özelliklerini mukayeseli bir yaklaşımla ortaya koymaktadır.

Yayla ve yaylacılık, genellikle Doğu Karadeniz ve hatta tüm Türkiye'de çok az bilinen bir faaliyet alanıdır. Konu üzerindeki sınırlı sayıdaki araştırma, günümüze değin, tatminkâr ve gerçek bir aydınlanma sağlayamamıştır. Çünkü bu araştırmalar, çoğunlukla temel özellikleri ele almaksızın genel bir yaklaşımda sınırlı kalmışlardır.

SORUNSA:

İlk önce, Kadırga ve Sultan Murat yayla şenliklerinin nasıl doğduklarını anlamaya çalışacağız. Bu etkinliklerin kökeninde dinî bir içerik mi yoksa bir gelenek mi yer almaktadır? Türk yayla şenlikleri, yaylacılığın yapıldığı başka ülkelerin yayla şenliklerinden farklı mıdır? Eğer buna cevap olumluysa, aradaki farklar nelerdir? Özetle, sorunsal şu şekilde formüle edilmelidir:

- “Araştırmanın konusu, Kadırga ve Sultan Murat şenliğinin Doğu Karadeniz’de ortaya çıkışının sebepleri, dünden bugüne tarih içerisindeki yolculuğu ve günümüzdeki yayla şenlik ritüeli anlayışı üzerinedir”.

YÖNTEM:

İzlenen yol, Kadırga ve Sultan Murat yaylalarını kapsayan coğrafî, tarihî, kültürel ve siyasal kontekstleri ele alan etnografik ve antropolojik bir yaklaşımdır. Atıf yapılan teorik çerçeve, yayla şenliğinin kaynağında yer alan ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerin tarihi antropolojisidir.

Araştırma iki ana eksen etrafında yapılanmaktadır:

1) Başlangıç kısmında:

Belgesel özellikli olan çalışma, konuyu ortaya koymayı kolaylaştırmıştır. Öncelikle, şenlik kutlamasıyla ilgili üç genel tema ele alınmaktadır: Türkiye’deki kutlama kavramı, yayla şenliği ve yaylacılık. Daha sonra, bu temalar çerçevesinde, eldeki verilerle, Kadırga ve Sultan Murat ritüelleri değerlendirilecektir. Bu yaylalar hakkındaki belgesel araştırmada,

bölgenin tarihi, yerel kutlamaları, iktisadî durumu vb. gibi farklı ancak dolaylı ve/veya dolaysız olarak konuyu ilgilendiren temalara da yer yer değinilmektedir. Ayrıca, aşağıda yer alan kurum ve araştırma kaynaklarından da istifade edilmiştir

- UNESCO, FDDM (Fondation pour le Développement Durable des Régions de Montagne - Dağlık Bölgelerin Sürdürülebilir Kalkınması Vakfı), Bükreş Karadeniz Üniversitesi Network Ağı, Danimarka Milli Araştırma Vakfının Karadeniz Etütleri Merkezi'nin Raporları.
- İTÜ, TTÜ, SÜ, AKÜ'nün yaptığı araştırmalar.
- YÖK nezdindeki konusu yaylalar olan araştırma tezleri.
- Alp Kuşağı Antropologlar Birliği, İstanbul Fransız Enstitüsü Anadolu Araştırmaları Bölümü ve Fransa Çobansallık¹ Odası kaynakları (Maison du Pastoralisme) vs.

2) Saha çalışması:

Araştırma, antropoloji alanında olduğundan, saha çalışması kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu çalışma, çok detaylı olmamakla birlikte, temel göstegeleri gün yüzüne çıkartmak için yeterli olmuştur.

Çalışma aynı zamanda, yaylacılık ve iki yayladaki kutlama ritüelleriyle bağlantılı olan bir dizi aktörle (yerel hayvan yetiştiricileri, belediye başkanları, muhtarlar, mülki âmirler, odalar, birlikler, üreticiler vs.) görüşme yapmayı gerektirmiştir.

Sahadaki temaslar verimli olmakla beraber, ilişki kurmak kolay olmamıştır. Saha çalışması, gelecekte, ilgili konuda başka araştırmalar (örneğin: Doğu Karadeniz Yaylacılığı) yapmak için yeni ilişkiler kurabilmemi kolaylaştırıcı olmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI:

İlk amaç:

Genelde az bilinen konulara tatminkâr cevaplar getirebilmek: Türkiye'de ve Doğu Karadeniz bölgesindeki yayla ve kutlama kavramı, yayla ve yaylacılık arasındaki ilişki hakkında. Yayla ve yayla şenliği, öz itibarıyla yaylacılık faaliyetinden kaynaklanmaktadır.

Yakın geçmişten itibaren, yaylacılık, batı ülkelerinde yeniden güncel bir faaliyet konusu olmuştur. Bu ülkelerin siyasi yöneticileri ve ilgili aktörleri 20 yılı aşkın bir süredir aralıksız olarak bu faaliyeti yeniden canlandırmaya çalışmaktadırlar. Toplumsal, iktisadî ve çevresel olumlu geri dönüşleri olan bu konuda tarihî bir bilinçlenme söz konusudur.

¹ Çobansallık tanımı konusunda bkz. s. 155.

Türkiye’de ise, batılı ülkelerdeki hareketlilik henüz görülmemektedir. Ancak, küçük bir bilinçlenme başlangıcı, durumun yakın bir gelecekte değişeceğinin işareti sayılmalıdır. Bu arada, yaylacılığın Türkiye’de yeniden canlanmasından önce, bu alanda faydalı ve temel bilgilerin değerlendirilerek bir veri altyapısı oluşturmak kaçınılmazdır. Bu bilgiler ancak ziraî ve özellikle antropolojik araştırmalarda dikkate alınıp, uygulandığı, kısaca yararlı olduğu ölçüde katkı sağlayabilecektir. Tezimin mütevazı hedefi, gelecekteki çok daha kapsamlı araştırmalara kapı aralayan bir hareket noktası ve atlama taşı oluşturabilme kaygısıdır.

İkinci amaç:

İkinci sıradaki hedefim ise, bilimsel bilgiler açısından bir boşluğu doldurma olmuştur. Bu eksiklik, Doğu Karadeniz’deki geleneksel hayvancılık ve yaylacılık yöntemlerinin bilinmesi üzerinedir. Bölge, konuyla ilgili bilginin yetersiz kaldığı bir yerdir. Araştırmacı Xavier de Planhol, birkaç yıl önce şöyle demektedir: “Doğu Karadeniz, Anadolu’nun, hayvancılık yöntemleri ve çobansallık tipinin henüz bilinmediği yegâne bölgesidir”.

KONU YA OLAN İLGİM:

Yaşamım boyunca, hayvancılık, yaylacılık ve hayvanla ilgili her şey ilgimi çekmiştir. Aynı zamanda, dağ, dağ toplumları ve göçer-çoban dünyası bende derin bir merak uyandırmıştır. Babam, İtalya’da başladığı veterinerlik tahsilini savaştan dolayı bitirememiştir. 1980’li yıllarda ailemin yaşadığı ekonomik sıkıntılardan dolayı, ordunun veterinerlik hizmetlerinde yer alabilmek için şansımı denemek istedim. Ancak, şahsıma vaad ettikleri eğitim imkânı sözü hiç bir zaman yerine getirilmedi. Bu arada, Master II araştırmasının konusu, güzel bir tesadüf olarak bu arzumla birebir örtüşmektedir.

TEŞEKKÜR:

İlk önce...

Değerli eşim Leylâ'nın anlayış ve desteğiyle araştırmamı Paris-INALCO Üniversitesi'inde tamamlayarak jüriye sunumunu yaptım. Eşim tarafından cesaretlendirilmeseydim tezimi bitiremezdim; içten teşekkürlerimle...

ve

Anem ve Babam'a bu tez dâhil her şey için derin saygılarımı gönderiyorum.

Alt paragrafta isimleri yer alan kişilere (ve unutmuş olduklarımın anlayışlarına sığınarak) de teşekkür ve saygılarımı sunarım:

Karakaş ailesinden en yaşlı ve tek yaylacı Ayşe Hala, Ali Çağırankaya, Nuri Çağırankaya, Nimet Çağırankaya, Nuri Aloğlu (Rize), Nihat Özmen, Kamil Aşkın Akoba (otodidakt, Fransızca dâhil 10 dilde yüksek seviye), Collège de France onursal Profesörü, Anne-Marie Brisbarre (Fransa'daki tranzüman uzmanı), Audrey Pégaz-Fiornet "Fransız Yaylacılığı" Doktoru, Stéphane de Tapia, Abdullah Akat (Doğu Karadeniz Müziği konulu doktora tezi - Trabzon), Ahmet Öztürk, Muhammet Balcı, Osman Tüylüoğlu; Kadirga yaylasından Osman Turan, Mustafa Küçük, Ahmet Çatal, Mustafa Öztürk, Muharrem Yılmaz, Yakup Tohumlu, Hasan Köse, antropolog Mehmet Atalar (Osmanlı arşivi); Mehmet Kazancı, Abdullah Seven (Kökner köyü Muhtarı), Ahmet Bayoğlu, İsmail Çakmak (kemençe müzisyeni), Şemsettin Hatipoğlu, Ayşenur Kolivar, İsmail Özsoy, Fahrettin Dursun, Ali Tatlı, Emin Güneş, Kazım Çizgici, Celal Çizgici, Mahmut Dursun Hatunoğlu, Mehmet Birinci Hekimoğlu, Yusuf Çiçek, Nilgün Hansoy ve Derya Erkut.

Araştırmamın Türkçe 'ye çevrilerek kazandırılması amacıyla benim de içinde yer aldığım son derece titiz, bilimsel, istisnai ve uzun soluklu bu çalışmadaki sabırlı ve zenginleştirici katkılarından dolayı dostluğunu kazandığım Ahmet Duru'ya teşekkür ederim.

İstanbul 26. 09. 2014

Toni PEZ

GİRİŞ

Konuya başlarken, öncelikle kaynak bulma veya kaynağa ulaşma gibi sorunlardan söz etmek istiyorum.

Yaylacılık ve yayla şenlikleri konusunda hangi kaynaklara sahibiz? Neredeyse hiç bir kaynak bölge insanının yaşamında çok önemli bir yer tutan bu faaliyetlerden bahsetmemektedir. İlk Karadeniz Ansiklopedik Sözlüğünün yazarı Özhan Öztürk örneğini ele alırsak, bölgede birçok araştırma yapmış, Doğu Karadeniz yaylacılığında bahsetmiş olan ve bölgeyi en iyi tanıyan kişilerden bir tanesidir. Ancak, Öztürk bile, genelde yaylacılık ve özelde ise yayla şenlikleriyle ilgili belgesel kaynak yokluğunu kabul etmektedir.

Türklerin Anadolu'ya göçmelerinden önce, Doğu Karadeniz bölgesi halkı, yaylacılık ve yayla şenliği yapmış olsaydı, bu faaliyetlerden günümüze hiç olmazsa yazılı bir belge veya iz kalmış olurdu. Üstelik o dönemde, yani, yörede Türklerden önce yerleşik bir toplum yaşamış ve yaşamın tüm alanlarında yazıyı kullanan bir medeniyet kurmuşlardı. Buna karşılık, o dönemden kalan yazılı bir kaynak bulunmaması, yaylacılığın bölgeye yeni gelenlerle getirilmiş olduğuna da işaret etmektedir. Öte yandan, göçer-çoban Türkler, aslında yazılı bir gelenekleri olmadığından, çok nadir olarak yazılı belge bırakmış, özellikle sözel² bir kültür geliştirmişlerdir. Günümüzde konuyla ilgili yeni araştırmalar yapılmakta, ancak bunlar ya yüzeysel ya da bilimsellikten ziyade romantiktirler. Araştırmaların çoğu bir durum tasviriyle sınırlı kaldığından eksik olmaktadır.

Araştırmamı bahsettiğim koşullar içerisinde gerçekleştirdim. Çeşitli bilgi, belge ve veriler arasında mukayeseli bir değerlendirme yaparak seçtiklerim arasından, en gerçekçi ve doğru olarak gördüğümü çalışmamla aktardım. Örneğin yayla, genel anlamda bayram, yaylacılık veya çobansallık kavramları, dağ ve köy tipi konutlar ve yaşam tarzları arasındaki ilişkiler vs. gibi belirleyici kavramlar üzerinde durmam ve entellektüel bir titizlikle yaklaşmam gerekliydi. Bu kavramlar hafızalarda, ya çok karmaşık veya yanlış değerlendirilmekteydi. Eğer onları ele alıp da tekrar tekrar rötuşlar yaparak düzeltmeye çalışmasaydım, bugün bu araştırma gerçekleşmemiş olurdu. Bu bağlamda, bir takım eksikleri (göçer-çobansallık, yaylacılık, çoban ve çobansallık/pastoralisme) gidermek amacıyla, kişisel önermelerimi de çalışmanın hamuruna kattım.

² Yazılı kültürün yokluğunu muhakkak ki bir medeniyet eksikliğinin işareti saymamak gerekir. Göçebe-çoban, kendi yaşam tarzıyla yaşamın realitesi içinde, yani yaşadığı zamandan geleceğe iz bırakma gibi bir kaygı taşımamaktadır. Yalnızca yaşadığımız anı, şimdiki zamanı gerektiği gibi tanıyabileceğimiz ilkesini düstur edinmiştir. Onun için, geçmiş zaman yine de belli bir öneme sahip olmakla beraber, yine de, geçmiş zamanın en çok, baba, babanın babası vs. den sözel olarak aktarılabilir bir özelliği bulunmaktadır. Tarih, dimağlarda canlı kalabildiği ölçüde, yeni nesillere aktarmak amacıyla sözel olarak hatırlanabilmektedir. 1. ve 2. Dünya savaşlarının sebep olduğu (Gümüşde de dünyayı sarsan kanlı savaşlardaki gibi) iki büyük felaketi ve günümüze değin geçmiş dönem savaşlarını, acılarını vs. anlatan çok sayıda yazılı belge ve eserin neye yaradığını kendi kendimize hiç sorduk mu acaba? Sonuç olarak, nasıl ki yazılı kültür olumlanan bir yaşam tarzıdır, göçebe-çobansal yaşam seçeneği de, en az onun kadar güzeldir. Göçebe-çobanlar, Türk Boyları Birliği Konferansyonunu kurduktan sonra, ihtiyaç duydukları yazılı kültürü de doğal olarak yaşamlarına dâhil etmişlerdir.

Konuyu antropolojik bir anlayışla ele alarak yayla şenliğinin nasıl doğduğunu, bölgedeki geçmişi ve bu denli yüksek ortamlarda böyle bir etkinliğin yapılmasına sebep olan şeyin ne olduğunu açıklamaya çalıştım.

Araştırma, Trabzon eyaletinin genel bir sunumuyla başlayıp aşağıda sıraladığım dört bölüm halinde devam etmektedir:

- İlk bölüm: iki yaylanın, üç kısım şeklinde sunumunu içerir: İki yaylanın konumları; isimlerinin tarihçesi; kişisel ele alış ve düzeltmelerimle birlikte göçebe-çoban yaşam tarzının tarihçesi.
- İkinci bölüm: üç kısma ayrılmış olan ritüel/kutlamadan oluşur: Türklerde bayram kavramı; ritüel; ritüelin içeriği dinî midir ?
- Üçüncü bölüm: Yayla kavramı ve yayla konutu başlıklı iki kısımdan oluşan yayla konusu.
- Dördüncü ve son bölüm: pastoralisme/çobansallık konusunda üç kısımdan oluşmaktadır: Pastoralisme/çobansallık, transhumance/yayla göçü; yaylacılık.

TRABZON HAKKINDA



Joseph Pitton de Tournefort'a göre
XVII. yüzyılda Trabzon.

A - TRABZON KELİMESİNİN TARİHÇESİ:

Trabzon'un en eski bilinen ismi *Trapezus*'dur. Bu ismi, bize ilk tanıtan Anabasis eseriyle Ksenofon'dur. *Trapezus* isminin, « masa » anlamında olan Antik Yunanca *Trapeza*'dan gelen Rumca *Trapezunta* (*Τραπεζούντα*) ismiyle bağlantılı olduğu söylenmektedir. Trabzon'un neden bir masaya benzetildiğini anlamak pek mümkün gözükmemektedir.

Aşkın Akoba'ya göre, *Trapezon* isminin sonundaki *On* eki, *Trapezi* kelimesini çoğullaştıran genetik halidir ve böylece *Trapezon* « çok masa » anlamına gelmektedir. Bu masaların, İyon ticarî koloni noktasındaki eski « sarraflık masa »ları olabileceğini söylemektedir. Belki de, İpek Yolunun son noktası olan *Trapezus*'un (Trabzon), Orta-doğu, Orta Asya, Hindistan, Çin vb. gibi ülkelerle yapılan ticaretin kesişme noktası olmasından dolayı « sarraflık masaları » benzetmesi mümkün gözükmemektedir. Ticarî alışveriş muhtemelen sarrafların masaları (tezgâhları) üzerinde gerçekleşmekteydi. Ticaret ve sarraflık faaliyetlerinin bu kolonide yoğunlaşması, küçük « Karadeniz İsviçresi » gibi bir imajın yayılmasına yol açmıştır. Sitenin İpek Yolu özelliği, ancak VIII. yüzyıl civarında ortaya çıkacağından, « masalar sitesi » yakıştırması tartışmalıdır ve mantıklı gözükmemektedir.

Öte yandan, İslam ve Ortaçağ batılı kaynakları, birçok dikkat çeken³ isimden bahseder: Müslümanlar şehri, *Trabezunde* veya *Atrabezuni*, batılılar ise, *Trabezonda*, *Trebezonde*, *Trebexonda*, *Trebisond*, *Trapezunt* ve *Trabisond* olarak adlandırmışlardır. Sözcükler, « kum rengi iki kafalı gümüş kartal yuvası » ve « altın gagalı kartal » anlamındadır. Evliya Çelebi, “Seyahatname” isimli eserinde, sonradan *Tarb-i efsun*, daha sonra *Trabizun*, *Tarabizon* ve en sonunda Trabzon şeklini alan ve eğlence yeri anlamına gelen *Tarb-i efsun* sözcüğünden bahsetmektedir. *Tarab* kelimesi Arapaça, *Efzun* ise Farsçadır.

Aşağıda, Trabzon kelimesinin kökeni için farklı önermeler yer almaktadır:

- Şakir Şevket⁴ ve Mahmut Goloğlu⁵, sonradan Trabzon olacak kente, halkın *Tuğra Bozan* ismini verdiğini anlatır. Bijişkyan⁶ ise Trabzon Rum İmparatorluğunu yendikten sonra kente *Tuğra Bozan* yerine *Tabur Bozan* dendiğini anlatır.
- Kemal Karadenizli⁷ ise, eski Türkçe kelimelerin bir araya gelerek: *Tur* (İranlılar Türkler için derlerdi) + *Ab* + *Zon* (yer) « Türklerin Ülkesi » anlamına gelen Trabzon şeklini aldığından bahseder. Yazara göre, tarih öncesi dönemde, çok eski bir Türk kavimi olan Tirabiren halkı burada yaşamaktaydı. Karadenizli, Dede Korkut’un kitabında, Trabzon için *Turabuzon* kelimesinden bahsettiğini aktarmaktadır.

Burada, açıklanma ihtiyacı olan bir başka bilgi dikkat çekmektedir: Acaba Ksenofon çağının *Trapezus*’uyla günümüzün Trabzon’u aynı yerde mi kurulmuşlardı? Yeterli bilimsel kanıta dayanmaksızın, bazıları, kentin Antik çağda, Rize istikametinde günümüzdeki Trabzon’dan 75 km uzakta yer aldığını ileri sürmektedirler. Araştırmacılar, Trabzon’a en eski yerleşimin, MÖ. VII. yüzyılda bölgeye gelen ilk Miletli İyonyalılarından bile 1.000 yılın üzerindeki eski bir tarihte olduğunu ileri sürmektedirler.

Mevcut olan hiç bir önermenin kesin bir açıklama getirememesinden dolayı, *Trapezus* konusundaki tüm bu tespitlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

³ Melek Öksüz, “Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış”, Karadeniz Araştırmaları, Ankara, 2005, numara 5, s. 11.

⁴ Şakir Şevket, a.g.e, s.49.

⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.56.

⁶ Bijişkyan, a.g.e, s.99.

⁷ Kemal Karadenizli, « Trabzon Tarihi », Ankara, 1954, s.21-22.

B - TRABZON BÖLGESİNİN KONUMU:

Türkiye’de vilayet isimleri Trabzon örneğinde olduğu gibi, genellikle merkezlerinin ismini alır. Trabzon vilayeti, Karadeniz⁸’in (deniz anlamındaki Karadeniz’in) güney-doğusu, Türkiye’nin kuzey-doğusu ve Karadeniz bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Aynı zamanda, aşağıdaki haritada da görüldüğü gibi Doğu Karadeniz’in de ortasındadır.

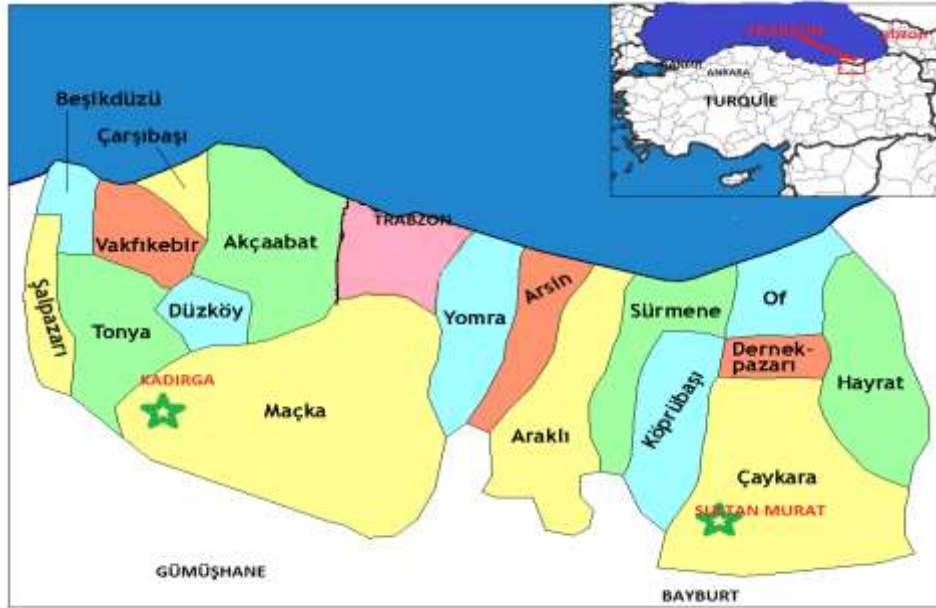


Trabzon vilayeti doğuda Rize, güneyde Bayburt ve Gümüşhane, batıda Giresun vilayetleri ve kuzeyde Karadenizle çevrelenmiştir. Doğu Karadeniz’in yüzölçümü 31.181 km², Trabzon vilayeti ise 4.664 km²dir.

⁸ Anca Dan, Sorbonne Üniversitesinin yayını Camenae dergisinin 2.007 yılı 1. sayısında, “La Mer Noire et l’avènement de Rome” (Karadeniz ve Roma’nın doğusu) başlıklı yazısında şöyle demektedir: Pont (Karadeniz) Rumlar tarafından verilen konuksevmez anlamındaki Axen ismi, Yunanlar bölgeye yerleştikten sonra, konuksever anlamına gelen Euxine kelimesiyle değiştirilmiştir. Bu terimler Fars dilinden gelen halk kullanımındaki sözcüklerdir.

Karadeniz, yüz metre derinlikten itibaren yüksek hidrojen sülfür oranından dolayı daha çok karanlık bir görüntüye sahiptir. Ancak Latince veya Yunanca ansiklopedilerde, kuzeyin Kara, güneyin ise Ak olması gibi Türklerde yönlerin renklerle belirlendiği, bu isimlerin de Osmanlılar tarafından verilmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Vilayet 18 ilçeye ayrılmıştır:



İlçeler de en önemli köyün adını taşıyan bölgelere (Maçka ilçesi 6 bölgeye bölünmüştür) bölünmüştür. Kadırğa yaylasının yer aldığı Maçka ilçesinin 56 köyü vardır. Her bir köy Fransa'daki gibi bir belediye başkanıyla değil, ancak halk tarafından seçilen ve siyasi kimliği olmayan bir Muhtar tarafından yönetilmekte... Yani, köylerde Belediye Meclisi bulunmamaktadır. Maçka ilçesinin 56 köyünden yalnızca 3 tanesinin belediye olma vasfı olduğundan, buraların Belediye başkanları vardır. Tüm vilayette 93 belediye ve 481 köy bulunmaktadır.

C - TRABZON'UN TARİHİ

Trabzon, binlerce yıllık zengin bir tarihi olan, birçok halkın, medeniyetin ve imparatorlukların yaşamış olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzdeki önemli şehirlerindendir. Şehrin, M.Ö. 756 yılında kurulmuş olduğu tahmin edilmekle beraber, araştırmalar, daha da eski olabileceğini göstermektedir.

Burada, Trabzon adının Pontus kavramını çağrıştırması üzerinde kısaca duralım. Bu anlam yakınlığında, Karadeniz kavramı tam olarak ne anlama gelmektedir?

İlk zamanlarda, Romalılar kurmuş oldukları *Pontus Dyosezi*'ye (Pontus Vilayetine) Trapezus'u da dâhil etmişlerdi. Ancak Trapezus, Karadeniz liman kentlerinden küçük bir tanesi olmanın dışında, Pontus Vilayetinin başkenti değildir.

Uluslararası ortamda bilinen ve kullanılan Karadeniz (Fransızca'da Mer noire) sözcüğü eski Rumca kelime Pontus'dan değil, Türkçe'den türemiştir.

Trabzon ve Pontus Krallığı farklı anlamlara gelmektedir. Krallık, M.Ö. IV.

yüzyılda Helen kültürü almış bir Persli tarafından kurulmuş ve yaklaşık 300 yıl yaşamıştır. Ancak Trabzon kenti, M.Ö. I. yüzyılda sona ermesine kısa bir zaman kala, krallığa dâhil olacaktır. Burası, bir liman kenti olmanın dışında hiç bir dönemde krallığın başkenti olmamıştır. Başkent önce Amasya ve sonraları ise Sinop'tu. Trabzon, Krallığın sona ermesiyle, kısa zamanda Roma imparatorluğuna dâhil edilmiştir.

Şehir, VIII. Yüzyılda, Trabzon Rum İmparatorluğunun kurulmasıyla kendinden söz ettirmeye başlamıştır. Bu durumda, acaba Trabzon'un bir Pontus geçmişi olmuş mudur?

Buna verebileceğimiz cevap olumsuzdur. Trabzon kenti Roma, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Kentin geçmişinde, Pontusla bağlantılı olabilecek tek bir dönem, 2.000 yıllık dünya tarihi içerisinde yalnızca 250 yıl sürmüş olan Trabzon Rum İmparatorluğudur.

Bölgenin iç denizi, hiç bir zaman Pontus denizi⁹ olarak anılmamış, ancak tüm dünya dillerinde “Kara-deniz” anlamına gelen sözcüklerle tanımlanmıştır. Orta Asya yükseltilerinden bölgeye göçmüş olan Türkler, Türkiye'nin en yüksekleri arasında sayılan dağlarla örülü bir bölgede yaşamış oldukları halde, kimliklerini denize atfetikleri bir isimden oluşturmuşlardır. Kara kelimesi, eski Türklerde güneş ışınlarının azalmaya başladığı kuzey yönünü ifade etmek için kullanıldığından, kara, bildiğimiz anlamların dışında, kuzey anlamına da gelmektedir. Aynı zamanda, bölgedeki denizin, soluk siyah görüntüsü de, kara sıfatının verilmesi için doğal bir sebep olmuştur.

Bölgenin tarihine girmeden önce Pontus, Karadeniz ve Trabzon kavramları arasındaki nüansları ele alacağız.

a- Yunan Sömürgeliğinden önceki dönem Trabzon'u:

M.Ö. 2.000'li yıllarda, Hitit İmparatorluğunun kuzeyinde yer alan bölgeler, yani Trabzon'un yer aldığı Karadeniz bölgesi, Kaşka isminde bir halk tarafından işgal edilmişti. Bu halk çok az bilinmektedir. Konuyla ilgili yegâne bilgimiz, göçer veya yarı-göçer oldukları bilgisidir. Eldeki kaynaklara göre, M.Ö. 1.000'den itibaren, bu toplumdan sözedilmemektedir.

b - Antik Çağ Trabzon'undaki İyonya dönemi:

Trapezüs, muhtemelen M.Ö. VII. yüzyılda Milet'li İyonyalılar tarafından kurulan bir sömürge'dir. Kent, Karadeniz kıyısında Miletliler tarafından kurulmuş birçok ticarî sömürge'den birisi, bir çeşit küçük bir İyonya yaşam alanıdır¹⁰. « Trébizonde en Colchide^{11, 12} » (Kolhis dönemi Trabzon'u) kitabında,

⁹ Pontus, Talhassa Tanrıçasının karşı cinsi Tanrının ismi olarak kara veya denizi simgelemekle beraber Türkçedeki Karadeniz kelimesi gibi aynı zamanda iki anlama gelmektedir.

¹⁰ Lafontaine-Dosogne Jacqueline'in, “Belçika Filoloji ve Tarih” dergisinde bahsettiği professeur Emile Janssens tarafından yazılmış « Trébizonde en Colchide ». “Belçika Filoloji ve Tarih” dergisi, cilt 49, sayı 1, Brüksel, 1971, s. 123.

¹¹ Fransızcada Colchide, Gürcü ve Lazcada Kroketi, Rumcada Kolşis, muhtemelem bakır anlamındaki Kahlkos kelimesiyle bağlantılıydı.

E. Janssens'in dediği gibi, “buranın nüfusu büyük ölçüde Rum olmayıp, bir kısmı Kohliler, Makronlar, les Driller, Tibarenler gibi birçok eski yerel halktan oluşmaktaydı”. Bu halklar ancak M.S. VI. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu tarafından bastırılıp egemenlik altına alınmıştır. Buradaki egemenlik altına alma etkisiz kalacak, çünkü bölge sakinleri her daim topraklarının efendisi olacaktır¹³.

Pontus Krallığı ise, aşağı yukarı günümüzdeki Trabzon, hatta Giresun vilayetinin batısında son bulmaktaydı. Kolhis dönemi Trabzon'unun durumu hakkında tarihçiler ayrıışmış olsalar da, yine de onun lehine birçok gösterge bulunmaktadır: burasının iklim ve bitki örtüsü birbirlerine çok benzemektedirler.

c - Pontus Krallığı ve Trabzon:

Krallık, M.Ö. 331'de Büyük İskender tarafından fethedilmeden önce, Fars Hanedanı Ahemenişlerin Satraplığıydı (İran Eyaletiydi). Krallık M.Ö. 301'de, Helenleşmiş bir İranlı general olan Mitridat tarafından ele geçirilerek bağımsızlığı ilan edilmiştir. General, bir sene sonra öldürülecektir. Hemen arkasından oğlu Mitridat II, Pontus krallığını kurma görevini üstlenmiştir. İlk önce Amasea (Amasya), M.Ö. 183'te ise alınan Sinop ikinci başkent olmuştur. Krallık, kısa bir süre için en güçlü dönemini M.Ö. I. yüzyılda son hükümdar olan VI Mitridat'la (Eupator le Grand – Büyük imparator) yaşayacaktır. Trabzon M.Ö. I. yüzyılda kısa bir süre için Krallığa bağlanmıştır. M.Ö. 66'da Pontus Krallığı sona ermiş ve Trabzon Roma hâkimiyeti altına girmiştir.

d - Polemon dönemi Trabzon'u:

Romalılar, bölgeyi ele geçirdikten sonra atadıkları Polemon I ve oğlu Polemon II, M.Ö. 47 ile M.S. 65 yılları arasında Polemon Pontus Krallığı isminde bir krallık kurmuşlardır. Polemon ailesinin Roma'nın yayılma politikasına sadık olmaları krallığın kurulmasında belirleyici olmuştur. Dönemin büyük Roma İmparatoru Mark Antoine, I. Polemon'nun bu kısa süreli krallığı kurmasına izin vermiştir. Ancak Trabzon yine de başkent olmayacaktır. Bölge, sonradan “serbest kent” statüsüyle kesin olarak Roma'ya bağlanmıştır.

e - Roma dönemi Trabzon:

MS. 200'lerde, Trabzon, başkenti *Caesarea* (Kayseri) olan Roma imparatorluğu Eyalet Konsülü Kapadokya Eyaletinin içinde yer alacaktır. M.S. 117'den itibaren, Roma imparatoru Hadrianus, 15. Apolonaris lejyonunun askerlerini Trabzon'a çıkarttı. General Arrian yönetimdeki bu birlikler, 134 yılında Alanların bir akını sırasında kenti korumuşlardır. Daha sonra, bu lejyon, Lucius Verus'un yönettiği Ermenistan'a karşı bir savaşa ve diğer imparator olan

¹² Lafontaine-Dosogne Jacqueline, “Belçika Filoloji ve Tarih” dergisi, Cilt 49, sayı 1, Brüksel, 1971, s. 123’.

¹³ Bölgenin kendine has coğrafyası, üzerinde yaşayan tüm halklar gibi Türklere de farklı bir özellik katmıştır.

Septim Sever'in Part İmparatorluğuyla yaptığı savaflara katılmıştır.

M.S. 296'da Diokletianus döneminin başında, kentte, *Diocesis Pontika* (Pontus Eyaleti) olarak yeni bir idarî yapılanmaya gidilmiştir. Bu yeni idarî yapılanma sistem olarak, Doğu Roma İmparatorluğu, yani Bizans döneminde, VII. yüzyıla kadar yürürlükte kalmıştır.

f - Doğu Roma veya Bizans döneminde Trabzon:

Bizans, monoteizmin (tektanrılı din) yaygınlaşması ve İmparator Justinyanus tarafından gerçekleştirilen bayındırlık yatırımlarıyla kent için yeni bir dönemi başlatmıştır. Kent, askeri olduğu kadar ticari bir gelişim de gösterecektir. VII.-VIII. yüzyıllar arasında, Doğu Roma İmparatorluğu, Temalara (Eyaletlere), Temalar da alt-bölgelere ayrılarak yeniden yapılandırılacak ve Trabzon kenti Armeniakon Temasında yer alacak, ancak bu dönemde de başkent olamayacaktır.

İmparatorluğun IX. asırdaki yenilenen idari yapılanmasıyla, Trabzon ilk defa olarak çok daha küçük olan Chaldia (Şaldya) Temasının merkezi olacaktır. Kostantinopolis'in Haçlılar tarafından alınmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğunun kuruluşu arasındaki dönem, kaynak yetersizliğinden dolayı yeterince bilinmeyen karanlık bir tarihi süreçtir.

g - Trabzon Rum İmparatorluğu dönemi:

Kuzeydoğu Anadolu'nun o dönemde ulaşımı zor Trabzon bölgesinde, daha çok küçük bir Bizans Krallığına benzeyen bir devlet için İmparatorluk abartılı bir kelime olmaktadır. Bu, günümüzün önemli Bizans tarihçilerinin M. George¹⁴, Papadopoulos¹⁵ ve Michel Kurşanskis¹⁶'in paylaştığı bir düşüncedir. Onlara göre, Trabzon Rum İmparatorluğu, aslında yüzölçümü küçük bir devlettir.

Komnenos Hanedanı mensubu olan, Bizans prensleri, Aleksi ve Davut, bir gün tekrar Bizans tahtına döneceklerini umut ettiklerinden, Trabzon Devletine, İmparatorluk payesi vermişlerdi. Prensler, Trabzon'dan Kostantinopolis'in bir minyatürünü yapmışlardır. Aslında, İmparatorluk başkentinin Haçlıların eline geçmesinden dolayı, kaçmak mecburiyetinde kalan prensler, 1.204'te Trabzon'a gitmişlerdir. Komnenos'ların Trabzon'a gitmelerinin esas sebebi, saray asilzadesi olmadan önce, sıradan Karadenizli asiller olarak Kastamonu'da geniş arazilere ve çevreye sahip olmalarındandır.

Trabzon devletini kurmak için ihtiyaç duydukları askerî desteği, bir Gürcü hanedanıyla akraba olmalarından dolayı, meşhur kraliçe Tamara'nın¹⁷ (1.184-

¹⁴ George Pachymères, CSHB, cilt. I, s. 520.

¹⁵ Athanasios Papadopoulos-Kerameus, « Fontes Trapezuntini », Amsterdam 1965, s. 118.

¹⁶ Michel Kurşanskis, « L'Empire de Trébizonde et La Géorgie », s 240.

¹⁷ Elizabeth A. Zachariadou, "Bizans Araştırmaları" dergisinin cilt 53, s. 288, 1.995: « Noms Coumans à Trébizonde » (Trabzon'un Kuman İsimleri) yazısına göre, Gürcü Kraliçesi Tamara, 1.184 yılında tahta çıktığı zaman, sarayında iki güçlü Kıpçak bulunmaktaydı; mali işleri yöneten Kutlu Aslan ve General Kumbassar. İleriki zamanlarda, Tamara generali aktif görevden uzaklaştırmıştır. Bu arada, hükümlüğü döneminde, Gürcistan yeni göçler almıştır. 1.229'da, Gürcü ordusunda 20.000 Kıpçak vardı.

1.212) kullanımlarına askerî birlikler göndermesiyle almışlardır. Bu birliklerin askerleri Kıpçak¹⁸ Türkleriydi. Kıpçaklar, Oğuzların Anadolu'ya gelmesinden yarım yüzyıl ve Trabzon Rum İmparatorluğunun kuruluşundan 200 yıl önce, XI. yüzyılın başında, Gürcistan'a, çok kalabalık bir şekilde göçmüşlerdir (200.000 Kıpçak¹⁹).

Trabzon, uzun zamandır tam bağımsız bir kent gibi bir otonomiye sahipti. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Acem, Rum, Kafkas, Türkler ve daha birçok milletten halkın gelip yerleştiği bir kent olmuştur.

Evlilik bağları sayesinde... Sarayda Türkçe, Farsça ve Rumca konuşulmaktaydı. XIV. Yüzyılda yaşamış Rum tarihçi Mihail Panaretos²⁰, biri Hristiyan-Rum, diğeri Müslüman olmayan bir Türk ismine sahip, iki isimli kişilerden bahsetmiştir. Bu şahsiyetler örneğin, Anna Anakutlu, Michel Azakutlu et Georges Akpuga gibi isimleri olan, Trabzon Rum İmparatoru Andronic III Grand Comnène (1.330-1.332)'in kardeşleriydi. Kıpçak asıllı eşi, İmparator Manuel III Grand Comnène'le (1.390-1.417) evlenirken, Eudocie adını almıştır.

Bölgedeki Türkler, Gürcistan'dan gelen Hristiyan Kıpçaklardı. Trabzon'un Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden önce, dönemin Doğu Karadeniz nüfusu içinde bu Kıpçaklar da bulunmaktaydı.

Mehmet Bilgin ve Pr. Hanife Bostan, Osmanlı arşiv araştırmalarında, 1.500'den önceki dönemlerde, Hristiyan nüfuslu bazı köylerde, nüfusun belli bir kısmının Türkçe isimleri olduğunu açıklamaktadırlar. Buna verebileceğimiz en tipik örnek, Sultan Mehmet'in büyük veziri olan Mahmut Paşa'nın kuzeni ve aynı zamanda Trabzon Rum İmparatorluğunun önemli aile iktidarî olan Komnenos döneminin üst kamu yöneticisi, Georgios Amirutzes'dur. Hristiyan Türk olan Amirutzes, Trabzon Rum İmparatorluğunun teslim görüşmelerini yürütmüş, Mahmut Paşayla akraba olmasından dolayı Sultan'ın lütfuna nail olmuştur. Batlamyus'un coğrafya kitabını Sultan için çevirmiş ve bu başarısı onu, sarayın saygın bir yöneticisi konumuna getirmiştir. 1.462'de, Fatih'in şehri almasından itibaren yepyeni bir Trabzon Osmanlı dönemi tarihi yazılmaya başlamıştır.

h - Osmanlı dönemindeki Trabzon:

Trabzon, fetihten sonra, Rumeli eyaletine bağlı olup olmadığını kesin olarak bilemediğimiz, Kazım Bey yönetiminde bir Sancağa dönmüştür. Kent nüfusunun özellikle Rum olan kesiminin buradan ayrılmasına karşılık, Sultan Mehmet, Türk aileleri burada iskân etmiştir. Trabzon tarihinin kısa bir özeti aşağıda yer almaktadır²¹:

¹⁸ Bosworth, The Cambridge History of Iran, V, s. 123; Golden, Cumania I, s. 55, 57-59, 63; Golden, Nomads and their Sedentary Neighbors, s. 68, 72.

¹⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "Bizans Araştırmaları" dergisinin'deki: « Noms Coumans à Trébizonde » (Trabzon'un Kuman İsimleri) cilt 53, s. 288, 1.995.

²⁰ O. Lampsidès, Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου περί των Μεγάλων Κομνηνών, Atina 1958, s. 61, 63, 64, 66, 78; cf. G. Moravcsik, Ryzantinofircica, II, Berlin 1958. s. 57, 69, 70-71, 91\ 343-344

²¹ Melek Öksüz, "Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış" (II), Karadeniz Araştırmaları, Ankara, 2005, s. 100 ve 101.

- 1.461. - 1.486: Kazım Bey dönemindeki Sancak. Rumeli eyaletine bağlı olup olmadığı net olarak bilinmemektedir (Pr. Hanife Bostan).
- 1.486 - 1.514: Bölgenin alınmasından sonra Trabzon bir Şehzade Sancağına dönüşür. Orada doğan 1. Sultan Selim'in (Sultan Süleyman'ın babası) Şehzade Sancağı olmuştur.
- 1.514: Bayburt-Erzincan eyaletine bağlanmıştır.
- 1.517: Anadolu eyaletine bağlanmıştır.
- 1.520: Rumeli eyaletine bağlanmıştır.
- 1.535: Erzurum eyaletine bağlanmıştır.
- 1.580: Batum eyaletine bağlanmıştır.
- 1.729: Trabzon eyaleti (XIX. yüzyılda Vilayet olmuştur).
- XIX. yüzyılda: Trabzon vilayeti 31.000 km² yüzölçüme sahiptir.
- Cumhuriyet dönemi: Trabzon vilayeti günümüze değin devam etmiştir ancak yüzölçümü 4.664 km²'ye inmiştir.

Trabzon, 1.461'de fethedildikten sonra, bölgenin coğrafi konumu sebebiyle, iç ve dış çatışmalarla sarsıntı geçirecektir. Uluslararası planda önce Kafkasya'da, özellikle İran'la savaşlar yapılır. XVII. Yüzyılın yarısına kadar, 150 yıla yakın bir süre, İran'la yaşanan gerilim hiç azalmayacaktır. Aynı dönemde Osmanlılar, Akkoyunlulara son vermek için mücadele etmektedirler (bk. S. 108). Daha sonra, İmparatorluk yönetimine karşı ortaya çıkan Celali isyanlarıyla, iç çatışmalar artacaktır. Bir müddet sonra, başlayan Rus savaşları, XX. Yüzyıla kadar sürmüştür. Bu dönemde, İmparatorluk gitgide gücünü ve büyüklüğünü kaybeder. Karadeniz halkının, özellikle Sultan Murat direnişleriyle 1.916 yılında, Rusları geri püskürtmeleri önemli bir dönüm noktasıdır.

1.923'te kurulan Cumhuriyet'le birlikte, Trabzon ve bölgesi, ulusal ve uluslararası ortamda, özgür ve istikrar içinde yaşamaktadır.

COĞRAFYA:

Trabzon'un coğrafyasını anlayabilmek için, tüm Doğu Karadeniz coğrafyasını ele almak gerekir.

Burası, Karadeniz kıyısında, batıdan doğuya doğru artarak yükselen dar bir şerit şeklindedir (Giresun çevresindeki 1.600 metrelik ortalama yükseklik, Çaykara'nın güneyde 2.500 metreyi geçmektedir). Dar kıyı şeridi ovaları, Trabzon'dan itibaren yavaş yavaş azalarak Rize'den sonra iyice belirsizleşir.

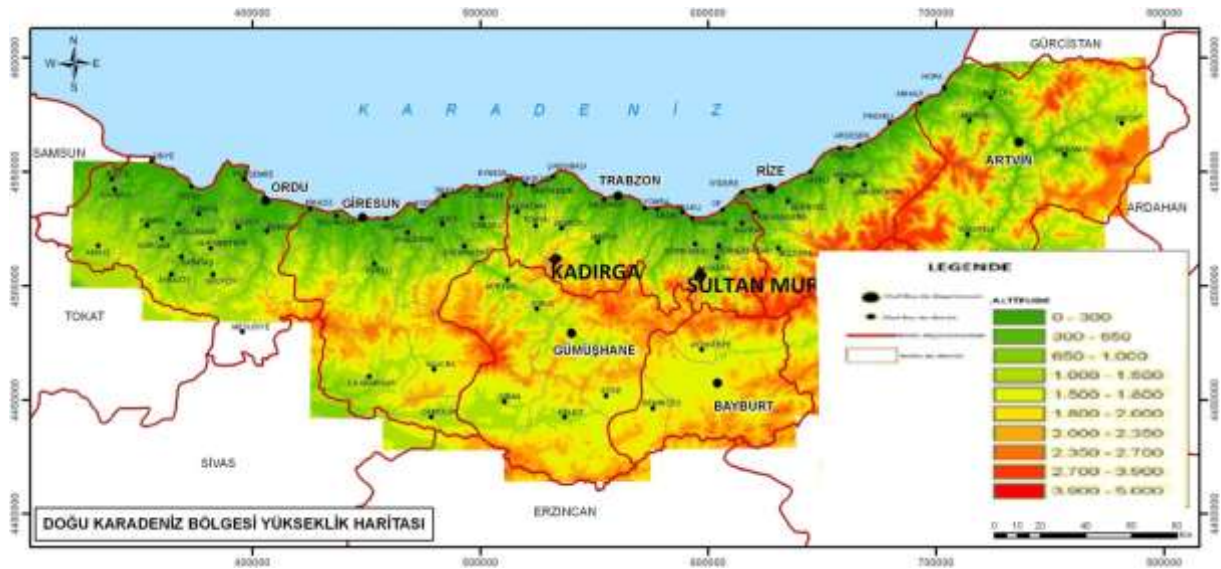
1 - Yer şekilleri:

Kuzeyde Karadeniz ve güneyde Doğu Karadeniz dağları arasında sıkışmış 80 km civarında ortalama genişliği olan bir şerittir. Burada dağlar, sahil boyunca devam edip aniden denizin altına doğru yönelirler.

Doğu Karadeniz'in iki önemli özelliği bulunmaktadır:

- Denizle, Doğu Karadeniz dağları arasına sıkışmış olması.
- İkinci önemli özellik ise, kuzey ve güney yamaçları arasındaki farklılıktır. Güney bölgesinde dağlar kuzeyden ve daha az, hatta tamamen rutubetsiz bir iklime sahiptir. Bunun için, yalnızca kuzey kısmının Doğu Karadeniz özelliği taşıdığını söyleyebiliriz. Kuzey-güney arasındaki bu zıtlık, toplum hayatının her alanındaki önemli farklılaşmaların sebebi olmuştur (konut, beslenme, hayvancılık şekli vs.). Farklılaşma, özellikle kültürel ortamda kendini göstermektedir. Örneğin, kuzeydeki Horon oyunu (bk. Horon s. 89) güney bölgesinde hiç bir şekilde bilinmemektedir.

Doğu Karadeniz dağ zinciri, Avrosibirya bölgesinin içinde, Gürcistan ve Kafkasyayı da içine alan Karadeniz coğrafi yapısına dâhildir. Rusya coğrafyasının dışında kalan bu dağ zinciri, Aral-Hazar ve Akdeniz bölgeleriyle birleşmektedir. Burası çok dağlık bir bölgedir. Dağ zinciri, Alp tipi dağ özelliğindedir. Gövdesi, topografik anlamda doruk noktasını oluşturmaktadır. Bu zirve noktası, tortulaşmış büyük katmanlarla kuşatılmış intrüzif granitlerin serpilmesiyle meydana gelmiştir.



Yamaçların her bir tarafında yüksek seviyede erozyon riski bulunmaktadır. Güneyde ise, patikaları bile yarım saat gibi bir süre içerisinde ortadan kaldırabilecek kadar güçlü bir yüzel erimi, meydana gelebilmektedir. Kısaca, Doğu Karadeniz dağ zinciri yüksek zirveleriyle geniş ve görkemli bir sıradağ kitlesidir. Bölgedeki Kadirga yaylası, 100'metreyle 400 m arasında birçok yaylamsı yükselti, jeolojik depresyon ortamı ve bir dizi zirve noktasının arasında yer alan özel bir coğrafyadır.

2 - Trabzon'un Doğu Karadeniz iklim özelliği:

Trabzon'un iklimi, güney bölgesinden farklı olarak Karadeniz dağ zincirinin kuzeye bakan yamaçlarında görülmektedir. Bu yamaçlar için, uluslararası ortamda Eupontique²² iklimi (Avrasya-Karadeniz iklimi) olarak bilinen Doğu Karadeniz ikliminden söz edilebilir.

- Deniz ve dağ ortamında Karadeniz iklimi:

Bölgenin iklimi yüksek dağların etkisindedir. Bu dağları zorlukla aşabilen bulutlar doğal olarak yağmur bırakırlar. Bölge, Türkiye'nin deniz etkisine en açık olan coğrafyasıdır. Coğrafi konumu, Doğu Karadeniz ikliminin ana hatlarını oluşturan yağmur ve neme yol açmaktadır. Bundan dolayı, burada, çay gibi, çok su ve nem seven bitkiler yetişmektedir. Sahil şeridinde yer yer, örneğin zeytin ağacının yetiştiği yerlerde, Akdeniz tipi "topo-climat" (yerel iklim) özelliklerine rastlanmaktadır. Bölgenin tamamında, yazlar çok sıcak geçmeyip, kışlar ise ılımandır. Buna karşılık, yüksekliğin 600 metreyi geçtiği yerlerde, kış etkisinin daha sert olmaya başladığı bilinmektedir.

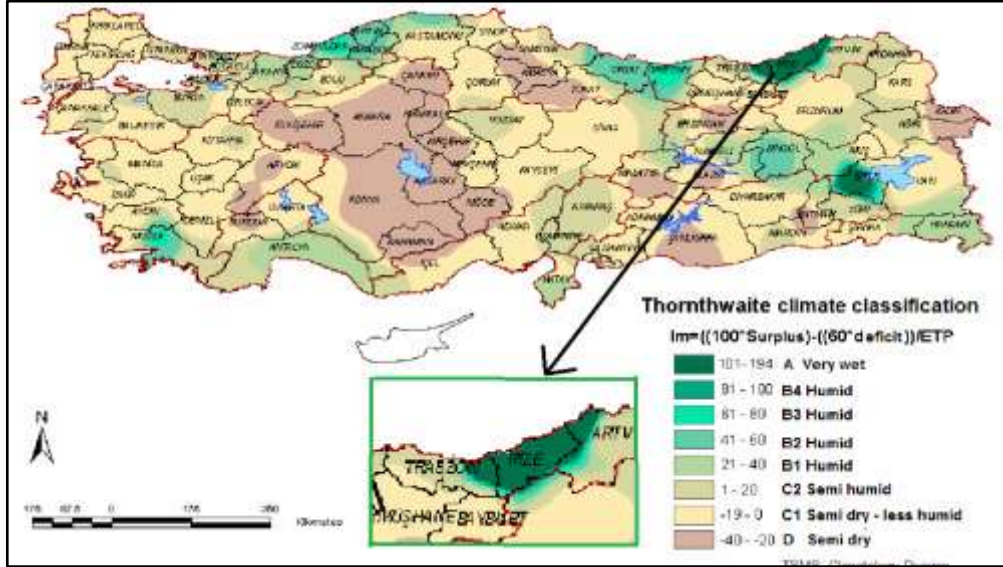
Trabzon Meteoroloji Tablosu

AYLAR	ocak	Sub.	Mar.	Nis.	may.	haz.	tem.	ağus.	eyl.	Eki.	kas.	ara.	Senelik ortalama
En düşük ortalama sıcaklık	3,4	3,6	4,8	8,4	12,4	16,2	19,1	19,2	16,3	12,4	8,6	5,4	10,7
Ortalama sıcaklık	6,3	6,6	7,9	11,6	15,8	19,9	22,2	22,2	19,4	15,4	11,6	8,3	14,0
En yüksek ortalama sıcaklık	10,4	10,7	11,8	15,3	19,0	23,2	25,3	25,6	23,3	19,6	16,2	12,7	18,0
Yağış (mm)	216,5	172,7	147,1	101	102	128,1	135,7	182,5	220,7	272,2	249	242,5	171,2

²² Joël Charre, « La forêt de la chaîne pontique orientale » Revue de Géographie Alpine (Dağ Coğrafyası Dergisi), 1974, Cilt 62, Numara 2, s. 194.

Karadeniz bölgesi iki farklı iklime sahiptir: Yüksek yağış ve nemli kuzey ve daha az yağışlı ve daha az nemli olan güney iklimleri.

Türkiye ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Nem Oranı Haritası:



Trabzon'un doğusundan itibaren yükselen nem oranı Gürcistan istikametinde artmaktadır. Sonuç olarak bölgenin ikliminin yani "Avrakaradeniz iklimin" en temel özelliği güçlü yağışlar ve yüksek nem oranıdır.

Sonuçta, Doğu Karadeniz'in özel coğrafyasının bu bölgedeki insan psikolojisi üzerinde de etkili olduğunu söyleyebilirim. Bu tip coğrafyanın başlıca etkileri şöyledir:

- Deniz : gizem ve korku
- Orman : sır ve korku
- Dağ : kuvvet ve korku

Deniz korku duygusunu yaratır, çünkü onun üstündeki perde gibi altında da görülmemiş çok şey vardır. Orman, hem bir düşmanı hem de bizi saklayabilir, koruyucu ve kaygılandırıcıdır. Dağ ise, olağanüstü bir kuvveti, yani en güçlü koruyucu ve güvenilen Tanrı'ya duyulan korkuyu temsil eder.

Onun için de Karadenizli :

- Dışarıya karşı çok dikkatlidir.
- Ailesine çok bağlıdır.
- Dindardır.

Burada şaşırtan şey şudur : göçebe-çobaninkilerle örtüşen bu özel koşullar bu bölgede diğer yerlerden daha uzun ve daha iyi bir şekilde korunmuş olmasıdır. Başka deyişle, bu özel coğrafi şartlar, toprağa bağlılıktan çok grubun öneminin her açıdan korunabilmesine imkan vermiştir.

3 - Bitki Örtüsü:

Doğu Karadeniz ormanları, deniz tarafı ve iç bölgeler olmak üzere iki farklı bitki örtüsüne sahiptir. Bu farklılık 2.000 metrenin üzerindeki bölgelerde görülmemektedir. Yükseklerdeki “dağ iklimi” özellikleri birbirine yakın olduğundan iki yamacın doğası da benzeşmektedir. Kuzeyde, araziye iki kat şeklinde yayılmış zengin bir bitki örtüsü yer almaktadır:

- **İlk kat**, 100 metreye kadar, sempevirent gibi, yapraklarını kaybetmeyen ağaçlardan oluşmaktadır. Buradaki başlıca bitkiler: 15 metre yüksekliğindeki: kızılâğaç (*alnus glutinosa barbata*) (nemden dolayı yetersiz gelişmektedir), kestane (*castanea sativa*), dişbudak (*fraxinus excelsior*), fındık ağacı (*corylus colurna* ve *corylus avellana*), eğrelti (*ptéris aquilina*, *ptéris cretica*), şimşir (*buxus sempervirens*), orman gülü ağacı (*rhododendron ponticum*, *r. luteum*, *r. caucasicum*, *r. smirnowi* et *r. ungerni*). 400 metreye kadar incir ve karayemiştir.
- **İkinci kat** ise, özellikle iğne yapraklılar ve Kayın ağaçlarıyla 2.000 m yüksekliğe kadar yayılmaktadır. Bu katta yer alan başlıca bitkiler: kayın (*fagus orientalis*), bazen dev gibi, akçaağaç ve ladin. Aynı zamanda, meşe, gürgen, kocayemiş, fundalık, mersin ve daha yükseklerde köknar ve karaçamın olduğunu bilmeliyiz. Doğu Karadeniz Ormanı bilim insanlarınca henüz, tam olarak belirlenmemiştir. Görüşler, Çin subtropikal ormanı ile subtropikal özellikteki orman ve Akdeniz tipi ormanla ılıman iklim ormanı karması olan bir çeşit arasında değişmektedir.

4- Doğu Karadeniz Faunası:

Bölgenin faunası az çok Kafkasya özelliği taşımaktadır ve belli başlı hayvan çeşitleri: akbaba, kartal, atmaca, bayağı atmaca, kara orman tavuğu, Avrasya çulluğu, balıkçıl, ördek, yabani tavşan, yaban domuzu, ayı, dağ keçisi, kızıl geyik, vaşak ve kurttur. Bölge aynı zamanda zengin bir arı çeşitliliğine sahiptir.

DEMOGRAFI:

Tüm Karadeniz bölgesi, 7.749.152 kişiyle (2010 sayımı) Türkiye nüfusunun % 10'una, Doğu tarafı ise bölge nüfusunun % 30'una sahiptir. Bu rakamlar, yörenin Türkiye ortalamasından daha kalabalık olduğuna işaret etmektedir. Trabzon vilayetindeki 763.000 kişinin 415.000'i il merkezinde yaşamaktadır. Kırsalının nüfusu ise vilayet nüfusunun % 45,50'i olan 340.000'dir. Nüfus, kırsalda azalırken kent ve ilçe merkezlerinde artmaktadır. 2.000'li yıllarla beraber kırsalın nüfus oranı % 50'nin altına inmeye başlamış olduğu halde vilayet hala kırsal özellik taşımaktadır.

EKONOMİ:

Doğu Karadeniz, sakinlerinin dinamizmi ve yetenekliliği sayesinde zengin bir bölge olmuştur. Karadenizliler, Sovyetler Birliğinin dağılmasını fırsat bilerek, Karadeniz kıyı devletleriyle ticarî ilişkiler geliştirmişlerdir. En önemli ticaret konuları: çay yetiştiriciliği, fındık, balıkçılık (hamsi), odun ve kerestecilik (Türkiye'nin en yüksek üretimi) ve 50 sene önceye göre zayıflamış olan hayvancılıktır.

Son 15 senede sanayi üretiminde bir iyileşme yaşanmaktadır. İyi organize olmuş bir satış ağıyla, Türkiye'nin tüm şehirlerine, yöresel peynir ve sütü ürün çeşitleri pazarlanmaktadır. İnşaatçılık başı çeken sektörlerden birisidir. Turizm de, aşağı kalmamaktadır. Deniz turizmi, bölgenin çok yağışlı olmasından dolayı doğal olarak zayıf kalmış, ancak gelişim içerisinde.

En geçerli turizm alanları, dağ yürüyüşü, treking, dağcılık, kısaca doğa sporlarıdır. Sadece iki senedir, daha çok Arap ülkelerinden gelen zengin turistler, gittikçe tanınmaya başlayan Uzungöl ve Ayder gibi turistik yaylaları ziyaret etmektedirler. Uzungöl, doğa harikası ortamda yemyeşil dağlarla çevrilmiş küçük bir gölü olan 1.200 m yükseklikteki... Tüm Karadeniz'in, hatta Türkiye'nin turizm sembolü olmuştur.

Sonuç:

Trabzon'un zengin tarihi, destansı tanınmışlığının başlıca sebebidir. Bölgenin tarih ve coğrafyası, sahip oldukları ahenkle, binlerce yıldır kesintisiz bir şekilde yöreye henüz tam olarak keşfedilmemiş bir zenginlik katmaktadır. Trabzon vilayeti Anadolu'nun kuzey ve güneydoğusu açısından iki farklı çehre ve renge sahiptir. Orada yaşayan insanlar, Türkiye'nin geri kalan kısmından birçok farklılıklar taşırlar. Ekonomi, dil ve kültür bu özgün durumun unsurlarıdır.

Doğu Karadeniz ekonomisi:

- Stratejik ve tarihi bir liman,
- Doğa ve kültür turizmi,
- Gemi ve konut yapımında engin tecrübe,
- Ülke içinde çay ve fındık tarımında lider olmak,
- Türkiye'nin ilk ormancılık üretimiyle farklılaşmaktadır.

Çok zengin bir tarihi ve birçok medeniyetin kavşağı olma özelliğine rağmen, bilgi yetersizliğine sahip olduğumuz Doğu Karadeniz bölgesinin iki karakteristik ve meşhur yaylasıyla tanışacağız: Kadirga ve Sultan Murat.

1. BÖLÜM:

KADIRGA VE SULTAN MURAT'IN KONUMLARI, İSİMLERİ VE TARİHLERİ

Kadırga ve Sultan Murat yaylalarıyla araştırmaya adım atmaktayız. Bu bölümde, iki yaylanın coğrafi konumları, isimlerinin anlamı ve tarihlerini ele alacağız.

A - YAYLALARIN KONUMU:



Sultan Murat yaylası

Kadırga yaylası

Fotoğraflarda gördüğümüz bu iki yayla²³, Doğu Karadeniz bölgesinde, Trabzon ili sınırları içinde yer almaktadır. Kadırga, Trabzon'un batısında, Sultan Murat ise doğusundadır. Bu iki yayla pek çok açıdan birbirine benzeseler ve aslında Doğu Karadeniz²⁴ yaylaları olsalar da birini diğerinden ayıran birtakım özelliklere sahiptirler. Tarihlerinden ve coğrafi konumlarından kaynaklanan bu küçük farklılıklar aynı zamanda buraların insanları arasında da farklı bir ilişkinin gelişmesine neden olmuştur. Araştırmam boyunca bu sosyo-kültürel ilişkinin karmaşıklığını irdeleyeceğim.

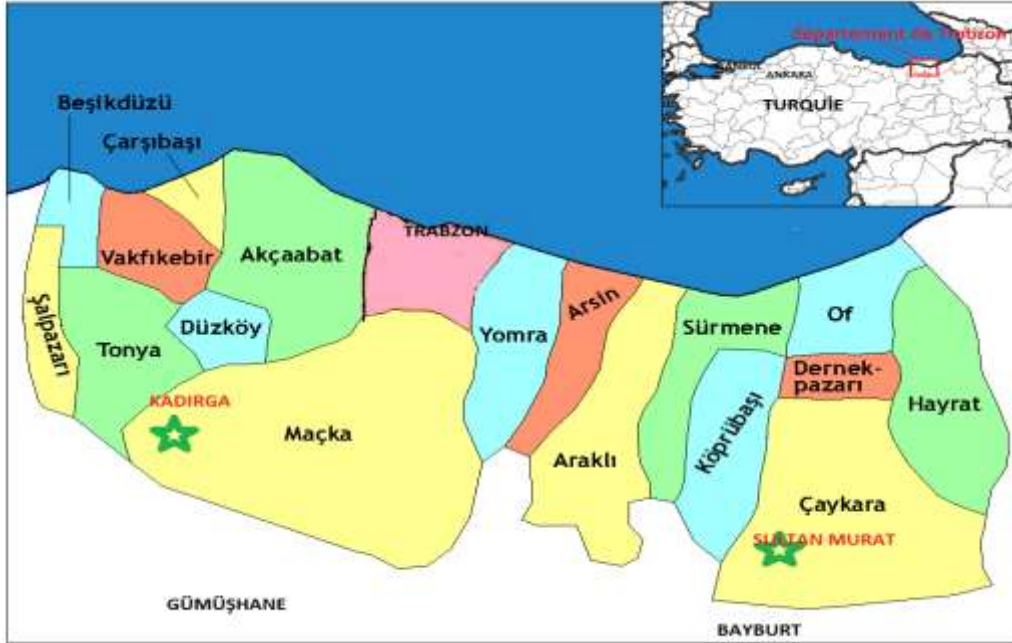
Şu ya da bu yaylanın yerini belirlemek için referans noktamız yaylanın kendisi değil üzerinde bulunduğu dağlık bölgenin tamamı olacaktır. Konumunu belirlemek amacıyla, yayla kelimesini ya da ismini kullandığımda aslında üzerinde başka birçok yaylanın daha bulunduğu büyük bir dağlık bölgeyi

²³ Yayla, Fransızcada Estive ya da Alpage adı verilen dağ zirvesindeki otlaktır. Fakat yayla aynı zamanda ovada da yer alabilir.

²⁴ “Karadeniz yaylaları” dediğimde bu, Türkiye’nin geri kalanındakilerden farklı oldukları anlamına gelmiyor, aksine bunlar aynı tipte ve aynı bütünün parçaları; yalnızca bu bölgelerin insanları kendilerine özgü müziklere, şarkılara, danslara ve mutfığa sahipler. Böyle olunca da, bölge şenliklerinin kendilerine özgü adetleri, şenliği doğal olarak farklı hale getiriyor.

anlamak gerekir. Şimdi bu iki yaylanın coğrafi konumlarına dair genel bir bakış oluşturmamızı sağlayacak olan fiziki ve sayısal bilgileri aktaralım.

Trabzon Eyaletinde yer alan Kadirga ve Sultan Murat



1) - KADIRGA:

Yaylanın zirvesi 2.415 metreye ulaşır ve her yılki şenlik kutlamasının yapıldığı yer, yaklaşık 2.300 metre yüksekliğe sahiptir. Kadirga, Trabzon ilinin güneybatısında, Gümüşhane ilininse kuzeyindedir ve yüzölçümünün %80'i Trabzon'da yer alır. Kadirga dağ yamacı, kuzey/kuzeydoğuya yönelen, iki ucu Maçka²⁵ ilçesine yayılmış bir at nalına benzer. Kuzeybatıda hafifçe Düzköy ve batıda Tonya ilçesine girer. Bu üç ilçe de Trabzon eyaletine bağlıdır.

²⁵ Kesin olmamakla birlikte, Lazcada “çağlayan” anlamına gelen Maçxa kelimesinden geldiği söylenmektedir. Yüzölçümü 1.000 km², nüfusu 25.723 olan Maçka, Trabzon ilinin 18 ilçesinden biridir (rakımı 350 metredir.). İlçede 60 köy veya mahalle bulunmaktadır. Yönetim merkezi Trabzon'a 26 km uzaklıkta olup, Karadeniz'in doğu Türk bölgesini oluşturur. Burası, en önemlileri Sümela ve Vazelon olan manastırların yoğun olduğu bölgedir. Dini simgelerin varlığı büyük ihtimalle ilçenin Gümüşhane ve Trabzon arasındaki irtibatı sağlamasından ve böylece Trabzon'a doğru giden eski İpek Yolunun son parçasını oluşturmasından ileri gelmektedir. Burası, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun artan önemini ortaya koyan stratejik ve ticari bir yöreydi.

Maçka İlçesinde yer alan Kadirga Yaylası



Sultan Murat, güçlü dağ kütlesine bağlanmış bir yarımada'nın uç bölgesinde, Trabzon ilinin güneyinde yer almaktadır. *Yaylanın* güneydoğusunda da büyük Zigana^{26ve27} dağlık bölgesi bulunur. İki ana ulaşım güzergâhı; Trabzon'dan çıkarak Maçka'dan geçen yol ve Beşikdüzü'nden çıkarak Şalpazarı'ndan geçen yoldur.

Karadeniz'e gelince, kuzeyde, kırk kilometre kadar uzaktadır. *Yayla* çevresindeki coğrafya, diplerinde köylerin ve ilçe merkezlerinin birçoğunun bulunduğu birbirini izleyen vadiler şeklindedir. Takip eden bölümde ele alacağımız Sultan Murat da Kadirga'yla kıyaslanabilecek güzellikte bir Yaylaya sahiptir.

3) - SULTAN MURAT:

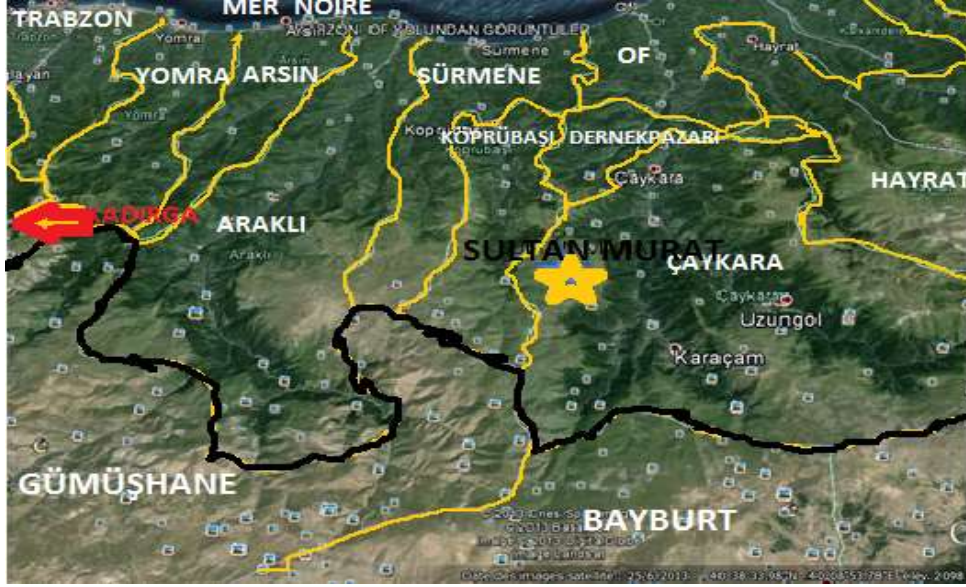
Sultan Murat dağlık bölgesinin yüksekliği 2.300 metreyken, şenliğin gerçekleştiği yayla ise 2.200 metrededir ve Çaykara ilçesinde, Trabzon'un güneydoğusunda yer alır. Batıda, Köprübaşı ilçesiyle sınırlanır. Sonradaki sayfada olan resimden de anlayabileceğimiz gibi, yerleşim şekli Kadirga'ninkinden farklıdır. Genel biçimiyle de farklılıkları vardır. Zirvesiyle eteği arasındaki mesafe sadece kuzeydoğuya, doğuya ve güneydoğuya doğru

²⁶ Zigana konusunda fikir birliğine varılmış değildir, bazı yazarlar bunu Yunanca *Zigono* ya da *Zigon*'a; yani "koşum hayvanlarının boyunlarına takılan kayış takımı, birlik, birleştirme" anlamına gelen kelimeye, bazılarıysa eski Anadolu dillerine bağlar.

²⁷ Bu dağ geçidinin İpek Yolu üzerinde önemli bir geçit oluşturması nedeniyle, Zigana, Kadirga'dan çok daha ünlü olmalıydı, ancak gerçek tam tersidir. Bu geçit, İpek Yolu üzerinde bulunduğundan, Trabzon Rumları açısından stratejik bir nokta oluşturmaktaydı.

Kadırga'nınki gibi gitgide yayılır. Kuzeyden güneye doğru batı tarafında ortalama yüksekliği 1.600 metreyi geçen, 15 km²'den fazla bir alana yayılan devasa bir dağlık bölgede yer aldığından neredeyse kaybolmaktadır.

Çaykara İlçesinde yer alan Sultan Murat Yaylası:



Sultan Murat, güçlü dağ kütesine bağlanmış bir yarımada görünümündedir ve Trabzon ve Bayburt illerinin güneyinde yer almaktadır. Yan tarafında Solaklı Vadisi onu sınırlar ve zirveleri 3.000 metreye ulaşan Soğanlı Dağlarına dek 30 kilometre kadar onu izler. Yaylaya ulaşmak için, liman kenti Of'tan çıkıp Çaykara'dan geçen tek bir yol vardır, Karadeniz ise kuzeyde 40 kilometre kadar bir uzaklıktadır.

Sonuç: Coğrafi olarak, her iki yayla da ilçelerinin güneybatısında yer alırlar ve merkezlerine de neredeyse eşit mesafededirler. Kadırga ve Sultan Murat birçok hususta birbirlerinin aynısıdır: yükseklikleri, ilçe merkezlerine göre konumları, denizden uzaklıkları ve iki yaylanın da Karadeniz'in doğusundaki sahil şeridine yakın olmaları. Bununla birlikte Sultan Murat kendisini çevreleyen yer şekillerinin daha sert, daha dik olmasından dolayı daha sınırlı bir ulaşım sahıptir ve Kadırga'ya göre biraz daha öne çıkan Karadeniz özellikli iklimiyle farklılaşmaktadır (Kadırga'ya göre Sultan Murat 5 - 10 derece kadar daha serindir). Artık iki yaylamızın coğrafi konumları hakkında bilgi sahibi olduğumuz halde, henüz tarihleri ve isimlerinin kökenini bilmemekteyiz.

B - KADIRGA VE SULTAN MURAT İSİMLERİ:

İncelemem sürecinde iki temel sorunla yüzleştım: bir yanda isimlerin kökenini ve tarihselliğini öğrenmemizi engelleyen bilgi ve kaynak yetersizliğı, diğeryanda ise hem Kadırğa, hem de Sultan Murat hakkında yapılmış olan alan araştırmalarının zayıf olması. Başka deyişle, Kadırğa için sadece *Kadir Kaya*’yla konuşma imkânının olması, Sultan Murat için ise kimsenin eski Rumca ismi *Kancilopotamo* rivayetinden başka bir bilgiye sahip olmamasıydı. Araştırmam, hiç şüphesiz ki mükemmel olduğunu iddia etmeksizin, mümkün olan tüm olasılıkları bir araya getirme imkânı vermektedir.

1) - KADIRGA:

Her şeyden önce, Kadırğa ismini duyduğumuzda doğal olarak Bizans ve Osmanlı donanmasının gemileri aklımıza gelir. Bu terim Bizans dilindeki *Katergon*’dan gelmektedir (*κάτεργον*, VI. ve XVI. Yüzyıllar arasında konuşulan, “ilgilenmek, çalışmak, gücünü harcamak, vs.” anlamındaki eski Rumcadan gelen *katergázomai* *κατεργάζομαι*) fakat söz konusu edilen yayla olduğunda ilk bakışta büyük bir kayıkla bir dağ zirvesi arasındaki ilişki pek mantıklı gözükmemektedir! Burada, Kadırğa isminin olası kökenine dair ileri sürülen varsayımları inceleyeceğiz.

- **1. Varsayım: Bizans ve Osmanlı gemisi olarak Kadırğa:**

Göçer bir kavim olan *Çepniler*²⁸ acaba denize aşına mıydılar? Orta Asya steplerinden Anadolu’ya gelen Çepni Türkleri doğal olarak bir deniz kavmi değildi, yine de Karadeniz bölgesine yerleşmeye başladıktan sonra denizciliğı kısa zamanda keşfedeceklerdi. Çünkü XIII. yüzyılda, Trabzon Rum İmparatoruna karşı bir deniz savaşına girmek durumunda kalmışlardı. İmparator, Selçukluların yeni fethettiğı Sinop’u denizden saldırarak geri almayı denedi ama tam bir bozguna uğradı.

- **2.Varsayım: Kadir²⁹ Ağa³⁰ :**

Kadir adındaki Ağalardan birinin mezarının Kadırğa’nın 2.415 metre yüksekliğindeki zirvesinde bulunan kayanın üzerinde olabileceğı söylenmektedir. Bu zat, Fatih Sultan Mehmet’in yanında savaşmıştır. Kısa süre

²⁸ Çepni konusu için bk. s. 48.

²⁹ Kadir Arapça değer, kuvvet anlamına gelen kadr kelimesinden gelir ve Müslümanlıkta ramazan ayının 26. gününe denk gelir. Bir başka Arapça kelime Kâdir ise “kuvvet sahibi olan” anlamına gelmektedir.

³⁰ Ağa, Türk ya da Moğol kökenli Aka kelimesinden gelir. Anlamı: “büyük erkek kardeş”dir ve “daha yaşlı olanlara karşı saygı işaretidir”. Fakat Osmanlı çağının başlangıcından günümüze değin, bu kelime, aynı zamanda “bir yurtluğun başında bulunan, geniş mülklerin ya da büyük sürülerin sahibi olan ve hizmetinde çok sayıda köylü bulunan (bugün özellikle Türkiye’nin güneydoğusunda olduğu gibi) önemli bir şef” anlamına da gelmektedir.

sonra aşiretler arasındaki mücadelelerde yaşamını yitirecektir. Sultan, birkaç yıl sonra geri geldiğinde onunla karşılaşmak ister, ancak hünkâra Ağa'nın öldüğü ve mezarının da dağdaki kayanın üzerinde bulunduğu söylenir. Sultan karşısındakine şu soruyu sormuştur: “*Kadir nerede?*”. Şu cevabı alır: “*Kadir kayada.*” Bu hikâyeden *Kadir + kaya = Kadirkaya*’yı çıkarsanmış ve rivayete göre yayla, ismini böyle almıştır. Ne zaman biri oraya gitmek istese “*Kadirkaya’ya gidiyorum*” der, sondaki *ya* eki –e, -a anlamı veren bir yönelme ekidir. Ve zamanla *Kadirkaya’ya*” demek yerine, “*ya’ya*” tekrarı rahatsız edici hale geldiğinden *ya* da *Kadirkaya’nın* *ya*’sıyla karıştığından yok olur ve “*Kadirka’ya gidiyorum’a*” dönüşür; yani *Kadirkaya* yerine *Kadirka* demeye başlanır. *Kadirka’nın* son *k*’sı *g*’ye dönüşünce de kelime “*Kadirga*” halini alır ve Türkçeye özgü ünlü uyumu için içine girince *Kadirga’nın* *i*’si *ı*’ya dönüşerek *Kadırga* kelimesi ortaya çıkar.

Aynı kural, ismin baş harfi *k* için de geçerlidir; öyle ki günümüzde hala bölge insanları “*Gadırga* ya da *Gadırka*” demektedir. Yaşlılar, bu açıklamayı babalarından duyduklarını ve bu şekilde devam ederek kuşaktan kuşağa geçtiğini ifade ettiklerine göre hikâyenin bu versiyonu yeni değildir. İsmi, XX. yüzyıl başına ait bir Osmanlı haritasında da bulunduğunu not düşelim.

• 3. Varsayım: Katır efsanesi:

Bu varsayıma göre *Kadırga* ismi, *Katır Kaya’dan* geliyor olabilir. *Katır*, yaylacılık faaliyeti sırasında kullanılan en önemli yük hayvanıdır. İş bittiği zaman yerel bir uygulamaya göre katır ve atlar serbest bırakılır, böylece bunlar kendi başlarına kalır ve bir tehlike söz konusu olduğunda ya da geceleri uyumak için veya rüzgâr fazla hızlı esmeye başlarsa, hayvanlar bir araya gelip çember şeklinde birbirlerine sokulurlar. Bu şekilde, blok halinde kendilerini güvende hisseder ve soğuktan ya da rüzgârdan daha iyi korunurlar. Hayvanların uyumak veya rüzgârdan korunmak için, özellikle dağda kendi başlarına en uygun yeri seçmeyi bildiklerini de unutmamak gerekir.

Günümüzde Büyük *Kadırga Şenliği*’nin yapıldığı yer, rüzgârdan en iyi korunan yerdir ve burayı belirleyen şey de kayadır... Yani katırlar tarafından seçilen yer onlar için en iyi yerdir... Uyumak ya da rüzgârdan korunmak için kayaya sığınır... Böylece kaya “katırların kayası”, Türkçe’de “*Katır kaya*” haline dönüşür. Katırın *t* harfi ikinci varsayımda, *Kadir Ağa*’da anlattığımız aynı kurala göre, *d*’ye dönüşür.

İkinci ve üçüncü varsayımda yer alan *kaya* kelimesiyle ilgili bir gözlemimi eklemek istiyorum. “*Kaya*” kelimesi Türkiye’de ve özellikle de Karadeniz’in doğusunda, yerleri ve aile isimlerini tanıtmakta sık kullanılan bir kelimedir. O halde, kayanın uzak Türk geçmişinde bir önemi olabilir, bu belki de kutsal bir değerdir. Jean-Paul Roux Türklerin kayaya ebediyet boyutunu atfettiğinin (*bengü kaya*³¹ = ebedi kaya) altını çizer.

³¹ Jean-Paul Roux, “Türklerin ve Moğolların dini”, Paris, Payot, 1984, s. 141.

Kadırga'da da eski Orta Asya Türk inanışındaki, her aşiretin ya da her boyun, bir anlamda kendi kutsal dağı³² ve³³ kutsal kayası olması inanışı acaba geçerli miydi? Burada kayanın varlığı, çevresinde onu rakipsiz kılan konumundan dolayı o kadar belirgindir ki sanki bir göstergeden yoksun olan bu yeri belirginleştirmek için bir katalizör vazifesi görmektedir.

- 4. Varsayım: *Eskala*'ya göre:

Fikir birliği olmamakla birlikte *Eskala* çoğu zaman Kadırga'nın eski ismi olarak gösterilir. Vahit Tursun³⁴'a göre, *Eskala* tıpkı bir merdivenin basamaklarının birbirini izlemesi gibi katların, basamakların birbirini izlemesi anlamına gelmiş olabilir. Yine Tursun'a göre, Eskalayla Türkçe'de aynı anlama gelen *İskele* kelimesi arasında bir bağ kurulabilir.

Gözlemlediğim haliyle, dağın şeklinin, bu değerlendirmede tasvir edildiği gibi olduğunu söyleyemeyiz. O halde bu olasılığı dikkate almayıp, en gerçekçi gözüken köken ilişkisini *Eski Kale*³⁵ deyişiyle kurabiliriz.

Eskala bugünkü Obalardan birisinin ismidir ve *Eskala* yaylası, Kadırga yaylasının bulunduğu dağın üzerinde, fakat yaklaşık 2.000 metre yükseklikle, Kadırga'dan 200 metre daha aşağıda yer almaktadır. Eğer *Eskala* adı daha eski olsaydı, Kadırga isminin sonradan konmuş olması gerekirdi ki aynı yer olmadıklarına göre, Kadırga isminin *Eskala*'yla hiçbir ilgisinin bulunmadığı düşünülebilir.

Bu bilgiler ışığında, daha eski olsun olmasın, Kadırga isminin *Eskala*'dan bağımsız bir biçimde doğmuş olduğu söylenebilir. *Eskala*'ya gelince, burada, kökeni³⁶ bilinmeyen eski bir büyük yapıyı³⁷ çağrıştıran birkaç taş kalıntısından başka bir şey kalmamıştır. Diğer yandan, bu eski yapının, şu anda bilmediğimiz bir ismi olmalıydı ve göçebe-çoban Türkler ona *Eskala* (daha sonra bahsedeceğimiz eski kale) ismini vermişlerse de, bu, yaylanın ismini Bizans döneminde değil de, sonradan, Türklerin Anadolu'ya gelişleriyle aldığını göstermektedir. Şimdi, *İskele* ve *Eskala* kelimelerinin arasında neden etimolojik bir bağ kurulamayacağını ele alacağız.

³² Dağ zirvesinin tamamen Tanrı'ya ayrılmış olduğu düşünülürdü.

³³ Jean-Paul Roux, "Türklerin ve Moğolların dini", Paris, Payot, 1984, s.150.

³⁴ Vahit Tursun, Çaykara (Sultan Murat'ın yayla köylerinden biri) ilçesindeki Köknar köyündendir.

³⁵ *Eski* ve *Kale* = şato, hisar, kale anlamındadır ama burada muhtemelen gözetleme amacı güdülen bir kuleden bahsedilmektedir.

³⁶ Bunlardan aynı bölgede en iyi durumda olanını inceledim. Sakinlerinin keçilerin kulesi anlamına gelen "Keçi kale" ismini verdikleri yapı Gümüşhane'nin 20 km doğusunda ve 1.530 metre yükseklikteydi.

³⁷ İnsanlar Trabzon'un Türklerce alınışından önce inşa edilmiş bir hisarın olduğundan bahsediyor ama bu Bizans dönemine uzanan çok daha eski bir yapı da olabilir.

- Eskala İskele değildir:

Türk dilinde iki ünsüz harfle başlayan kelime bulunmaz. Türkçeye girmiş olan yabancı kelimeler eğer iki ünsüzle başlıyorsa, kelimenin Türkçeye uyumu için iki çözüm bulunmaktadır: bunlardan ilki, sözcük, bir ekle (protez) Türkçe kelime yapısına dönüştürülür (İskele kelimesinin kökeni olan Latince'deki *Skala*'nın ilk iki harfi ünsüz ve bu iki harfin birincisi de bir *ş*'dir). Türkçede, bu durumdaki tüm kelimeler *s*'in başına getirilen *i* ekiyle çözüme kavuşturulur.

Sonuçta *sk*, *st*, *sp*, vb. ile oluşturulan ses sonraki ünsüzü telaffuz etmeden önce *is* sesini verir. Örneğin, *Sparta* kentinin ismi Türkçede Isparta'ya dönüşmüştür, *squelette* = iskelet, *station* = istasyon, *Sper* kenti = İspir kenti olmuştur vb. İkinci çözüm ise, kelimenin iki ünsüzle başladığı hallerde, Türkçeye özgü ses armonisini izleyen tınısıyla ortaya çıkan bir ünlü eklenerek yeni bir kelime yapısı oluşturulur. Örneğin *Tirabizon*'un Rumcası *Trapezous* ya da *Tirebizon*'dur; kelime bugünkü Trabzon'a dönüşmüştür.

Eskala'da ise, başlangıçtaki kelime *Skala*'ysa, ekin *i* ünlüsü olması ve sonunda ortaya *Eskala* değil de *İskala*'nın çıkması gerekirdi. *Eskala* kelimesinin 'iskele'yle ilgili olmadığını gösteren kısmını çözdük.

Bu arada *Eski kale*'den türemiş olma olasılığını ele alalım. *Eskala*'da Eski'nin ilk üç ve Kale'nin de ilk üç harfine sahibiz. O halde burada ilk terimi *Eski'nin*; Eski - *i* = Esk + Kala şeklinde ses kaybına uğrayarak *Eskkala* haline geldiği kelimelerin birleştirilmesiyle meydana gelen bir birleşik ismimiz var. Aynı durum, Türkçedeki *kahvaltı*³⁸ için de geçerlidir.

- Eskala Eski Kale'dir:

O halde *Eskala Eski Kale*'den gelmiştir (eski Surlu Kale). 'Eski', Türkçe'dir, *Kala* ise Arapça kökenli *Kal*'a'dan gelir; kale, iç kale, surlu kale anlamındadır. Böylece *Eskkala*'yi elde ederiz, fakat iki "k"dan birinin orada bulunması gereksiz olduğundan ortaya *Eskale* çıkar.

Neden *Eskale* değil de *Eskala* dır?

Eskala kelimesinin oluşumu *Kahvaltı*³⁹, ninkinini (kahve + altı) izlemişe benzer. Eski'nin *i*'sinin yutulmasıyla *Eskala*'ya ulaşırız. Burada, başka bir sorun daha belirir, *Yayla*'nın ismi *Eskala* değil *Eskale* olmalıdır; çünkü *kale* kelimesi Arapçadaki şeklini korumuş olduğundan, sözcük *Eskal*'a yani *Eskala* olarak kullanılmıştır. Bu da, bize, Arapça *Kal*'a kelimesinin Türkçe *Eski* kelimesinin yanına eklenildiğini gösterir.

³⁸ Türk mutfağında kahvenin yemekten sonra içilme geleneği mevcuttur. Sabahları yenen yemek *kahvaltı*'dır: açken kahve içilemediğinden dolayı, kahve içilmeden önce yenen yemek anlamındadır...

³⁹ *Eskkala*'nın 2 *k* harfindeki gibi, 'kahvaltı'da da *kahve* + *altı* kelimelerinin birleştiğini ve *kahvenin* son harfinin düştüğünü, *altı*'nın ilk harfinin onun yerini aldığını görürüz.

Türkler *Eskala* ismini bu sebepten dolayı, yaylalarına koymuş olmalıdırlar.

Yaylanın coğrafi konumunu inceleyecek olursak, Çepniler önce *Eskala*'ya gelmiş ve buradan da Kadırğa'ya geçmişlerdir... Çünkü Ağasar vadisi'nden ve Kürtün bölgesinden çıkan yol, kaçınılmaz olarak önce bu yayla'dan geçer. Sonuç olarak, mantıken *Eskala* Kadırğa'dan daha eski olacağından, *Eskala* çoğu zaman yöre halkları tarafından Kadırğa yaylasının atası gibi görülmektedir.

Şimdi, *Sultan Murat* isminin nereden kaynaklandığını göreceğiz.

2) SULTAN MURAT:

Bu yayla hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bazılarına göre ismi daha eskidir ve Karadeniz Rum kökenli *Kancilopotamo*'dan, diğer bazılarına göre de daha ziyade Türk kökenli *Maraşut*'dan gelmektedir. Doğrusunun ne olduğunu anlamaya çalışacağız.

- ***Kancilopotamo* ve Sultan Murat:**

Bölgede görüştüğüm pek çok kişi, Sultan Murat'ın eski isminin *Kancilopotamo* olduğunu söylediler. Ancak konuyu biraz araştırınca, bu eski ismin gerçekte aynı dağlık bölgede yer alan Eğrisu yayla'sının eski dönemdeki ismi olduğunu tespit ettim.

Kadırğa yaylasının etrafında yer alan diğer yaylalar gibi, Eğrisu yaylası da, Sultan Murat yaylasına 1 km uzaklıkta ve yaklaşık 100 m kadar daha aşağıda bulunan bir dizi yayla içinde yer almaktadır.

Buna karşılık, Sarıkaya örneğindeki gibi, diğer birçok yayla ismi de değişmemiştir. O halde burada, aynı yaylanın değil, aynı dağlık bölgenin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Sultan Murat'ın tarihinde ne olup bitmiş olabileceğini anlamak için Eğrisu'ya biraz eğilmememiz gerekir.

Rumca'da kıvrılan ırmak anlamına gelen *Kancilapotamo* yaylasına *Türkçe'de* Eğrisu denmektedir. Burada, Sultan Murat'ın eteğine doğru yol alan su akıntısına atıfta bulunulur. Eğrisu, Köknar'ın da aralarında bulunduğu pek çok köyden geçer. Köknar, sakinlerinin Karadeniz Rumcası bildiği ve konuştuğu ender köylerden biridir. Rumca konuşan bu insanlar, günümüzde yaylacılık yaptıkları için, burada akla şu soru gelebilir: acaba Karadeniz yaylacılığı, Rum kültüründen doğmuş bir Karadeniz Rum geleneği midir?

Köknar'da bugün, Türk ve Müslüman bir nüfus yaşamaktadır. Köy sakinlerinden Hristiyan Rum olarak kalmış olan küçük bir azınlık da geçmiş dönemde İslam dinine geçmiştir. Böylece iki taraflı evlilikler yapılmış, iki kültür yakınlaşmış ve akrabalık ilişkileri gelişmiştir. Daha önceki bir

dönemde de, Türk boyları içinde yer alan bazı Hristiyan Türklerle Karadeniz bölgesi Rumları arasında aynı tür ilişkiler kurulmuştu. Ancak günümüzde, bu döneme ait hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Ancak, bilimsel çevrelerde, uzun zamandan beri, yaylacılık faaliyeti gelenek ve uygulamalarının, Türk göçerlerin sosyokültürel yapısından kaynaklanmış olduğu konusunda, ilmi bir uzlaşmadan bahsetmek yanlış olmayacaktır. Türklerin başlatıp geliştirmiş olduğu yaylacılık faaliyeti zamanla Karadeniz'in doğusundaki halkların tamamına yayılmıştır.

Burada, Köknar köyünün önemli bir özelliğinden de bahsedelim. Sultan Murat'ınkinden farklı bir dağlık bölgeye yerleşmiş olan köy, aynı zamanda, yalnızca kendisine ait olan başka bir yaylaya sahiptir... Bu yayla'nın ismi *Turnalı*⁴⁰'dir. Eğer yaylacılık Türklerin gelmesinden önce Karadeniz Rumları tarafından bilinseydi, bu yaylanın da Eğrisu yaylasının eski zamandaki ismi Kancılopotamo gibi yine Rumca bir ismi olurdu... Ancak, böyle değildir. Bu durumda, Köknar bölgesindeki Tunalı'nın ilk yaylacıları, göçebe-çoban yaşantısına sahip olan Türklerdir diyebiliriz.

Sonraki yıllarda, yaylacılığın tüm halklar tarafından benimsenen bir ihtiyaç haline gelmesiyle, XVIII. yüzyıla doğru, köyün otlakları yetersiz kalmış ve önceleri Kancılopotamo olan Eğrisu yaylasının dışında da yeni yaylalar oluşturulmuştur. Bu gelişmeler, Köknar ve çevresine gelip yerleşen Türklerin daha ziyade göçebe çoban halklardan olduğunu göstermektedir... Bölgenin tabiat şartları çok zor olduğundan, bu dönemde burası yerleşim açısından oldukça zayıf kalmıştır. Coğrafi koşulları, bölgeyi dışa kapatarak yerel karakterinin korunabilmesine imkân tanımıştır... Burada, yalnızca Türkçe ismi olan *Turnalı* yaylasının, Köknar köyünün ilk yaylası olduğunu söyleyebiliriz.

Sultan Murat'ın ise Türkçeden başka bir dilde karşılığı yoktur. Bu da, Türklerin Köknar'a kadar olan bölgeye yerleşmiş olduklarını göstermektedir... Geldiklerinde burada başka bir kavim varsa bile, onlarla zaman içinde tamamen birbirlerine karışmışlardır. Bir yandan devasa dağlar sayesinde neredeyse dışa kapalılığı ve diğer yandan yörenin sarp ve zor olan coğrafi karakterini de bu bağlamda hesaba katmalıyız.

Özetle, bölgeye giriş çıkışın zor olduğu, ya da bir kez girildiğinde kalmanın en kolay seçenek olacağını söyleyelim. Tüm bu coğrafi şartlar, kültürler arası etkileşim imkânını da zorlaştırarak, yörenin kültürel özelliklerinin büyük ölçüde korunabilmesine imkân vermiştir.

Yörede, iki halk arasında evlilikler gerçekleştirilmeye başlamış ve sayısı hızla artmış olduğundan, Müslüman nüfus çoğunluk haline gelmiştir.

Türkler bölgeye, Fatih Sultan Mehmet'in onları Karadeniz'in doğusuna yerleşmeye davet etmesi gibi başka bir gerekçeyle geldiler. Çaykara ve çevresine ulaştıktan sonra, pek azı Köknar'a ve ondan sonra daha da geri

⁴⁰ Turna, eski zamanlarda, bazı Türk boylarında kutsal olduğu için Totem yerine kullanılmıştır. Öz Türkçe'deki anlamı "Tanrı'nın Elçisi"dir.

planda kalan ve dünyayla bağlantılarının kesileceği yörelere gidip yerleşmeyi arzu ettiler.

Bu bölümün sonunda, “eğer *Turnalı* gerçekten bir yaylaysa o zaman Sultan Murat tam olarak nedir?” sorusu akla gelmektedir.

- “Ya Sultan Murat bir Yayla değilse?”

Eğrisu ve Köknar Köyü örnekleriyle, *Kancilopotamo*’nun Sultan Murat’ın eski adı olmadığını gördük. Sultan Murat’ı fiziki olarak incelediğimizde bir yaylayla hiç ilgisi olmayan özelliklerle de karşılaşmaktayız. Yine de yayla özelliğini tartışmak kimsenin aklına gelmediği gibi, sonuçta kendisini çevreleyen gerçek yaylalarla, hatta Kadırga yaylasıyla bile benzemeşmemektedir.

Bu yaylanın bazı nadir özellikleri olsa bile, bunlar yaylacılık faaliyetine ait değildi. Yer daha çok bir durağa, bir geçiş noktasına benzenmektedir.

İddia hala tam olarak ispatlanmış olmasa da, tarihte yayla üzerinde bir “han” bulunduğu söylenegelmiştir. Burasının yaylaya çıkartılan sürülerin mevsimlik geçiş ve konaklama noktası olduğunu öğrenebildim. (s. 148 sayfadaki han’a ayrılmış bölüme bakınız.)

O halde geçiş yapan sürüler için bir durak vazifesi görüyorsa, bu özellik yaylacılıkla ilişkilendirilebilir. Bu tür hayvancılık faaliyeti, Türklerin Anadolu’ya gelişine rastladığından, XVI. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olduğu söylenebilir.

O halde bu alanın kalsik anlamda bir yayla olmadığını aşikârdır... Ancak, öyle olmamış olsa bile artık yayladır ve yayla olmak için mükemmel bir doğaya sahip olmakla beraber, her tarafından yaylalarla çevrili olması da ona bu özelliği vermektedir. Bu yaylanın tarihi bir üne sahip olması ise çok istisnai bir olaya bağlıdır: Sultan IV. Murat’ın buradan geçişine...

- Sultan Murat ve Sultan IV. Murat’ın Geçışı:

Sultan Murat yaylası, Sultan IV. Murat’ın 1.635’de İran Safevilerine karşı yaptığı askeri seferden dönüşünde burada beş gün konaklamasıyla ünlenmiştir. Sultanın orduları çok kalabalıktır, o dönemde muhtemelen burası boş ve tanınmamaktaydı. Padişah ve ordusunun yaylada konaklaması, aynı zamanda belli bir altyapının da gerekliliğini ortaya koymuş olabilir.

IV. Murat 22 Haziran 1.635 Cuma günü ordusuyla birlikte burada dua etti. yayladaki caminin bugün içinde bulunan simgesel dikilitaş, Sultanın dua ettiği yerdeki taş olmalıdır. Sultanın ismi, bu şekilde bu dağlık bölgenin ismi haline gelir, bugün yayla şenliğinin yapıldığı tarihi alan gibi.

- Maraşut'a göre Sultan Murat:

Sultan Murat ismiyle bağlantı kurulan başka bir kişilik daha vardır; *Maraşut*. Bazıları, tam olarak emin olmasalar da, ismin Osmanlı padişahından önce verildiğini düşünmektedir. *Maraşut* özel bir isim olan *Maraş* ve türetme soneki olan *ut*'tan⁴¹ (dışarı) oluşmuştur ve 'Maraşlıların⁴² mezarı' anlamına gelir. Maraş, Trabzon'un güneybatısında, 600 km'den fazla uzaklıkta bir şehirdir ve ilin idari merkezi de aynı isimle anılır.

O dönemde, yöreye, Maraş'tan dört dini şahsiyet gelmiştir: Osman Efendi⁴³, İlyas Efendi, Hasan Efendi ve Muhammed Efendi. Bu kişiler, Müslümanlığın Doğu Karadeniz'e yayılmasında o kadar önemli bir rol oynarlar ki Sultan Murat bölgesinin sakinlerince, adlarına mezar taşları, çeşit çeşit mozoleler ve camiler yaptırılmıştır. Ne yazık ki anılan tarihler belirsizdir ama dönemleri XVI. ve XVII. yüzyıl arasındadır, yani Sultanın yayla'dan geçişiyle aynı dönemdedir.

Özetle, Sultan Murat ismi, bugüne kadar bilinen en eski isim gibidir. Yayla, bu ismi, Sultan IV. Murat'ın 22 Haziran 1.635'de yayladan ünlü geçişi ve konaklamasına borçludur.

Sonuç: Kadirga ve Sultan Murat yaylaları, Türklerin buraya gelişi ve yerleşimi açısından farklı tarihsel gelişmelere sahne olmuştur. Göçer-çoban ya da yarı-göçer-çobanlar, Kadirga'ya fetihin arkasından girip ve yerleşmişler, Sultan Murat'a ise, bölge zaten fethedilmiş olduğu için, herhangi bir çatışma olmaksızın, kademeli ve dağınık olarak gelmişlerdir.

Bu yaylaların isimlerindeki ortak nokta, dini boyuttur. Kadirga yaylasında, Namazgâh⁴⁴ türü bir yapı bulunmaktadır (Efsaneye göre Fatih Sultan Mehmet'in geçişi anısına inşa edilmiştir). Sultan Murat'ta da dört ünlü dini kişilik, bölgede İslam'ın yayılmasını sağlamış ve halk arasında *Maraşut* simgesel bir şahsiyete dönüşmüştür. Bu simgesel şahsiyetle, Sultanın burada konaklayıp dua etmiş olması, yaylanın isminin ardındaki olası öykülerdir.

İki yaylanın da isimlerini konu alan bölümden, akılda tutulması gereken son bir nokta ise kökenlerinin daha çok Türk olduğudur.

Bu yaylaların isimlerini araştırmam, tarihlerinin bir kısmını ortaya koyabilmeme yardımcı olmuş olsa da, yine de onları çevreleyen tarihi süreci ele almamız gerekmektedir.

⁴¹ Eski Türkçedeki "Ut" eki, Maraş-"ut" sözcüğünde yer almıştır. Günümüz Türkçe'sinde "ut" eki "it"e dönüşmüştür. Bu da, Çaykara ilçesinin, kendine özgü coğrafi şartlarının, eski Türkçe de dâhil her türlü kültürel değerini daha uzun süre muhafaza edilmesine imkân verdiği tespitini desteklemektedir.

⁴² *Maraşlı* = *Maraş* + lı; bir mevki, bir bölge ya da ülkeyle ilgili olarak kişinin kökenini belirten ektir; *Parisli* gibi.

⁴³ *Efendi* kelimesi, burada yüksek mevkiden din adamlarını ifade ettiği için Fransızca *Monseigneur*'ün (Monsenyör) eşanlamlısıdır. Sözcüğün temelinde, din adamı, bilgili kişi; yüksek eğitim almış birini vs. anlatan Pers kelimesi *ağünd* bulunmaktadır. Bugün daha çok, *Beyefendi*/ *Hanımefendi* ifadeleri kullanılmaktadır.

⁴⁴ Namazgâh için bk. s. 109.

C - KADIRGA VE SULTAN MURAT YÖRESİNİN TARİHİ:

İki yaylanın da, yer şekilleri, iklim ve bitki örtüsü oldukça benzerdir. Fakat yine de herbiri kendi tarihini etkileyen birkaç dikkat çekici farklı özelliğe sahiptir. Harita üzerinde (Bz. s. 152) iki yaylanın da çevresindeki farkları kolayca görebilmekteyiz.

Kadırga'ya ulaşım, Sultan Murat'a göre çok daha kolaydır ve her yönden mümkün olmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinin ve iki yaylanın yer şekilleri haritası, göçerlerin Pontus'un doğusuna neden batıdan sızdıklarını, dolayısıyla da bu sızmanın Kadırga yönünden başladığını açıklayan etmenlerden biridir. Bununla birlikte, farklı ve önemli ölçüde izole olmuş konumu hesaba katıldığında Sultan Murat bölgesinin fethedildikten sonra da merkezi otoriteye bağlılığını sağlamak kolay gözükmemektedir.

Haritada Pontus sıra dağlarının kuzeyle güney yamacı arasındaki bitki örtüsü farkını da gözlemleyebiliyoruz. Bitki örtüsü doğu yönüne doğru daha yoğunlaşmaktadır. Sultan Murat yöresinin daha yeşil ve yoğun bir bitki örtüsü, daha fazla ormanla kaplı olması ve yüksek nem bölgeye bu yönden yapılacak bir sızma girişimini zorlaştırmaktadır. Sultan Murat'ın güney/güneydoğusundaki yamacın yüzeyi Kadırga'daki aynı alandan üç kat daha büyüktür.

Ortalama yükseklik daha fazla olduğundan yöre nüfusu daha azdır. Yükseklik, bölgeye Sultan Murat'tan sızma olasılığını daha da zorlaştırmaktadır. Özellikle de bu sızma, Kadırga bölgesindeki Çepniler'de olduğu gibi kitlesel bir istila girişimiye... Bu durum, yayla hayvancılığının Sultan Murat'ın güneyinde daha elverişsiz olduğu anlamına gelir. Çünkü buradaki otlatma dönemi daha kısadır ve yaylanın derinlerde yer almasından dolayı sürüleri çıkarmak uzun süreli bir çaba gerektirecektir.

Prensip, otlar uygun olduğu kadar hayvanları otlatmak ve soğuk havanın yaklaştığı anlaşıncaya geri dönmektir... Geri dönerken, yani aşağı inerken, her seviyede, hayvanları otlatmak için yeni otlaklar aranacak ve bu, *kışlak*'a varıncaya kadar böyle sürecektir.

Göçer-çoban yetiştiriciler, dağlık bölgenin uzak yaylalarındaysalar, geri dönüş yolunda konaklayacakları otlaklar (mezralar), yayladan iniş sürecini daha da uzatacaktır. Bu da, Sultan Murat'ın arkasındaki geniş alanı göçer-çobanlar için daha az çekici kılmıştır.

Kadırga'nın çevresindeki bölgelerse, yaylacılığa daha elverişli, dolayısıyla daha çekicidir. Bu özellik, Çepnilerin Kürtün dolaylarında ve Şalpazarı bölgesinde Trabzon'un fethinden önce uzun süredir ve kolayca yerleşmiş olduklarını açıklamaktadır.

Aynı durum Sultan Murat'ta daha zor gerçekleşebilirdi. Dolayısıyla Sultan Murat'a girebilmek ancak Trabzon'un batısındaki kilidi açıp şehri ve ardından

bölgeyi⁴⁵ almakla mümkün gözükmekteydi. Bu sebepten, güneyden gelen göçer-çobanlar, bölge fethedildikten sonra Sultan Murat'a doğru ilerleyemediler.

Mevcut şartlar altında, göçer-çobanları fetihten sonraki zorlu yolculuğu denemeye itmiş olabilecek nedenler nelerdir? Bu, onları iten sebebe bağlıdır. Fetihden sonra, Anadolu'daki durum, Türklerin buraya gelmelerinden 300 yıl kadar öncesine göre farklıydı. Küçük Asya'nın büyük bir bölümü uzun süredir Türklerin kontrolündeydi... Bu da, Beyliklerin⁴⁶, rekabetinden dolayı, göçer-çobanlar için arazi ve özgürlük kısıtlaması anlamı taşımaktaydı.

Bu şartlarda, çok sayıdaki göçer-çobanın kullanabileceği alanlar gitgide daralıyordu, özellikle de sayıları fazlalaştığından, gitgide Bey⁴⁷'in buyruğu altına girmeye daha çok zorlandılar.

Pontus Bölgesi'ne gelenlerin, Bayburt⁴⁸, Erzincan, Erzurum gibi bölgelerden geldiklerini biliyoruz. Bundan dolayı, göçer-çobanları, kuzeye doğru gerçekleştirdikleri maceraya iten en az bir neden görüyorum. Bu neden, Trabzon'un fethinden sonra oluşan yeni ortamdır. Bu da birkaç şeyi gerektirir.

- Bazılarının şansını henüz kimsenin gitmemiş olduğu bölgelerde deneme isteği. Yukarıda açıkladığım coğrafi koşullarda, Pontus'a sızmayı başaranlar neredeyse “dönüşü imkânsız” bir pozisyonda olacaklarından, yeni kışlaklar bularak kalma şansları yüksektir. Kuzeyde de yine aşılması imkânsız bir sınırlamayla karşılaşacaklardır. Çok dar olan sahil şeridinin kolay kontrol edilebilmesi, İmparatorluğun buraya çok sayıda insan yerleştirmesine yol açmıştır. O halde göçer-çobanlar, yörenin köylerinin birçoğunun bulunduğu daha iç taraflarında kalmayı tercih etmiş olmalıdırlar. Şu ya da bu ailenin (göçer-çobanların) akrabaları arasında en kötü durumda yaşayanlar, paylaşacak otlak yetersizliğinden dolayı şanslarını kuzeye doğru denemek zorunda kalmışlardır.
- Bağımsızlıklarının gittikçe zayıflamasına artık dayanamayan göçer-çobanlar ve Pontus'un iç tarafındaki bölgelere “sığınmayı” deneyenler... Ayrıca Hervé de Planhol'ün söylediği gibi çetin iklim koşullarına alışık olan orta Asya'daki göçerlerin her zaman yüksek bölgelerde⁴⁹ yaşamayı tercih ettiğini de unutmayalım.

⁴⁵ Selçuklular ve göçer-çoban aşiretleri Trabzon İmparatorluğu'nu buradan pek çok kez istila etmeye çalışmıştı. Fatih Sultan Mehmet de liman şehrini yine buradan fethetmeyi başarmıştır (Trabzon önünde Osmanlı filosu bulunuyordu)

⁴⁶ Türkçe'de *Beylik*, bir *Bey*'in hâkimiyeti altındaki toprakları ifade eder.

⁴⁷ *Bey*, eski Türk topluluklarında, Han'dan sonraki en önemli kişidir. Selçuklularda, *Bey* tam anlamıyla kendisine ait ve *Beylik* adı verilen Devletiyle küçük bir kral ya da prence eşdeğerti. Osmanlılarda ise *Bey* ünvanı İmparatorluğun en önemli görevlilerine verilmiştir.

⁴⁸ Michael E. Meeker, “A Nation of Empire, The Ottoman Legacy of Turkish Modernity”, “İmparatorluktan Çıkan bir Ulus, Türk Modernitesindeki Osmanlı Mirası.” Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2002, s. 102.

⁴⁹ 80'li yıllarda Türkiye'ye sığınmaya gelen pek çok Afganistan Kırgız'ı, Pakistan'da bulundukları süre boyunca

Bu yapıya en uygun bölge, Türklerin gelişiyle İslamlaşma sürecini tamamlayan Trabzon yakınlarındaki yöredir. Çünkü ister Maçka⁵⁰ ister Of Bölgesi olsun, iki alan da dikkat çekici derecede dağlık ve dik bir çevreyle korunmuş durumdadır ve ikisi de Trabzon İmparatorluğu'nun ve sonra⁵¹ da Sancak'ın merkezine yakındır. Askeri alanda da en korunaklı alanlar olduklarından, otoritelere göre bunlar öncelikle daha da güvenli hale getirilmeli ve halkı da kontrol altına alınmalıydı.

İpek Yolu", Maçka tarafında "son bulmaktaydı ve kilise ve manastırların en fazla bulunduğu yer de burasıydı. Bu durum, bazı köylerde neden hala Pontus Rumcası konuşulduğunu açıklamaktadır. Merkezden uzaklaştıkça ister Bizans ister Osmanlı⁵² zamanından kalma olsun, farklı yaşam tarzları, davranış ve tavırlar üzerinde geçmişin izlerini görmek mümkün olmaktadır.

- İki yaylanın topografisini incelediğimizde, her ikisinin de, bağlı olduğu ilçelerin güneybatı ucunda olduğunu görmekteyiz. Doğu tarafında, önce ilçeyi Maçka'dan geçerek aşan, sonra da Çaykara'dan geçen birer vadi vardır. Her iki halde de, ilçenin şekli ikizkenar bir üçgene benzer, yönetim merkezi zirveye doğrudur ve Yayla da dağın eteğinde sol tarafta bulunmaktadır.

Kadırga bölgesi yerleşime uygun bir konuma sahiptir; karşı tarafında Trabzon şehri yer almaktadır ve Zigana'dansa burada bulunmak, geçidi kolay kontrol etmeye daha elverişlidir. Ancak, Zigana Geçidi, askeri açıdan Trabzon Rumları tarafından kontrol edilmektedir. Burası, güneye ya da güneybatıya, hatta gerektiğinde geri çekilme açısı olarak kuzeybatıya doğru geniş bir alandan faydalanma imkânı sunmaktadır.

mülteci kamplarındaki zor yaşam koşulları ve sıcak yüzünden ölmüştü. Daha sonra göç ettikleri Türkiye'de, Van Gölü yakınlarındaki yüksek dağlık bölgeye uyumlu bir biçimde yaşamlarını sürdürebilmişlerdir.

⁵⁰ Güçlü dağların oluşturduğu bu dışa kapalılık, Pontus coğrafyasının insan davranışları üzerinde etkisi olan bir özelliktir. Burada, ister Yunan, ister Türk ya da başka milletten olsun, topaklarına şiddetle bağlı çok muhafazakâr ve kültürel etkileşime girmesi uzun zaman alan insanlara rastlanır. Örneğin, Pontus Yunancası ve eski Türkçe, burada diğer yerlere nazaran daha iyi korunmuştur. Yörede, Müslüman olmadan önce Pontus Yunancasını ikinci ana dilleri yapan Hristiyan Türkler bile yaşamıştır.

⁵¹ I. Sultan Selim'in gençliğini burada geçirmiştir.

⁵² Bu halde mümkün olsaydı Pontus karakterini nasıl tanımlayabilirdik? Herhangi bir din ya da millete mensup bir yabancıyı ele alalım. Bu kişi, özellikle de "modern" çağ öncesinde, Pontus bölgesine yerleşmeye karar versin. Bu güzel yöreye hayran olup, amansız olduğu kadar devasa dağların neredeyse aşılabilir labirentine sıkışıp kalacaktır. Diğer tarafta, gözlerinin önünde denizin etkileyici ve esrarlı haşmeti üzerinde uzayan ufuk... İkilim şudur, birinin gelip şu an bulunduğu yerde başını ağrıtmamasının zor olduğunu bildiğinden, kendisini hiç olmadığı kadar özgür hissetmektedir. Kendisi gibi, orada yaşayan ve aynı şeyleri hisseden insanlarla görüşmek zorundadır. Bu güzel ve doğal hazineyi de korumak isteyecektir. O zaman, tam bir muhafazakâr dönüşür ve kimsenin ondan almasına izin vermeyeceği topraklarını şiddetle koruma güdüsü taşımaya başlar. Orta Asya'nın sert bir iklimi ve zor koşulları, göçer boylara, özgürlük aşkının yanında, tüm zor koşullara karşı koyabilmek için sağlam bir karakter de vermiştir.

Sultan Murat yaylası da biraz daha güneyde, Çaykara'nın güneydoğusunda olsaydı bu özelliğe sahip olabilirdi. Yine de muhtemel bir saldırı burasını yerle bir ederdi, çünkü geri çekilme ya da lojistik için daha fazla zorlukla karşılırdı. Yöre coğrafyası, Bayburt tarafından gerçekleştirilecek bir istilaya belki izin verirdi ama her halukarda risk daha büyük olurdu.

Doğu Karadeniz'in önemli bir özelliği olan iklim faktörünü de inceleyeceğiz, çünkü göçer-çobanların yaylacılık faaliyetlerinde bu durum bir avantajdan çok kısıtlayıcı olmaktadır.



Orman ve patika

Başlıca iklimsel özellik “nemdir”. Yüksek nem, Kadırga ve Sultan Murat bölgelerinde görülür, ancak Of'dan itibaren ve doğu yönüne doğru daha belirgindir. Bölge ikliminin, yüksek neme ihtiyaç duyan çay üretimi için çok uygun bir ortam oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yüksek yağış miktarı ve nem oranı bölgeyi Türkiye'nin geri kalanından ayırır. Burada, en ufak toprak parçasını bile örten, son derece gür bir bitki örtüsü vardır.

Türkler, Doğu Karadeniz'in devasa ormanlarına *Ağaç denizi*⁵³, “ağaç okyanusu” ismini vermişlerdir.

Nem dolaylı bir biçimde sosyal ilişkileri de etkilemektedir. Yoğun terleme, koku alma duyusu daha fazla tetikler. O andan itibaren insanlar arasındaki ilişkiler daha gerçek fakat daha duygusal hale gelir... Ve duygusallaşma bu ülkenin insanlarında sık görülen tutkuyu, uçlardaki davranışları ve taşkınlığı artırır. Nem yalnızca insanı değil hayvanı da etkiler.

⁵³ Xavier de Planhol, “Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'da Dağlı Yaşamının Genel Özellikleri”. Coğrafya Günlükleri, 1962, cilt 71, no: 384, s: 127.

Sıcaklık çok yükseldiğinde süt veren inek stresli olur, iştahı azalır ve sonucunda üreme gücü gibi süt üretimi de düşer⁵⁴. Bu nedenle, bölgede çiftleştirme işini kışa girerken yapmayı tercih ederler.

Trabzon'un doğusunda farklı topluluklar arasında derin ve yoğun bir yakınlaşma eğilimi vardır. Özellikle bölge, İslamlaştırıldığında, İslam dinine geçenlerle, yöreye yerleşmekte olan Türkler arasındaki ilişkiler en üst seviyeye çıkar ve İslam dininin başarısının ana nedeni belki de budur. Yakınlaşma, Müslüman olmayanlarla daha önceleri göçer-çobanlar gibi “yüzeysel Müslümanlar” arasında Kur'an'ın mesajının çok iyi bir biçimde iletilmesini sağlamıştır.

İki yayla arasındaki farklılıklar, süreç daha geç başlamış olmasına rağmen Kadırgayı, S.Murat'tan daha yerleşik nüfuslu yapmıştır. Kadırga'da Çepnilerle ilişkiler hala güçlüyken, bu, Sultan Murat cephesinde, zaman içinde tamamen kaybolmuştur. Faruk Sümer, Çepnilerin daha erken yerleşik hayata geçtiğinden bahsetmektedir... Bunu, belki de Sultan Murat bölgesindeki aksine çok daha kapalı bir bölgede bulunmalarına borçluyuz... Dolayısıyla Çepniler, daha fazla kontrol altındaydılar ve yerleşikleşmeye daha önce mecbur kaldılar. Kadırga ve Sultan Murat arasındaki farklı koşullar, Türklerin buraya sızma şekillerini de etkilemiştir.

Kadırga ve Sultan Murat örnekleriyle Doğu Karadenize Türklerin iki farklı Sızma Şekli (1):

Kadırga tarafından sızmanın savaşla gerçekleştiğini biliyoruz... Daha kesin bir ifadeyle Selçuklular ya da Osmanlıların başını çektiği fetih savaşıyla. Fakat yalnızca fetih savaşları değil, aynı zamanda savaşla hallolan ya da halledilmeye çalışılan uçlardaki sosyal gerginlikler de söz konusuydu... Bunlar ise, fetih savaşları değil, toplumsal sorunlara verilen şiddetli cevaplardı.

Bölgede, XII. Yüzyıldan itibaren aile sayısı artışına paralel olarak çoğalan sürüleri için gittikçe daha az otlak imkânı olan çok sayıda yarı-göçer- çoban bulunmaktaydı.

Sorunu çözmek için hangi seçeneğe sahiptiler? Tek seçenekleri, henüz otlak olarak kullanılmamış yaylaların yer aldığı bir yöreye gitmeyi denemektir. Bu yöreler, Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarında yer almaktaydı. Otlak arayışındaki göçerler, yerleşiklerin zenginleri ve İmparator için bir ölçüde tehdit

⁵⁴ Eskiden insanların ve bozkır sakinleriyle dağda yaşayanların zihninde beden temizliği ne demekti, tam olarak bilememekteyiz. Burada, konuyu, yazın yüksek sıcaklık karşısında insan bedeninin verdiği tepkiyle sınırlandıracağız. Beden kokusunu ele alırsak (özellikle terleme), bireyler arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynadığını biliyoruz... Örneğin, çiftin ilişkisinde koku bireyin partneri tarafından daha sıcak ve içten algılanmasına yarar, bu da daha gerçek bir ilişki alanının kurulmasını sağlar çünkü rasyonel olmaktan çok duygusal bir temelden hareket edilir. Parfüm kokusu çiftler arasında, partnerleri yanıltarak gerçek bir ilişki kurulmasını engellemiştir (parfüm sürmemek gerekir demiyorum). Bu dönemde, göçerlerin, kokuyla ilgili toplumsal duyarlılığı günümüze göre özellikle yaz döneminde daha yüksekti. Bu da, duygusallık temeline oturan ilişkilerde bir artış anlamına gelebilen yaz mevsiminde, topluluğun otokontrolünü daha zor sağlaması ve bundan dolayı çatışma riskine daha açık olmaya, istisnai anlaşmalar yapmaya ve hatta mantığı zorlayan tutum ve davranışlara sebebiyet vermektedir.

oluşturmaktaydılar. Kısaca, göçerlerle yerleşiklerin, İmparatorun otoritesine saygılı bir uzlaşmaya varmaları herkesin çıkarına olacaktı. Ancak burada birbirlerini anlamayan ve birbiriyle çatışan iki zıt dünya görüşü bulunduğundan böyle bir uzlaşma mümkün olmayacaktır.

Göçebe kelimesi hakkında:

Göçebe kelimesi için şu açıklamayı yapmalıyım : Göçebe kelimesi « göç » ve « ebe (ebe obadan gelmektedir)» sözcüklerinden oluşmaktadır. Oba, birbirlerine akrabalıkla bağlı, az ya da çok sayıda mensubu olan geniş aile veya grubun tamamını ifade eder.

O halde, “göç eden aileyi yansıtan göçebe ismi” göçer-çobanı niteler⁵⁵...

Doğu Karadeniz’de de Göç⁵⁶ kelimesi aile, ev eşyaları hatta yaylacı anlamına gelmektedir. Burada, Göçebe-çobansallık zamanında “göç eden aile” anlamına gelen Göç kelimesi, göçebe-çobanların yerleşik hayata geçmesinden sonraki zamanlarda aile anlamına dönüştürülmüş olduğunu göstermektedir. Yine bu bölgenin her şeyi daha uzun bir süre ve daha iyi bir şekilde koruma özelliği, yöre halkının Türk göçebe çoban atalarıyla derin bağları olduğunu göstermektedir

Göçebelik ve Göçebe-çobanlar hakkında:

İlk önce, buradaki göçebe gerçek anlamındaki göçebe midir ? Hiçbir şekilde ! Başka deyişle, göçebe-çobanı, “asıl göçebe”yle karıştırmamak gerekir. Göçebe-çobanlar « asıl » göçebe arasında hiç bir bağ yoktur, ne hayvan ne de toprak açısından... İkisi arasında tek ortak nokta toprağa bağlılıktır. Göçebe-çobansallıkta (çobansallık hakkında bk. s. 155) sabit olan bir otlığa gönderme söz konusu olmakla beraber, yine de göçer çobanın hareketlenmesi, otlakların ulaşıp kullanıma elverişli olma özelliğinin yanında, sürünün yer değiştirmeye ihtiyaç duymasına da bağlıdır... İnsanı ekonomik bir kaynak olarak gördüğü otlaklara doğru sürüyle birlikte yer değiştirmeye zorlayan da yine hayvandır. İhtiyaç duyduğu yer ve zamanda yapabildiği ölçüde yer değiştirmektedir. Yine de göçebe-çobanın toprak ile farklı bir tip bağı vardır...ama bu toprağa bağlılıktaki mekanın tanımı esas olarak şöyledir : mekanı bir olarak görmek lazım, yani dünyadaki toprak birdir ve bölünmez anlamına gelmektedir. Bu bir realitedir ve sadece yerleşiklerin toprağa sahip olmak amacıyla toprağı bölmeye çalıştığını görmekteyiz⁵⁷ « insan ve toprak birbirinden bağımsızdır (toprak

⁵⁵ Burada, grubun birey için ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Birey grubun dışında olamaz. Göçebe-çobanlar toprağa bağlı olmadığı için grubun önemi yerleşiklerden daha yüksektir. Yerleşik için grubun boyutu ve toprağa bağlılık boyutu arasında bir çekişmeli durumda olan yerleşik için sosyal grubun birliğini tam olamazdır... Başka deyişle, yerleşik bir toplumun tam ve gerçek bir birliğini olamazdır.

⁵⁶ Özhan Öztürk, Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, Hemayola, İstanbul, 2005, s. 446.

⁵⁷ Dünyaya bakarsak, önümüze bir realite çıkmaktadır, dünyanın toprağı hem birdir hem de bölünmezdir. Sonuçta yerleşikler, reel olarak, dünya toprağının tümüne sahip olamazlar sadece parça parça sahip olabilirlerdir. Bu, tarih boyunca yerleşikle devam eden temel bir çelişkidir. Bu çelişki, yerleşik insanın yalnız ya da toplumdaki

sahiplenilmez, sadece kullanılır. İnsan ve toprak arasındaki ilişki birlikteliktir) ». Göçebe-çoban ve toprak arasında bağ sadece budur. Yerleşige gelirsek, tek imkanı toprağın bölünmesidir ve böylece sadece toprağın bir parçasına sahip olunmasıdır ; « burada topraga bağlılık ve toprağın kullanmasıdır (toprak ve insan arasındaki ilişki karşılıklı bağlılıktır).

Sıklıkla, Çin İmparatorluğuna « barbar » denilen göçebe-çobanlar tarafından sürekli ve acımasızca akınlar düzenlendiğinin söylendiğini ve yazıldığını görmekteyiz. Yerleşik yaşıyanın, her zaman, bu « barbarlar » karşısında kendini savunmaya çalıştığını de söylenegelmiştir.

Herhâlükârda, acaba gerçek bu mudur?

Sanmıyorum. Tüm bu ifadeler hiçbirimizin kabullenmediği realitenin sadece bir karikatürdür ; yani yerinde olmayan tek taraflı bir önyargıdır. Çünkü zaten bilindiği gibi göçebe-çobanlar hakkındaki kaynaklar yalnızca yerleşğin dünyasından üretilmektedir.

Ancak tüm bu ifadeler hiçbirimizin kabullenmediği realitenin sadece bir karikatürdür ; yani yerinde olmayan tek taraflı bir önyargıdır. Çünkü zaten bilindiği gibi göçebe-çobanlar hakkındaki kaynaklar yalnızca yerleşğin dünyasından üretilmektedir.

Düşüncen bunun tam tersidir; göçebe-çobanlar, yerleşiklerden daha saldırgan olmamışlardır. Sonuçta da, yerleşikler tarafından korkunç ve vahşice gerçekleştirilmiş benzersiz kıyımları gördüğümüzde, göçebe-çobanların çok daha insancıl olduklarını kabul ederiz. Göçebe-çoban toplumu yerleşik toplumdan çok daha eşitlikçidir, çünkü toprağın bölünmemesi ilk toplumsal prensiptir.

Yerleşikler, tam aksine toprağa bağlı olduğundan dolayı, onlar için eşitsizlik doğaldır. Bir yerleşik hiç kimseyle toprağını paylaşmayı kabul edemez.

Yerleşik toplum içinde ve yerleşikler ve göçebe-çobanlar arasında ortaya çıkan temel sorunların kökü buradadır (özellikle göçebe-çobansal dünyası ve yerleşik dünyası arasındaki çatışma zıt değerlendirmedendir). Esasta, göçebe-çoban hayvan sürülerini sadece boş bulduğu arazilerde otlatmak istemektedir. Bu boş arazilerin bir kimsenin mülkü olabileceğini düşünüp anlamamaktadır. Başka değışle, bulduğu bu boş otlakların yasak olabileceğini anlayamaz, çünkü ona göre toprağın sahiplenilmesi düşünülmezdir. Bu iki dünya arasındaki çatışma noktası (yani sözde « barabar » akınları) budur. Bu temel ve ilk çatışmanın çok eski bir geçmişte şöyle başladığı düşünülebilir : 2.000 - 3.000 yıl önce, göçebe-çobanların sayısı artarak Orta Asya'daki otlaklar yetmeye başladığı zaman, göçebe-çobanlar yeni otlaklar bulmak zorunda kalmıştır. En yakın olabilecek otlak yeri Çin topraklarındaydı. Çin topraklarında çok boş otlaklar vardı ve

diğer yerleşiklerden izole olmasının sebebidir. Bu sürecin en sonunda, yerleşğin yok edilmesi noktasına ulaşılacağı ileri sürülebilir.

göçebe-çobanlar bu otlaklara doğru gitmişti. Ama Çinliler, bu otlaklar boş olduğu ve, onlara gerekli olmadığı halde, yerleşik mantığıyla bu topraklar onlarındı. Onun için, Çinliler göçebe-çobanlara karşı ilk önce savaşılmaya başlamaktadır. İlk zamanlarda, göçebe-çobanlar çok kayıp vermişlerdir. Sonuçta, yerleşiklerin şiddetine karşı kendilerini savunan göçebe-çobanların şiddeti ortaya çıkmıştır. Yani, göçebe-çobanlar bu şarşıcı ilk olaylara karşı, organize olma ihtiyacı hissetmişlerdir. Türkler'in devlet kurma geleneği bu durumdan doğmuş olabilir. Bu durumda, boylar ilk konfederasyonlarını kurmuşlardır...

Konuyu somut bir örnekle ele alıyorum:

- “100 hektarlık mülkümün içinde bir dağ var. Fakat sadece yarısını işliyorum, çünkü diğer yarısı ihtiyacım olmayan orman ve yaylalarla kaplı, ama yine de benim. Bir göçer çoban, uzun süredir burayı belirlemiş ve ihtiyaç başgösterdiğinde kendi kendine diyor ki: “neden hayvanlarımı şu boş yaylalara götürmeyeyim ki, kimsenin oraya gitmediğini bildiğime göre bunun sorun olmaması lazım.” Bense, mülk sahibi olarak, güzel bir günde, binlerce koyunun dağımın zirvesinde dolaştığını görünce, kendi kendime diyorum ki: “bu durum kabul edilemez, benden izin almadan bu yaylalara çıkmak ne cüret, onları oradan kovacağım.” (Hâlbuki oraya hiç gitmemişim ve o alana ihtiyacım da yok!) Fakat göçer çobanın oraya ihtiyacı var ve kullanılmadığını gördüğü için toprak ona göre boş. Herhangi biri tarafından kullanılmayan toprağın bir sahibinin olabileceğini anlayamıyor. Toprağın sahiplenilmesi ona göre nasıl bir saygısızlıksa, yerleşik hayata geçmiş olanlar için de bir yabancı tarafından ihlal edilmesi öyle. Gidip ona topraklarımı terk etmesini ya da karşılık olarak bana biraz para vermesini söylüyorum... Fakat göçer çoban: “benimle dalga mı geçiyorsun sen! Bu topraklar kullanılmıyor, ne için sana para verecektim ki diyor! Senin topraklarında da değilim”.

Bu örnek, tamamen birbirinin zıttı olan haklarında ısrar eden iki kişinin birbirini hiç anlayamadığını gösteriyor... Ve buradan, şiddete varabilecek bir çatışma çıkma ihtimali oldukça yüksek gözüküyor.

O halde, göçerleri Çinlilere karşı sefer yapmaya zorlayan şeye geri dönecek olursak, bu, imparatorluğun toprak sahiplerinin uzlaşmaz tutumudur. İşte bu yüzden göçer çobanlar, Doğu Karadeniz'e veya başka bir yere yerleştiklerinde, özgür olabilmek için toprak sahibi olurlar. Eşitsizlikler daha dün göçer çoban olan şu ya da bu grubun üyeleri arasında artmaya başlamıştır. Bu ilişkide kötü kişi yerleşik olan gibi gözükse de, bu onun isteyerek takındığı bir tutum değildir.

Toprakla kurulan ilişki, bu iki dünya arasındaki farkın anahtarı gibidir.

Şüphesiz göçerler ve yerleşikler arasındaki en büyük iletişim kopukluğu da buradadır. Toprakla ilişki şu şekilde tecelli etmektedir: göçer, toprağa, yerleşik olanın tutkusuyla bağlı değildir. Göçer, toprağı ne kendisinin ne de başka birinin sahiplenmesi gibi bir kavramı aklına getiremiyor. Yerleşikse, göçerin, toprağa sahip olmasına akıl erdiremediğini düşünüyor.

Göçerin, toprağını sahiplenmek için, sızmaya çalıştığını düşünüyor. Göçer, kullanılmayan bölgeye girmesinin neden engellendiğini anlamayıp onu bir tehdit, bir düşmanlık olarak görmektedir. Yerleşik ise, topraklarının kullanılmayan kısmına bir göçer izin almadan girerse, onu, mülkünü gasp eden, mallarını tehdit eden biri, yani bir düşman gibi görecektir.

Bu durumda, ikisinin de anlaşılabilir sebepleri olmakla beraber, her biri sadece kendi dünya görüşünde ısrarcıdır. Toprakla aralarındaki ilişkiye göre tepki verip, bir uzlaşma zemini bulamamanın çaresizliği içindeler ve bundan dolayı kaçınılmaz şekilde karşı karşıya gelmektedirler. Burada göçer için kullanılan “barbar” yakıştırmasının hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Göçer, yaşanan anlaşmazlığı sıradan bir ihtilaf konusu olarak görürken, bu durumu tamamen kendi çıkarına değerlendiren ise daha çok yerleşik olandır. Neden? Çünkü yerleşik olan, yerleşik olmayanların, kovulması gereken, en değersiz kişiler olarak görülmesini sağlamalıdır ki hizmetindekileri harekete geçirebilsin.

Bu tablo, göçer- çobanda söz konusu değildir. “Yabancı” kavramı bile toprakla ilişki üzerine çok şey anlatır. Göçer için, yabancı, “grubun dışındaki” kişi olurken yerleşik olan için “toprağının dışından” biridir. Bir yabancı, göçer bir grup bünyesine, yerleşik bir gruba nazaran daha kolay kabul edilir. Yerleşik olana göre, öteki ya da yabancı, birçok hususta kendisi gibi olabilir ancak farklı bir yerdense ve o yer ne kadar yakındaki bir yer bile olsa, o hep öyle kalacak ve “buradan olmayacaktır”!

Göçmen-çoban yaşam tarzına daha bir açıklık kazandırmak için, bir başka yanlış yaklaşımı da düzeltmeyi düşündüğümü ifade etmek isterim. Bu, göçmenlerin yerleşik halklardan daha düşük yaşam kalitesine sahip oldukları iddiasıdır. Hatta daha da ileri giderek, esas sebep gibi, ziraatçı olamayacakları iddia edilerek tarih öncesi dönemdeki ilkel yaşam tarzında kalmış oldukları için, çağdaş bir medeniyeti kabul etmedikleri gibi, onu inşa da edemeyecekleri ileri sürülmektedir. Bu tamamen asılsız bir yaklaşımdır. Göçebe çoban yaşam tarzı özel bir beceri gerektirir, yerleşik düzen kadar karmaşık olmakla beraber barbarlıkta onun düzeyine ulaşamaz... Bilindiği gibi son iki dünya savaşındaki (1914-1918 ve 1939-1945) kıyımları göçebe halklar gerçekleştirmemiştir!

Medeniyetin, hayvancılıkla eşzamanlı olan tarım devrimiyle başlamış olduğu gerçeği herkes tarafından kabul görmektedir. Burada, göçebe hayvancılık veya göçebe-çobanlık söz konusu olduğundan, öyle anlaşılıyor ki göçebe-çobanlık tarıma geçişten sonra yaygınlaşmış olup tersi geçersizdir. Göçer ve yerleşik yaşam tarzı insanlık tarihinin yapılanma sürecini başlatan iki önemli sosyal dünyadır. Bazılarına göre, göçerlik artık sona ermekte ve bu yaşam tarzı tarihe

karışmaktadır. Eğer bu söylem gerçek ise, bu, aynı zamanda yerleşiklerin de sonu olacaktır; çünkü bu iki farklı sosyal ortam aralarında güçlü bir kültürel etkileşim geliştirmişlerdir.

Geleceğin, “modern göçebelik” yaşam tarzı olacağı ileri sürülmektedir. Şayet bu doğru ise, bu süreç hiç bir zaman ne yazık ki eski dönem göçebe çobanlığı gibi olmayacak, çünkü “modern göçebelerin” çoğunda görüldüğü gibi, sahip olunan üretim faktörlerinin mülkiyeti sadece belli bir azınlığa, hatta tek bir kişiye bırakılarak, bu maddi imkânlardan yoksun kalınacaktır. Ya bu iki yaşam tarzı birlikte var olmaya devam edecek, ya da sona erecekler veyahut da insanlıkla birlikte son bulacaklardır!

Bu araştırmada, konuyla ilgili ele aldığım farklı temaların açık bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırabilecek kalıplaşmış düşünce veya önyargılara teslim olmamak kaygısıyla göçebelik konusunda gereken anlam düzeltmelerini yapmış bulunmaktayım.

Kadırga ve Sultan Murat örnekleriyle, Doğu Kartadeniz’e Türklerin iki farklı sızma şekli (2):

Bu inceleme, yukarıda bahsettiğim, istila amaçlı olmayan ve sonunda sosyal bir baskı şeklinde yaşanan süreçteki şiddetin son bulduğu, göçebe çobanların, Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına yaptıkları akınları anlamamıza yardımcı olacaktır. Göçebe çobanlar, kullanılmayan toprakların kendilerine yasaklanmasıyla beraber, bu yeni Trabzonluluk kimliğinde, düşmanla tüm imkânlarıyla mücadele etme durumunda kalmışlardır. Ancak, Osmanlı imparatorluğu bölgeyi ele geçirdikten sonra bu akınların gereği kalmamıştır. Yeni imparatorluk da onları hemen yerleşik yaşam tarzına geçmeye zorlamamıştır. Daha sonraki dönemde, yerleşik yaşama geçilmiştir, çünkü yeni toprakların yetersiz kalmasına sebep olabilecek bir düşman tehdidi bulunmamaktadır. Bu arada çoğunluk için, yerleşik yaşam tarzı yegâne çözüm olmuştur.

Bu çalışma, aynı zamanda, Kadırga ve Sultan Murat bölgesine ilk yerleşimin nasıl gerçekleştiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Akınların, en azından, XIV. yüzyıldan itibaren, Kadırga gibi stratejik bir yayladan yapıldığı düşünülür. Yayla mevsimindeyiz, ancak aynı zamanda maalesef savaş ve akınlar için de uygun bir dönemdeyiz. Her halükarda bu tepenin Sultan Murat’ın aksine stratejik bir pozisyon teşkil edebileceği açıkça ortaya çıkmıştır. Stratejik pozisyon, aynı zamanda önemli bir toplanma yerini de ifade etmiş olduğundan; bu durum günümüzde de Kadırga’nın hala yayla olarak ilk sırada olmasını açıklamaktadır. Nihayetinde, göçebe çobanlar, Fatih Sultan Mehmet’in Trabzon Rum İmparatorluğu fethine katılmış ve imparatorluğun başkentinin batısına yerleşmişlerdir.

İki yayla bölgesine ilk girişin farklılığını şu şekilde tespit etmekteyiz:

- Kadırga ve Trabzon arasındaki bölge: Türkler ‘in ilk girişi fetih yoluyla yani savaşla olmuştur.
- Sultan Murat ile doğusu arasındaki bölge: Türkler ‘in ilk girişi, bu sefer fetihten sonra yani savaşmadan gerçekleşmiştir.

Bu durum farklı sonuçlar doğurmuştur:

- Trabzon’un batısı - Kadırga: Göçebeler çobanlar da fetihle rol almışlardır. Bu koşullarda, kazandıkları savaşın sonunda, işgali, elde ettikleri bir hak olarak görüp istila ettikleri yerlere yerleşirler... Bu göçebe-çobanların kültüründe, kanın neyi temsil ettiğini bildiğimiz için işgalin kan bedeli ile kazanılmış bir hak olduğunu söyleyebiliriz. Fethedilen, bir şekilde teslim olup mağlubiyeti kabul eder ya da kaçır. Örneğin, Kadırga bölgesindeki Çepnilerin kültüründe yer alan bu anlayış, 500 seneden fazla bir zamandır bir çeşit efsane gibi nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu sebepten dolayı, yeni yerleşiklerde hala önemli bir göçer anlayışı devam etmektedir. Erken zamanda, en azından bir kısmı yerleşikleşmiş olmasına rağmen, Doğu Trabzon bölgesine göre bu yaşam tarzı henüz tam olarak oturmamıştır.
- Sultan Murat - Doğu Trabzon: Göçebe çobanlar, istilacı⁵⁸ olmadan barışçıl bir şekilde bölgeye giriş yapmıştır. Büyük fetih onların dışında gerçekleştiği için, onların savaşmasına gerek kalmamıştır. Onlar, işgali bir kazanım olarak görmemektedirler. Karşısındaki bölge sakinleri artık bir düşman değil ancak İmparatorluğun bir parçasıdır. Böylece, göçebe çobanlar da, düşman gibi algılanmadığını görerek... Haklarının bilincine sahip olmaktadır. Temas, iletişim ve uzlaşma arayışına zemin hazırlayacaktır. Bu koşullarda, yerleşik yaşam tarzına geçiş daha güçlü olabilecek ve böylece bana göre, göçebe-çoban döneminin yavaş yavaş silindiğini söyleyebiliriz.

Her iki durumda da, iki kültür arasında kültürel bir etkilenme süreci yaşanacaktır. Burada, sadece iki kültür söz konusu olmayıp aynı zamanda iki zıt dünya söz konusudur. Bu süreç, hem istila edenler, hem de istila olanlar için kaçınılmazdır. Fethedenler, fethedilenlere ve Sultan Murat bölgesinden gelen Türklere göre daha az kültürel değişim yaşamaktadırlar. Göçer-çobanlar, Sultan Murat’a aralıklarla ve dağınık bir şekilde eski göçebe-çoban adetlerinden

⁵⁸Trabzon’un fethinden önce, Hristiyan Kıpçaklar, Gürcistan’dan, özellikle Rize bölgesine gelerek yerleşmişlerdir.

oldukça uzaklaşmış hatta kısmen yerleşik yaşam tarzına yakınlaşmış yarı-göçer-çobanlar olarak gelmişlerdir.

Ancak bununla birlikte, ikna olmak için, Kadirga özelinde görüleceği gibi, göçebe çobanlık döneminin kültürel ve toplumsal birikimi Türklerde tamamen kaybolmayacaktır. Dağlık bir coğrafyada yaşamalarına rağmen, düşüldüğünün aksine, Kadirga Türklerinin, gerçek anlamda dağlı oldukları söylenemez. Çepni⁵⁹ asıllı oldukları, her zaman ve hala ileri sürülmektedir. Obalarına bağlılıkları da oldukça yoğundur.

Orta Asya'nın göçebe-çobanları, dağları da ovalar gibi farklı coğrafyalarda her zaman sorunsuz bir şekilde aşabilmiş ve uyum göstermiştir. Böylece, Kadirga şenliğinin, yaylada üzerinde kutlandığı gibi, Türkiye ve dünyada, bölge insanının göç ettiği her yerde kutlanabileceğini anlamaktayız.

Dönemi itibarıyla, Doğu Karadeniz bölgesinde ilk ve tek olarak gördüğümüz bu uygulamanın... Zaten, çağdaş yayla şenliğinin bölgeye ve başka yerlere de, Kadirga'dan yayıldığı söylenmektedir.

Stéphane de Tapia şöyle demektedir : « Türkiye Türklerin yaşadığı yer olup tersi geçersizdir ». Bu ifadeyi konumuza uyarlısak : « Kadirga Kadirgalıların yaşadığı yer olup tersi geçersizdir » diyebiliriz. Dağlı insanlar doğaları gereği muhafazakârdırlar⁶⁰. Ancak Sultan Muratlılardan farklı olarak Kadirgalılar için bu özellikle geçersizdir. Burada muhafazakârlığın iyi ya da kötü olduğunu söylemeyip, göçebe-çobanlar ve yerleşik yaşam tarzından etkilenmiş iki tip muhafazakârlık olduğundan bahsetmekteyim.

Göçer-çoban, yaşamın onu yönlendirdiği gibi, orada burada sabun kabarcığı misali yaşayan insan topluluğuna güçlü bir şekilde bağlı olduğundan, daha az asimile olacaktır...yani, göçer « muhafaza edilen », yerleşik ise « muhafazakar »dır. Bu durum, Trabzon'un batısında yerleşmiş olan Türklerin, ataları Çepnilere⁶¹, Kadirgayla Sultan Murat'ı karşılaştırarak açıklamaya çalıştığım gibi, ne denli bağlı olduklarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır: Kadirga'da insanlar göçerden çok yerleşik, Sultan Murat'ta ise daha ziyade yerleşikten çok göçerdirler. Şimdi, Çepnilerin kim olduklarını anlamaya çalışacağız.

Kadirga ve Çepnilerin XIV - XV. Yüzyıldaki muhtemel yaşamları:

Bir Türk efsanesine göre, kurucu lider Oğuz Han'ın ilk eşinden, Gün, Ay ve Yıldız adında 3 erkek çocuk, ikinci eşinden ise, Gök, Dağ, Deniz isminde 3

⁵⁹ Karadenizlilikle övündükleri için, Karadenizli olduklarını söylemektedirler. Başka yerlere gittiklerinde, kimliklerinin özelliği bu olmaktadır. Ancak Ofli kimliğiyle Karadenizlilik yer yer rekabet etmektedir.

⁶⁰ Dandalatche Claude, « Écologie et anthropologie des montagnes: Essai de définition d'un champ de recherche et d'action » (Dağların Ekoloji ve Antropolojisi: Bir Araştırma ve Uygulama Ortamının Tanımlama Denemesi), Pau et des pays de l'Adour Üniversitesi, Bilimler Fakültesi, Pau, 1997, s.16.

⁶¹ Çepni kelimesinin kökeni çoğu zaman tartışmalıdır, Fars ya da Türk kökenlidir: Çep, Kırgızca'da Kalkan demektir ve Çağatay Türkçesinde Ni eki ile beraber kullanıldığında « Savunanlar », « Koruyanlar », « Sınır muhafızları », « Öncü birlikler » anlamlarını vermektedir.

erkek çocuğu oldu. Bu altı çocuğun da her birisinin dörder erkek çocuğu olmasıyla 24 Türk boyu şekillendi. Bu boylardan, «Bozoklar» 3 büyük oğlan, «Üçoklar» ise 3 küçük oğlan soyundan gelenlerce kurulmuştur.

Altı çocuktan her birisinin dörder boya ayrılmış gruplarının bir yırtıcı kuş olan kendilerine has ongun veya totemleri vardır. Her bir boyun, tamga veya mühür şeklinde damgası mevcuttur.

Bozok boyları:

- Gün Han'dan gelenler: *Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli* (ortak totem: Bayağı şahin).
- Ay Han'dan gelenler: *Yazır, Dodurga, Döğer, Yaparlu* (ortak totem: Esmer kartal).
- Yıldız Han'dan gelenler: *Afşar, Begdili, Kızık, Kargın* (ortak totem: Şah kartal).

Üçok boyları:

- Gök Han'dan gelenler: *Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepnî* (ortak totem: Aksungur).
- Dağ Han'dan gelenler: *Salur, Eymur, Ala Yundlu, Yüreğir* (ortak totem: Delice doğan).
- Deniz Han'dan gelenler: *İğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık* (ortak totem: Bayağı çakır kuşu).

Oğuz olduklarını söyleyen, İran'da ve Kısmen Anadolu'da yerleşmiş olan soylar, Atabeyler, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevîler, Afşarlar ve Kaçarlar. Oğuzlar, sonradan, Osmanlı imparatorluğunu kurmuşlardır. Yani, Çepniler 24 boydan birisidir. Avşarlarla birlikte, Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemden itibaren, hatta Osmanlıların kuruluş yıllarına kadar, göçebe çoban yapıların en önemlilerinden birisini oluşturacaklardır. Bunlardan, Karadeniz'in doğusunda bulunan Çepniler yine doğuya doğru, Gümüşhane, Kürtün ve Şalpazarı ve Sinop'a kadar olan bölgede yerleşmişlerdi. XI. Yüzyıldan beri bu bölgede oldukları söylenmektedir. Özhan Öztürk⁶², Claude Cahin'in, Çepnilerin VIII. Yüzyılda, güneydoğu Trabzon'da (özellikle Kadirga'da) yaşadıklarından ve Bryer'in bu bölgeye yerleşen ilk Türklerin Çepniler olabileceğinden söz ettiğini aktarmaktadır.

⁶² Özhan Öztürk, Karadeniz Ansiklopedik Sözlük, Hemayola, İstanbul, 2005, s. 267.

15 ağustos 1461’de Fatih Sultan Mehmet’in Trabzon’u almasından 3 asır önceden beri bu bölgelerde yaşamaktaydılar. Batıdan doğuya, Başkent Trabzon’a doğru yayılmaktaydılar. İmparatorluk başkenti Osmanlılar tarafından alınmadan önce de, Türkler bölgede güçlenip başkent etrafında yoğunlaştıklarından, kentin hareket alanı iyice daralmıştır.

BLACK SEA

SINOPE

KIZILIRMAK (HALYS)

YESILIRMAK (IRIS)

MELETIRMAK (MELANTHIOS)

HARSIT (PHSLABONTES)

Gonia

Bathys

BAFRA

SAMSUN

Limnia

Cape Jason

Vona

Pazar

Tripolis

Kordyle

TREBIZOND

Matzouka

Dikaisimon

Rhizaion

Ladik

Sonusa

Ordu

Kenchirina

Kerasous

Ardasa

Goldcha

Tzanicha

Mesochaldion

Ispir

AMASYA

Ladik

NIKSAR

Iskefser

Harsanus

Karahisar (KOLONEIA)

Saragaina

Cheriano

Koukos

BAYBURT

Turhal

Zile

Kumanot

Tokat

Koyulhisar

Sis

Ezbidei

Kelkit (Lykos)

Pulur

ERZERUM

Teran

Kemah

Burtulus

AKSEHIR

EVPHRATES

Centre of emirate

Emirate of Multaharlan

Tacedon-ogullari emirate

Hacim-ogullari emirate

Karahisar emirate

Nomads on the Trapezuntine border

Cepni, Aq Qoyunlu, Boz Oqayni, Duhem

THE PONTIC EMIRATES IN THE 1380s

⁶⁴ Rustam Shukurov, *Akdeniz Historical Review Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery Fourteenth Century*, dergisinde yayınlayan, Tel Aviv Üniversitesi, Franc Kass, Londres, 1994, Cilt 9 n° 1, s. 70.

mesafeye kadar bazı göçer boyları bulunmaktadır. Mustafa Küçük, orada, Çepnilerin toplanma yeri olduğundan bahsetmektedir. Kadirga, Çepniler tarafından işgal edilen bölgenin doğusunun uç tarafında yer almaktadır. Düşman cephesi ile sınır komşusu olduğundan bu bölge stratejik önem kazanmıştır ve burayı kontrol etmek, savunmak gerekmele birlikte burasının olası bir hücum noktası olma özelliği de vardır.

Göçerler iki ana bölgeyi işgal etmektedirler; bunlardan biri Kadirga'nın kuzeybatısında Ağasar vadisinde, diğeri ise güneybatıda Kürtün çevresindedir. Daha önce birçok defa değindiğim Kadirga'nın stratejik önemi konusuna burada tekrar girmeyeceğim. Çepniler ve çeşitli beylikleri incelerken, Trabzon İmparatorluğunun önemli bir kısmının çok uzun zamandır işgal altında olduğunu görmekteyiz. Tek işgal yaşamamış bölge, ülkenin doğu kısmıdır. Trabzon uzun bir tarihi birikimi olan bir şehir olduğundan, Türkmenlerle aralarında, savaşlar, barış süreçleri ve prens-prenses evlilikleri gibi ilişkiler yaşamışlardır. Rumlar ve Türkler, sıklıkla, karşı tarafın önemli bir şahsiyetini desteklemek ve rakibi zayıflatmak gibi diplomatik oyunlar oynamışlardır. Türkler Anadolu'ya geldiği zaman, çöküş döneminin başlamış olması ve Bizans'ın iyice zayıflaması sonucunda, Karadeniz bölgesi, kendiliğinden teslim olmuştur. Trabzon dükü Théodore de Gravas, ilk önceleri Türklerin saldırılarına dayanabilmiş ve kısa zamanda kendisine Kostantinopl'dan kısmen bağımsız bir idari özerklik oluşturmuştur. Bu süre zarfında, Türklerle Trabzon yönetimi arasındaki ilişkiler doğal olarak gelişmektedir. 1.089'da Bayburt'u alıp 9 sene hüküm süren Théodore de Gravas, 1.098'deki savaşta ölmüş ve şehir kesin olarak Türklerin eline geçmiştir. Gravas'ın soyundan gelen bir prens Müslümanlığa geçerek Hasan ibn Gravas adıyla Selçukların hizmetine girmiştir. Burada, Rumlar ve Türklerin, Trabzon İmparatorluğunun kuruluşundan çok önceleri, daha sonra da devam edecek olan bir ilişki kurduklarını dikkate almalıyız. İki tarafın prens ve prensesleri arasındaki akrabalık ilişkileri Trabzon İmparatorluğu açısından kritik bir döneme denk gelmiştir. Bu durum İmparatora zaman kazandırmış ve Osmanlıya karşı gelme arayışına girmesini sağlamıştır. Özetle, Rumlarla Türkler arasındaki ilişkiler 15 ağustos 1.461 tarihinden çok önce başlamıştır. Bu koşullarda, düşman oldukları halde, birbirlerine yabancı olmayıp tanımaktaydılar. Bu tanışıklık, şartlar ne olursa olsun, yaşamın tüm alanlarını içine alan kültürel bir alışverişti. Bu kültür alışverişinde, mesela, sürülerin yaylaya çıkartılması geleneği muhtemelen yer almakta olup, Doğu Karadeniz yörelerinde yaşayanlar tarafından benimsenmişti.

Bizans İmparatorluğu ve Trabzon Rum İmparatorluğunu incelendiğinde, bölgede X. yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde, istikrarsızlığa sebep olan ihtilafların yaşandığı görülmüştür. Uzun zamandan beri yörede yaşayan Kıpçaklar, XI. Yüzyılda 40.000 kişinin üzerindeki bir orduyla, Peçeneklere karşı, Bizans İmparatorluğuna yardım etmişlerdir.

Daha sonraları, bölgenin sakinleştiği görülmektedir. Trabzon'un Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmasından, hatta 1.514 yılında Çaldıran'da I. Selimin, İran Şahı İsmail'e karşı kazandığı zaferden sonra, bölge, Osmanlılar ile İran Safevileri arasında yüz elli yıl boyunca savaş ve barış süreçlerindeki öncü akıncıların baskısı altında kalmıştır.

İran'la Türkiye arasındaki sınır, 1.639 da Kasrı-Şirin antlaşmasının imzalanmasıyla, günümüzdekine yakın bir şekil almıştır. Aynı dönemde, Osmanlı İmparatorluğunu içeriden sarsan Celali isyanları başlamış, köylerini terk edip şehirlere yönelen insanların yanı sıra, halkın diğer bir kesimi de, dağlık bölgelere sığınmak amacıyla terk edilmiş köylere gelip yerleşmiştir.

1.699 Karlofça Antlaşmasıyla prestiji sarsılan İmparatorluk, 1.774 yılındaki Rus yenilgisi sonunda dayatılan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Kırım'ı da kaybetmiştir. Karadeniz Bölgesi, bu dönemde Müslümanlaşmıştır. İmparatorluk, antlaşmalardaki tavizlerle ilk defa kendini savunma durumunda kalmış ve 20. yüzyılın başına kadar süren zayıflama dönemine girmiştir. Demografik ve ekonomik bir gelişim kaydeden Trabzon bölgesinde ise, İmparatorluk otoritesinin zayıflamış olmasından ötürü, yerel liderlerin, neredeyse tamamen bağımsızlık noktasında, iktidarlarını güçlendirdikleri izlenmektedir. Karadeniz bölgesindeki güvenlik artışına paralel olarak oluşan iç istikrar, artan bir ihtiyaç olan yaylacılığın yaygınlaşmasını da açıklamaktadır.

Aşağıdaki tablo « Kadirga ve Sultan Murat » bölgesinde yaşanmış olan önemli tarihi gelişmeleri özetlemektedir:

KADIRGA VE SULTAN MURAT BÖLGESİNİN TARİHÇESİ	
1.000 - 1.461 yılları arasında	1.461'den günümüze kadar
• Kafkasya'dan gelen Kıpçakların yardımıyla Peçeneklere karşı Bizans savaşı. • Türklerin Karadeniz'e kadar tüm Anadolu'da göçükmeleri. • Selçukluların saldırısı, Gravasın Bizans'tan dolayı bağımsızlığını elde etmesi. • Trabzon Rum İmparatorluğunun Gürcistan'daki Kıpçakların yardımıyla kurulması. • Selçukluların Trabzon'a doğru ilerlemeleri. • Trabzon Rum İmparatorluğunun, beyliklerin çevrelemesiyle küçülmeye başlaması. • Trabzonla Akkoyunlular arasındaki antlaşma. • Rum ve Türkler arasındaki hanedan evlilikleri ile Çoklu ittifakların artması. • Çepnilerin yerleşmesi ve akınlar yaparak Trabzon'a doğru ilerlemeleri.	• Trabzon'un, 1.461'de Fatih tarafından alınması. • Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Osmanlılar'a yenilmesi. • 16. ve 17. yüzyılda 100 - 150 sene süren Osmanlı-İran düşmanlığı. • 16. ve 17. yüzyıldaki Celali isyanları dönemi. • Osmanlı Rus Savaşları. • Karadenizin 18. yüzyıla kadar bir Osmanlı Gölü olması. • 18.yüzyılda, Bölgede demografik ve ekonomik gelişme. • Merkezi otoriteye karşı yerel iktidarın kuvvetlenmesi. • Osmanlı İmparatorluğunun sonu. • Cumhuriyet.

Burada iki yaylanın tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ele alırken, dikkatimizi iki önemli veri çekmektedir: Birincisi, bölgede yaşanan uzun süreli istikrarsızlık; ikincisi ise Doğu Karadeniz göçebe-çoban yaşam tarzıdır. İki yayla için de şu iki gözlemi çıkarsayabiliriz: İstikrarsızlık dikkate alındığında, yerleşik yaşam tarzından doğan yaylacılığın ilkesel olarak mümkün olmadığı ve yaylacılığın Trabzon'un fethinden çok önceleri göçebe çobanlar tarafından bilindiğidir.

Göçebe çobanların, İmparatorluk topraklarının çevresindeki yaylalara çıkmaları, Kıpçak ve diğer Hristiyan Türkler tarafından engellenmiştir (Kadirga ve Sultan Murat yaylalarının şenlik ritüellerinin tarihçesi için 189. sayfadan itibaren yaylacılık bölümüne ve 84. sayfadan itibaren ritüel bölümüne bakabilirsiniz). İki yaylanın geçmişini incelediğimizde, kutlama ritüelleri ve yaylacılık geleneğinin tarih içerisindeki gelişimini daha iyi anlamaktayız.

Birinci Bölümün Sonucu:

İki yaylanın da, özellikle dağlık bir çevrede, hatta Türkiye'nin en yüksek masifleri arasında yer almaktadırlar. Burası, Orta Asya'nın göçebe-çobanlarına en uygun bölgelerden birisidir. Coğrafyacı Xavier De Planhol, daha önce bu hususu vurgulanmıştı.

Yaylaların isimleri, onların Türkler tarafından adlandırıldıklarını işaret etmektedir. Sayısız örnek arasından birkaçı olan Ankara, Sinop, Isparta isimlerinde olduğu gibi, Türkler çok nadiren aldıkları yer isimlerini değiştirmişler ve bu, onlarda mutlak bir kural olmamıştır. Fethettikleri yerin isimi yok ise orayı kendileri isimlendirmiş, bölge onlar için ilgi çekici değilse adlandırmamışlardır.

Kadırga ve Sultan Murat için söz konusu olan durum budur. Yaylacılığın genelleştiği dönemde ve yaylaların uzun zamandır yerleşik yaşam tarzına geçmiş göçebe-çobanlar tarafından fethedildiğinde, bazılarının isimlerinin Türkçe dışında olduğu söylenebilir. Yerleşikleşmeyle birlikte tutumlar değişmekte ve kendilerinden önce verilmiş olan isimlerin kendilerince benimsenmesine kadar uzanan bir kabul süreci geçmektedir. Ovit Yaylası örneğinde olduğu gibi, yayla sakinleri Erzurum bölgesinden gelen Türkler olmakla birlikte, buraya Türkçe bir isim vermemişlerdir, acaba neden?

Çünkü yerleşikleşmiş, yani bir bölgede sabitleşmiş olduklarında, uzun zamandır tanıdıkları “bölgeden” bir isim verme iradesini göstermişlerdir. Bölgeye bağlılıkları yaşamlarına kazandırdıkları bu esnek yaklaşımla, daha da artmaktadır. Bölgeye önceden gelmiş ve yerel halkla karışmış olup, Karadeniz Rum'larının dilleri ve adetlerini benimsemiş olan Hristiyan Türkler tarafından, muhtemelen erken dönemde yaylacılık âdetinin uygulanmış olabileceğini de unutmamak gerekir. Bu Hristiyan Türkler, kültürel kimliklerinin temelinde yer alan yayla hayvancılığını terk etmeyip sürdürmüşlerdir.

(XI. yüzyılda Gürcistan'daki Hristiyan Kıpçaklarda olduğu gibi, bu durum olağandı).

İki yaylanın tarihine baktığımızda, göçebe çobanların Trabzon'un batı ve doğu bölgelerine nasıl yayıldıklarını anlamaktayız.

Çok kalabalık olarak Trabzon'un batısına gelen Çepniler, Kadırga bölgesine savaşarak girmişler ve boyun eğmeme özelliklerinden dolayı, kimliklerini doğudan giren diğer gruplara nazaran daha iyi korumuşlardır. Kentin doğu bölgesinden giren Türkler ise Erzurum ve Bayburt yöresinde 5 asırdır yaşadıklarından, boy aidiyetleri zayıflamış olarak küçük gruplar halinde, savaşmaksızın gelmişlerdir.

Tarih bize, Trabzon'un fethinden yaklaşık dört yüzyıl önceki dönemin göçebe-çobanlarının adetlerinin Karadeniz Rumları tarafından bilinmemesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Bu ilkel dönemde dışardan gelen bir şeyin benimsenmesi için bir ya da iki nesil gerekliyken günümüzde birkaç sene yeterli olmaktadır. Bugün, Gürcistan ya da Yunanistan'da, Osmanlılardan kalan

Müslüman Türk nüfusun dışında yaylacılık yapılmamaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında, bu iki yaylada gerçekleştirilen ritüel veya « yayla şenliğini » inceleyeceğiz.

Karadeniz yaylaları:



2. BÖLÜM:

Ritueller, yayla şenlikleri.

Bu bölümde, ilk önce Türklerde kutlama anlayışı, sonra Kadirga ve Sultan Murat şenlik kutlaması (ritüeli) ve son kısımda ise ritüelin dini bir anlam taşıyıp taşımadığını inceleyeceğiz.

A - TÜRKLERDE KUTLAMA ANLAYIŞI:

Burada iki sorun ortaya çıkmaktadır: birincisi, Türkçe’de çok sayıda kelime « kutlama » anlamında olmakta birlikte bir kutlama gününe hangisinin uygun olup olmayacağını tam olarak hiç bir zaman bilemeyiz; ikincisi ise bu konu ile ilgili kaynak ve araştırma yetersizliğidir. Bu konuda da bir araştırma yapmak mecburiyetinde kalıp onu da çalışmama dâhil ettim. Eğer böyle yapmasaydım anlaşılması kolay olmayan ritüeli gerektiği gibi anlamamız daha zor olacaktı. Araştırmada yer alan ritüel kelimesi, Fransızcada « *fête*⁶⁵ de yayla (yayla şenliği) » anlamına gelmekle birlikte, bu anlam tespitine nasıl ulaştığımı açıklamaya çalışayım. Şenlik, festival, panayır vs. gibi farklı şekillerde adlandırılan ritüelin hangi kutlamayı ifade ettiğini doğru olarak bilmemiz gerekmektedir. Türkçede, « kutlamayı » ifade eden birçok kelime bulunmaktadır: bayram, şölen, festival, şenlik, parti ve yerel isimler gibi.

Önce, Türklerde kutlamanın günümüze değin neyi temsil ettiğine, sonra yayla ritüelini ifade eden en uygun terimi tanımlamak amacıyla kutlamalara verdikleri isimlere bakacak, en sonunda ise yayla ritüelini ifade etmek amacıyla kullanılan yerel isimleri inceleyerek bitireceğiz. Kadirga, Sultan Murat ve tüm yayla ritüellerinin, göçebe-çobanların yaylaya göçme adetleriyle doğduğunun altını çizmek isterim. Yaylacılık geleneği olmaksızın kutlama söz konusu olmayacaktı ve eğer yaylacılık yerleşik düzenden kaynaklansaydı, o zaman da, bu yaz kutlamasının, köyde gerçekleşmesi gerekcekti. Bu hususa araştırma boyunca daha detaylı olarak değineceğiz. Şimdi, Türklerde hangi tip « kutlamaların » yapıldığına olduğuna bakalım.

⁶⁵ Bu inceleme çerçevesinde, araştırmacı, konunun yeterince anlaşılabilir olması kaygısını taşıdığından, “fête”, “fêtard” gibi terimleri özellikle orijinal dilde kullanarak, kültürler arasındaki farklı anlamlandırmaları mukayeseli bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

TÜRKLERDE « KUTLAMA » ALGISİ:

« Kutlama »nın Türklerde neyi temsil ettiğini anlayamazsak, hangisinin bayram, hangisininse şölen olarak adlandırıldığını ve birbirlerinin yerine kullanılamayacağını anlamamız güçleşecektir. Fransa'da, her türlü kutlama için yalnızca tek bir kelime yeterli olmaktadır : « *fête de Noël* (Noel bayramı) », « *fête du premier de l'an* (yılbaşı şenliği) », « *fête de la République* (Cumhuriyet bayramı) », « *Fête d'anniversaire* (Doğum günü) » vs.. Türkiye'de ise, dinî bir bayram için, milli bir bayram için, anneler günü için vs. hep farklı bir kelime kullanılmaktadır. Türklerin kutlamayı algılama şekilleri, neden böyle olduğunu anlamamız için bize yardımcı olacaktır.

Sorunu netleştirmek amacıyla, ilk önce Kadirga ve Sultan Murat ritüellerini ele almalıyız. Karadeniz bölgesinde ve diğer yerlerde « *fête de Yayla* (yayla şenliği) » için en çok kullanılan ifade Şenliktir. Ancak bunun için yerel veya diğer kültürlerden alınan başka sözcükler de kullanılmaktaydı. Şenlik, ya bir kutlama, ya bir kutlama çeşidi, ya da bayram dışında başka bir şeyi ifade etmektedir.

a - Kelimelere göre « Kutlama »nın Anlamı:

Eğer Şenlik kelimesi, Fransızcadaki « *fête* » kelimesi gibi her tür kutlamayı ifade etmek için yeterli olsaydı, bu, çalışmamızı kolaylaştırıracaktı.

Öncelikle Türklerin Fransızcadaki « *fête* » kelimesinin karşılığını hangi bağlamda ele aldıklarının altını çizerek konuya giriş yapalım. Fransa'da, bir eğlence, milli veya yerel bir kutlama için « *fête* » demektediriz : « *fête du 14 juillet* (14 Temmuz bayramı) », « *fête de Noël* (Noel bayramı) », « *fête du pain* (ekmek şenliği) », « *fête du village* (köy şenliği) », « *fête de la Poya* (De la Poya⁶⁶ şenliği) » vs. Başka bir deyişle, yapılan her çeşit kutlama günü için, tek bir kelime yetmektedir : « *fête* ». Fransızcada, *fête*, *festival*, *férié*, *festin*, *foire*, *festivité*, *fêtar* vs. Latince « çalışılmayan gün » demek olan *feriae* kelimesinden türemiştir. Latince, « işi durdurma, yani çalışılmayan gün » anlamına gelen Arapçadaki *Ta'til* den Türkçeye geçerken « Tatil » şekline alan kelime Fransızcadaki « *vacance* » anlamındadır. Fransız yerleşik toplumsal yaşantısındaki « *l'entre-activité* (faaliyet veya iş arası) » ya da işe ara verilmesi bir bayram gibi algılanmaktaydı. « Tatil », Türkler için, muhakkak bir bayram ya da kutlama demek olmadığından, çalışmamayı bir bayram ya da kutlama olarak ele almayıp sadece geçici bir süre için çalışmama olarak algılanmaktadırlar.

⁶⁶ « *Fête de La Poya* (De la Poya şenliği) », Savoie bölgesinin yerel şenliği, sürülerin yüksek dağlardaki yaylalara çıkışı veya yaylaya göçün başlangıcıdır. Şenlik, burada, Kadirga ve Sultan Murat'taki gibi yaylada değil, köyde yapılmaktadır.

Bunun da, göçebe-çoban atalarının çalışmadığı zamanlarını da tamamen özgür bir şekilde, gelişigüzel değerlendirmedikleri için olduğu düşünülebilir... Çalışıyor mu, yoksa bir şeyle mi meşguldüler?

Tarih boyunca çalışmak, yerleşikler için, nerdeyse yaptıkları işin esiri olmak demektir. Jean-Paul Roux'nun dediği gibi, göçebe yaşam tarzı yerleşik yaşam tarzından çok daha fazla bir « serbest zaman » sağlamaktaydı. Üstelik göçer toplumda insanların bir kısmı hiç bir zaman diğer bir kısmının esiri olmamışlardır. Onlarda çalışma, o dönemde her yerde olduğu gibi, zor şartlarda olmakla birlikte, bu çalışanı toplumun içinde daha değerli kılmakta, ya da, hiç bir zaman değersizleştirici bir anlam içermemektedir. Bu arada, diyebiliriz ki, göçebe çoban olan eski Türkler, ancak büyük orta Asya coğrafyasının arttırdığı yalnızlaşmaya son vermek için bir araya gelmek ihtiyacı hissetmemişlerdir. Onlar için Tatil kavramı çok bir şey ifade etmeyip, eski Türkçede « çalışılmayan » gün ya da « tatil » anlamına gelen kelime bulunmamaktadır.

Ancak yerleşikleşmeyle birlikte çalışma ağır gelebileceğinden, zaman zaman “özgürleşme” yani « *le jour chômé* (çalışılmayan gün) » ihtiyacı hissedilecektir. Bu günü de, « *fête* » kelimesi dışında Arap dilinden gelen bir sözcükle tanımlayacaklardır.

İleride, eski çağlardaki Türklerin « *fête* » anlayışını göreceğiz. İslam'dan sonraki « *fête* » kavramına geri dönersek, Fransızca'da, şu ya da bu tip « *fête* » için bizi bilgilendiren kelime “tümleçtir”. Türkçe için de bu durum geçerlidir, örneğin: oruç döneminin hemen sonunda 3 gün süren *Aid el fitr* « şeker bayramı⁶⁷ » olarak adlandırılmıştır... Ancak burada « *fête* » kelimesinin Türkçe karşılığı yine de kutlama tipine göre farklılaşmaktadır. Türkler, kutlama şekillerinin her birine değişik bir isim vererek etkinlikleri ayırt etmektedirler. Kutlamanın içeriği ona verilen isimle belirtilmektedir.

⁶⁷ Şeker bayramı, « şekerlerin bayramı » demek olan Arapçadaki « sadaka bayramı » anlamına gelen *Aid el fitr* kelimesinden türemiş olup « Fitre bayramını » ifade eder. Türkçedeki, « şeker bayramı » ifadesi, Müslüman ve daha sonra Osmanlı tarihi ile bağlantılı iki olaydan doğmuştur: Bir aylık oruç döneminden sonra insanların muhabbetle birbirlerine yaklaşımlarına vesile olmak için, barış, muhabbet ve kardeşlik çağrıştıran hamurlu tatlılar ve hurmalar sipariş edilmekteydi. Türklerin İslamlaşmasından önceleri de « banket » veya « şölen » adetlerinin önemli olduğunu bildiğimiz Osmanlı yöneticileri bu uygulamaya sahip çıkmışlardır. Sultan, ramazan bayramını şeker ve özellikle helva dağıtarak başlatmaktaydı. Şekerciler yoğun bir taleple karşılaşırlar. Böylece, o dönemden günümüze « şeker bayramı » ifadesi kullanılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, Türklerin önemli kutlamalar için kullandığı sözcükler yer almaktadır:

	Genel dinî kutlamalar	Özel dinî kutlamalar	Dinî olmayan genel kutlamalar	Dinî olmayan özel kutlamalar
Ramazan bayramı	Bayram ⁶⁸			
Kurban bayramı	Bayram			
Sünnet düğünü		Şölen		
Cumhuriyet bayramı			Bayram	Şenlik
<i>Kadırga ve Sultan Murat</i> şenlikleri				Şenlik/Festival/Panayır
Edebiyat festivali				Şölen
Uluslararası caz festivali				Festival
Tarsus'ta üzüm Bayramı				Bayram ⁶⁹
Sportif şölenler				Festival/Şölen
Tekirdağ kiraz şenliği				Şenlik/festival

Fransızlarda, kutlanılan etkinlik çeşidinden bağımsız olarak « fête » kelimesiyle yoğun bir eğlence ifade edilmektedir. Bu eğlence, dans ve muhtelif oyunlarla, birey, uymak zorunda olduğu toplumsal düzenden özgürleşerek, kendisini, neşe ve çılgınlık ortamına bırakmaktadır. « Fête » etkinliklerinin hafızalardaki ilk imajı budur. Türkler, « fête » kavramınının bu anlamını bilmiyor değildiler, ancak kutlanılan etkinlik tipine göre her birini farklı sözcüklerle ifade etmektedirler. Etkinlikler, dini ya da milli günün kutlama türüne göre şekillenmektedir. Kutlama, tüm bir ulusu değil de bir yöreyi, bir şahsiyeti, bir faaliyeti veya bir sanatı ilgilendiriyorsa, kişi için bir çeşit eğlence olarak değerlendirilip, maddi boyut özelliğine göre de farklılaşmaktadır. Türkler, « fête » denildiği zaman sadece ölçülü bir eğlenceyi düşünmektedirler. Eğlencenin de bir gereklilik olduğunu inkâr etmeksizin yine de bu doğal ve kaçınılmaz ihtiyacı sınırlamaya çalışmışlardır. Türkler, « fête » olgusuna,

⁶⁸ « Bayram » kelimesinin kökeni ortaçağ Farsçasındaki *Paðrām* (mutluluk, coşku, neşe). XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un eseri, *Divanü Lûgatid-Türkte*, bayram için, badram, bedrem, beyrem denmekteydi.

⁶⁹ Dinî olmayan bazı yerel kutlamalar için « bayram » ifadesi kullanılmakla birlikte, burada belirleyici olan esas, yörenin kendine özel tarihidir. Tarsus'ta ve Anadolu'nun birçok yerinde, ağustos ayında üzümün kutsanarak Meryem anaya ithaf edildiği bir Ermeni bayramı gerçekleşmekteydi. Bu gelenek, çok önceleri Antik Yunanda görüldüğü gibi ilahi bir gizem içeren bağbozumu kutlamalarına dayanmaktadır.

taşkınlık olmaksızın, ölçülü, huzurlu, ılımlı, kontrollü, samimi hatta saygınlık özelliği atfetmişlerdir. Onlar için ideal « fête », ilahi bir anlamı olan ve ilahiliği kutladıkça artan bir durumdur. Eğer yoğun bir eğlence söz konusu olsaydı, bunun kuralı mutlak ketumiyet olurdu. Türklerde, eksik, gereksiz, hatta sıkıcı bir hal almış bir kutlama gibi düşünülen « fête » imajının algılanması, Fransızların bayram anlayışından tamamen farklıdır. İki kültürdeki kutlama yaklaşımı, geçmişin bir yansıması olup, toplumdaki düzen ve düzensizliğin bir çeşit tarihten günümüze aktarılması olarak da görülebilir... Ve buradan: düzen ve düzensizlik, güç ve zafiyet, yiğitlik ve ihanet ilişkisi çıkarsanabilir; dik duruş, düzeni, eğik duruş ise duyarsızlığı ve ilgisizliği temsil etmektedir. Bu temsili durum için yay örneğine başvurabiliriz. Yayda, eğik kısım dik pozisyondaki ipe bağlıdır ve bu ip ile atılan ok da yine dik bir şekilde ilerler. Böylece, gök kubbeyi yayın eğimli kısmına, ipi, insanların üzerinde yaşadığı dünyaya benzetebiliriz... İnsanların hepsi muhtemelen geçmiş dönem Orta Asya mistik inanışlarına göre sanki gökyüzüne fırlatılacaklardır. İlahilik ve insanlık bu inançlarda kesişmekteydi ve durmaksızın karşılaştıklarından, doğrudan bir ilişki içinde oldukları izlenimini vermeklerdi. Türkçedeki birçok kelime bu temsili durumdan etkilenmiştir. İlahi olana yaklaşmak bir anlamda « dik pozisyonda olmak », « fête » kavramıyla anlam kaybına uğramaktadır.

b-Düzen ve düzensizlik arasındaki « fête » :

“Eğlenmek” fiilinin kökü olan “eğ”, katlanmak, eğilmek, büzülmek gibi anlamlar taşımaktadır.

Aşağıdaki tabloda bunu örneklendirmekteyim:

« Eğ » kökünden ele edilen kelime ve fiiller :

	Türkçe'de	Fransızca'da
Fiiller	<i>Eğmek</i>	Courber, fléchir, plier
	<i>Eğlemek</i>	Limer, râper
	<i>Eğitmek</i>	Éduquer, former, élever, dresser
İsimler	<i>Eğşik</i>	Incliné, penché
	<i>Eğim</i>	Inclinaison
	<i>Eğreti</i>	Peu soigné, provisoire
	<i>Eğri</i>	Courbé, de travers, tortueux

« Eğ » kökünden oluşturulmuş olan kelimelerde hep bir başlangıç durumunun değişmesi veya değiştirilmesi anlamı vardır. İlerideki paragraflarda bu kelimelerin anlamlarını ve Türklerdeki « fête » etkinlik anlayışında hangi anlama geldiğini inceleyeceğiz.

« Eğlenmek » kelimesi « bayram yapmak, eğlenmek » vs. anlamına gelmektedir. Katı olan bir durumdan düzen, kurallılık, mantıklılık vs. gibi anlamları temsil eden, düzgün, sağlam bir durumdaki bir pozisyondan yola çıkmaktayız... Ve bu pozisyonu bozarak farklı bir duruma ulaşmaktayız; bu bazen eğilmiş, düzensizliği gösteren bir deformasyona uğramış, aşırılık, ölçsüzlük, mantıksızlık ve bazen de eğlemek, zayıflatmak anlamını almakla, eğitilmiş olmak, toplumsal hayata ayak uyduran bir olgunluğa ulaştırılmış olmak demektir. Uygulanan bu değişiklik, negatif (düzensizlik) ya da pozitif (düzen) şeklinde olmaktadır. Fransızcada, « former, élever, dresser veya éduquer » kelimeleri, Türkçede olduğu gibi, yükseltmek, kişinin insanlık mertebesine yükseltilmesi olduğundan, bu durum « dik » duruş şeklinde yansımaktadır. Türkçede, « eğitim (éducation) » bireyin bileylenmesine, parlamasına yani rafine olmasına imkân verir.

Burada, ilk pozisyonadaki bir durumun değiştirilmesi, yani ham halden işlenmiş hale geçişi kastedilmekle birlikte, ilk başlangıç durumu her zaman « dik ya da düz » olmaktadır.

Türklerin ise, insanın bütünün bir parçası olarak, bir önceki durumdan yeni duruma evrimleştiğini kabul ettikleri için, hiyerarşik bir toplumsal düzen anlayışları yoktur. Bir önceki durum olumsuz ve değersiz bir aşama olarak düşünülmemiştir. Burada, tam bir itaat, kayıtsızlık veya yozlaşmadan ileri gelebilecek bir eğim söz konusu olmamaktadır. « Fête »te, birey sosyal konumundan sıyrılarak özgürleşmekte ve rahatladığından, kurulu düzen bozulmayıp geçici olarak esnemektedir. « Fête », mekân-zaman boyutuyla kurulu düzeni güçlendirme özelliği içeren bir çeşit emniyet subobu oluşturur gibi birçok şeyin serbestleşmesine yol açmaktadır. Düzen, « fête » ile geçirilen « zaman » aralığında zarar görmeyip, geçici olarak devredışı bırakılmaktadır. Söz konusu düzen, geçici olarak bir çeşit sınırlı bir düzensizliğe veya bir anlamda düzensizliğin hâkimiyetine dönüşebilmektedir. Buradan olumsuz bir algılama çıkmamakla birlikte, en azından “fête” anlayışı daha farklı ve hassas bir yaklaşım içinde ele alınmaktadır. Bu durumu şu şekilde formüle edebiliriz:

- « Düzen = fête (dışındaki zaman) / fête = düzen dışı (fête zamanında) ».

Şimdi, kutlama ya da bayramın ruhuna uygun olarak yapılan topluluğa hitap etme geleneğinden yola çıkarak yukarıdaki eşitliği destekleyen bazı örnekleri ele alalım.

c - Kutlama şekline göre « fête » :

« Düzen = *fête* (dışındaki zaman) / *fête* = düzen dışı (fête zamanında) » bağlamındaki « fête » kavramı aynı zamanda Türklerde dilemek gibi bir anlamı da çağrıştırmaktadır. Fransızlar her etkinlik için « bonne fête... » şeklinde dileklerini sunarken Türkiye’de durum farklıdır. Örneğin, « fête » kutlamasındaki dileğin şekli aynı zamanda toplumda bu etkinliğin nasıl algılandığını ya da yer aldığını belirtir. Fransızlar “la fête des meres” (anneler günü) “fête de la République”, “...des copains” etc (Cumhuriyet bayramı, arkadaş eğlencesi vs.) söylemlerinde hep aynı kelimeyi kullanırlar.

Aşağıdaki tabloda öncelikle bir dizi « fête » dilekleri ve anlamları yer almaktadır:

Etkinlik çeşitleri	Fransızcada	Türkçede
Fête de la République (Cumhuriyet):	Bonne fête de la République. ..(İyi Cumhuriyet <i>fetleri</i>)	Cumhuriyet Bayramınız <i>kutlu</i> ⁷⁰ <i>olsun</i>
Fête de Noël (noel):	Bonne fête de Noël... (İyi Noel <i>fetleri</i>)	<i>Noel</i> bayramınız <i>kutlu olsun</i>
Fête du Ramadan (ramazan):	Bonne fête du Ramadan... (İyi ramazan <i>fetleri</i>)	<i>Ramazan</i> bayramınız <i>mübarek olsun</i>
Fête entre copains: (arkadaş eğlencesi)	Bonne fête/amusez-vous bien...(İyi <i>fetler</i>)	<i>İyi eğlenceler</i>
Fête du village: (Köy ya da yayla)	Bonne fête... (İyi <i>fetler</i>)	<i>İyi şenlikler</i>
Fête des mères: (anneler)	Bonne fête maman... ou bonne fête des mères...(İyi anneler <i>feti</i>)	<i>Anneler gününüz kutlu olsun</i>

⁷⁰ Kut, Türklerde kullanılan çok eski bir terimdir. Babadan oğula geçen kral veya imparatora Gök Tanrı tarafından verilmiş olan kutsama, itibar, ilahi lütuf ve ilahi yetkiyi ifade etmekteydi. Ancak bu, aynı zamanda her insana Tanrının vermiş olduğu gücü, yani iyi bir kader, iyi bir gelecek, şans, mutluluk ve bunun gibi anlamlara da gelmekteydi.

« *Anneler feti* » Türkiye’de « anneler günü » olarak bilinir. Tabloda görüldüğü gibi, düzensizliği hatırlatan Fransızcadaki bu ifadelendirme, Türkçede itina gösterilen bir kutlama anlamındadır. Burada söz konusu olan, bugün Fransızlar için de « anneler günü » olmakla birlikte yine de kutlama « *fête* » kelimesiyle ifade edilir. Anneler günü Fransızlar için sade bir şekilde kutlanabileceği gibi, aynı zamanda dans ve içkili bir eğlence şeklinde de yapılabilir.

Türkler, bu gün için, danslı, müzikli vs. bir organizasyon düzenlememektedirler. Karşılaştırmayı başka bir Fransızca terimle sürdürelim : « *fêtard* » Türkçe’ye âlemci, âlem yapan kişi şeklinde çevrilebilir. Fransa’da, « *fêtard* » kelimesiyle özellikle erkekler kastedilmekle birlikte, sözcük, son yıllarda kadınları da artan bir şekilde içermektedir. Türkiye’de ise bu ifadelendirme ile kastedilen, özellikle, hatta tamamen erkeklerdir. Ülkede, bu durum sosyal olarak pek de onaylanmayan bir anlam içerir ve tüm zamanını içki içmekle geçiren, itibarsız veya saygınlığı olmayan bir kişiyi ifade eder. Fransa’da ise « *fêtard* »ın bir algılanması bu denli olumsuz değildir.

Bahsi geçen, düzen/düzensizlik buraya uyarlandığı zaman, « *fêtard* (âlemci) »ın tamamen merkezde olduğu « *fête sans retenue* (eğlenceli kutlama) »nın zıt anlamını taşıyan « *fête contenue* (eğlencesiz kutlama) » söz konusu olacaktır. Aynı şekilde, bayram kelimesi ise eğlenmek veya şenlik yapmak değil de bir sınavın başarılmasından, para kazanılmasından, evlenmekten vs. gibi özel bir durumdan kaynaklanan neşe, mutluluk ifade eden bir kelimedir... Bayram kutsal olanı çağrıştırdığından şenlik ve özellikle eğlenmek anlayışından ayrılmaktadır.

Türklerdeki « *fête* » anlayışına olan yaklaşım, bu anlamlandırmalar içerisinde sağlıklı bir seçim yapabilmemizi sağlamaktadır. İncelememizi konunun çağımızdaki durumu üzerinde yoğunlaştırmakla beraber, tarihsel boyutunu ele alarak daha gerçekçi bir kontekste oturabiliriz.

d - Göçer-çobanlar Açısından « *fête* » :

İslamlaşmadan önce, Türklerin « *fête* »i tam olarak hangi anlamda ele aldıklarını bilememekteyiz. Jean-Paul Roux⁷¹ gibi araştırmacılar bile çok büyük ve eğlence yoğun « *fête* »lerin söz konusu olduğundan bahsetmektedirler. Tarihte uzak bir zaman diliminde olduğumuzu ve insanlığın bilgi seviyesinin günümüzdeki gibi olmadığını dikkate almalıyız. Tartışmasız olan ise, her şeyin çok katı kurallara göre düzenlenmiş olmasıdır.

⁷¹ Jean-Paul Roux, « L'Asie Centrale: Histoire et Civilisation », Fayard, Paris, 1997, s. 46, 169, 170 ve 362.

Bu geçmiş dönemde, göçebe-çoban toplumda var olan bilgi birikimine göre gelişmiş kurallar mevcuttu. Bu durum sahip oldukları, bir çeşit yaşam tarzı, kültür ve inanç şeklinde oluşmuş olan kültürel bir birikimi anlatmaktadır. Tabi ki bizimkinden farklı bir dünya, yani hiç bir şeyin aynı kalmadığı ve her şeyin olumlu veya olumsuz yönde geliştiği bir dünyadan bahsedilmektedir. Kelimelerin etimolojik yapılarını inceleyerek dönemin ruhunu da anlamaya çalışacağız.

Bu çağda, « fête »i ifade etmek için kullanılan kelimeler arasında, birebir karşılığı olan « Toy ⁷² » kelimesi mevcuttu. Böylece eski Türkler, Fransızcadaki « fête » kelimesi gibi, kutlanan her türlü etkinliği « fête » anlamında ifadelendirdiler: Banketler, göçer gurubun bayramları, doğum günü kutlaması, isim verme töreni, zafer bayramı, düğün vs. Burada eski Türklerin « fête » kelimesini günümüzün Fransızları gibi kullandıklarını söyleyebiliriz. Ancak daha sonrada göreceğimiz gibi küçük bir anlam farklılığıyla birlikte... TDK'ya göre, Diyarbakır ve Kars gibi bazı bölgelerde « toy » kelimesi hala günümüzdeki “düğün” yerine de kullanılmaktadır.

Toy kelimesi, eski Türk boylarının siyasi bir kimlikle toplanarak yaptıkları kongre veya kurultay dönemini ifade etmektedir. Kurultay, boyun akıl insanların önemli bir toplantısı olarak ta düşünülebilir. Burası bazen yeni imparatorun seçimi gibi büyük kararların alındığı bir yerdir. Aynı zamanda burası, adalet mekanizmasının⁷³ en üst noktasını oluşturmaktaydı. Bu durumun, aynı zamanda iktisadi ortamdaki yansımasının step fuarlarında görebiliriz. Çünkü dünyanın her yerinde ticari ortam er ya da geç dinî ritüeller ve halk bayramlarının içinde veya yanında yer alır.

Eski « fête » ifadesinin, kurul, toplantı, meclis, delegasyon vs. + « toy »'dan oluşan Kurultay kelimesi anlamını veren kullanımıyla son bulduğunu düşünmekteyim. Kurul önce Kral daha sonra Kurul olan Türkçe kökenli “kuradan” gelmektedir. Türklerdeki « Toy » kelimesinin zamanla değişerek

⁷² Clifford Edmond Bosworth “İslam Dünyasında Mutfak” başlıklı kısmının, önemli bir bölümünü Osmanlı İmparatorluğunda toplum için temel bir önemi olan mutfak kültürüne ayırmıştı.

İslamlaşmadan önce, Avrasya'nın göçebe-çobanları için halkı doyurmak amacıyla halka açık büyük ziyafetler organize etmek çok önemli bir siyasal işlevdi. Orhun yazıtlarına göre, kral veya imparatorun ilk görevi « Halkına bol bol gıda ve içecek » sağlamaktı. Böylece, devlet yapılanması içerisinde “Toy” kurumsallaştırıldı. Bu gelenek Osmanlı imparatorluğunda devam etmekle birlikte (bkz. Şölen, sayfa 64), toy kelimesi ifade ve sembolize ettiği anlamında, son olarak II Mehmet tarafından kullanılmıştır : « Encyclopédie de l'islam », G.P Maisonneuve et Larose SA, Paris, 1989, cilt VI, fasiküle 111, s. 799 ve 800.

⁷³ Pr. Mehmet Seyitdanlıgolu, “Eski Türklerde Devlet-Meclis,” “Toy Üzerine Düşünceler” makalesinde, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Araştırma Bölümü Dergisi, cilt: 28, n° 45 s. 3, 5 ve 7.

« kurul » anlamındaki « kurultoy » olmayıp ses uyumuna göre « kurultay » şeklini almış olabileceğini düşünmekteyim.

« Toy » sözcüğü 3 aşamalı bir değişim sergilemektedir:

- Birinci aşama: « toy » ritüeli kurban edilen hayvan ve şaman anlayışına göre yapılan dualar şeklinde gerçekleşen adaklardan meydana gelmektedir.
- İkinci aşama: Doğum, evlenme, isim verme, oba, boy ya da boylar birliğinin açık hava toplantısı şeklinde olan çeşitli özel olayları ifade eden törendir.
- Üçüncü aşama: kutlama iki önemli kısımdan oluşmaktadır: ilk önce « Ziyafet » ya da « Banket » ve daha sonra da çeşitli eğlenceler ve oyunlar şeklinde gerçekleşmektedir: at yarışı, güreş müsabakası, şarkı ve dans yarışmaları gibi.

Bahsetmiş olduğum anlamsal farklılık, yas dönemi âdeti olan « banket » organizasyonu ile ilgilidir. Burada, bir kaç gün süren bir « banket » organizasyonu söz konusudur. Yine bu dönemde, hayvan kurban etme törenlerinden sonra yer alan « Yog », yas ziyafeti yapılmaktadır. Pr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na göre « Toy », toplantı, meclis, birim, kurul vb. anlamlar içermektedir. « Toy » sözcüğünün, « doymak » fiilinden geldiği veya fiilin ondan geldiği şeklindeki yaklaşım bana mantıklı gelmektedir. Sonradan « d » olan « t » harfiyle başlayan birçok eski Türkçe kelimede olduğu gibi « doymak » kelimesi de eski lisanda « toymak » şeklinde söylenmekteydi. « to/do » köküyle oluşturulan kelimeler günümüzde pozitif bir boyuta sahip anlamsallığı olan fiil ve kelimeler vermektedir (dolu, doldurulmuş, doymuş, tok, doğmak, dolanmak, doğurmak). « to » aynı zamanda undan ele edilen bir çeşit geleneksel bir bulamacı ifade eden bir kelimeydi.« to » kökeni ile « yog » (yas ritüeli) kelimesinin kökeni olan « yo »yu karşılaştığımızda bu sefer daha ziyade olumsuz çağrışım yapan anlamsallığa sahip kelimeler elde edildiğini görmekteyiz: zayıflama, son bulma, son, katılaşma, taşlaşma, kesilme, silme gibi.

« Yoğurt » örneğini ele aldığımızda: bir tarafta « to » kökünden ilk haliyle tüketilemeyecek olan unun bir anlamda canlandırılmasıyla elde edilen bulamaç, diğer tarafta « yo » kökeninden yola çıkarak süt halindeki bir çeşit canlı bir yapının yok edilmesi sonucu elde edilen « yoğurt » kelimelerini elde etmekteyiz.

« Toy »un, dinsel ve siyasi yönüne rağmen, onun vazgeçilemez ve « Şölen »e davet edici özelliği ön plana çıkmaktadır. Bu da, birliği en güçlü şekilde bir arada tutmaya yaramaktaydı.

Sonuç olarak göçebe-çoban anlayışındaki « fête » kelimesi Fransızların « fête » kelime kökeni « çalışılmayan gün » anlamına dayanmamakta, yemekle özdeşleşen bir anlam taşımaktaydı. Beslenme, vücudun temel bir ihtiyacını karşılayan özelliği dışında, insanlar arasındaki sorunları çözmek için sosyal bir zemin oluşturma özelliği ile de insan yaşamında önemli bir yere sahiptir... Ayrıca, yemekten zevk alma hissi de yaşlılıkla değil ancak ölümle son bulmaktadır. Bu durum Türkler tarafından bilindiğinden, evlilik töreni veya toplantı, fark etmeyip, « masa » veya « banket »i çağrıştıran bir terim olan « toy » kelimesini tercih etmişlerdir.

Selçuklular, daha sonra ise Osmanlılar bu geleneği farklı şekillerde sürdüreceklerdir. Her çeşit kutlama etkinliğini özellikle yerleşikleşmelerinden itibaren, « fête » anlamını veren tek bir kelime ile ifade etmeyeceklerdir. Yerleşik toplum yaşantısı göçebe-çoban toplumu gibi yapılanmamaktadır. Kısaca, yerleşik toplumda birçok sınıf olmakla birlikte, göçebe-çobanlarda böyle bir durum yoktur. Sınıflı bir toplum, aralarında sınırlar bulunan ve böylece her birinin kendisine özgün pratikleri olan bir sosyal yapıyı ifade eder.

Sonuç olarak, « fête » farklı bayramlar için kullanılan bir kelimedir. Eski Türkler gibi düşünmekle birlikte, öncelikle bilinmesi gereken, Fransızlar'ın, binlerce yıldır yerleşik olduğu ve Latince « çalışılmayan gün » demek olan « farae » kelimesinin, toplumun birçok sınıfa bölündüğünü çağrıştırmaktadır. Çok zengin bir yönetici sınıfına dâhil olan bir kişi için « çalışılmayan gün » neyi ifade etmektedir? Hiç bir şeyi... Ancak işçi sınıfından olan birisi için çok şeyi.

Türklerin, diğer toplumlar gibi eğlenmeyi sevdiği ve bu tür etkinlikleri yapmayı ihmal etmediklerini dikkate almalıyız. « Fête »in kutlama tarzı, günümüzdeki Türklerin « fête »i ifade etmek için birçok farklı sözcüğü kullanmalarına sebebiyet vermiştir. Yine de, içlerinden en çok iki tanesi yaygındır: Bayram ve Şenlik.

Bayram:

« Fête »i ifade eden terimler arasında en önemlisi ve en çok kullanılanı bayram kelimesidir. Bu, dini ya da milli seremoniler içeren yaygın bir anma veya bir kültürel kutlamadır. « Fête »ler ya tüm bir ulusu (Cumhuriyet bayramı, işçi bayramı vs.) ya da bir dinin tüm cemaatini (Müslümanlar için

Ramazan ve Hristiyanlar için Noel) ilgilendirmektedir. Fête, ya devlet tarafından yasalaştırılmış veya kutsal Kitap’la korunmuş olmaktadır.

Bayram, ölçülü, kutsal bir kutlama olup sadece bir eğlence vesilesi olmamakla birlikte daha çok bir samimiyet ortamı oluşturmaktadır (örneğin: Kurban bayramı ve Ramazan bayramı). Türklerde, bayram, şenlik, şölen ve farklı eğlence ve kutlama ritüellerinin her birisi kendine özgü özellikler taşır.

Şenlik:

Türkçede kullanılan şenlik kelimesi, genellikle Fransızlardaki « fête » kavramına en yakın ifadelendirme şeklidir. Bu etkinlik, ya bir yerel kutlama, ya da bölgesel olarak tarım veya hayvancılığıyla tanınmış bir bölgenin hasat, ürün elde etme kutlamasıdır. Bu « fête » aynı zamanda, bayram kimliği de içermektedir (örneğin, Cumhuriyet bayramında günün şerefine, Şenlik adı verilen ve otonom kutlamalar da yapılır). Aynı kutlama şekli, bir festivalde, örneğin bir müzik festivalinde, caz şenliği, genç müzisyenler şenliği, keman şenliği gibi bir dizi alt etkinlikler şeklinde gerçekleşir. Kurumsallaşmış yerel « fête » etkinlikleri, belediyeler, dernekler ve spor kulüpleri tarafından genellikle her sene, yazın, aşağı yukarı belli bir tarihte organize edilir. Daha detaylı olarak ele alacağımız Kadirga ve Sultan Murat yaylalarının, her sene yapılan kutlamaları için en uygun terim “Şenlik” olmaktadır.

Festival:

Festival, özellikle son senelerde gelişme kaydetmekle birlikte, Türkiye için yeni bir kutlama çeşididir. Ülkede festival esas olarak sinema, kültür, sanat, zanaat, turizm, müzik, dans ve bazı ziraî ürünler (kiraz, üzüm, sarımsak, yoğurt vs.) için yapılır. Etkinlikler çoğunlukla yaz döneminde gerçekleşir. Festival kelimesini İngilizler eski Fransızcada “neşeli” demek olan festival’den alıp kullanmışlar ve 1830’da İngilizce olan bu kelime tekrar Fransızcada kullanılmaya başlanmış ve bu da Latincedeki « fête, eğlendiren » demek olan «festivus kelimesinden türemiştir. Festival kelimesi bazen şenlikle karıştırılmaktadır (örneğin bazı şenlikler son dönemde « festival » adını almaya başlamış bazen de her iki kelime birlikte kullanılmıştır). Zaman zaman duyduğumuz “Kadirga festivali” deyişine itibar etmemek lazımdır. Burada « Festival » kelimesi, Kadirga veya Sultan Murat şenliklerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Şölen:

Şölen kelimesinin kökeni ile ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir. İlk haliyle, Moğolcada « çorba » demek olan *Şilü(n)* ya da *Şölü(n)* kökeninden geldiği söylenmektedir. Daha sonra, Şılan olarak Farsçada kullanıldığı ve oradan da Türkçeye geçtiği düşünülmektedir. Clifford Edmund Bosworth, İslam Ansiklopedisinde, Şölenlerde, Türkler ve Moğolların paylaştığı bir geleneğe göre, her bir sürüden belli bir sayıda hayvan alınarak fakirlere dağıtılmakta veya büyük bir ziyafet verilmekteydi.

Şölen, aynı zamanda uzun bir süre, Osmanlı padişahının seremoni yemeğini ifade etmiştir. Bu terim, günümüzde mesela *Tatik Yoğurt Şöleni* gibi bir festivale karşılık gelen bir etkinliği tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu etkinlik Tatik Yoğurt Şenliği olarak da adlandırılmaktadırlar. Müslüman cemaatin bir kısmını ilgilendiren, bazı dinî « fete »ler için de şölen kelimesi kullanılmaktadır. Örneğin, Zonguldak bölgesindeki Çaycuma Kültür, Sanat ve Sünnet Şöleni gibi... Şanlıurfa'da Şölen ile « festival » ve aynı zamanda « Şenlik » ifade eden kültürel ve sportif bir etkinlik kastedilmektedir: Şanlıurfa Sualtı Sporları Şöleni. Ancak, Kadirga ve Sultan Murat ritüelleri için şölen ifadesini kullanamayız.

Panayır:

Panayır sözcüğünün ise özel bir kullanımı vardır. İncelediğimiz yaylalarda, her sene yapılan etkinlikler için kimi zaman Kadirga ve Sultan Murat Panayırı da denmektedir. Çoğunlukla yanlış kullanılan bu terim için, pazar yeri gibi tezgâh kurulmakta ve insanlar buraları... Panayır olarak adlandırmaktadır... Ancak bunlar gerçek panayır yerleri değildir.

Kadirga ve Sultan Murat yayla şenliklerinin hiç bir zaman bir panayır olmadığı savını ele alalım. Panayır, Osmanlı imparatorluğunun birçok yerinde kurulmuş olan bir çeşit fuardır ve günümüz Türkiye'sinde de aynen devam etmektedir. Tarihselliği 2.500 senenin üzerindedir.

Panayır kelimesi eski Yunancadaki Paneguris'ten kaynaklanarak günümüz Yunancasında Panegiri ve Fransızcada Panégiris olmuştur. Bu terim, Antik Yunandaki kutlama anlamında, bir tapınağın çevresinde, oyunlar, şarkılar, yarışmalar ve dansların eşlik ettiği seremoni, kurultay veya sitenin tüm halkı ya da tamamının toplandığı ritüelleri tanımlamaktaydı. Strabon'a göre panayır

sonradan, fuara⁷⁴ benzeyen ticarî bir içerik kazanmıştır. Hristiyanlaşan Bizans İmparatorluğunda, panayırlar bir Tanrı veya Tanrıça değil bir Aziz adına yapılmaktadır.

Antik çağda, bu kutlamalar yazdan önce ya da sonbaharda yapılırken, Bizans imparatorluğunda, panayır tarihleri bir siteden diğerine yörenin Aziz Bayramına göre değişmekteydi. XI. Yüzyılda, Türklerin Anadolu'ya geldiğinde, önce Selçuklular, sonra ise Osmanlılar, ticarî alışverişleri için, kendilerinden önce başlatılmış panayır geleneğini devam ettirmişlerdir.

Günümüzde ise, Türkiye'de her sene birçok panayır yapılmakta ve Sinop⁷⁵ bölgesi bu etkinlikte açık ara önde gitmektedir. Anadolu'da panayır olan birçok yerin geçmişi Antik Yunana dayanmaktadır... Örneğin eski adı Zela⁷⁶ olan günümüzdeki Zile'de, bir sonbahar panayırı yapılmış, daha sonra ise bu panayır önemli bir fuara dönüşmüş ve burda, bir Aziz adına ithaf olunan Hristiyan bayramı kutlanmıştır... Zile panayırı Selçuklu Türklerinin XI. Yüzyılda gelmesiyle, Osmanlı yönetimindeki yedi en önemli panayırdan birisi olmuştur. Zile panayırı günümüzde, hala 30.000 ziyaretçiyi ağırlamaktadır.

Osmanlı imparatorluğunda, ticarî alışverişin gerçekleştiği iki önemli yer mevcuttu:

- Panayır: bazı panayırlar uluslararası, diğerleri bölgesel olmakla birlikte, hepsi yılda bir veya iki yılda bir yapılmaktaydı.
- Pazar⁷⁷: « Pazar » bilhassa yerel ve haftada bir kez kurulmakta, bazen ise bölgesel boyut kazanabilmektedir. Bu ticari tür en yaygın olanıydı.

Sayılan ticarî ortamlar birtakım kurallara bağlanmıştı. Gelir üzerinden alınan vergiler *Vâridât defterine* kaydedilmekteydi. Panayırlar, köy veya şehirlerin yakınında, çevresinde ya da biraz uzağında kurulmaktaydı. Yerleşim bölgesi yakınındaki panayır alanları bir çeşit duvarla çevrelenirken, uzaktakiler ise boş alanlara kurulmaktaydı. Uzakta yer alan panayır alanlarının, geniş olması, onların aynı zamanda özellikle önemli bir hayvan⁷⁸ pazarı olmasındandı. Antik

⁷⁴ Phillipe Gautier, « Nouvelles Inscriptions de Sarde II », Droz, Paris, 1989, s. 108.

⁷⁵ Sinop bölgesindeki festival tarzı 20 etkinliğin, 19 tanesi panayırdır.

⁷⁶ Eski adı Zela olan Zile, Antik Dönem Fars Tanrıçası Anaitis'e ithaf olunmuş bir tapınakla tanınmıştır.

⁷⁷ Pazar kelimesi Farsçadaki bazar kelimesinden gelmektedir.

⁷⁸ Eski dönem kırsal toplumlarında, doğa koşullarına tamamen bağımlı olarak, öne çıkan başka bir husus vardı ki; bu da, satın almak veya satmak için en uygun zaman ve anın dikkate alınmasıydı... Bu sebepten, « panayır »ların bahar veya çoğunlukla sonbahar döneminde olması gerekmektedir.

çağda, sitenin ortasında yer alan « agora »nın sosyopolitik özelliğinin yanısıra, sahip olduğu ticarî fonksiyonu, ileri zamanlarda, « panayır »ın yerleşim yerleri dışında kurulmaya başlaması sonucunu vermiştir.

Ticaret, bu antik dönemdeki köklü değişimle birlikte sitenin dışına taşınmıştır. Bugün, « panayır » anlayışında temel olarak fuar özelliği yer almasına rağmen, bu, etkinliğe aynı zamanda bir eğlence boyutu da kazandırmıştır. İşte « panayır »ın tarihsel serüveni. Bu noktadan yola çıkarak, aynı durumun, yaylalar için de geçerli olup olmadığı ve bu çeşit fuarların oralarda da kurulup kurulmadığını göreceğiz.

Yaylada « panayır » kurulmamakla birlikte bazı istisnalar vardır:

Bu araştırma boyunca, ülkedeki, resmi sayıyla 26.000 yayla bulunmakla birlikte, üzerinde her sene bir « panayır » kurulan ancak 2 yayla olduğunu tespit ettim. Bunlardan bir tanesi Karadeniz'e 40 km mesafede, Tokat yönünde, Ordu bölgesinde yer alan Perşembe yaylası ve bir diğeri ise, güneyinde Ankara, doğuda Çorum ve batıda Bolu arasında bulunan Yapraklı yaylasıdır. Burası, Sinop'tan sonra Türkiye'nin en çok « panayır » etkinliğine sahip bölgesidir.

Hayvan satışı fuarın en önemli ticarî faaliyeti olmakla birlikte dönemin her türlü ürünü orada bulunabilmekteydi. Ağırlıklı olarak kırsal yaşam tarzına sahip bir ortam özelliği de taşımaktaydı.

Bu iki yayla tam olarak eski İpek Yolu'nda üzerindeydi. Kadırga ve Sultan Murat yaylalarına göre çok daha alçaktırlar... Perşembe 1.350 m, Yapraklı ise 1.780 m yüksekliğindedir. Neredeyse hiç birinde, ya da çok az sayıdaki yaylada « Panayır » özelliği bulunmakla birlikte Kadırga ve Sultan Murat yaylalarına baktığımız zaman « panayırın » esamesi okunmamaktadır...

Bunun için aşağıdaki hususlar belirleyici koşullardır:

a - Panayır için en uygun dönem:

« Panayır »lar bir tanesinin dışında, günümüzde de, eylül ve ekim aylarında yapılmaktadır. Bu sezonda yapılması en az 3 sebebe dayanmaktadır: göçerlerin etkisi, tarımsal düzenlemeler ve askeri sefer dönemleri.

- XI. Yüzyılda göçer toplulukların etkisi:

Bizans imparatorluğunda antik dönem « panayır »ları Hristiyanlaşmayla birlikte « fête votive (her şehir kendi Azizini anmaktaydı)» yani özel

« fête » kutlamalarına dönüşmüştür. Bu koşullarda, bugünkü tek tarihli bir kutlama, sitenin aziz bayramı günü ile çatışabilmekteydi. Her şehrin, yılın herhangi bir tarihinde kendisine özel bir Aziz günü olmakta ve böylece, her site kendi özel gününü birbirinden farklı tarihlerde kutlamaktadır. Tarihi bir tesadüf olarak antik dönem « panayır »larının tarihleri Türklerle devam edecektir. Türkler « panayır »larını Hristiyan Bizans dönemindeki tarihlerde değil de, antik dönemdekilere yakın tarihlerde düzenlenmiştir.

Anadolu'ya gelmeden önce, Orta Asya'da da, Türklerin yine kendi fuarları vardı. Nerhan Girgeç'e göre, bölgesel, hatta bölgelerarası etkiye sahip bu pazar çeşidine eski Türkler, günümüzde « deri » olmuş olan « teri » demektedirler. Bu kelime, toplamak, birleştirmek, bir araya getirmek gibi anlamlara sahip olan « dermek » fiilinden elde edilmektedir. Nurhan Girgeç, Türkiye'de yaşayan ve Van Kırğızları konusunda araştırmalar yapan Uygur Sekur Turan'ın, günümüzdeki Çin Türkistan'ında bu fuarın her zaman « Teri⁷⁹ » olarak adlandırıldığını söylediğinden bahseder.

İspir'de ise, ekim ayında « İspir Derisi » denilen geleneksel bir panayır yapılmaktadır. Bölgede, böyle bir panayır için neden « Deri » dediklerini soruşturdum; neredeyse kimse cevap veremedi. Ancak, « hayvan pazarı » ya da « İspir panayır »ı için hala eski Türkçedeki « İspir derisi » denilmektedir.

İspir'de açık bir şekilde şahit olduğumuz gibi, günümüze değin aynı ismin kullanılması, Türklerin « fuar »ı en yalın haliyle bildiklerinin göstergesidir. Bu ifade, günümüzde Anadolu'da yer yer kullanılmaktadır. Böylece, « panayır »ların sonbahar döneminde yapılması Türklerin Anadolu'ya gelişleriyle açıklanabilir. Türklerin göçer-çoban yaşam tarzlarındaki ana geçim kaynakları olan hayvancılık, kısmen de olsa, panayırlardaki hayvan satışının önemini açıklamakta ve buna en uygun zamanın günümüzdeki « İspir Derisi » gibi yaz sonu dönemi olmasıdır.

Günümüzde panayırların gerçekleştiği yerleri incelediğimizde, neredeyse hepsinin eski « İpek Yolu » üzerinde yer aldıklarını görmekteyiz. Aynı güzergâhta, Selçuklular mevcut panayırlardan faydalanmanın yanında, Pazarören'deki Yabanlu Pazarı fuarı gibi yenilerini de kurmuşlardır.

⁷⁹ Nurhan Girgeç: “Zile Panayırı üzerine Halkbilimsel bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 8.

Kayseri'nin güneyindeki Pazarören'de yer alan Yabanlu pazarı, Çin, Hindistan vb. birçok uzak ülkeden gelen tüccarları, Selçuklu imparatorluğunun bir çeşit merkez fuarı sıfatıyla ağırlamaktaydı. Panayırların genellikle sonbahar döneminde yapılmasının, bilhassa Selçukluların etkisiyle olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak tarım ya da hayvancılık gibi diğer gerekçeler de etkinliğin, senenin bu döneminde olmasında belirleyici olmuşlardır.

- **Tarım ve hayvancılığa ait zorunluluklar:**

Anadolu'nun birçok bölgesinde, kışların uzun ve sert geçtiği yerlerde bahar gelince hayvanların güçten düşmüş, hatta zayıflamış olduklarını biliyoruz. Yazdan önceki dönem, hayvanlar, güçlenip kilo alarak semizleneceği için bu tür bir etkinlik açısından uygun olmamaktadır. Bu süreçte hayvanlar öncelikle mezra, sonradan ise yaylaya çıkartılarak yağlanmaya başlamaları sağlanır. Böylece hayvanlar, her açıdan yararlı olan yaz döneminden sonra kurulan panayırlarda satışa çıkartılacaklardır. Ailenin kışlık tüketimi için gerekli olan süt ürünlerinin üretimi tamamlandığı için geriye kalan fazladan ürün ticarileştirilmektedir. Tahıllar, meyveler ve sebzelerin büyük bir kısmı olgunlaşmış olduğundan aynı durum genel olarak ziraat için de geçerlidir. Böylelikle, panayır kuruluşuna en uygun dönem sonbahar olmaktadır. Aynı zamanda sonbahar ve kışın, ülkeler nadiren savaşmaktaydılar.

- **Askerî seferler:**

Panayırların yazdan sonra kıştan önce gerçekleşmesini aynı zamanda ilkbahardan itibaren başlayan ve kış döneminden önce son bulan askerî seferlerin zamanlamasıyla da açıklayabiliriz. Sonbahar dönemi tüccarlar açısından da daha uygun olmaktadır. Güvenliğin daha yüksek olduğu bu barış dönemleri, fuarda gerçekleşen ticari alışverişin yanında düzenlenen eğlenceler için de en uygun olanıydı.

Panayırın yalnızca yaz sonrasında gerçekleşmesinin sebeplerini incelemiş bulunmaktayız. Bu gözlemler, bizlere Kadırga ve Sultan Murat'ta yapılan ritüellerin bir panayır özelliği taşımadığını göstermektedir. 2.000 metrelik yükseklikleri ve daha da doğuda yer alan ve ulaşımı çok zor olan coğrafi konumlarını dikkate aldığımızda, buralarda panayırdan bahsedemeyiz. Bu durumu destekleyen başka gerekçeler de bulunmaktadır:

Halkın Hafızasındaki Panayır:

İlk tespitimiz, Karadeniz'in doğusunda batıya göre, panayır hakkında çok daha az bir birikim olduğudur. Doğu Karadeniz bölgesindeki insanlara, özellikle yaşlılara, geçmişte bölgede panayır düzenlenmekte miydi diye sordum. Aldığım cevap olumsuzdu. Burada da Karadeniz'in batısında Sinop'ta olduğu gibi panayır gerçekleşmiş olsaydı, cevap da kaçınılmaz olarak olumlu olurdu... Ancak, böyle olmadı.

Kaynaklar:

Ordu ve batıya doğru yöneldikçe, ulaşımın kolaylaştığını ve geçmiş dönem panayırları hakkındaki bilgilerin artmakta olduğunu görmekteyiz. İlgili araştırmalar başlatılmış ve insanlar arasında bu konuda bir merak uyandırılmıştır. Buna karşılık, Doğu Karadeniz bölgesinde, durum tamamen tersi olmakta, hiç bir araştırma yapılmamış olup, yazında veya farklı bölgesel kurumlarda en ufak bir çalışma izine rastlanmamaktadır.

Coğrafi koşullar:

Doğu Karadeniz batıdan daha yüksek, daha engebeli ve çok daha gösterişli dağlarıyla farklıdır. Yağışlar ve rutubet orada daha yoğundur. Söz konusu ettiğimiz iki yayla da bu çevresel ortamda yer almaktadır. Yaylada yaz daha kısa olmakta ve kar, yüksek tepeleri çoğunlukla eylül ayından itibaren örtmektedir. Görüldüğü gibi, bu yaylalarda muhtemel bir panayırın kurulması için aşılması zor şartlar bulunmaktadır.

Ulaşım imkanları:

Trabzon, Batı Karadeniz bölgesinden, ulaşımın zor olmasıyla farklılaşmaktadır. Ulaşım, yalnızca yaylalara gitmek için değil aynı zamanda çok daha aşağıda yer alan köyler arasında da zor olmaktaydı. Karadeniz'in tamamında karayolu ağı, ancak yakın bir geçmişte tamamlanmıştır. Bir köyden diğerine gitmek için tek bir imkân bulunmaktaydı, bu da basit ve dar bir yol olan « Patika »lardı. Bu patikalardan geçerek yaylalara doğru yol alan hayvan sürülerini hayal ettiğimizde, sonu gelmeyen hayvan sıralarının birbirlerinin arkasından ağır bir şekilde yol almakta olduklarını ve hayvanların kontrolünü sağlayan çobanların zorluklarından bahsetmeden geçemeyiz. Her şey insanlar ve hayvanların taşıma gücüne bağlıydı.

Panayır için daha uygun olan başka yerlerin yakınlığı:

Trabzon bölgesinde panayır yapmak imkânsız olmayıp hatta kolayca gerçekleştirilebilecek bir etkinlikti.

Bunun için, söz konusu iki yaylanın çevresinde pazar veya panayır tipi fuar kurmaya çok daha elverişli bölgeler mevcuttu:

- Kadırga bölgesi: bu bölgede kuzeyde deniz sahili olan Beşikdüzü, iç taraflarda güneyde Gümüşhane ya da çok daha yakındaki Şalpazarı. Şalpazarı Doğu-Karadeniz'in önemli pazarlarından olup İran'dan veya Suriye'den gelen ve Trabzon'a ulaşan güzergâhlardan birisinin üzerinde yer almaktadır.
- Sultan Murat bölgesi: küçük Of limanı, Dernekpazarı, Pazaryolu ve hatta Çaykara gibi yerlerin sunduğu imkânlarla durum aynı Kadırga'daki gibidir.

Panayırlar, daha önce de gördüğümüz gibi çok uzaklardan, özellikle yabancı ülkelerden getirilen ürünlerin satıldığı büyük fuarlardı. Bu sebepten dolayı bir-bir buçuk ay sürmekteydiler. Bu büyük ticari yolculuk verimli olmalıydı. Katılımcı tüccarlar 30-40 günlük fuar süresince en yüksek sayıda ziyaretçinin ilgisini çekmeyi umut etmekteydiler. Bu panayırların süreleri bile Kadırga ve Sultan Murat'ın ritüellerininkine uymamaktaydı.

Doğu-Karadeniz bölgesinin batısında yer alan Perşembe ve Yapraklı yaylaları, daha alçak olma, yer şekillerinin ulaşımı kolaylaştırıcı özelliği ve daha yumuşak bir iklime sahip olmalarından dolayı bu konudaki yegâne istisnalardır. Bu yaylalarda, aynı zamanda geçmişin izini taşıyan, uzun fuar dönemlerindeki tüccar ve ziyaretçilerin temel ihtiyaçlarına cevap veren eski ancak yenilenmiş yapıların da yer aldığını belirtelim. Bu yerleşim bölgeleri, sonradan, günümüze köy ve kasabalar olarak intikal etmişlerdir. Sonuç itibarıyla, Kadırga ve Sultan Murat'ta panayır olduğundan bahsedilemeyeceği çok açıktır.

Türkler, tüm dünya halkları gibi eğlenmeyi sevmektedirler, sorun burada değildir. Ortaya koymuş olduğumuz sorunsal, Türkler'in, genel olarak « fête »i nasıl algıladıklarıdır. « fête » kavramı her birine farklı bir isim verilmiş olan birçok farklı « fête » etkinliğini kapsamaktadır; yani hangi tip eğlenceye « fête » denilecek, hangi bir diğeri için ise başka bir kelime kullanılacaktır. Bu bağlamda, Kadırga'nın festival, şenlik, şölen ya da başka bir etkinlik mi olduğunu tam olarak ayırt edememek için tüm koşullar mevcuttur. Kadırga ve Sultan Murat'ta kesin olarak, ne bir bayram, ne bir şölen, ne bir panayır ve ne de bir festival olmayıp, şenlik olduğundan söz edebiliriz. Şenlik olgusunun kökeninde, göçebe-çoban yaylacılığının yer alması, dolaylı olarak, yayla şenliğinin göçerlerin yaşamına girip gelenekselleşmeye başlamasını yol açmıştır... Bu bağlamdaki en eski kültürel mirasın « toy » geleneği olduğunu söyleyebiliriz... Hatta ileride göreceğimiz gibi, « dernek » gibi başka sözcükler de günümüze değin kullanılmıştır. Bir sonraki başlık altında, yayla ritüelleri için kullanılan yerel isimleri göreceğiz.

B - KADIRGA VE SULTAN MURAT RİTÜELİ:

Kadırga ve Sultan Murat şenliği, yaylacılığın zayıfladığı dönemde önem kazanmaya başlayan bir ritüeldir. Günümüzdeki ritüel anlayışını açıklamadan önce, onun içeriğini, yer seçimini, zamanlamasını ve katılımcıların kimler olduğunu açıklayacağız. Ancak öncelikle bir önceki konunun devamı olarak, şenlik kelimesinden daha eski olan yerel terimleri inceleyelim.

a - Şenlik anlamına gelen yerel sözcükler:

Her bir yayla şenliği birçok yerel isimle de adlandırılmaktadır.

Bu bağlamda, « Dernek » kelimesi hakkında bazı noktaları açıklamak isterim. « Dernek » kelimesi, Kadırga gibi önemli yaylalardaki büyük kutlamalar için kullanılmaktaydı. Sultan Murat'ta « Dörnek » olarak kullanılan kelime, yaylada ya da köyde yapılan horon oyununu ifade etmekteydi. Bu sözcükle özel bir toplanma kastedilirken mekândan bağımsız olarak grup kavramı önem kazanmaktadır. Yerleşik toplumlardaki, toplanma kelimesi etimolojik olarak mekânla ilişkilendirilmiştir. Ancak, yine burada bir kere daha durum böyle değildir. « Dernek » eski Türkçedeki « Termek » toplamak, « Terinmek » toplanmak kelimelerinden türemiştir.

« Fuar » toplanmak anlamındaki « Deri » kelimesiyle anlamdaştır. Tüm bu ilk harfleri « d » olan güncel kelimeler eski Türkçede « t » ile başlamaktaydı. Eski Türkçedeki bu « t » harfi Karadeniz Rumcası « Ternekin »den « Ternek », günümüze ise « Dernek » olarak gelmiştir. Kelime, bugün bir birliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bölgede benimsenmiş olan bu kelime insanların toplanması ve ritüellerinden dolayı önemlidir. Eski « Deri » sözcüğü, göçebe-çobanlardaki temel referansın mekân olmayıp ta grup olduğunu ifade eder.

Böylece, ritüelin eski Türk geleneklerinden kaynaklandığını görmekteyiz. Ritüeli anlamamıza yardımcı olan bu köklü kelimeden sonra yayla ritüelin yerine kullanılan yerel sözcüklere bakalım.

KADIRGA :

Şenlik için yerel olarak « Otçular Haftası » ve « Gaynak haftası » kelimeleri kullanılmaktadır. İki ifade için de kullanılan ortak sözcük « Haftası »dır. Burada « haftası » kelimesi ile tüm bir şenlik dönemi kastedilmektedir.

- **Otçular :**

“Ot”, « Otçu » ve « Otçular haftası » ifadelerinin sözlük anlamı hepimizce malumdur. Ancak ele aldığımız konunun konteksti içerisinde taşıdığı anlamları irdedeceğiz. Öncelikle, yayla kutlama etkinliğinin yüksek irtifada ve yazın gerçekleşmesinin bir anlamı olmalıdır. Bu, tam olarak kaynağını göçebe-çoban yaylacılığından

almış olmaktadır. Geçmişte bu yaylacılık geleneği yerleşmemiş olsaydı, bu yüksek dağlardaki şenlikler hiç bir zaman gerçekleşmemiş olacaktı. Bu ritüeller aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği ile de bağlantılıdır. Hayvanların beslenmek için ota ihtiyaçları vardır. Ot hayvan için olduğu kadar yetiştirici için de bir ihtiyaçtır. Birçoğumuzca sıradan olan bu bitki, yaylacılar ve geçmiş dönemdeki göçebe-çobanların yaşamında önemli bir yere sahipti. Her şey ona bağlı olduğundan, ot, bu ortamın çok önemli bir parçasıydı. Sürekli olarak onu temin etmek, kesmek, kurutmak ve demet şeklinde istiflemek vb. gerekirdi. Aynı zamanda kış için depolanması sanki insana onu unutmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sert bir kıştan sonra, yaylaya çıkıldığında dört gözle beklenen otlığın yeniden keşfedilmesi karşısında, yetiştiricinin gözlerinde bir bolluk, özgürlük ve nimet kutsamasının cazibesine kapıldıklarını görmemek mümkün değildir. Aslında insanı otlak bulunan yere gitmeye zorlayan hayvan olduğu halde, otlak farklıdır, ne insana ne de hayvana ihtiyacı olmadığından ancak bittiği yerde bulunmaktadır. Üstelik kesildikten sonra daha canlı olarak tekrar doğması, sanki ona sonsuzluk özelliği vermektedir. Kesilmiş bir ağaç açık bir şekilde kendini gösterir, o artık ölüdür, ancak ot sanki hiç ölmeyecekmiş gibi daha da güçlü bir şekilde yeniden yeşermektedir.

Göçebe-çobanlar da sürüleri kadar bu otlak gerçeğine bağımlıydılar, bu durum acaba onlar için nasıl bir kutsiyet taşımaktaydı? Eski Türkçedeki « Yaş, Yaşık (güneş), Yaşıl (şimdiki yeşil), Yaşarmak (yeşermek) ve Yazık (otlak) » gibi kelimeler bu durumu ortaya koyar gibidirler. « Yaş » kökeninden türeyen bu kelimeler öncelikle bize ot rengi olan yeşili vermektedir. Bu bağlamda, ot, yaşamsal bir önemde algılanmış ve yokluğunda her şeyin karanlık olacağı, yaşamın kaynağı güneş ışığıyla ve suyla ilişkilendirilmiştir. Su, kuraklık karşıtı anlam içeren, geçmişteki yeşil kelimesi ile kastedilen gençlik, tazelik vb. anlamlar taşımaktadır. Ot kelimesi, aynı zamanda « ilaç » ve « ateş » anlamına da gelmekteydi. Bu arada güneş ve ateş eski Orta Asya inanışlarında güçlü sembollerdi. Diğer taraftan, temmuz ayında gerçekleşen ritüel yerel takvime göre « orak » olarak adlandırılmaktadır (bk. Türk takvimleri, s. 115).

Orak sözcüğü, XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından eski Türkçede « Orgak » olarak belirtilmektedir. Köse⁸⁰'ye göre, bölgedeki göçerlerin toprağın içinde saman saklama gibi bir teknikleri vardı. Toprağın içine gömülen samanın üzerine büyük bir örtü örtmekte ve üstünü toprakla kapatmaktaydılar. Bu uygulama

⁸⁰ Hasan Köse, Kadırğa yaylaları konusunda yazılar yazan ve bölgede yaşayan bir eğitmendir.

gizli bir şekilde yapılmakta, gömülü olan samanların⁸¹ yerini sadece göçebe-çobanların kendileri bilmekteydi. Orak, « kesmek », « biçmek » ve bunun gibi anlamlara gelen « ormak »tan gelmektedir. Göçebe-çobanlık, rüzgârın bir insan ve hayvan grubunu gelişigüzel sürüklediği yerde yaşayıp, otlaklardaki otları tüketinceye kadar kullanan bir kültür olarak tanımlandığı takdirde, bu yaklaşımın gerçek dışı olduğu kadar saygısız bir bakış açısı olduğunu da belirtmeliyiz. Orağın kullanımının yaygınlaşması kış dönemi için otların biçilmesi ve bunun için de otlak ve saman için kullanılacak bölümün organize edilmesi önem kazanmıştır.

Ot biçme dönemi olan orak ayına tekrar gelirsek, burada şaşırtıcı bir tesadüf olarak bu ayda Kadırğa şenliğinin olduğunu görürüz. Ayrıca bu dönem ot hasatı ve bu hasatı yapanların haftası, yani « Otçular Haftası »...burada « eski otçular » ve sonraki dönem otçuları (mısır tarlasındaki otu biçenler) arasında bir ilişkinin olduğunu varsayabiliriz... Ayrıca, Çağatay Türkçesinde « Otçu » kelimesi yerine yayla demek olan « Otacı⁸² » kullanıldığından, « Otçu haftası »nın, « Yayla haftası » yani Yayla şenliği anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Çağatay Türkçesinde kullanılan « Otçu » terimini Çepnilerin de kullanmış olduklarını düşünürsek, günümüzün « Otçu Haftası » deyiminin en eski kökenini de belirtmiş olabiliriz. Tüm bunlar, yaz sezonunda hayvanlarını yaylaya çıkartan göçerler için sembolik olan « ot »la, özellikle otçu haftası veya yayla şenliği olarak anılan kutlama dönemi arasında muhtemel bir ilişkinin kurulmasını sağlayan kültürel zenginlikleri temsil etmektedir.

« Otçu » kelimesini ele aldığımızda şu anlamlara geldiğini tespit etmekteyiz:

- Ot satan kimse,
- Tedavi eden, eski zamanlardaki kırsal bölge tabibi,
- Ot biçen kimse,
- Ota ihtiyaç duyulan tüm yayla hayvancılığı faaliyetlerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki anlamlardan sonuncusu olan « Ota ihtiyaç duyulan tüm yayla hayvancılığı faaliyetleri » neyi ifade etmektedir?

- Yılın en uygun döneminde onunla beslenen hayvanlar, ot yiyen bir « Otçu » çeşididir.
- Yaylada hayvan yetiştiricilik faaliyetlerinin önemli bir kısmı

⁸¹ Bu, aynı zamanda patates ve peyniri bir kutunun içinde belli yerlerde toprağa gömerek saklayan Karadeniz'in dağ köylülerince de bilinen bir uygulamaydı.

⁸² Özhan Öztürk, "Karadeniz Ansiklopedik Sözlük", Hemayola, İstanbul, 2005, s. 920.

hayvanları otlatmak ve ot hasatını yapmak vb.dir... Ki buradan, yaylacılığın (bkz.182 detay için) en temel faaliyetinin « Otçuluk » olduğu anlaşılmaktadır.

- İhtiyaç olunan otun bulunduğu yaylaya sürüyü götürenlerdir. Burada söz konusu olan kişiler « Otçu »durlar... Sonuç olarak, yaylacı bir « Otçu » olarak düşünülebilir.

Kadırga yaylasındaki « Otçu »ların faaliyetlerini ele almış olduk. Bu farklı « Otçu » tanımlarını tek bir noktada birleştirebiliriz : « faaliyetinin merkezinde « Ot » olan kimse ». Burada « Ot », sembolik ortak payda olmaktadır. Haziran ayının son döneminde mısır tarlası otlarını biçen kimselere de aynı şekilde « Otçu » denmektedir. Ot biçme çalışması sona erince, « Otçular » yaylada bulunan köylerine dönerlerdi.

Bu yaylaya doğru olan yer değiştirme « Otçu » göçü olarak adlandırılmaktaydı. « Otçular haftası »nın kökenini mısır tarlası otlarının biçilmesine bağlamak pek gerçekçi olmayacaktır; çünkü mısırın bölgedeki geçmişi 200-250 sene olduğu halde yayla şenliği çok daha eskidir. Muhakkak ki, yayla şenliğini açıklamak için mısır tarlası otlarının biçimini ele almak anlaşılabilir olmakla birlikte, burada « Otçular » tek ve özellikle karakteristik bir özellik taşımamaktadırlar. « Otçular », sadece mısır tarlasını biçenler veya ot hasatı için bir araya gelenler olmayıp bilhassa « Ot »la ilgili herkesi, yukarıda bahsi geçen iki kategoriye de kapsamaktadırlar.

Aslında, köydeki herkes potansiyel anlamda « Otçu »dur. Sonunda, tüm köy ahalisinin yani « Otçular »ın yaylada buluşma zamanı gelmiştir. O halde, bunu « Otçular »ın bir araya geldiği yegâne bir etkinlik olarak kutlamalıdır, böylece yayla şenliği başlamıştır.

Şenliğin diğer bir yerel ifadesi olan « Otçular Gaynağı » bunu açıkça ortaya koymaktadır.

- **Gaynak Haftası:**

Eski dönemde Trabzon bölgesinde kullanılan “gaynak” kelimesinin ilk harfi, daha sonra « k »ya dönüşerek günümüzdeki “kaynak” olmuştur. Sözcük, hem ortak menşei (köken), hem de birleşme, birleştirme anlamına gelmektedir. « Birleşme » anlamındaki toplanma, söz konusu grubun bireylerini, yani tüm « Otçular »ı bir araya getiren doğal bir uzlaşmanın yenilenmesini ifade etmektedir... Grubun temel esprisi « kaynak » anlayışında yatmaktadır. Sonuçta, « Gaynak haftası » « doğal buluşma haftasını » ifade etmektedir. « Gaynak haftası » daha önce açıkladığım « Otçular » ifadesinin karşılığıdır. Burada vurgulamamız gereken husus, gurubun bir bölümüne değil de tamamına hitabeden bir şenliğin söz konusu olduğudur.

Sultan Murat :

Bu yayla şenliği için de, yerel kelimeler kullanılmış ve kullanılmaktadır... “Yayla Ortası”, “Çürük Ortası” ve “Ağustos Yedisi” gibi... Şimdi, bu yöresel kelimeleri ele alacağız:

- **Yayla Ortası:**

Sözlük anlamı yaylanın ortası veya merkezi demek olan bu ifadedeki « Ortası » kelimesiyle, yılın önemli bir döneminde yaylacıların toplanarak kutladıkları şenlik kastedilmektedir. Burada, « Orta » yayladaki tüm yaylacıların günü anlamına da gelmektedir... Yetiştiricilik faaliyetiyle yöredeki herkes ilişkili olduğu için, yaylacılarla tüm köyün sakinleri anlaşılmaktadır.

- **Çürük Ortası:**

Günümüzde, 15 Temmuz ile 15 Ağustos arasındaki döneme « Çürük » denmekteydi. Bu zaman dilimi eski takvime göre 12-13 günlük bir fark oluşturduğundan, temmuz ayını kapsamaktaydı. « Temmuz » kelimesinin yerine yöresel olarak « Çürük » sözcüğü kullanılmaktaydı. Bölge en yüksek rutubet değerine eski takvime göre temmuz ayında ulaştığından, bu dönem « Çürük » olarak adlandırılmıştır. Senenin bu dönemi, köydeki işler ve tarımsal üretime en elverişsiz bir mevsim özelliği taşımakla birlikte, aynı dönem, yayladaki ot hasatı için uygun düşmektedir.

Köyde kalmış olan az sayıdaki sakin de ot biçme çalışmalarına destek olmak için yaylaya çıkmaktadır. « Ortası » sözcüğü, « çürük ayının ortası » anlamına gelmiş olsaydı o zaman temmuz ayının ortası (günümüzdeki ağustos ayının ortası) yayla şenliği dönemi olurdu; ancak bu tarih tam da ot hasatı faaliyetine denk geleceğinden, bu durum mümkün gözükmemektedir. Burada belirleyici faktör mekân olmayıp grup anlayışıdır. Diğer taraftan, çevredeki yaylalarda da, şenlik tarihleri birbirinden farklı olarak özellikle yaz süresince gerçekleşmektedir; yani « Ortası », daha önce gördüğümüz « yayla ortası »yla aynı anlama gelmektedir. Ot hasatının tüm köy ahalisini birleştirmesi gibi « Çürük ortası » da yayla şenliği zamanı anlamına gelmektedir. Seçilen şenlik tarihi ot hasatına bağlı olmayıp köy ahalisi için elverişli bir tarihe denk getirilmiştir. Örneğin, bölgedeki diğer yaylalarda insanlar yaylaya çıkma sezonunun hemen başlangıcındaki bir günü yayla şenliği günü olarak belirlerler. Burada sosyal grubun (köy ahalisi) bir araya gelmesi şenlik tarihinin belirlenmesindeki en önemli etmendir.

- Ağustos Yedisi:

Bu yöresel yayla şenliği için neden ağustos ayının yedinci günü tercih edilmiştir? Burada dinî bir bağlantı kurmak mümkün olmaktadır ki « 7 », İslam anlayışında imtiyazlı rakamlardan olmakla beraber, özellikle bölgede yaşayan insanlar için İslam dini bir yaşam tarzıdır... 7 rakamı, Orta Asya Türk inanışlarında, aynı zamanda, eski « Yedi Gök » veya « Yedi Kat » deyişlerindeki kozmolojik yaklaşımda olduğu gibi özel bir anlam taşımaktadır. Eski takvime göre, 7 ağustos, günümüzdeki 21 ağustos günü, dinî bir gerekçeyle tercih edilmiş olsaydı bile, bu tarih yayla şenliği günü için olmazsa olmaz olmayabilirdi... Tarih seçiminin içerdiği pratik anlam, bu dönemin, yayla köylüleri için, ot hasatı açısından uygun olması ve sezon sonunda tüm ahalinin bir araya gelme imkânının bulunabilmesidir... Zaten, yaklaşık iki hafta sonra, hava şartları yaylayı boşaltıp köye inmeyi gerektirecektir.

Aşağıdaki tabloda Kadirga ve Sultan Murat kutlamalarının yöresel ve diğer isimlerini toplu olarak görmekteyiz:

	KADIRGA	SULTAN MURAT
GEÇMİŞTE	• <i>Gaynak Haftası</i> • <i>Otçular Haftası</i> • <i>Otçular Gaynağı</i>	• <i>Ağustos Yedisi</i> • <i>Çürük Ortası</i> • <i>Yayla Ortası</i>
BUGÜN	• <i>Kadirga Şenliği</i> • <i>Otçu Şenliği</i>	• <i>Sultan Murat Şenliği</i> • <i>Yayla Ortası</i>

Ortası, Gaynak ve Otçular gibi yöresel yayla şenliğini ifade eden kelimelerin ortak noktası sosyal guruba gönderme yapmalarıdır:

- Ortası = « hepimiz bir arada »
- Gaynak = « hepimiz atalarımızdan dolayı »
- Otçular = « hepimiz »

Şenlik, grup yaklaşımını ön plana çıkartmaktadır; burada önemli olan bir araya gelmektir... Sonuç olarak, birlik sağlanmış olup kutsanmalıdır... Yani buna toplanma şenliği de diyebiliriz.

Burada her zaman referans noktası olan grubun, göçebe-çobanlar için de önem taşıması, onların geçmişteki toplanma anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Gördüğümüz gibi grubun önemi sürerken, şenliğin mekân boyutu da giderek daha bir önem kazanacaktır.

b - Ritüelin coğrafi konumu:

Ritüelin buradaki coğrafi ortamı yayladır. Bu ortam « Alp » tipi dağlık bir özelliğine sahiptir. Göçebe-çobanların, yerleşik yaşam tarzına geçmeleri ve ülkenin coğrafi özelliklerinden dolayı, Anadolu’da yayla, bir kaç yüzyıldır, dağlık bölge ile eşanlımlı tutulmaktadır (yayla hakkında detay için bk. s. 122). Yaylanın şenlik ritüelinin gerçekleştirildiği ortam, köy halkı tarafından değer kazandıkça, yerel ahali burayı sahiplenmekte ve bu ortam onların yaşamlarında ön plana geçmektedir... Yayla ritüelinin yerini, göçebe-çoban atalarının da yaptığı gibi kolaylıkla değiştirmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Yaylanın önem kazanması yakın bir geçmişten, bir kaç asırdan bu yana görülmektedir.

Fransız ve Türk yaylacıları açısından mekânın önemini karşılaştırdığımızda, Türk yayla şenliğinin Fransa’daki bir « köyün yaz dönemi (fête du village) » şenliğinin karşılığı olduğunu görmekteyiz. Fransa’daki yaylacılığı yakından incelediğimizde, onun güçlü bir yerleşik toplum anlayışından doğduğunu, köy şenliği veya yaz şenliğinin ise genellikle yaşadıkları köylerinde yapıldığını fark ederiz. Köyün yayla şenliğinin Türklere has özelliği, etkinliğin, köyün tamamen dışındaki başka bir alanda, yani yaylada yer almasıdır. Bu durum Türk yaylacılığına ait temel özelliklerden biridir. Sonuç olarak, şenlik etkinliği ortamının Türk yaylacıları açısından öneminin artmasına karşın yine de günümüzdeki yerleşik yaşantıdaki yaylacılar için bu şenlik kutlamalarını her şeye rağmen köyün dışında düzenlenmek onların kısmen de olsa eskiden olduğu gibi şenlik ortamına attettikleri önemdendir.

c - Ritüelin özneleri:

Kutlama ritüelinin aktörleri yalnızca onu organize edenleri değil aynı zamanda tüm katılımcıları da içerir. Fransa gibi, yaylacılığın güçlü bir yerleşik toplumsallıktan türediği ülkelerde, ya bir ya da bir kaç çobanın genellikle sürülerini yaylaya çıkarması anlaşıldığı halde, Türkiye’de uygulama tamamen farklıdır. Anadolu’da, ailenin tamamı, bir çeşit geçici göç yapar gibi yaşantısını sürdüreceği başka bir ortama taşınmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki yayla şenliğinin varlığının ana sebebi olan Türk yaylacılığının bir başka özelliğidir. Sakinlerinin 100/100’ünün yayla tipi bir hayvancılıkla uğraştığı bir köyü ele alırsak, buradaki tüm aileler yaylaya çıktıklarında, ilkesel olarak bütün köy bu yaylada bir araya gelecek demektir. Sonuç olarak, iki farklı yaşam tarzı söz konusu olup, ya herkesin bulunduğu, ya da köyün (bir ya da bir kaç çoban) bir kaç insanının göçtüğü yayla... Herkesin katılımıyla gerçekleşen « köy şenliği (fête du village) » « yayla şenliği » ile özdeşleşirken, yine « yayla şenliği⁸³ »nin gereğince düzenlenmesi ya da köyün yaz dönemi şenliği olarak (fête du village) ancak ve sadece köyde kutlanması mantıklı gözükmemektedir.

⁸³ Fransa’daki yayla şenlikleri, 30 sene gibi yakın bir geçmişe sahiptir.

Eski dönem Anadolu Türk yaylacılığı, bize göçebe-çobanların sürüleriyle ve aileleriyle birlikte kışla ve yayla arasında yaptıkları iki yönlü dönemsel göçü hatırlatmaktadır. Günümüzde yayla kutlamalarının aktörleri bir miktar değişmiştir. Geçmiş dönemde, aynı aktörlerin tamamı hem şenlik düzenleyicileri hem de doğal katılımcılarıydılar. Ritüel, yalnızca yaylanın doğal sahibi olan köy ahalisini ilgilendirmekteydi.

Günümüzde durum değişmiştir. Artık, bu organizasyon sadece köyün ve katılımcıların paylaştığı bir sosyokültürel zenginlik değildir. Bugün, belediye başkanı, muhtelif dernekler, kaymakam veya muhtar ve değişik sivil toplum örgütleri olayın içinde yer almaktadır. Yayla şenliğine katılanların büyük bir kısmı köy halkından olmakla beraber, köy dışından katılım her sene artmaktadır. Son yıllarda, ortaya çıkan yeni bir gelişme ise, yabancı turistlerin⁸⁴ sayısındaki artıştır. Köy halkının artık, bir şekilde ve hep birlikte ve sürekli yaşadığı köyün dışındaki şehir ve kentlere göç ederek yeni bir yaşam tarzını benimsemeleri yaylacılığın üçüncü ve son özelliğidir. Günümüzde yayla şenliğine katılanların çoğunluğu kentlerde, daha az sayıdaki bir katılımcının ise kendi köylerinde yaşadıkları gözlemlenmektedir. Köyde azalmış olan nüfusunun (kırsalda yaşayanlar) yine çok az bir kısmının yaylacılık yaptığını düşünürsek, yayla şenliğine katılanların gelenekselliğinin tamamen son bulmakta olduğunu ya da geçmişteki şekliyle alakası kalmadığını tespit edebiliriz. Şenlik ritüeli üzerinde önemli yansımalara sebebiyet veren toplumsal değişimler, « şenliğin » eski dönemdeki geleneksel kutlama ritüelinin maalesef devam etmeyip ileride de göreceğimiz gibi köklü bir değişime uğramış olduğunu ortaya koymaktadır.

c - Ritüel Zamanı:

Ritüel zamanı, ritüelin gerçekleştiği dönemi ve şenlik gününün tarihini içermektedir.

- **Dönem:** yayla şenliğini Fransa'daki köy şenlikleri gibi düşünürsek, dönem olarak benzerlik göstermektedir, bu dönem yaz dönemidir. Ancak yine de Fransa'daki yayla şenliği dönemi Türkiye'dekinden farklılık arz etmektedir... Fransa'da bu etkinlik, ya yazdan önce ya da yaz sonrası gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise yayla şenliği tamamen yaz ortasında ya da yoğun yaz döneminde yapılmaktadır. Bu fark Türk yaylacılığının başka bir özelliğidir.
- **Tarih:** Şenlik tarihleri, örneğimiz olan Fransa'daki geleneksel köy şenlikleri gibi bir yayladan diğerine değişmektedir. Ancak Fransa'da,

⁸⁴ Yabancı turistler için, birkaç istisna dışında, ritüelin geçmişi değil, ancak ritüeli anlamaya çalışmak önem taşımamaktadır. Bölgenin özellikle dağlarının havası, suyu ve güzelliğinden faydalanmak onlar için başlıca amaçtır.

köy şenliği her bir köyün kendi kutsal Aziz⁸⁵ gününde yapılmaktadır. Türkiye’de ise yayla şenliği tarihini her bir köy en az 3 sebebe bağlı olarak belirler: bir yayladan diğerine farklılık gösteren hava koşulları, köy halkı için yaylada toplanmanın en elverişli olduğu zaman ve her köyün kendine özel dönemsel çalışma takvimi (sürünün yapısı veya her köyün kendine özel ziraî faaliyetlerindeki organizasyon zorunlulukları vb.). Burada, ot hasatı veya mısır tarlası otlarının biçilmesini, şenlik ritüel tarihinin belirleyicisi olarak düşünemeyiz. Durum böyle olmasaydı, Doğu-Karadeniz yaylalarının tamamında aşağı yukarı aynı tarihlerde şenlik ritüelleri yapılmış olurdu. Bunun tamamen zıttı geçerlidir. Her bir göçebe-çoban topluluğu, « kendi » yaylasında yakın geçmişin bir uzantısı şeklinde şenlik tarihine sadık kalmışlardır (bu topluluklar böylece kök salmaya başlamışlardı... Onlar, bu bölgede veya uyum göstermek zorunda oldukları yeni koşullar bağlamında, geleceğin yarı-yerleşik yaylacıları olan yarı-göçebe-çobanlardı).

1.960’lı yıllara kadar, köyde kalanlar, şenlik kutlaması için yaylaya çıkma hazırlığı yaparlardı. Katılımcılar, yakınlardaki farklı köylerden de gelmekteydiler (bazı yaylalar tek bir köy yerine birçok köyün mülküydü).

e - Geçmiş zaman yayla şenliği:

1.960’lı yıllara kadar yayla şenliğinin tam bir resmini oluşturmak oldukça zordur... Bu, çay ekimi ve ülkenin kentlerine doğru yaşanan kırsal göçün önem kazanmasıyla yaylacılık geleneğinin zayıflamasına kadar olan dönemdir. Ancak kesin olarak bilinen, bu dönemdeki şenliklerin genel anlamda nasıl düzenlenmiş olduğudur.

Bu dönemdeki şenliklerin belli başlı özelliklerini incelediğimizde:

- Süresi:

Günümüzde, 21 Ağustosta kutlanan Sultan Murat Şenliği ve Temmuz ayının üçüncü cuması yapılan Kadırga şenliğine nazaran, eski zamanda şenlik kutlamaları günümüzdekinden çok daha uzun sürmekteydi. Yaylaya göre değişen bu süre, birkaç günle en az iki hafta arasındadır.

⁸⁵ Köylerin bir papaz tarafından yönetilen kilisesi vardı. Kilise papazı aynı zamanda köyün de idarî amiriydi. Günümüzün köy şenliğindeki en önemli husus, Azizin ismi olmayıp, kutlama tarihidir.

- Mustakbel çiftlerin tanışma yeri:

Şenliklere katılanların tamamı yayla bölgesindeki köy ya da köylerden geldiği için, herkes birbirini tanırdı. Kızlar ve erkekler horon oynarken karşılaşp tanışmaktığından, bazıları için şenlik kısmetiyle buluşma yeri idi. İlk adımı atanların yanısıra şanssız bir şekilde gelecek yılın « Çürük ortası »nın sabırsız beklentisi içerisinde, şenlikten ayrılanlar kutlamaların sona erdiğinin de bir göstergesiydi.

- Şenlik ve hayvancılık:

Katılımcıların, hayvan yetiştiriciliği faaliyetinin gerektirdiği bir yaşantısı vardı. Kutlama dönemlerinin her anı, hayvanlarla ilgili yapılması gereken ve ertelenemez bir işin var olduğunu bize göstermektedir. Yaz dönemi kutlamaların önemli bir özelliği de, şenliğin akşamları birlikte yoğunlaşarak yayla gecelerinde sona ermesidir. Hayvanların da bu şenliklere katıldıkları ve onun bir parçası olduklarından bahsedebiliriz.

- Yaylaya göre değişen şenlik ritüeli:

Genel itibarıyla, yayla şenliği benzer olduğu halde, her köyün, yani her yaylanın kendine özel kutlama farklılıkları vardı. Bu kendine özel farklılıklar her yaylaya has bir yapı oluşturmaktaydı. Örneğin Kuşmer yayla şenliği için insanlar « Çürük ortası » değil « Çürük çayırı » demektedirler. Burada, şenlik bir karnaval şeklinde yapılır ve yirmi günden daha uzun olurdu. Sonuç olarak, bugün için örnek teşkil edebilecek « standart bir yayla şenliği » yoktu denilebilir.

- Doğu Karadeniz şenliklerinin karakteristik yapıları:

Bölgeye has olan çeşitli horon oyunları ve çalgı aletleri arasında, dünyada yalnızca burada yaygınca kullanılan kemençenin yanısıra tulum ve kaval da yer almaktadır.

- Doğallık ve Muhabbet:

Geçmişin yayla şenliklerini anlatan temel özelliklerdir. O dönemde, bugün yaylada mevcut olan restoran, oberj ve gerekli alt yapı bulunmamaktaydı. Örneğin, yemekler her ailedeki kadınlar tarafından hazırlanır ve herkes yardımlaşır... Ve yine herkes paylaşır ve de birbirlerini davet ederlerdi. Şenlikte, aynı zamanda, yöresel oyunlar, şarkılar ve geleneksel yöre müziği yer almakta, ancak oyuncular ve müzisyenler köyün ahalisinden oluşmaktaydı. Önceden hazırlanmaksızın, herkesin horon oynayabilmesi için doğaçlama

şeklinde çalıp söylenmekteydi. Dinleyen ile oynayan veya şarkı söyleyen arasında gerçek ve derin bir kültürel alışveriş yaşanırdı. Tanıştığım birçok yaşlı yöre insanı, geçmişteki şenlik kutlamalarına göre günümüzdeki yayla şenliklerinin kendilerini üzdüğünü söylediler. Eski yayla şenliklerinin, her yerde ve her zaman olabilecek küçük bir kaç sorun veya olayın dışında, insanların birbirlerini saydığı bir ortamda, katılımcıların yardımlaşarak gerçekleştirdikleri bir kutlama dönemi olduğunu söylemektedirler.

Günümüzde belki de her yerden katılım olduğundan, ziyaretçilerin bir kısmı şenliğe oldukça ilgisiz, birçoğu da « kendi köşesinde » yemek yiyip, « bir kayıtsızlık » içerisinde zamanlarını geçirmektedir. Bunlar abartılı bir değerlendirme olmakla birlikte, katılımcıların kısa bir zaman içerisinde tutum ve davranışlarının değişmesi, hiç şüphesiz ki günümüzdeki yaylacılığın sosyo-kültürel yapısının bir özelliğini oluşturmaktadır.

f - Günümüzün yayla şenliği:

Kadırga ve Sultan Murat yaylalarındaki şenliklerin günümüzde nasıl düzenlendiğini inceleyeceğiz.

1 - Kadırga şenliği:

Şenlik, Temmuz ayının üçüncü Cuma günü yapılmaktadır. Kutlamanın yapıldığı yer yaklaşık 2.200 m yüksekliktedir. Bu yaylanın devamında 200 m daha yukarıda çevreye hâkim bir görüntü oluşturan çok büyük bir kaya bulunmaktadır. Şenlik günü sabahı saat 10 civarında, horon oynayan kalabalık bir grubun bu büyük kayadan fişkirir gibi yarım daire şeklinde veya sıra sıra dizilmiş olarak belirdiğini söylemeliyiz. Bu etkileyici düzeni oluşturan katılımcılar yavaş yavaş aşağıya, şenlik meydanına ilerlemektedirler. Grup, yörenin insanların söylediği yerel şarkılar eşliğinde hiç durmaksızın horon teperek ilerlemektedir. Genellikle, ekip başı gibi, bir ya da birkaç atlı, bu kalabalık grubu yönlendirmektedir.



Şenlik meydanına ulaştığında dağılan bu grup, birçok küçük gruba dönüşerek yine doğal bir şekilde horon oynamayı sürdürür. Açılış etkinliğinin, başlangıç şekli ile görkemli olduğu ve günün tamamına güzel bir ahenk kattığını ifade etmek gerekir. Kutlamaların açılışını yapan grubu takiben, yine bu ilk horon ekibi kadar orijinal diğer grupların da, aynı şekilde büyük kayanın hemen yanında, bir düzen içerisinde ve arka arkaya şenlik meydanına doğru, aynı parkuru izleyerek indiğini ifade edelim... Bu gelenek bir kaç saat tekrar eden bir ritüeldir. Horon oynayanları aşka getiren müzik aleti kemençedir. Ziyaretçi ve katılımcıların yiyecek ihtiyaçları da düşünülmüş, ancak mevcut uygulamaların geçmiş dönemle hiç bir benzerlik veya bağı kalmamıştır. Günümüz yaylasında, daha ziyade dağ oberjlerine benzeyen restoranlar, bakkallar ve pansiyonlar bulunmaktadır. Birisi klasik anlamda diğeri ise çatısız (açık cami) olmak üzere iki cami yer almaktadır. Çeşitli yöresel ürünleri satan esnafın tezgâhları meydanı çevrelemektedir... Bunlar başka yerde zor bulunan kaliteli ürünlerdir. Şenliğe katılanların arabaları zaman zaman çevredeki az sayıdaki yolu doldurmaktadır. Ziyaretçilerin bazıları otobüsle de gelirler.

Şenliğe damgasını vuran etkinlik bu bahsettiğimiz hususlar dışında, güçlü bir ambiyans oluşturan kemençe eşliğindeki horondur. Horon tepenler dansa ara verdiklerinde diğer gönüllü dansçılar ekibe katılmakta, bazıları çimene oturup bir şeyler yerken, diğerleri de stantların arasında alışveriş amacıyla dolaşmakta, bu tablo da bize şenlik gününün atmosferini yansıtmaktadır. Kutlama gününün cuma olmasının ayrı bir önemi vardır. Bilindiği gibi Cuma, Müslümanlar için kutsal bir ibadet günüdür ki yayla şenliği ortamında bu ibadet daha bir sembolik anlam kazanmaktadır.

2 - Sultan Murat şenliği:

Burada, benzeşen Sultan Murat ve Kadirga şenliklerinin özellikle farklılıkları üzerinde duracağız. Sultan Murat Şenlik kutlamaları her sene yirmi ağustosta yapılmaktadır. Buradaki ritüeller Kadirga kutlamalarındaki etkinliklere benzemekle birlikte yine de bir kaç küçük farka dikkatinizi çekmeye çalışacağım:

- **Horon ekibinin görkemli yamaç dansı:**

Bu uygulama Sultan Murat'ta yapılmamaktadır. Buradaki katılımcılar, ancak şenlik meydanında kemençenin titreşimli sesi eşliğinde horon tepen büyük bir grup oluşturmaktadırlar.

- **Müzik aletleri:**

Kadirga'yla ortak olan yegâne müzik aleti kemençedir. Buna karşılık, Sultan Murat'ta Çaykara ilçesinin tamamında tanınan ve yöreye özel bir diğer müzik aleti olan kaval kullanılmaktadır (kemençeyi ileride geniş şekilde ele alacağız).

- **Şenlik organizasyonu:**

Kadirga'da her şey Sultan Murat'a göre daha doğal bir şekilde kendiliğinden oluşmaktadır. Sultan Murat'taki şarkıcı ve müzisyenlerin çoğunluğu organizatörler tarafından çağırılmaktadırlar. Bu profesyoneller bazen hem şarkıcı hem de müzisyendirler. Zaman zaman şenlikte yöre dışından olan bağlama gibi müzik aleti çalan şarkıcılar da yer almaktadır. Burada kısmen bir konser kısmen de yöresel katılımcıların tercihlerinin oluşturduğu bir müzik ahengi ortaya çıkmaktadır.

- Cuma namazı:

21 ağustos cumaya gelmediği takdirde bu ibadet yaylada yapılmamaktadır.

Kısaca, şenlik günü iki önemli zaman dilimi içerir: şenlik ritüeli zamanı ve alışveriş zamanı. Esnafın sattığı ürünler arasında bu bölgeye ait iki ürün öne çıkmaktadır: Pestil ve Pekmez. Şenlik etkinlikleri nadir bir güzellikteki doğal bir dekor içerisinde, muhabbetiyle ve çeşitli müzik, şarkı ve oyunları ile muhteşem bir halk bayramıdır.

Yöresel halk oyunu horon ve yöresel müzik aleti kemençe dışında tulum ve kavalı da inceleyeceğiz:

g - Yayla Şenliğinde Dans ve Müziğin Önemi:

Yöre kültürünün önemli bir parçası olan bu dans ve müzik, geçmişten günümüze uzanan kültürel bir köprü oluşturmaktadır. Gürcistan sınırından Giresun'a kadar, Horon, ya değişmeden ya da bir bölgeden diğerine farklılaşarak oynanmaktadır. Kemençe ise, Doğu-Karadeniz'de Rize'ye kadar olan bölgede çalınmaktadır. Rize'den Gürcistan sınırına kadar favori çalgı aleti tulumdur. Kavala gelince, diğer iki enstrümana göre çok daha az yaygındır. Kaval, bilhassa komşu ilçeler olan Çaykara ve Köprübaşı'nın müzik aletidir.

1 - HORON.

Katılanların elele tutuştuğu, çember şeklinde ya da sıralı olarak grup halinde icra edilen dansın adıdır. Bu dansa, şarkı ve müzik eşlik etmektedir ve kullanılan enstrümanlar daha çok kemençe, tulum ve nadiren kavalıdır. Bu folklorik oyun, kendine has birçok dans adımı içermektedir. Dans grupları ya yalnızca erkek, ya yalnızca kadın ya da karma dansçılardan oluşmaktadır. Bu yöresel oyunun karakteristik özelliği çok hareketli ve enerjik olmasıdır (söylentiye göre, horon hamsiden ilham alınarak üretilmiştir).

Bazen horon, Kadırgadaki gibi, bir atlının varlığına işaret etmekte, ancak bu durum genel bir kural değildir. Kültürel ve köklü bir toplumsal değerini çıkartan bu yorulmak bilmeyen kemençe ve tulum müzisyenleri sürekli olarak yüksek tempoda oynayan bu doğal folklor ekibini daha da cesaretlendirmektedir. Bu şenliklerde yalnızca türkü söylenmektedir.

Horon oyunu:



Horon kelimesinin, genellikle Yunan dilinden Türkçeye geçtiği zannedilir. Sözcüğün eski Yunancada, “Kapalı bir yer veya bir avlu” ya da “dans edilen, şarkı söylenilen yer” anlamındaki *χορός* (*chorós*) kelimesinden türediği kabul edilir. Ancak bu düşüncenin herkes tarafından benimsendiğini söyleyemeyiz. Günümüzdeki horon oyununu tanımlamadan önce, eski zamanlarda yapılmış ve bugün için unutulmuş bir oyun türü olduğunu düşünmekteyim. Çağdaş horon oyunu, zannedilenden çok daha kısa bir geçmişe sahiptir. Bu tespitler bizi aşağıda açıklamış olduğum hususlara yöneltmiştir:

- Horon ve halay:

Halay, Karadeniz’e has müzik aletlerinden farklı aletlerle yapılan yine bir Anadolu ezgisi taşıyan bir oyun türüdür. Tür olarak, horon ve halay aynı oyun grubuna dâhil edilebilir: “Anadolu halk oyunları”. Bu noktada, akla şu soru gelmektedir: Anadolu’un bu halk oyunlarının kökeni nedir? Doğu kültürleri her zaman “kolektif bir anlayış içinde gelişmiştir. Halk oyunları,

adı gibi, bireysel olmayan bir dans ya da oyun türüdür. Sonuçta, Anadolu halk oyunlarının, fizikî yakınlık, kültürel temas ve etkilenme sonucunda, Doğu kökenli olduğu tartışmasızdır. Anadolu yarım adasından Sibiry'a'daki Türk boyu olan Yakutlara kadar, günümüzde bile, "kolektif oyunlar" her zaman "bireysel dans"tan üstün tutulmuştur.

- Horon ve Kafkas oyunları:

Görüldüğü kadarıyla, Kafkas dans oyunlarının, coğrafi yakınlık ve güçlü bir özgülüğü olmasına rağmen, horon üzerinde etkisi olmamıştır. Horon, Batum bölgesindeki, eski Bağımsız Acaristan Cumhuriyeti'nin milli dansı olmuştur. Buranın, % 80'i Müslüman olan nüfusunun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan Hristiyanlaştırma kampanyasıyla günümüzde % 80'i Hristiyan olmuştur.

- İslam ve horon:

İslam dini horonun kaynağı olmamış ancak bilinip benimsemesini kolaylaştırmıştır. Horon oyununun çıkış yeri Doğu Karadeniz olmakla beraber, ancak komşu Müslüman halk Acarlar tarafından da benimsenmiştir. Buna karşılık, Gürcistan'ın yıllardır Hristiyan olan halkı horon oynamamaktadır. Karadeniz Rumları ise bu oyunu, Osmanlı imparatorluğu döneminde içselleştirmişlerdir. Çevrede yer alan Müslüman halkların bu oyunu yapmamalarının sebeplerinden biri, kendi halk oyunları olduğu ve horon oyununun oralara yaygınlaşacak kadar eski olmadığıdır. Güncel şekliyle, horon oyunu tranzümansın⁸⁶ yaygınlaştığı (200-300 yıldır) dönemden itibaren ortaya çıkmış... Ve oyunun daha geniş şekilde yayılması için zamanı olmamıştır.

- Horon oyununun coğrafyası:

Giresun'la Batum arasındaki bölge büyük bir dağ sırasıyla izoledir. Giresun'dan Samsun'a doğru, ya da güneydeki Gümüşhane yönünde, Kemeçe ve Tulumun yanında başka müzik aletleri de kullanılmaktadır. Bu daha alçak olan yerler daha az enbeli olduklarından, Anadolu yönüne rahat bir geçiş güzergâhı oluştururlar... Bu durum, yörenin mikro kültürünün dış etkiler altında kadığını açıklamaktadır. Doğu Karadeniz'in coğrafi koşulları horon oyununun bölgede doğup gelişmesi ve ayrılmaz bir parçası olmasının başlıca sebebidir. Doğu Karadeniz'e gelen en kalabalık ilk halk Kıpçak Türkleridir. Bu Türk boyu kendi kültürleri ve oyunları ile bölgeye

⁸⁶ Tranzümans için bk. s. 168.

göçtüklerinde, coğrafi koşullar milli kültürlerini dış etkilere karşı korumuştur.

- Horon ve müzik:

Horon oyununa eşlik eden en önemli geleneksel müzik aletleri kemençe ve tulumdur (bk s. 103). Doğu Karadeniz müziği ve şarkılarını dinlediğimde, bağlama eşliğinde söylenen Anadolu'nun diğer yöre Türkülerinden daha etkili ve Türk ezgilerini yansıtan bir duygusal algı yaşamaktayım.

- Horonun tarihsel kaynakları:

Bizans dönemi danslarından bahseden kaynakların, horonun kültürel ataları olarak sunulması bilimsel gözükmemektedir.

Bu düşünceyi kabul edersek, o halde tüm Anadolu halk oyunlarının Bizans kaynaklı olduğunu söylememiz gerekir, ancak durumun böyle olmadığını bilmekteyiz. Üstelik M.S. I-IV. yüzyıl arasındaki dönemin Bizans danslarıyla, ortaya çıkışı çok yeni olan horonun ilişkilendirilmesi makul gözükmemektedir. Ayrıca, o dönemdeki Doğu Karadeniz halkları ne Rum, ne Hristiyan, ne de bağımlı olmuş kültürlerdi ve hala kendi özgün dillerini konuşmaktadırlar.

Kültürlerine son derece bağlı yöre insanlarının, Antik dönem Rum müzik ve danslarını içselleştirmeleri mümkün değildir. Bizans yönetimi tedrici olarak Hristiyanlaşma siyasetini uygulayıp, Anadolu ve bölge halkalarını boyunduruk altına almak ve Rumca'yı resmi dil olarak yayma girişiminde bulunduğu, kilise de, bu dans ve müziklere muhalif olacaktır. Antik çağdan sonraki süreçle ilgili, konu hakkında elimizde hiç bir kaynak bulunmamaktadır.

Horon kelimesinin en eski kullanımı Horan şeklinde ve VIII. Yüzyılda, Kıpçak Türkçesinin bir derlemesi olan Codex Comanicus'ta yer almıştır.

- Horon ve *Khoros* χορός (chorós):

Yunancadaki kelimelerde alışık olunmayan son “n” harfi sorun yaratmaktadır. *Khoros* ve horon arasındaki ilişki dilbilimsel açıdan henüz ispatlanmamıştır. Öte yandan, Antik dönem Yunanlıları herbir dansa ayrı bir isim vermişlerdir. Bu yaklaşıma göre, her bir dansın, günümüze değin, özgün ismiyle yaşamış olması gerekirdi. Sonuç olarak, horon kelimesi genel anlamda dans demek olacağından, günümüzün horon dansını ifade etmemektedir.

- Horon ve gezginler:

Son birkaç asırdır batılı hiç bir gezgin bu danstan bahsetmemektedir. Bu denli bir özgün bir halk oyununun dikatlerini çekmemesi, anlaşılır değildir. XVII. yüzyılda bölgeden geçmiş olan Çelebi, tulumdan bahsederken böyle bir danstan söz etmemektedir. Bu gözlem de bize dansın o dönemde henüz mevcut olmadığını işaret etmektedir.

Yukarıda sıraladığım bilgiler çerçevesinde oluşan bazı tespitler:

- Horon, kolektif oynanan doğu menşeli bir oyun grubu türüdür (Balkan, Ortadoğu ve Avrasya). Horonun Osmalı zamanında doğmuş olması çok daha muhtemeldir.
- Horon, Müslüman nüfusun yaşadığı yerde yaygınlaşmıştır. Yani horon, Osmanlı döneminde doğmuş olmalıdır.
- Horon, coğrafi olarak dışa kapalı özellikteki bir bölgeye sıkışmıştır. Eğer, bölgede 2.000 yıllık bir geçmişi olsaydı, birçok başka yörenin de onula tanışmış olması gerekirdi.
- XIX. Yüzyıla kadar bölgeyi ziyaret eden gezginlerin horon konusunda hiç bir aktarımları bulunmamaktadır. Bu da, oyunun günümüzdeki şekliyle olmadığı veya yalnızca yörenin iç noktalarında ve sahilden çok uzaklarda uygulanmış olabileceğini açıklamaktadır. Bu durumdan yapabileceğimiz başka bir mantıksal çıkarsama da, horonun ilk zamanlarda sadece bir dağlı ve bir tranzüman oyunu⁸⁷, hatta tamamen bir yayla oyunu olduğudur.
- Codex Comanicus'ta geçen Kıpçak Horanı⁸⁸ en fazla horonun eski bir tarzıdır. *Horan/Horon* sözcükleri de, ancak Doğu Karadeniz'in korunaklı coğrafyasında tutunabilmişlerdir. Böyle bir coğrafi avantajı olmayan, başka yerlerde, Horan özellikle Balkanlarda *Oro*, *Horo*, *Hora*, *Hore*, *Horu*⁸⁹ gibi değişik isimler alırken, oyun

⁸⁷ Kuruömeroğulları örneğinde, yaylaya çıkış, yaylaya varış, köye dönüşlerde, Horon tepmek bir gelenektir. Yukarıda bahsettiğim gibi bu yaylacılar, çoğunlukla yarı-göçebe-çoban oldukları dönemin eski Oba başkanlarının torunlarıydı.

⁸⁸ Karadeniz dışındaki Anadolu'nun tüm diğer coğrafi bölgelerinde, Horan adında köylerin bulunması bu kelimenin bir halkoyunu değil de bir yer ismi olabileceğindendir. Orun/Oron kelimeleri ise aynı şekilde ancak kutsal bir mağbeti andıran yer adları olmalıdır. Bu sözcükler, Kıpçakçadaki Horan kelimesini doğurmuş olup, bahsi geçen köylerin isimleriyle ilişkili olabileceğini söyleyebiliriz.

⁸⁹ Hora, Horu, Hore, Horo veya Oro halkoyunu, zaman içinde, orijinal şeklinden yer yer uzaklaşmıştır. Bu halk oyunları, Peçenek ve Kıpçakların yaşamış oldukları yerlerde bilinip oynanmaktadır. Buna karşılık, Orta Asya'ya

figürleri de değişmiştir. Bu arada, söz konusu dönemde Kıpçakların Hristiyan olmaları, Horan/Horon'un Karadeniz Rumlarına nasıl ve ne için geçmiş olduğunu açıklamaktadır.

Horon ve Orum, Orun-Oron :

Necati Demir'e göre, Horon kelimesinin, Doğu Karadeniz'de birçok değişik şekli vardır: *Horon, Horan, Foran, Horom, Horum* vs. Burada, Orum ve Orun sözcüklerinin Ot sözcüğünden türemiş olabileceği varsayımından hareket etmekteyim.

Kuzey Türk dillerini (Türkiye Türkçesi, Kırkızca, Kazakça, Teleütçe, Çuvaşça, Uygurca, Kıpçakça, Yakutça vs.) gösteren tabloda "Ot" sözcüğünden türemiş olan kelimeler yer almaktadır:

- Ot: ateş, bitki, ilaç, güç, kuvvet, cesaret. - Ota-, Odir-: Isınmak, Ateş yakmak. - Odun veya Odın - Ocak, Otçak: Ateş yapılan yer. - Otağ, Otö: çadır. - Oda, Otağ: Oda. . - Odak: Ateşin merkezi. - Oturmak, Otir- : Ateşin çevresinde olmak. - Otkor-, Otkoz-: Otlamak. - Odor, Otar, Otor: Otlak (hem de Yayla) - Ottık: Çakmak.	- Ottık taş: Çakmak taşı. - Odulan: Kamp yapmak. - Oturguş: Oturak. - Otjiğer: yürekli anlamında. - Otağası: Ev sahibi - Otbaşı: Ocak, aile. - Otan: Vatan, aile, ocak. - Otandaş: Birlikte yaşamak, ev kurmak - Otav, Otağ: yuva, oda. - Otaş- : Evlenmek. - Odak: Birlik, dernek. - Oturuk: Yerleşik
--	--

Ot, Ordu ve Orta:

Ot sözcüğüne bağlı olarak Kaşgarlı Mahmut zamanında, "Otra" veya "Otrağ" sözcükleri sonradan "Orta" şeklini almıştır. "Ordu" kelimesi ise "Orda"dan, "Orta", "Ortu" ve daha sonra ise "Ordu" olmuştur. "Orta" sözcüğü, Türkler için her zaman halkı yani merkezî ifade etmekteydi. Eski Türklerde, "Ordu" ve halk, iki farklı şey demek değildi. Halk ordu, ordu ise halk demek olup, halk ve ordu bir olarak düşünülürdü (kadınlar ve erkeklerin hepsi istisnasız askerdi).

doğru neredeyse tamamen unutulmuş olmasını, başka Türk boyları tarafından benimsenmeyip Avrupa'nın doğusu ve ortasına doğru coğrafi bir yer değiştirmeye de açıklayabiliriz. Belki de bunun için Kıpçakların hiç bir ilişkide bulunmadığı Yunanistan'da bilinmemektedir.

Ot ve Orum:

“Orum”, eski Türk kavimlerinde büyük saman balyaları için kullanılırdı. “Orum” sözcüğü, kesmek ve biçmek anlamındaki “Ormak” fiilinden gelmektedir. Türklerde, ot hasatı sıradan bir iş olmayıp, daha çok kutsal bir tarafı olan bir faaliyet olarak değerlendirilmekteydi. Bu yaklaşım onlara otun kesilemeyip ancak biçilebileceği hassasiyetini kazandırmıştı. Çünkü tek ekonomik faaliyetleri, hayvan yetiştiriciliği olan bu insanlar için, ot ve/veya otlak sözcükleri bir anlamda yaşam kaynağıydı. Bundan dolayı, “ormak” sözcüğü daha çok biçmek kelimesiyle özdeşleştirilmiştir.

Ot, Orun veya Oron:

Bu sözcük “yer” anlamına gelmekteydi. “Kara” sıfatıyla kullanıldığı zaman mezarlık demek olan “Kara orun” şeklini alırdı. Sözcük muhtemelen ot kelimesinden türemiş, Kutsal bir yer anlamındadır. “Orun” veya “Oron”, “otrun, otron” hatta “otruğun” gibi eski bir kullanım şekli olmalıydı. Necati Demir’in sözünü ettiği gibi, “or” kökeninden gelip değişime uğramış olan fiiller şu anlamlara gelmektedir: düzenlemek, sarılmak, sıralamak, sıralanmak, yerleşmek, kesmek, biçmek vs.

Orun veya Oron’un kutsal anlamı:

Kelimenin olası kökenini ot sözcüğüne dayandırırsak, kutsallık yakıştırmamız daha kolay anlaşılabilecektir. İlk akla gelen soru, acaba Türkler neden, ot sözcüğüne, ateş, ilaç, bitki ve kuvvet gibi anlamlar yüklemişlerdir?

Ot, temel olarak ateş anlamı taşır ve gördüğümüz gibi birçok kelimenin türetilmesine kaynaklık etmiştir. Eski Türk boylarında, ateş kutsal bir anlam taşıdığından, ona karşı tutum ve davranışlar bağlayıcı kurallarla belirlenmiştir. Ritüellerdeki yasaklara uymamak ölüme kadar gidebilecek bir dizi cezalandırmaya tabi tutulmuştur, acaba neden?

Çünkü eski Türk inanışlarında ateş, güneşin insanlar nezdindeki temsilcisidir. Ateş tıpkı güneş gibi aydınlatıp ısıtır, buna karşı koyulamaz. Ot sözcüğüne kuvvet ve cesaret gibi anlamlar yüklenilmesi bundandır. Ot, aynı zamanda, saflaştırıcı veya iyileştirici özelliğiyle, ilaç olarak da bilinirdi. “Gök” kavramının, Türk inançlarında önemli bir yeri vardı. Gök rengi maviyle, güneş veya ateş rengi sarıyı karıştırdığımızda yeşili, ot rengini elde ederiz. Ateş güneşle özdeşleştirilirken, ot ise hem güneş hem de gök ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü ot, onlardan türemiş olmakla beraber ateşten daha değerli olarak kabul edilir ve ilaç özelliği taşır.

İnsanlar ateşe saygı gösterdikleri için ota karşı daha da saygılı olmuşlardır⁹⁰. Bundan dolayı ot biçmek herhangi bir başka şeyi kesmekten ayrılmakta, bunun için de “ormak” sözcüğü kullanılmaktaydı. Ot hasatı, soğuk mevsimde hayvanları beslemek amacını taşıdığından, kutsanmış bir özveri anlamı taşır gibiydi. Ot, o zamanki halklar için bir nimet olduğundan, çok özen gösterilirdi. Bu durum, “orum” sözcüğünün varlık sebebi açıklamaktadır.

Ot hasadı yapılan yerler kutsal kabul edildiğinden buralar hayvanların otladığı otlaklardan farklıdır. Ot biçmek Gök Tanrının izniyle olabileceğinden, hasat öncesi ve sonrasında, dualarla birlikte ritüel dansları yapılmaktaydı. “*Orun/Oron*” bu kutsal ortamı sembolize eden kelimelerdir.

Kıpçakların Horan oyunu, varlığını hiç şüphesiz ki bu kutsanmış (biçilen otlaklar) ortamların danslarına borçludur: *Orun/Oron* = *Oran* = h + *oran* = *Horan*⁹¹. Dans, ot hasadının yapıldığı yerin adını almıştır, çünkü bu oyun ancak böyle bir kutsal yerde yapılabilir.

Kavramsal yaklaşımlar ve Doğu Karadeniz:

Horona göre *Orom*, *Oron*, *Horom* ve *Horum*: Doğu Karadeniz’de *Horom* ve *Horum* şeklinde kullanılmaktadır. Kelime hem ot balyası, hem mısır sapı balyası, hem de günümüzün *Horon* oyununu ifade etmektedir. Bazı yerel araştırmacılar⁹² ise, oyunun adının *Horon* olmayıp *Horom* veya *Horum* olduğunu düşünmektedirler. Bu araştırmacılar *Horon* oyununun figürlerini hasat yapan kişilerin jest ve figürlerinden aldığını ileri sürmektedirler.

Ot biçme ve insan:

Eski inanışların horon oyunun doğmasında belirleyici olmasının yanında, ot biçme faaliyetinin insan üzerindeki yansıma ve etkilerini ele almaktayız.

Saman balyalarının hazırlanması ot hasadının bitiğini göstermektedir. Bu, yarı-yerleşik ve özellikle göçebe-çobanların en yorucu faaliyetidir. Böyle bir meşakkatli bir çalışmadan sonra insan derin bir huzur hisseder... Bu huzur sadece işin bitmesi değil, aynı zamanda bitirilmiş işin kişide oluşturduğu yüksek tatmin olma duygusudur. Doğal olarak, kutlamayı hak eden bir neşe ve coşku zamanı yaşanmaktadır. Böyle hazırlıksız ve doğal olarak gelişen bir kutlamada bir müzik aleti ve aleti çalabilecek kişi bulunamacağından, dans etmek ve şarkı söylemekle yetinilecektir... Bu belki de horon oyununun ilk belirtileridir.

⁹⁰ Sonuçta, göçebe-çobanlar için dünyada bir kutsal veya kutsal olmayan bir yeri ifade eden bir kavram yoktur, her yer ve her şey kutsaldır. Anlayışlarına göre bizim anlayışımıza göre bir din de yoktur gibidir (yani her şey Tanrı’yla bağlıydı ya da kutsal olmayan hiç bir şey olamazdı gibi)... başka deyişle, onlar için her şey kutsaldır (yemek, iş yapmak, uyumak, tüm yaşantı kutsaldır).

⁹¹ Kıpçak Türklerinde, sesli harfle başlayan kelimeler “h” harfi alırlardı.

⁹² Özhan Öztürk, “Karadeniz Ansiklopedik Sözlük”, Hemayola, İstanbul, 2005, s. 527.

Günümüzdeki Horon:

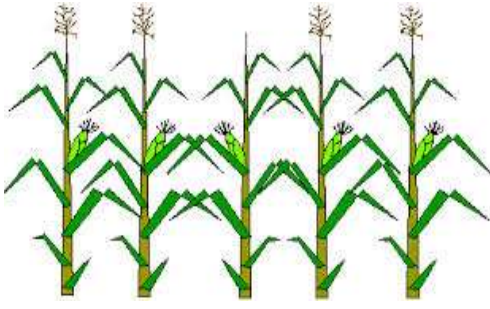
Horonun iki temel özelliği vardır: bunlardan biri öne doğru uzatılmış, hafifçe yanlara “V” şeklinde açılmış kollar ve sarkan eller ve bir diğer özellik te, ellerin sağa sola sallanmasını sağlayan omuz titretmeleridir. Oyundaki figürlerin mısır benzerliği beni çok etkilemiştir. Mısırı genel olarak gözlemlediğimizde, birçok tespite bulunabiliriz:

- Mısır bitkisinin gövdesinin oldukça yüksek ve gösterişli olması sanki şahsiyetinin özünü oluşturmaktadır. Bu görünüş dikkat çekicidir. Bu bitki⁹³ sıradışı ve dikkat çekicidir.
- Bitkinin karakteristik olan yaprakları da gösterişlidir. Bu yapraklar, horon dansçısının açılmış kollarının uzantısı olan elleri gibi birden düşük bir görüntü yansıtmaktadırlar.
- Bitkinin ana gövdesi tek başına... Sanki insan vücudunu temsil etmektedir.
- Bir mısır sırası sıralanmış ve horon tepen dansçıları düşündürmektedir.

Gövde, rüzgardan sallandığında, yapraklar ve özellikle düşen uçlar yanlara doğru sallanırlar. Aşağıdaki resimlerde horon oyuncusunun aldığı pozisyonlarla mısır arasındaki benzerlik görülmektedir.



⁹³ Doğu Karadeniz toplumu, mısır, önceleri bitkinin yanısıra ot ta demekteydiler (değişik ve yeni bir ot).



Horonun mısırla benzerliğinin aynısı, otlakların ve horon oyuncusu arasında da kurulabilir.

Kısımın özeti:

Ot biçimi ve horon oyunu, Doğu Karadeniz yaylacısının hayalinde sürekli harmanlanan bir ikili faaliyettir. İster ot balyası anlamındaki Orom (sonradan kelimenin başına “h” gelecektir), ister kutsanmış otlak anlamındaki Orun/Oron (sonradan kelimenin başına “h” gelecektir) sözcüğü olsun, sonuç olarak her ikisi de kutsanmış bir dans olan Horom ve Horon (Kıpçaklardaki Horan) oyunlarını ifade eder. Göçebe-çoban Türk boylarında ilahiliği temsil eden ot kavramına göre yöresel danslarını nasıl adlandırdıklarını bilememekteyiz (Kıpçak Horanı veya başka bir isimle). Horon oyununun en canlı olduğu bölge Batum’la Giresun arasındır. Türk boyları Karadeniz geldikten sonra, Giresun-Of bölgesi Çepni, Rize-Batum arası ise Kıpçak etkisinde kalmıştır. Orum, Orom ve Orun/Oron’un zaman içinde “h” harfiyle başlayan kelimelere dönüşmesi Kıpçak⁹⁴ Türkçesinin etkisiyledir. Kıpçak ve bazı diğer Türk lehçelerinde yaygın olan bu dilbilimsel kuralın bazı örnekleri: *aziz > haziz, akıl > hakıl, arpa > harpa, ayı > hayı, armut > harmut, ana > hana, aslı > haslı, olay > holay* vs.

Karadeniz bölgesi için bazı örnekler: *ancak > hancak, eğer > heger, elbette > helbette, epey > hepeyi, alıyor > halıyor, ama > hama, ambar > hambar, ayva > hayva*⁹⁵ vs. Bunun, Kıpçak dilinde bir kural olmanın ötesinde, Anadolu’nun birçok bölgesinde Horan ve Horom’un ot balyasını, diğer başka noktalarında da bir çeşit halk oyununu ifade etmesinden anlamaktayız (Erzincan, Bitlis, Erzurum, Malatya, Kayseri’de Horan/Horom, Amasya’ya doğru ise *Orom* denilirdi). Ayrıca, Tonya Rumcasında Horon oyunu *Horeman* adıyla bilinmekteydi ve *Horeman*’daki *Horem*’in⁹⁶ *Horom*’dan türediği bilinmektedir.

⁹⁴ Codex Comanicus’deki Kıpçak dili analizinden başka, Çepnilerin de sesli harfli birçok kelimenin başına “h” harfini koymuş olduklarını düşünebiliriz. Ancak onlarla ilgili bir kaynağa sahip değiliz.

⁹⁵ TDK’ya göre, Orum ve Orun kelimelerinin kökenine benzeyen Ora sözcüğü kullanılmakta ve Anadolu’nun birçok bölgesinde sözcük Hora olarak bilinmektedir.

⁹⁶ Horeman kelimesinde gördüğümüz “an” eki, Türkçe Ocak sözcüğünün Karadeniz Rumcasında Ocakin olması gibi “in”e dönüşmüştür.

Özetle, bölgenin dansı, ilk önce göçebe-çobanlar nezdinde sahip olduğu değerden dolayı, otun veya otlığın kutsandığı bir dans ritüeli olarak düşünülmelidir (otun, göçebe-çoban dünyasındaki yüksek değeri, yetiştiriciliğin yaşamlarındaki önemini açıklamaktadır). Horon oyunu, bildiğimiz özgün motiflerini, yeni bir bitki olan lazot (mısır)'un Doğu Karadeniz'e gelmesiyle kazanmıştır. Mısır, toplum hayatını derinden etkilemiştir. Bitki, daha verimli otlaklar, aynı tarlada başka sebze yetiştirme yani daha karlılık ve darı ekmeğine göre daha kolay üretilen mısır ekmeğine geçiş gibi kazanımlara imkân vermiştir. Burada ot konsepti etrafında oluşturulan ritüeller artık mısır için yapılacaktır.

Aşağıda, Horom, Horan vs gibi kelimelerin listesi yer almaktadır:

	Horom balya	Horom oyun	Horum balya	Horum oyun	Orum otlak	Orum ağıl	Orun Orum yer	Horan Hora oyun	Harın balya	Horam Horan oyun	Harun Harum balya	Horun balya	Horan Aile toplantı
Trabzon	X	X		X			X			X			
Rize	X	X		X						X			
Artvin	X	X		X						X			
Tokat			X				X			X		X	
Amasya			X							X		X	
Ordu			X							X			
Giresun										X		X	
Sivas										X		X	
Erzincan			X							X		X	
Van			X									X	
Bitlis			X									X	
Kühtaya													X
Kırşehir			X									X	X
İçel										X			
Burdur					X								
Gaziantep													X
Çanakkale								X		X			
Yalova							X					X	
Maraş			X										
Bursa								X		X			
Kayseri			X										
Erzurum			X								X	X	
Kars			X									X	
Isparta								X		X			
Kastamonu						X							
Mersin, Civan Yaylası, Yörükler										X			

Göçebe-çoban Türklerin eski dansları (Kıpçakların Horan'ı gibi) eski kutsal anlamını, bir yandan yerleşikleşmenin sona ermesi (XVII-XVIII. yüzyıl), diğer yandan ise aynı dönemde İslam dininin kitleselleşmesinden dolayı kaybetmiştir. Bu halk oyunu eski inanışlara göre sahip olduğu kutsallığını zaman içinde yitirip, ot hasat döneminin vazgeçilmez bir dansına dönüşürken, toplumsal yaşamda da daha bir süreklilik kazanacaktır. Yerleşikleşme ve İslamlaşma döneminin hemen ardından mısır, bölgeye ilk defa girmiştir. Eski inanışlar ve ritüelleri bu dönemde unutulmaya başlamış olsa da günümüzdeki kadar hafızalardan silinmemiştir. Atalarının ot/otlağa verdiği değer, Karadeniz'inin ruhunda hala canlılığını korumaktaydı... başka deyişle, eski inanışlar kaybolmuş olsa bile, bu ruh hala ritüel motiflerini horon oyununda yaşatmaya devam etmektedir. Mısırın yöre insanınca algılanışı, Horom/Horumun, yani günümüzün Horon oyununun özgün figürlerini doğurmuştur. *Orum/Orom* veya *Horom/Horum* denilen faaliyetler, mısır gövdesi balyalarının diğer ot balyaları yanına istiflenmesidir.

Yukarıdaki tablo, Orum ve Orun sözcüklerinin ne kadar çok karıştırıldığını göstermektedir. Ot balyası veya Mısır gövdesi olan Orom/Orum, otlak anlamındaki Orun/Oron'dan daha üstün gibi düşünülmekteydi. Sonuç olarak, “yer” veya “balyası” en başında aynı anlama gelmekteydi, yani bu eski danslar ot hasatının ya da ot biçiminin kutsallığıyla özdeşleştirildi. Bu sebepten dolayı, bu oyun için bazıları horon, bazıları ise Horom ifadelerini tercih etmektedirler. Horom/Horum, horona göre daha eski olmalıdır, çünkü Karadeniz Rumcasında horon için Horeman denilmektedir. Sonuç olarak geçmişte Horeman sözcüğü horom/Horum'la ilişkilendirildiğinden Horonla alakası yoktur. Bu da horon kelimesinin eski Yunanca *χορός* (*chorós*)'tan kaynaklanmadığını, Karadeniz Rumcasıdaki Horeman sözcüğünden anlamaktayız.

Aşağıda önerdiğim horonun tarihçesi tablo şeklinde yer almaktadır:

	Tarih	Ritüel yapısı	Ritüelin adı
1. dönem	IX. yüzyıla kadar	Orta Asya Türklerine göre kutsal olan Otun hasatı zamanı ritüeli	<i>Orun/Oron/Oran/Orum Kıpçaklar vs deki Horan</i>
2. dönem	XI.- XVI. yüzyıllar	Önceki dönem ritüelinin IX. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da devam etmesi.	<i>Horan - Horun - Horom Horum - Orun - Orum vs.</i>
3. dönem	XVI. - XX. yüzyıl	Kutsal anlamdaki ritüelin ot hasatındaki sosyal içerikli ritüelle yer değiştirerek kaybolması.	<i>Horun - Horum - Horom - Harun - Horam - Horan - Hora Hore - Horo -Oro - Horu</i>
4.dönem	XVIII. -XX yüzyıl	Mısırın Doğu Karadeniz'e gelmesinden sonraki horon oyunu.	<i>Horun - Horum - Horom - Harun - Horam - Horan -</i>
5.dönem	Çağımız	Doğu Karadeniz	<i>Horon</i>

2 - KEMENÇE:



Kemençe, tulumla birlikte Karadeniz'in sembolik instrümanıdır. Bu, telli bir çalgı aletidir.

Oturur pozisyonda diz üstüne dayanarak ya da ayakta çalınan 3 adet gerilmiş teli olan bir enstrümandır. Alet, aynı zamanda yukarı ucundan tutularak aşağı, ya da zıt tarafı boşlukta veya çalan kişinin bacağına dayalı olarak tutulmaktadır. Müzisyen, yürüyerek veya horon ekibinin ritmine katılarak çalarak dansçıları mümkün olduğunca coşturacaktır. Özhan Öztürk'e göre nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bu konudaki düşünceler iki grupta toplanabilir: Orta Asya ya da Antik Yunandaki lirin bir uzantısı olduğu ileri sürülmektedir. Kökenbilimsel açıdan Farsça bir kelimedir. Farsçadaki *Kamança* kelimesinin yaylada çalınan küçük keman olması dikkat çekicidir.

Yaylacılığın, Balkanlar ve Avrasya'nın büyük bir kısmına Türkler tarafından getirilmiş bir gelenek olduğunu hatırlayalım. Türk göçer-çobanları kemençeye benzeyen ve onun atası olabilecek olan Kabak Kemane çalgısına sahiptiler.

Öztürk, XVII. asır gezgini Çelebi'nin, Karadeniz için kemençe değil ancak tulumdan bahsettiğini söylemektedir. İlk bakışta bu tespit XVII. yüzyıla kadar Karadeniz'de kemençe olmadığı ve muhtemelen daha sonra ortaya çıkacağını bize göstermektedir.

Kemençeyle İtalyanların Poccetta'sını karşılaştığınızda en azından 2 enstrüman arasındaki benzerliğin şaşırtıcı olduğunu söylebiliriz. Poccetta'nın şekil olarak Doğu Karadeniz'de kemençenin yaratılmasını etkilediği düşünülebilir. Ancak, aslında kemençe düşüncesi Kabak Kemane aletiyle ilkesel olarak zaten göçebe-çoban Türklerde mevcuttu. Kebab kemane ye benzer bir çalgının ilk zamanlarda, Çepnilere ait bir enstrüman olmadığı düşünülebilir. Bu müzik aletinin kullanıldığı bölgeleri incelediğimizde, Çepni etkisindeki Batı Trabzon'dan Of'a kadar olan bölgelerde söz konusu olduğunu görmekteyiz.

Daha doğuda, Rize'den itibaren, başlıca çalgı aleti tulumdur... Buralar Kıpçak etkisindeki bölgelerdir. Tulum familyasından olan gayda da Avrupa, Kafkasya, Orta Doğu, Hindistan ve Avrasya'da yaygınlaşmış bir enstrümandır. Bu perspektiften baktığımızda, saydığım tüm halklarının kendi gaydaları bulunmaktaydı. Kıpçakların ise, kendi gaydalarına tulum denilmektedir.

Aşağıdaki resimlerde benzerlik gösteren bu enstrümanları bulacaksınız:



Kabak kemane
Emin Kök
Yörük



Kamancha
İran



Erhu
Çin



Morin Khuur
Moğol



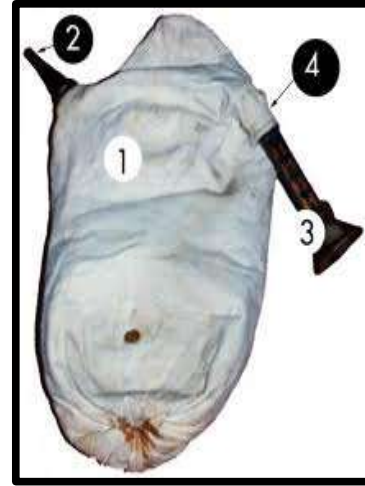
Kemeñçe
Türk



Pocetta
İtalya

Kemeñçe, muhtemelen 500 yıldan daha fazla bir zaman önce, kabak kamanenin bir çeşidinden ortaya çıkmış bir Türk çalgısı olmalıdır.

c - TULUM⁹⁷



Tulum bir gayda, bir flüt çeşididir. Tulum keçi ve koyunun gövde kısmından elde edilen derinin dikilmesiyle üretilir. Tulum etimolojik olarak Türkçe bir kelimedir ve Tolmak/Dolmak fiilinden gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut, tulum için eski Türklerin Tulguk/tulkuk dediklerini belirtmektedir. Başka kültürlerin sahiplenme idiasında olduğu tulum, Doğu Karadeniz Türk halklarının vazgeçilmez gayda çeşididir.

Yayla şenliği konusunu bitirirken, ilerleyen paragrafda şenlik rituelinin dinî bir kökeni olup olmadığını ele alacağız.

⁹⁷ 1) Tulum, 2) Dolobaraşe, 3) Sibophi, 4) Zamara.

C - YAYLA ŞENLİK RİTÜELİ

DİNİ BİR ANLAM İÇERMEKTE MİDİR?

Bu bölümde Kadirga ve Sultan Murat yayla şenliklerinin dini bir özelliği olup olmadığını anlamaya çalışacağız. Yayla şenliğini bir ritüel gibi değerlendirmemiz acaba ne kadar gerçekçidir? Burada söz konusu olanın hangi tip bir ritüel olduğunu anlamak için, bu şenlik kutlamalarının ritüel kriterlerine uygun olup olmadığını araştırdım.

Larousse’a göre ritüel, bir dinin tüm ibadet şekilleri ya da geleneğin belirlediği kurallar ve adetler manzumesidir. Emile Durkheim’ın yaklaşımdan sonra, ritüel kavramının alışlagelmiş anlamı, “dinî” veya “sipiritüel” çerçevede ele alınmıştır. Ancak kavram daha geniş bir perspektife oturtulmaya başlanmıştır: David Parkin ve Victor Turner’e göre ritüel, bir efsanenin canlandırılması olmayıp, efsanevi ve sözel temsilden türeyen bir “bağımsız alandır”.

Gerd Baumann ise ritüeli, özelden çok kamusal bir araç olarak ele almaktadır... Ona göre, ritüel sürekli bir yapılanmayı ortaya çıkaran bir süreç olup hiç bir şekilde kalıpsallaşmış bir tekrar değildir. Başka deyişle, ritüel toplumsalın bir yansıması olmayıp kültürel üretim alanı ve bilginin toplumsala geçiş şeklidir. Bloch’a göre Adrien Taner, ritüeli siyasi boyutu olan yeni gerçekleri içselleştiren bir sosyo-kültürel uyum enstrümanı olarak değerlendirmektedir. Gyordana Charuty ve Roy Wagner ritüelin ana özelliğini, iletişimin kontrol edilmesi ve düzenlenmesi olarak görmektedir. . Catherine Bell’e gelince, Wagner’le paralel düşünmekte, ancak analizini ritüelin dinsel ya da sivil türleri üzerine yoğunlaştırmaktadır. Roy Rappaport ise Wagner’in, iki anlam yüklediği özel bir iletişim şekli olduğu görüşünün altını çizmektedir. Buna göre, ritüelin bir anlamını “kendini örnek olarak” ortaya koyma, bir diğeri ise “dikkatini gerçek dünyayla ilişki kurmada yoğunlaştırma” olarak açıklamaktadır. Albert Piette, Alain Caillé, Lucien Scubla, Clifford Geertz, Frederik Barth, Sylvie Poirier, Eric Schwimmer, Thomas Gerholm, David Parkin ve John Clammer gibi konunun uzmanları ritüelin bu yeni anlamında birleşmektedirler.

Kadirga ve Sultan Murat’a döndüğümüzde ise, buradaki ritüelin dinsel “bir içerik taşımadığını, dini olmadığını söyleyebilirim. Hayvan yetiştiricileri bugün bile, bir Aziz, bir Tanrı ya da kutsal bir yeri kutsamak amacıyla yaylaya çıkmamaktadırlar. Köylerinden kentlere göç etmiş olanlar da yaylaya dini bir amaç dışında, sadece dinlenmek için gelmektedirler. Günümüzde yaylacılıkla geçinen hayvan yetiştiricileri de yine bu yüksek yaylaya, ekonomik ihtiyaçtan

dolayı çıkmaktadırlar. Yaylalar yalnızca bir şenlik yeri olmayıp, her şeyden önce insanların geçimlerini sağladıkları zor bir çalışma ortamıdır. Bugün, gerçek amacından uzaklaşmış, bir eğlence ve dinlenme ortamı gibi görülen yaylaya pembe gözlüklerle bakmamalıyız. Dağ köylüsü için, sürüleriyle yaylaya çıkmak, ancak başka bir geçim imkânı bulamamanın sonucunda yaşanan bir zorunluluktur... Köyünde, hayvanlar için yeterince otlak bulunduğu zaman köylü yayla otlaklarına doğru bu yorucu göçü angarya gibi görmektedir.

İnsanların yaylaya salt dini bir amaçla çıkmamaları, “ibadetlerini” ifa etmedikleri anlamı taşımayıp, tam tersine, yaylada uzun süre kalanların dini vecibelerini de köydeki gibi yerine getirdiklerini söyleyebiliriz. Dağ, her zaman korku veren bir yer olsa da, aynı zamanda geçmiş dönem kültürlerinde, bir anlamda güç ve kudret kaynağı da olmuştur. Bu sebeple, geçmiş kültürlerin birçoğunun inanç dünyasında Tanrının kendini hissettirdiği yerlerden birisi olarak kabul edilmiştir. Bu uzak ve yüksek yerlerin doğasıyla baş etmek çok zorlu olduğundan, senenin büyük bir döneminde ulaşılamazlardır.

Eski inanışlarda, yaylalar, Tanrının yarattığı en görkemli dini yapılardan birisi olarak değerlendirilip, buralar aynı zamanda ibadetlerin yapıldığı gizemlerle dolu bir ortamdı. Yaylalardaki camilerin yakın bir geçmişi bulunmaktadır. İnsanlar bilgilenip maddi imkânları da geliştikçe, göçebe-çobanların mekânı olan yayla anlayışı değişerek, aşağıda yer alan köyün, yaz döneminde yüksek dağlardaki devamına dönüşmüştür. Bu, atalarının geleneksel “yayla/kışla” yapısının “kış dönemi köyü/yaz dönemi köyü” olarak yeni bir formatla tekrar üretilmesidir. Yani, yayla ritüelini bir “yaz dönemi köyünün” şenliği gibi görebiliriz. Ancak bu “yaz dönemi köyü” şenliği yerleşik toplumdaki köy şenliğinden farklıdır. “Yaz köyü/yayla” denilince yayladakiyle aşağıdaki köy ya da kent arasındaki göç hareketi akla gelmektedir. Türkler, asırlar boyunca kışlakla yayla arasındaki bu gidip gelmeyi, yani göçü sürdürmüşlerdir.

Yayla şenliği ritüelinin, özü itibarıyla dini bir içeriği olmadığını açıklamak için ilk önce Kadirga ve Sultan Murat yaylalarında karşılaştığımız dini işaretler ve kalıntıları, sonra da, bilimselliği olmayan söylentileri ele alacağız.

1 - KADIRGA CAMİLERİ:



Göçebe-çobanların, ritüellerini, yüzyıllar boyunca, her sene farklı bir yerde yaptıklarını hatırlatalım. Muhakkak ki kendi inanışları vardı, ancak bu inanışın gereği olan ibadetlerini yaşama geçirmek onların yaşam tarzıyla uyuşmamaktaydı. Göçerler, güçlü bir dini gelenek oluşturmak için yeterli bir birikime sahip değillerdi. Bu alana eğilmemiş olmaları, yaşamlarında, bunun gerekliliğine ihtiyaç duymadıklarındandır. Belki de bu yaklaşımın etkisiyle, yaylaların tepe kısmındaki basit bir namazgâh dışında (Kadırga yaylası gibi) ibadet amaçlı hiç bir yapı inşa etmemişlerdir.

Göçerlerin bazıları, gerçekten Sünni İslam'ı kabul ettikten sonra yerleşik yaşama adım atmışlardır... Bu yeni yaşam tarzıyla birlikte, Tanrı'ya daha yakın olup, yeni dinin vecibelerini yaşamaya başlamışlardır... Yerleşikleştikten sonra, ibadetlerinin gereğini, artık yaylada değil, kök salmaya başladıkları yeni köylerinde yerine getireceklerdir. Bir anlamda, cami, yaylada değil, köyde yer alacaktır. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunu takip eden gelişmeler, bu yeni yaşam tarzına geçme sürecindeki sosyal değişimleri hızlanacaktır. Bunlar arasında, en yoğun yerleşik yaşam tarzına sahip olan Trabzon'un, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi de belirleyici olmuştur.

Osmanlı'nın bu zaferi, o güne kadar merkezi otoritenin etki alanı dışında yaşayan tüm göçebe-çobanları bir şekilde merkeze bağımlı kılmıştır... Göçerlerin defalarca deneyip almayı başaramadıkları Trabzon şehrini Fatih ele geçirmiştir. Bölgedeki Çepniler, şehrin alınması için Sultanla birleşmenin yararlı olacağını bilmektedirler. Bunun bedeli olarak, Çepnilerin Sünni İslam'ı kabul ederek vecibelerini yerine getirip Sultana sadakatlerini ispat etmeliydiler. İmparatorluğun bu stratejik bölgesinin İslamlaşmasında, Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen din adamlarının da etkisi olmuştur. Göçebe ya da yarı-göçebe çobanların büyük bir kısmının İslam dinine geçmeleri, yerleşik yaşama geçmelerini desteklemiştir. Göçer çobanlar, yerleşikleşmeyle beraber, Kadırga'daki gibi yaylalarda, bir ibadet yeri inşa etme ihtiyacı duymamışlardır. Çünkü bu ihtiyaçlarını zaten köylerinde gidermekteydiler. Kadırga namazgâhının yapımının, Trabzon'un fethinden kısa bir süre sonra başlayıp en az bir asır süren yerleşik yaşama geçiş döneminde gerçekleştiğini düşünebiliriz.

Bu bağlamda ilk akla gelen soru, namazgâhın neden yalnızca Kadırga'da inşa edildiği ancak diğer yaylalar için böyle bir yapının düşünülmediğidir. Akkoyunlular, Çepnilerin önemli bir kesimiyle uzun zamandır düşmandılar ve

Fatih'in Akkoyunluları yenmesi bazı önemli sonuçlar vermiştir. Savaş süresince, Sultan, Kadirga yaylasında konakladığı ve ibadetini de burada yaptığı için, göçebe-çobanların padişahlarına ithafen bir namazgâh yaptırdıklarını düşünebiliriz. Fetih başarısıyla kazanılan itibar, yayladaki bu istisnai duruma imkân tanımakla birlikte... Daha önce de birçok defa bahsettiğim gibi, yörenin Osmanlı istilasından önce de önemli bir stratejik konumu vardı. Bu durum, Kadirgadaki yaylacılığın günümüze değin devam etmesini kısmen açıklamaktadır.

Yayla bölgelerinde yerleşikleşme gerçekleşmese ya da daha sonraları benimsenseydi, muhtemelen diğer birçok yaylada da benzer namazgâhlar inşa edilmiş olurdu. Buradaki musalla günümüzde iki minareli açık hava camisine dönüşmüştür. Bu durum yayla insanı açısından bir gurur vesilesi olmuştur. Bu açık hava camisinin, dünyada tek olduğu söylenmektedir. Mekke yönünde sade bir yön taşı yerine bir mihrap yapılmıştır. Bu ibadet yerinin konumu, Cuma namazının, yaz aylarında açık havadaki ifa edilmesine imkân vermiştir. Aslında, Cuma namazı bu koşullarda kılınamaz. Onun ifa edilebilir olması köy cemaatinden oluşmasını gerektirmektedir. Burada, köy cemaatiyle ne kastedilmektedir? İslami anlamda, bu ortamda Cemaatin oluşması için olmazsa olmaz koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar, belediye, jandarma ve doktor gibi tüzel ya da özel şahsiyetlerin Cemaat arasında yer almasıdır. Bu 3 tüzel veya özel kişilik, Cemaat yaşantısının önemli temel bileşenleri olup, böylece belediye hizmetleri, kamu düzeni gereği ve kamu sağlık hizmetleri düşünülerek ihtiyaç durumunda organize edilebileceklerdir.

Cuma namazının kılınmasına engel olabilecek bir olay vuku bulduğunda, belediye başkanı, gerektiğinde jandarma veya hükümet tabibi işbirliğiyle ihtiyaç duyulan sıhhi, asayiş vs. gibi önlemleri alır veya müdahale eder. Cuma namazının toplumsal boyutu dikkate alındığında, bu önlemlerin alınmasının çok normal ve mantıklı olduğu söylenebilir. Yukarıda “yaz dönemi köyü” olarak tanımladığım yaylada ibadetin gereğini yerine getirmek mümkün gibi gözükse de, koşulların elverişsiz olduğu geçmişte, Kadirga'da Cuma namazının kılınması acaba mümkün müydü?

İkinci bir rivayete göre Uzun Hasan sorununu bitirmek arzusundaki Fatih, bu yaylada, kısa bir süreliğine konaklayıp, temmuzun üçüncü cumasına gelen bir tarihte ibadet etmiştir. 1461'de Uzun Hasan, Fatih'e karşı, Trabzon imparatorluğuna destek vermiştir. Osmanlılar karşısındaki bu yenilgiden sonra, yeni bir karşı saldırı organize etmek için Erzincan'a doğru kaçmıştır. Uzun

Hasan, Karadeniz, İran ve Irak arasında yer alan bir bölgeyi kontrol eden Türkmen boyu Akkoyunluların hakanıydı. Son olarak 1.473 Otlukbeli savaşını II. Mehmet'e karşı kaybetmiştir. Sultanın bu yaylada konaklaması dikkate alındığında, yayla şenliğinin bir Cuma günü, temmuzun üçüncü cuması yapılmasında tarihselliğin belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Şenlik tarihi, 11 ağustos, yani Fatih'in yayladaki konaklamasından 24 gün sonra Otlukbeli savaşıyla örtüşmektedir. Buna göre, padişahın ilk Cuma namazı 18 Temmuz 1.473'te gerçekleşmiştir. Fatih'in, ordusuyla beraber yayladaki konaklaması sırasında, o, en üst otorite olduğundan, Cuma namazını ifa etmek için şartların istisnai bir şekilde bir araya getirildiği de söylenebilir. Günümüzde de hala, bu namazgâhta, Temmuzun üçüncü cuması, gerekli koşulların sağlanmasıyla, köy ahalisinin Cuma namazını ifa ettiğini söyleyebiliriz. Buraya kadar, Kadirga yaylasının tanınmışlığının ana nedenlerinden bir şekilde bahsettik.

2 - KADIRGA'NIN TEMEL ÖZELLİĞİ:

Bu yaylanın meşhur olması boşuna değildir. Türklerin gelmesiyle birlikte Anadolu'da bu tanınmışlık artmaya başlamış, yani Çepnilerin yaylacılık geleneğinin Doğu Karadeniz'e doğru yayılması bu alanda belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, Türk göçerlerinin doğuya doğru yer değiştirmeleri yaylanın sahip olduğu özel konumuyla ilişkilendirilebilir. Türk göçerleri için, Kadirga yaylası, Trabzon imparatorluğunu fethetmek amacıyla burada konaklayan II. Mehmet'ten bile önce, stratejik bir nokta teşkil etmekteydi. Kadirga, uzun zamandır Ağasar ve Kürtün vadilerinde yerleşmiş olan Çepnilerin, meşhur Zigana geçidine göre Trabzon yönünde yer alan stratejik noktalarıydı. Bu geçit, başkente ulaşmadan önceki İpek yolu üzerinde bulunan bir geçiş noktası olduğu için, Trabzon imparatorluğu açısından çok önemli olup sıkı bir şekilde korunmaktaydı. İpek yolu güzergâhında ve Trabzon'a ne çok yakın ne de çok uzak bir mevkide yer almaktaydı. Askeri açıdan bu yaylada cephe oluşturulabilir, birlikler bu bölgeye çekilebilir, burada organize olup saldırı bile başlatılabilirdi. Kadirga tepesi kontrolleri dışında olduğundan ve burayı baskına uğramadan kuşatmak mümkün olmadığından, Rumlar Zigana'yı elde tutarak, Çepnilerin Kadirga bölgesindeki dağlarda, belli bir uzaklıkta kalacaklarını ümit etmekteydiler. Bölgede Çepnilerin yaşaması Fatih'e olan güvenlerinden kaynaklanmakla beraber bu yaylada konaklamaları, onlara askeri yığınak ve organizasyon yapmak gibi birçok stratejik avantaj sağlamaktaydı.

Yaylanın o dönemdeki demografik yapısını ve burada yaşayan göçebe-çoban nüfusu kolaylıkla hesap edebiliriz. Namazgâhın 5.000 kişilik kapasitesini dikkate alıp, yalnızca erkeklerin Cuma namazını kıldıklarını varsayarsak, bu yaylada en az 15 ile 20.000 arasında göçer bir nüfusun bulunduğunu düşünebiliriz. Kadırğa'nın göçebe-çobanlar için bir çeşit karargâh olduğunu ve şenlik dönemlerinin bir anlamda büyük "panÇepni" birliğini oluşturduğunu düşünebiliriz... Bugünkü Kadırğa şenliğinin tanınması belki de bu "panÇepni" toplantıları ve yaylada Sultanın konaklanmasının oluşturduğu aorayla açıklanabilir... Bu yayla şenliği günümüze değin kendisi dışında birçok yaylanın da ortak şenliği olmuş... Ve Kadırğa yaylası merkezi bir özellik kazanmıştır. Trabzon, Rize ve İstanbul'da görüştüğüm her kesimden insanın söylediği, yazılı ve görsel basından öğrendiklerim bu gerçeği doğrulamaktadır.

Kadırğa'nın tanınmışlığı milli sınırların da dışına taşmıştır. Bölgede aynı adı taşıyan bir televizyon kanalı mevcuttur. Ülkede ve ülke dışında Kadırğa yaylası dernek veya birlikleri çok sayıdadır. Buna karşılık turizmin yeni yeni gelişmesiyle daha profesyonel bir organizasyon geliştirip yerel planda ve ekonomik olarak öne geçmiş olmakla beraber, Sultan Murat yaylası, aynı tanınmışlığa hala ulaşamamış, sadece kendi bölgesinde sosyal, kültürel ve iktisadî bir açılım yapabilmiş bir yayladır. Bu da, iki yayla arasındaki farkı açıklayan temel özelliktir. Şaşırtıcı bir şekilde, bölgedeki birçok yerde (Trabzon, Şalpazarı, Rize, Çayeli vs.) insanlar çağdaş yayla şenliklerinin, Kadırğa'yla 1.980'den itibaren Karadeniz'in doğusunda görülmeye başladığını söylemektedirler.

Günümüzde, İzmit, Adapazarı, İstanbul (liste bununla sınırlı değildir) ve hatta Almaya ve Hollanda gibi ülkelerde, her sene, temmuz ayının üçüncü cuması, yöre kökenli insanların Kadırğa şenliğini bulundukları yerde kutladıklarını görmekteyiz. Kadırğalılar şenliklerini bulundukları yerde kutlayarak geleneklerini devam ettirirken aynı durum, şenliğin sadece yaylada yapıldığı Sultan Murat için geçersizdir. Kadırğa tüm Karadeniz bölgesinde bu özelliğine sahip tek yayladır. Türkiye'ye ilk defa gelip yaylaya ilgi duyan bir yabancı turist, muhtemelen Kadırğa yaylasını ziyaret edecektir. Günümüzde, yayla olarak Kadırğa'nın öne çıkması ve asırlardır ünlü olması kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Yerleşikleşmeyle birlikte bu tarihi gelişmeler bir kaç yüzyıl için bir çeşit uyku dönemine girip, bir göçer rüzgârın yeniden kendisini hissettirmesiyle tekrar gün yüzüne çıkacaktır. Bu rüzgâr, oldukça yakın bir çağ olan 1.960'lı yıllardan

itibaren başlayan ve göçmeni ülkenin veya yabancı ülkelerin büyük kentlerine gitmek için köyünü terk etme mecburiyetinde bırakan bir göç rüzgârıdır. Bu sosyal değişimi takiben, çağdaş şenlik kutlamaları önce Kadirga, daha sonra da diğer yaylalarda yapılmaya başlanmıştır.

Günümüzde Kadirga yayla şenlikleri Çepnilerle ilişkilendirilirken, Sultan Murat için böyle bir gönderme yapılamamaktadır. Yukarıda bahsettiğim gibi, Sultan Murat’a göçebe-çobanların gelişleri bile farklı olmuştur. Küçük gruplar halinde, düzensiz bir şekilde ve önceden fethedilmiş olan ve sanki onlara sunulmak için hazırlanmış topraklara gelip yerleşmişlerdir... Bu bölgedeki göçebe-çobanlar, Çepnilerin güçlü kültürel birikimine sahip olmadıkları için, yeni bir kültürel yapıya uyum sağlamaları daha kolay olmuştur... Ki, bundan ötürü bu yayladaki yerleşik yaşam tarzı, Kadirga’ya göre çok daha derin olacaktır. Kadirga, Karadeniz yaylalarının sembolik bir temsilcisi gibi düşünülebilir. Sultan Murat yaylası, kentsel alt yapı açısından Kadirga’yla rekabet edebilecek bir gelişmişliğe sahip olmakla birlikte, yine de takip eden bölümde göreceğimiz gibi birçok açıdan oldukça farklılaşmaktadır

3 - SULTAN MURAT’IN DURUMU:

Kadirga’nın aksine, Sultan Murat’ta hiç bir dini yapı veya eser kalıntısına rastlanmamaktadır. IV. Murat’ın 1.635’te ünlü konaklamasına ve Cuma namazını kılmasına rağmen yaylada cami veya namazgâh olabilecek bir yapıya rastlanmamıştır. Yalnızca, namaz için gerekli olan Kible yönünü gösteren bir taş bulunmaktadır. Yeni yapılan Sultan Murat cami, tam da taşın bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Dolaştığım birçok Karadeniz yaylasında da benzer şekilde hiç bir ibadet yeri kalıntısına rastlayamadım. Ancak bölgede yayla dışındaki bazı yerlerde birtakım tarihi yapı kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Sultan Murat yakınındaki Eğrisu yayla camini incelediğimizde, çok yeni bir yapı olduğunu anlamaktayız. Burada, yörenin saygın din adamlarından olan Muhammet Efendi gömülü olduğu halde Anadolu’nun diğer bölgelerindeki gibi, anısına, hiç olmazsa sade bir türbe yapıldığını görmemekteyiz.



Sultan Murat yaylasının camisi



Eğrisu yaylasının camisi

Sultan Murat’a bu kutsallık imajını, ya IV. Murat’ın konaklaması ya da saygın dini şahsiyetlerin burada yaşamış olması kazandırmıştır. Tarihi önem taşıyan birtakım olayların aynı dönemde burada vuku bulduğu dikkate alınırsa, bu durum bu yayla ortamının sivilleşmesi gereken kutsal bir yer olduğunu açıklayacaktır. Sultan Murat’ta bugün, eski zamanlarda inşa edilmiş yaklaşık 1,5 m yüksekliğinde taştan duvarlarla çevrilmiş, park ve bahçelerle çevrelenmiş hiç bir ev ya da barınağın izine rastlanmamaktadır. Sultan Murat’ta yaylacılığın geçmişiyle ilgili hiç bir iz yer almadığı halde, Kadırğa ve Yayla sıfatını kazanmış olan tüm ortamlarda durum buradakinden farklıdır. Ancak, bu yaylanın dini bir özelliği olduğu savını çürütebilecek bir başka açıklama da, burada XVIII. Yüzyıl sonu ve XIX. Yüzyıl başı döneminde bir Han’ın (detay için bk. s. 150) inşa edilmiş olduğu varsayımdır. Hanın inşası, merkezî iktidarın zayıfladığı bir zamana denk geldiğinden, yerel yöneticiler kendi başlarına buyruk davranmışlardır... Maraşut’un hizmetlerinin zaman içinde bölge insanının hafızasından çıkmış olması, bu yaylanın kutsallık özelliğinin unutulduğunun kanıtı olabilir. Kutsallık yönünün zayıflaması, yayla şenliğinin bu ortamda yapılmasının bir şekilde önünü açmıştır. Buradan bu yayladaki şenliğin düşünüldüğünden daha da yeni olduğu anlamı çıkarılabilir. Buna karşılık, çevredeki yaylalarda yapılan şenlikler eski usule daha sadık ritüeller içermektedir (günümüzde 21 ağustos tarihinde çevredeki tüm yayla ahalisi Sultan Murat yaylasında toplanmaktadır). Yörenin kutsiyetinin buranın halkları tarafından yok edilmediği, ancak imparatorluk otoritesine karşı olan bölge ağaları yüzünden sona erdirildiği düşünülebilir. Günümüzün teknik imkânlarıyla, şenlik alanının hemen dışında, bir cami inşa edilmiş ve Sultan Murat yeniden geçmişiyle buluşmuştur.

a - 1916 Şehitleri:

Sultan Murat'taki 1.916 Şehitleri Abidesi



Genel tarih açısından baktığımızda Sultan Murat yaylasının kendine has zengin bir geçmişi bulunmaktadır. Burada Osmanlı-Rus savaşında verilen çok sayıdaki şehidin anısına bir anıt yapılmıştır. Yerel halk güçlü bir direniş ve istisnai bir kahramanlık örneği sergilemiştir. 1.916'da Ruslara karşı kazanılan zafer ve verilen şehitler her sene 23 Haziranda burada anılmaktadır. 23 Haziran, 1.635 yılında IV. Murat'ın yayladan geçişi olan 22 Haziranın ertesi gününe rastlayan bu olayın 378. yıldönümü 2013 yılında resmi olarak kutlanmıştır. Bölge sakinleri, Rus zaferinden sonraki yıllarda insanların şehitlere saygı ifadesi olarak dua ya da ibadet yapmak için geldiklerinden bahsederler. 1.960'lı yıllarda, ülke yöneticileri, burada şehitler için bir anıt yaptırarak anma gününü resmileştirirler. Böylece Sultan Murat yaylasının kazanmış olduğu itibar artışıyla birlikte günümüzdeki yayla şenliğiyle taçlandırıldığı düşünülebilir.

Yayla şenliğini buradaki anlamıyla ele aldığımızda değişik bir tarihsellik ilişkisi kurabiliriz. Bu anma toplantısına katılan insanların daha sonra, bir anlamda mevlitlerde yapılan ikramlar gibi bir sofranın etrafında toplanmaları belki de yayla ritüelinin yeniden yavaş yavaş canlandırılmasının zeminini hazırlamıştır.

Buradaki şenliği inceleyen bazı araştırmacılar, Sultan Murat ritüelinin Apollon inanisından kaynaklandığı savını ileri sürmektedirler. Birazdan bu konuyu ele alacağız.

b - Sultan Murat: Apollon Kültü:

Ömer Asan, günümüzdeki yayla ritüelinin 2.000 yıl önceki Apollon kültürle ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir. Yazara göre Herodot bölgeyi ziyaret etseydi, Sultan Murat başta olmak üzere bütün Karadeniz tepelerinde Apollon kültürünün ritüellerinin uygulandığını gözlemlerdi. Aynı zamanda, Karadeniz Rumcasında Karnes kelimesinin kullanılması onun için bu tarihsel bağı kurmak açısından bir gerekçe oluşturmaktadır. Bu önermenin güvenilirliğinin zayıf olduğunu göreceğiz.

Apollon Kültü:

İlk önce Apollon kültürünün ne olduğunu anlamaya çalışalım. Bu kült derin bir yerleşik medeniyetin kendine has yaşam ve ibadetler bütününden oluşmaktadır. Eğer yerleşik yaşam tarzı güçlü bir şekilde benimsenmiş ve kökleşmiş olsaydı köy ile sosyo-kültürel planda bağını koparmış olan bu yüksek yaylada Apollon kültürünün ifa edilmiş olabileceği hiçbir şekilde ileri sürülemezdi. Çok eski dönem yerleşik toplumlarında, var olan hayvancılık, sadece sürülerin otlatılmak amacıyla emanet edildiği birkaç çobandan ibaretti.

Bu uzak dağlarda, kültürün gereğini yerine getirmek için ahalinin toplanmasının zor olduğunu dikkate aldığımızda... Buradaki nüfusun günümüze göre çok daha az, hatta onuncu yüzyıla göre de az olduğunu unutmamalıyız. Kıyı kesimindeki toprakların yeterli olması gibi koşullar, yetiştiricilerin meşakkatli bir göç yaparak yüksek yaylalara gitme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır.

Bu seviyedeki bir kült özü itibarıyla gelişmiş bir toplumun kültürü olmalıdır. Bir kült ancak yerleşim yeriyle, toplum yaşamının kesiştiği bir ortamda gelişebilir. Toplumsal yaşantıda bir kült pratiğinin yer alabilmesi asgari sayıda yapı (en azından otel ve tapınak), rahip, rahibe vb. dönemin en iyi yetişmişlerinden olan belli sayıdaki insanın varlığını gerektirmekteydi. Genellikle, kült pratiğinin yapıldığı yer bir dağın en yüksek tepesi olamayacağından, Doğu Karadeniz sıradağlarının çok yüksek ortalamaları olduğu da dikkate alındığında, buradaki muhtemel bir kült ritüeli ancak tepenin 1/3 (örneğin Delf tapınağı) yüksekliğindeki yamacına kadar yükseklikte söz konusu olabilecektir, niçin? Bu anlayışa göre, Olimpiya olarak adlandırılan yüksek yamaçlar yalnızca Tanrılara tahsis edilmiş imtiyazlı yerler gibi düşünüldüğünden, kült pratiğini yerine getirmek ancak yüksek olmayan yamaçlarda mümkün olabilirdi. Kült pratiği, adanmış bir kurban ve şereflerine büyük bir ziyafet gerçekleştirilen Tanrılarla insanlar arasındaki olumlu bir süreci anlatır bizlere. Kült ritüelindeki pratiklerden önemli bir tanesi de Tanrı'ları, kurbanların dumanıyla gönderildiği

varsayılan ambrosia ve nektarla beslemektir. Bu mistik duman, kesinlikle bir dağın zirvesinden gelmeyip, hayvanların kurban edildiği alt yamaçlardan geldiğinden dolayı... .. Apollon kültünü yüksek zirve noktalarında aramak pek gerçekçi olmayacaktır.

Karnes sorunu:

Yayla şenliğinin, ot hasatından bir kaç gün sonra, 21 ağustosta yapıldığını biliyoruz. Karadeniz Rumcasında, *Karnes* ot hasatı mevsimini ifade eder. Ömer Asan ve Özhan Öztük'e göre *Karnes* “*Karneya*”. *Karneyalar*, Peleponnez yarım adasında Apollon'a atfen ağustos (Karneyon) ayında gerçekleşen Isparta'nın dinsel bayramlarıydı. Apollon Tanrı'sı, aynı zamanda ekinleri korurdu.

Biçme işlemine benzese de, ekin hasatı ot hasatı değildir. Ekin hasatı ayrıcalığını, nüfusun ana besin kaynağı olması ve genel anlamda zenginleşmenin sembolü olmasından almaktadır. Ancak bölgenin iklimsel şartları buğday ve arpa için pek uygun değildir. Bu arada, arpa Antik çağda, Rumların en çok tükettiği tahıldı. Arpa hasatı temmuz ayında olmakta, şubat-mart döneminde ise ekimi yapılmaktadır... Bu mevsimde Sultan Murat yaylası karlar altındadır. Buranın iklimine en uygun bitki darıydı (bk. s. 193)... Hasat döneminin eylül hata bazı yerel ve eski darı çeşitleri için ekimde olması Sultan Murat yayla şenliği tarihine uymamaktadır. Karadeniz bölgesini *Karneya* ülkesi olan Peloponez'le karşılaştırdığımızda Peleponnez'in Akdeniz iklim yapısı Karadeniz'den daha sıcak olduğu gibi yaklaşık ortalama 600 m yükseklikle... Karadeniz bölgesinden daha alçak bir coğrafyaya sahiptir. Yukarıda belirttiğim gibi, Apollon kültünü yayla yükseltisinde veya çevresinde gerçekleştirmek mümkün gözükmemektedir. Bu olguyu daha iyi anlamak amacıyla dikkatimizi, takvimden elde edebileceğimiz bilgilere yoğunlaştıralım. Öncelikle, Antik Isparta takviminin az tanındığını ifade edelim. Peloponez'deki *Karneya* kutlamaları, ağustos sonu - eylül başı itibarıyla 10 gün gibi bir zamanda yapılmaktaydı. Kırsal toplumların takvimlerinde, insanlar yılı ziraî faaliyet veya iklimsel şartlara göre aylara bölmeye dikkat etmişlerdir. Eski dönem Karadenizinde de durum böyleydi. Anadolu'daki takvim düzenlemesi genel olarak Osmanlı zamanında oldukça karmaşıktı. Birçok takvim kullanılmaktaydı: resmi takvim, Osmanlı takvimi, İslam takvimi ve yöresel takvimler. Her bölge, hatta her şehrin kendi takvim sistemi bulunmaktaydı.

Anadolu'da günümüze kadar kullanılmış olan takvimleri aşağıdaki tabloda görmektesiniz:

Osmanlı zamanındaki Doğu Karadeniz yerel ve resmi takvimleri:

Miladi Takvim	Jülyen Takvim	Osmanlıların kullandıkları Rumi Takvimi	Osmanlıların kullandıkları İslam Takvimi	Çaykara Takvimi (Sultan Murat)	Maçka Takvimi (Kadırga)
ocak	januarius	Muharrem	Muharrem ul haram	Kalandar	Zemheri
Şubat	Februarius	Safer	Safar ul muzaffar	Küçük ay	Küçük ay
Mart	Martius	Rebiülewel	Rabi'al-awwal	Mart	Mart
Nisan	Aprilis	Rebiülahir	Rabi'al-thani	April	April
Mayıs	Maius	Cemaziyelewel	Jumada al awwal	Mayıs	Mayıs
Haziran	Junius	Cemaziyelahir	Jumada al-thani	Kirez	Kiraz
Temmuz	Julius	Recep şaban	Rajab Sha'aban	Çürük/Orak	Çürük
Ağustos	Augustus	Ramazan	Ramadan	Ağustos	Ağustos
Eylül	September	şewal	Shawwal	Istavrit	Üzüm
Ekim	October	Zilkade	Dhu al Quidah	Koçayı	Istavrit
Kasım	November	Zilhicce	Dhu al Hijab	Üzüm	Koçayı
Aralık	December	Muharrem	Muharram ul haram	Sığırkoyan	Sığırkoyan

Bu açıklamalardan Karnes kelimesinin ağustos ayını ifade etmek için kullanılabileceği düşünülebilir; ancak gerçek farklıdır. Özhan Öztürk' e göre Karneon, Pelepones bölgesinde hem Apollon hem de ağustos ayı anlamına gelmekteydi. Osmanlı yerel ve resmi takvimlerindeki ortak olan 3 ay: mart, mayıs ve ağustos⁹⁸tu. Tabloya göre yerel takvimlerde Latince kökenli 5, Türkçe kökenli 5, Rumca kökenli 2 ve Arapçadan gelen 1 ay ismi vardı. Türkçe kelimeler geleneksel veya yerel Karadeniz takvimlerine çabuk uyum sağlamış ve yerleşmiştir... Bu sözcüklerle söz konusu yayla hayvan yetiştiriciliği yani yaylacılık arasında bir ilişki kurulabilir. Türkçe ay isimleri tarıma da gönderme yapmaktadırlar: bağ bozumu ve ot biçme ayları.

“Karnes”e dönersek, sözcük zamandan çok bir faaliyetle ilişkilendirilebilir... Ancak, Apollon kültü bağlamında bir faaliyet kastedilmeyip, Karnes’le temsil edilen Apollon’la kentin ahalisi arasındaki sembolik zaman boyutuna, yani zamana bir gönderme yapılmaktadır.

Diğer yayla şenliklerinin Sultan Murat’inkinden farklı tarihte yapıldığını... Yayla sayısı kadar farklı şenlik tarihin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bir önceki konuda gördüğümüz gibi, Sultan Murat’ta XX. yüzyıla kadar yayla şenliği yapılmadığını varsayılabilir. Apollon kültüründe ise çobanlar ve ekin hasatı Tanrısı gibi birçok temsili şahsiyet yer almakla birlikte böyle bir tasvirin Sparta’da yapılması pek mümkün değildir. Buradaki çobanlardan bahsederken, yerleşik ahalinin uzun

⁹⁸ Ağustos Latincedeki Augustus’tan türemiştir (İmparator Augustus).

süreden beri yaz şenliği veya şenlik ritüellerini köyde yaptıkları kastedilmektedir... Yani, burada yüksek yaylalar söz konusu değildir.

Apollon kültüründeki çoban, yerleşik yaşam tarzından geldiği için o ancak kendisine emanet edilen sürelerle birlikte yüksek yaylalara belli bir zaman için çıkan kişiyi temsil etmekte ve bu yüksek yaylaların, oraya hiç gitmeyen köy halkı için bir anlam taşımadığını söyleyebiliriz. Karadeniz halkının Apollon kültürü çağında, tarımı bilip bilmediği konusunu sağlam kaynak olarak kabul ettiğimiz Strabon'un penceresinden ele alacağız.

- Strabon'a göre Karadeniz:

Strabon⁹⁹, bir coğrafyacı olma, Karadenizli olma ve konumuzla ilgili en karakteristik bir dönemde bölgede yaşamış olma özelliğinden dolayı bizim için anahtar bir önem taşımaktadır. Xenofon, M.Ö. 400 yıllarında Karadeniz'in bu dağlık bölgelerinin Helenleşmediğini ve bölge insanının daha savaşçı olduğundan bahseder. Strabon bize, antik kültürlerle mücadele etmiş olan Hristyanlığın yayılmasından önceki dönemden gözlemlerini aktarmıştır. Özellikle söz konusu dönemde, bölgenin barış ve huzur içinde olmadığını ve Karadeniz kıyılarında bir kaç küçük şehirle sınırlı bir medeniyetin yaşandığından söz etmektedir. Strabon için, dağ, dağlık bölge, dağ medeniyeti, dağ köylüleri gibi dağla ilgili her şey “vahşi bir yaşam tarzı”nı ifade etmekteydi. Ona göre bu vahşilik beslenme şeklinden kaynaklanmaktaydı. Farklı irtifalarda yaşayan yöre insanının gelişmişliğini inceleyerken 3 ayrı medeniyet seviyesine işaret etmektedir:

- Dağdakiler: toplama, avlama ve sütçülük faaliyetleri (yaşam tipi olarak mağara).
- Alçak irtifada (300-500 m) ve kıyıya yakın yaşayanlar: burada da insanlar mağaralarda yaşamakta olup ilkel bir tarımsal faaliyetleri vardı.
- Sahil bölgesindekiler: gerçek anlamda bir ziraatçıydiler ve buna paralel medeniyet seviyesine ulaşmışlardı.

⁹⁹ Strabon M.Ö. 58'de Amasya'da doğmuş ve 25 yıllarında ölmüştür. Amasya, eski Pontus krallığının başkenti olan Amaseia'dır. Strabon'a göre, sözcük Amazonlar kraliçesi Amasis'ten gelmektedir.

Memleketin geri kalan kısmı, özellikle dağlık iç bölgeleri, ilkel bir yaşantıya sahiptiler. Strabon, ancak V. asırdan itibaren bölgede yayılmaya başlayacak olan Hristyanlığın doğduğu ilk dönemlerde burada yaşamıştır.

Yukarıda aktarmaya çalıştığım toplulukların medeniyet seviyeleri dikkate alındığında Apollon kültünün gereği olan pratikleri yerine getirebileceklerini düşünmek pek gerçekçi gözükmemektedir. 1.600 senelik bir farkla beraber, bölge halkaları için benzer bir yaklaşımı Evliya Çelebi'nin yaklaşımında da görmekteyiz. Çelebi de Strabon gibi yöre topluluklarını¹⁰⁰ ilkel bulmaktadır. Birçok başka batılı seyyah da, XVII ile XIX. Yüzyıl arasındaki dönemde, bölge insanı üzerinde daha çok olumsuz bir bakışa sahip olacaktırlar.

İç bölgelerdeki toplumların kendine özgün inanç sistemeleri vardı. İleri dönemlerde, bölgenin Hristiyanlaştırılması amacıyla İmparatorluğun aldığı bir kararlar, özellikle yeni dinin daha kolay benimsenebilmesi için İmparatorluğun yeni resmi dili Latince değil Rumca olacaktır. VIII. ve X. yüzyıl arasında Doğu Karadeniz toplumunca asimile edilen Rumca ve kültürel değişimden ötürü, *Karnes* kelimesinin de Rumca olup olamayacağı tartışılabilir.

Karadeniz dağlarının otoriteye karşı olan toplumlarına, Bizans Rumcasını öğretmek için epey bir zaman gerekliydi. Herhalukarda konu hakkında olumsuz değerlendirmeler yapmış olan yukarıda adı geçen şahsiyetlerin konuyu abartmış olabilecekleri savıyla birlikte burada yine de özetlemeye çalışacağım bir gerçek gün yüzüne çıkmaktadır. Böyle benzersiz bir coğrafyada yaşayan insan, doğal olarak sıkı bir şekilde toprağına bağlanıp diğer medeniyetlere boyun eğmemek için her şeyi yapmaya hazır olacaktır, neden acaba? Ele geçirmesi neredeyse mümkün olmadığı gibi muafazakar yapısıyla da özgün bir coğrafi karakter oluşturan bu denli güzel bir ülkede yaşayınca, insanların bilincinde, savunmasını kutsal bir zorunluluk olarak hissettikleri bir hazinenin değeri yer almaktadır! Etnik ve dinî kökenden bağımsız olarak Karadeniz toplumları topraklarına en yüksek seviyede bağlı olmuşlar, bu muafazakar yapıları imparatorluğun yöneticilerini rahatsız etmiştir.

“Karnes” kelimesine dönersek, kelimenin Karnea sözcüğünden geldiğine dair hiç bir bilimsel kesinlik bulunmamaktadır... Dilbilimcilerin söylediği gibi,

¹⁰⁰ Burada kültürler veya inançların hiyerarşik bir sıralaması yapılmamaktadır. Aslında buradaki dağ kültürü her hangi bir başka kültür kadar karmaşıktır, ne bir fazla ne de bir eksik... Levy Strauss'un dediği gibi, arkaik bile olsa hiçbir kültür bir diğerinden aşağı olamaz, ancak farklı olup her zaman kendine ait bir ortamda belli bir dönemde toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir yapıdan gelmektedir. Çelebi ve Strabon'un her ikisinin de bir imparatorluk üyesi olduğu ve dirençli olup, itaat etmeyi kabul etmeyen bir toplum için doğal olarak olumsuz bir bakış açısına sahip olabileceklerini unutmamalıyız.

sözcüklerin birebir benzeştiği durumlarda bile, kelimeler arasında kurulmuş olan kökensel bağların da bilimsel doğrulamaya ihtiyacı vardır.

Apollon kültünün mitolojik yansımaları yayla şenlikleriyle özdeşleştiren romantik bakış açısından mesafeli olarak konuya yaklaşıp onu anlaşılması mümkün olmayan gerekçeleriyle ele aldık.

Buraya kadar gördüklerimizden, Kadirga ve Sultan Murat örneklerini temel referans olarak kabul edersek, yayla şenliklerindeki kutlamaların dinsel bir içeriğinin olmadığını söyleyebiliriz. Kadirga namazgâhının tek bir gösterge olabileceği düşünülse de, bu yanlış bir değerlendirme olacaktır... Namazgâhın, tüm bölgedeki ilk ve son dinî yapı olduğunu görmüştük, çünkü: yerleşik yaşam tarzına ve İslam dinine geçiş dönemi başlamış ve güçlenmekteydi:

- Yerleşik yaşam tarzına geçiş:

Doğu Karadeniz toplumlarının yerleşik düzene geçmeleriyle birlikte, cemaatin çimentosu olan uhrevî alan ona yeni bir sosyolojik boyut kazandıran köydür. Fatih'in Kadirga'dan geçmesinden 200 yıl sonra IV. Murat'ın Sultan Murat yaylasından geçtiği dönemde bölge toplumlarının neredeyse tamamı yerleşik yaşama geçmiştir. Yerleşikleşme toprağa bağlanma ve kök salma olduğundan, burada sakinlerinin yaşamına getireceği tüm sosyo-kültürel değişikliklerle bir referans odağı olacak olan köy ön plandadır. Yeni tüketim kalıbına geçişle beraber, atalarından öğrenip sürdürdükleri yaşam tarzına tamamen zıt bir yeni sosyolojik boyutu içselleştirmektedirler. Ataları için mekân bağlayıcı olmadığından ibadethane olarak Kadirga'daki namazgâh ile yetinmişlerdir. Bu namazgâh, atalarının yerleşik yaşama geçiş döneminden kalan sembolik bir anlam içermekteydi. Bahsettiğim gibi, yerleşikleşme Sultan Murat bölgesinde daha yoğun olduğundan, bu yaylada ve bölgede her hangi bir ibadethane inşaa edilmemesi anlaşılabilir bir durumdur.

- İslamlaşma:

Bu süreç tarihsel bir tessadüf olarak iki yönlü İslamlaşmayı anlatmaktadır. Birincisi, göçebe-çobanların ilk zamanlar “yüzeysel” bir seviyede İslama geçip, zaman içinde yavaş yavaş Sünnileşmesi (hepsi olmasa da, bir kısmı daha çabuk Sünnileşmişlerdir), ikincisi ise önceden Hristiyan olanların bir kısmının İslamlaşmasıdır ki bunların arasında Türkler ve diğerleri yer almaktadır. Bunlar, 1.635'te IV. Murat bölgeden geçtiği zaman Müslüman olmuşlardır. Bu dönemde köy ortamı, göçer yaşam tarzına uzak, çok daha yerleşikleşmiş bir toplum için, dinsel icabetlerini yerine getirebilecekleri ideal bir yer olmuştur. Köy, artık günlük ibadetlerin yapıldığı yerdir ve İslam dini de bölgenin hâkim inancı olmuştur.

Sultan Murat'ta göçebe-çoban veya yarı-göçebe-çobanların hepsi Çepni olmayıp başka Türk boyları da yer almaktadır. Üstelik Kadırğa'daki gibi savaşmayıp önceden fethedilmiş topraklara gelmişlerdir. Burada, Kadırğa bölgesindeki gibi kitlesel bir göç olmayıp zaten fetih tamamlandığı ve imparatorluk bölgede istikrarı arttırdığı için göçebe-çobanlar küçük gruplar halinde bölgeye gelip neredeyse istedikleri yere yerleşebilmişlerdir. Ancak yeni düzen getiren imparatorluk merkezi otoritesi, tüm Anadolu ve doğu olarak bu bölgedeki toplumların kaderini gitgide belirleyici olmuş ve böylece onları daha iyi kontrol etmeyi amaçlamıştır. Göçebe-çoban veya yarı-göçebe-çoban gruplar kitlesel bir şekilde olmayıp bölük pörçük bir düzende, özellikle güneyden gelmişlerdir.

Kadırğa'ya göre çok daha geç bir zamanda yerleşikleşmeye başladıkları halde, Sultan Murat bölgesine yerleşen boylar yerel kültürle daha çabuk bütünleşmişlerdir. Başka deyişle, Sultan Murat'ın yeni sakinleri, eski yaylacılık geleneklerini uzun bir süre korumuşlardır. İleride açıklamaya çalışacağım gibi, bu sosyal kalıbı en azından XVIII. yüzyıla kadar korumaları... Önlerinde canlı bir referans olan yerleşik kültürün dinamiklerinden gitgide etkilenmelerine paralel olarak, geçmişte kaybolmuş veya çok zayıflamış olan bu eski göçer kodlarının yer aldığı bir bagajla mümkün olmuştur.

Hristiyan Türklere gelince, onların uzun zamandır yerleşikleşmiş olduklarını ve yaylacılık kültürünün bölgeye getirilmesindeki rollerini saptamak zor olsa da yine de bölgeye gelen yeni grupların yerleşikleşmelerinde kolaylaştırıcı bir faktör olduklarını düşünebiliriz. Fetihten sonra bölgede dini hizmet verenlerin hareketlendiğini ve özellikle Trabzon'un doğusundaki bölgelerde faaliyetlerini giderek arttırdıklarını söyleyebiliriz (örneğin Sultan Murat bölgesindeki meşhur "Efendiler").

Bölümün sonucu: tüm bu tespitler sonunda ritüelin dinî temelli olmadığını söyleyebiliriz. Ritüel son kertede yayla çobanlığının faaliyet alanıyla içiçe geçmiş ve yayla geleneğinin bir anlamda vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Ritüel dolaylı olarak yaylacılıkla, ya da daha doğrudan göçebe-çobanların sosyo-kültürel ve politik yaşamlarıyla başlamıştır. Bir taraftan, otlak ihtiyacı için senenin belli bir döneminde yaylaya çıkmak, diğer taraftan ise, göçebe-çobanların yaz dönemi şenliği, ritüeli doğurmuştur. Şenlikler, sosyal, politik ve dinî boyutların birbirine karıştığı, yaylada toplanmanın bir meyvası gibi değerlendirilmelidir¹⁰¹. Bilindiği gibi göçebe-çobanların istisnasız hepsi yazın birlikte bu geçici yaşam alanlarında hayatlarını sürdürmektedirler. Sonuç itibarıyla yerleşiklerin senenin aynı döneminde, yani yazın, köylerinde gerçekleştirdikleri şenlikleri, göçebe-çobanlar yaylada kutlamaktadırlar. Yerleşikleştikten ve İslam dinini yeterince kavradıktan sonra, köy ve yayla arasındaki dönemsel göçler yoğunlaşmış ancak ritüele sahip çıkmıştır (yaylacılık için bk. s. 182)...Şenlik buranın toplumları tarafından hep kabul görmüş, nadiren unutulmuş, çoğunlukla tekrar gelenekleşmiş, bazen yeni bir din bazen de yeni bir siyasi kimlikle yaşatılmaya devam etmiştir.

Böylece yöre insanları bir araya gelerek kutlamalar yapmışlar ve her yaz aynı yerde gerçekleştirilen bu ritüelle toplumlar toprağa bağlanmaya başlamışlardır. Eski yerleşik Hristiyanlar da göçer olmadıkları halde Müslüman olduktan sonra, bu şenliği benimsemiş ve yörede yeni yerleşikleşen diğer göçer-çoban gruplarla kaynaşmışlardır.

Dinî boyuta gelince, hayvan yetiştiricisi çobanlar bugün bile bir evliya ziyareti, kutsal bir mekânda bulunup dua etme arayışıyla yaylalara çıkmamaktadırlar. Göçün yegâne gerekçesi yaylacılık, yani sürüler için günlük otlaklardan yararlanma ihtiyacıdır. Sonuç olarak, günümüze değin süregelen bu yayla üzerindeki yaz dönemi şenliğine imkân vermiş olan, eski göçebe-çobanlarla başlatılan yaylacılık geleneğidir. Hayvan yetiştiricilik faaliyeti olmasaydı, göçebe-çoban ya da yerleşik için tüm kutlamalar sadece köyde gerçekleştirilip, hiç bir zaman yayla ortamında ritüel yapılmazdı. Yayla ritüelinin aşağıdaki gibi tanımlanmalıdır:

“Yayla şenliği, yazın Fransa’da yapılan köy şenliğiyle aynı tip bir kutlama zamanı olup söz konusu yaylada köy ahalisinin toplanarak bir şenlik ritüeli

¹⁰¹ Ritüeli dolaylı olarak yaylacılıkla ilişkilendirdiğimiz gibi aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği açısından da ele alabiliriz. Burada hayvan yetiştiriciliği, ritüeli başlatan temel bir faktör olmakla birlikte onun ortaya çıkmasında belirleyici bir sembol olmamıştır.

yaşamasıdır”. Türk yaylacılığının temel farkı, dinî bir kaynaktan beslenmeyip, göçebe-çoban halkın sosyo-kültürel yapısından doğmuş olmasıdır. Yayla şenliği, göçebe-çoban yaşam tarzının yaylacılık geleneğinin meyvasıdır. Yaylacılık yakın bir geçmişte yerleşik yaşam tarzına eklemlenmiştir. Burada “yaylacılıktan, hayvanlar için otlak imkânı veren doğal kaynakların ortak kullanımının avantajını bireylere sağlayan ve sosyal kalıpları şekilendiren alışkanlık ve kurallar manzumesinin harmanlanmış şeklini anlamalıyız”.

Buraya kadar, araştırmanın da konusu olan yayla ritüelini ele almış olduk. Analizimize sıhhatli bir şekilde devam edebilmemiz için, Yayla kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Üçüncü bölümün konusu Yayla olacaktır.

3. BÖLÜM

YAYLA HAKKINDA:

Bu bölümde, iki önemli Yaylanın boyutları, yayla kavramı ve Doğu Karadeniz yaylanın konut sorunu ele alacağız.

A - YAYLA:

Türkiye, coğrafi olarak, Kuzeyinde Karadeniz dağları, güneyinde ise Toroslarla çevrelenmiş olan Anadolu platosundan oluşmaktadır. Bu ülke oldukça dağlık olup 26.110 kayıtlı yaylaya sahiptir (potansiyel yayla sayısı daha da yüksek olmalıdır).

Yayla şenliğini doğuran süreci anlamamız için yayla kavramına bazı açıklamalar getirmeliyiz. Yayla geleneğinin yeterince anlatılamamış ve Türk kültüründe hakettiği gibi algılanamamış olmasını ele alacağız. Yaylanın sözlük anlamlarından biri de “plato” olarak geçmektedir. Ancak yayla hiç bir şekilde platoya indirgenemez. Günümüzde yayla, yanlış bir şekilde sadece dağlık bölgede yer alır gibi algılanmaktadır. Türkiye’de ve dışarıda gerçekleştirilen araştırmalar bu kavramın gelişimini ve taşıdığı gerçek anlamı yeterince açıklayamamaktadır. Bunun için, bu tezin konusu yalın bir şekilde yayla olmamakla birlikte, yukarıda bahsettiğim sebeplerden dolayı gereğinden fazla detaylı bir açıklama yapmak durumunda kaldım.

Yayla kavramını ilk önce Türkiye’de temsil ettiği sembol açısından, sonra da etimolojik olarak ve son kerte Fransa’daki durumla karşılaştırarak tanımlamaya çalışacağız.

1 - TÜRKLERE GÖRE YAYLA:

Türkiye’de, yayla anlayışı, toplumsal yaşamda hiç bir zaman kaybolmamış olan çok güçlü bir sembolik anlam içermektedir. Fransa’da ise, *Alpage* ve *Estive*¹⁰² kelimeleri özellikle, hatta yalnızca dağlık kesimlerdeki hayvan yetiştiricileri ve çobanlar tarafından kullanılmakla beraber, kent soylular, yani Fransızların büyük kesimince bilinmemektedir.

¹⁰² *Estive* ve *alpage* Türçedeki yayla kelimesinin Fransızca karşılıklarıdır.

Fransa’da, genel olarak dağı çağrıştıran en uygun kelimeler, Estive veya Alpage değil ancak dağcılık, alpinism, kayak, dağda yürüyüş, treking, çoban vs.dir.

Türkiye’de bunun tam tersi olarak, yayla hem köylü hem de kentlilerde yaşayan bir kelimedir. Ülkede tüm halk kesimleri için, dağ ve yayla kavramları birbirini çağrıştırmaktadır. Bu anlayışla, atalarının Orta Asya’nın muazzam steplerinde yorulmaksızın at koştukları dönemlerden günümüze 1.000 yıldan fazla bir zaman geçtiği halde, göçer yaşam tarzı Türklerde hala bir yerlerde devam ediyor gibi anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde İstanbul, Bursa ve birçok diğer kentin zengin kesimi bir kaç nesildir dinlenmek amacıyla yazları bir yaylaya gitmekteydi.

1.786’da XVI. Louis tarafından Fransa’nın Selanik konsolosu olarak atanan M. Cousinéry, İmparatorluğu baştan başa dolaştıktan sonra ilgili konuda birçok değerli gözlemde bulunmuştur. Yaylaya ilgi gösteren ve “genel olarak Türkiye’deki yaylalar¹⁰³” isimli bir yayın yapan ilk araştırmacıdır. En önemli tespiti: “Yaylalar 2 çeşitir; bazıları zenginler için uygun mevsimde dinlenme, eğlenme vb. güzelikler sunarken, diğerleri ise sürüler için aynı dönemde otlak imkânı verirler”dir. Günümüzde Türkler’de yayla, tam olarak dağ ortamını çağrıştırmaktadır. Türkiye’de kırsaldan kentlere yönelmiş olan göç, Fransa’ya göre oldukça yakın geçmişte yaşandığından kırsal ortam ve kültür hala önemini korumaktadır.

Stephane de Tapia, konuyla ilgili olarak: “yayla Türkler’in en önemli yaşam tarzının gerçekleşmiş olduğu bir ortam olup, hala günümüzde önemini korumuş, buna karşılık kışla ise çağdaş Türkçede ve giderek kentlileşen bir ülkede yalnızca askeri alanda kullanılmaktadır” demektedir. Zaten çok sayıda eski kışla, Osmanlı döneminde başlayan yerleşik yaşama geçiş sürecinde köylere dönüşmüştür. Fransa’da ise yaylaya çıkmakla, Türkiye’deki gibi tüm köy halkı değil, sadece birkaç çoban kastedilmektedir. Fransa örneğinde, köy ve yayla ortamı arasında sosyolojik açıdan Türklerde görülen kuvvetli bir ilişki yoğunlaşması yoktur... bu durumda Türk toplumu için yaylanın nostaljik bir anlamı olması anlaşılabilir. Türklerle göre yaylanın taşımiş olduğu sembolik ve güçlü anlamdan yola çıkarak, araştırmacıların konuyu nasıl tanımladıklarını göreceğiz.

2 - YAYLA, BAKIş AÇILARI, TANIMLAMALAR:

Yayla kelimesinin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Genel olarak taşıdığı anlam şu formülasyonda özetlenebilir: “yazı geçirmek için yerleşilen yer”. Bu tanımlama Özhan Öztürk’ün “Karadeniz ansiklopedik sözlüğünde” de yer almaktadır. Aşağıda ise, bulabildiğim tüm yayla tanımlamalarını aktarmaktayım:

¹⁰³ Kitabındaki bölümün başlığı: « Les Yaïlas en général dans la Turquie » Cousinéry Türkçedeki Yayla kelimesi için Fransızcada Yaïla kelimesini kullanıma sokmuştur.

- Yaz mevsiminde hayvanların yüksek dağlık bölgedeki otlaklara çıkartılması.
- Kış için dağlık bölgede ot hasatı ve derlenmesi.
- Dağlık bölgede serin havası, soğuk kaynak suyu ve yeterince otlağın bulunduğu yer.
- Kentliler için bahçeli bir şale, ya da yazın bunaltıcı sıcağından kaçarak dağda sığınılan ve havasının serinliğinden istifade edilen yer.
- Yarı-göçebe hayvan yetiştiricilerinin evlerinin yer aldığı yaz dönemi otlağı.
- Göçebe-çobanların konakladığı yaz dönemi otlağı.

Dördüncü sıradaki tanımın dışındakilerin tamamında ortaya çıkan ilk tespit, köy ve dağ arasındaki “insan-hayvan” hareketlerinin en temel gerekçesi olarak yeni otlaklar bularak hayvanları otlatmaktır. Dördüncü tanım ortamın eğlence boyutunu ele almaktadır. Sayılan tüm tanımlamaların ortak noktası “dağ”dır. Yukarıda bahsedilen tüm tanımlamaların ortak ve temel özelliği yaylaya çıkış, yalacılık yapılan, yayla şenliğinin gerçekleştirildiği dönemin yaz mevsimi olmasıdır. Şimdi yayla kelimesinin etimolojik yapısını ele alacağız.

3 - YAYLANIN ETİMOLOJİSİ

Yaylanın etimolojisi tarihsel gelişimini daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Günümüzdeki taşıdığı anlamı anlayabilmemiz için öncelikle dün hangi anlama geldiğini bilmeliyiz, neden? Çünkü geçmişte yaylaya atfedilen anlam, göçebe-çobanların, nasıl olup ta, bir çeşit hayvan yetiştiricisine dönüştüklerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu hayvan yetiştiriciliği, sonunda tüm ülkeye yayılacak olan, Doğu Karadeniz bölgesindeki yarı-yerleşik yalacılığa doğru evrilecektir.

a - Yayla ve yaz dönemi:

Eski Türkler yayla yerine önceleri Yaylağ, sonradan Yaylak¹⁰⁴ demekteydiler. Yay (yazı belirttiğinden) *Yay + Lag/lak/la = Yaylag/Yaylak/Yayla*. Bu ek Kaşgarlı Mahmut zamanında az kullanılmış ve günümüzde terkedilmiş olmakla birlikte, birkaç istisnai kelime kullanılmaktadır: Avlak, kuşlak, suvlak (suw = su) ve yaylak. Yayla kelimesinin kökeni yay, yani yazdır. Bu terim üzerinde biraz duracağız.

¹⁰⁴ Yaylak kelimesi günümüzde hala Anadolu’nun bazı bölgelerinde kullanılmaktadır.

b - Yay, yaz mı, yoksa ilahi gök kubbe midir ?

Yayla sözcüğünün kökeni olan “yay” nereden gelmektedir. Bunu iki şekilde olası açıklaması olduğunu değerlendirmekteyim: birincisi, sonradan yaymak fiiline dönüşmüş, yay (yaz) şeklini alacak olan silah anlamındaki yay, ikincisi ise yaz anlamındaki yaydan silah anlamındaki yay sözcüğünün ve sonunda yaymak fiilinin türemiş olabileceğidir.

- **Yay (silah), Yaymak, Yay (yaz):** Yay aynı zamanda daha da eskilerde Ya olan bir silah çeşididir. Bu silah adından da anlaşıldığı gibi yay şeklinde eğilmiştir. Yaydan türemiş olan Yaymak fiili: eğmek, katlamak, germek, sarsmak, sallamak vb. anlamlara gelmektedir. Günümüzdeki yaymak kelimesiyle anlam ilişkisi bulunmamaktadır. Böylece yaz anlamındaki yay terimiyle eski dönemdeki yaymak fiili arasında nasıl bir anlam ilişkisi kurulmaktaydı. Yaymak kelimesinin eski anlamından yola çıkarsak buradaki anlam ilişkisi yayın eğilmesi anlamındaki yay kelimesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Yayın şekli kutsal gök kubbeyi çağrıştıran bir eğim çizerek eski Orta Asya inanışlarını temsil eder gibidir. Silah anlamındaki yayı incelediğimizde, iki belirleyici bölüm tespit edebiliriz: eğimli bölüm ve ipin düz formu. Bu tespit iki boyutu öne çıkarmaktadır: eğimli pozisyon ve düz pozisyon. Bu boyutlar, her hangi bir şeyi açıklamak için insanların hayal gücünü harekete geçirebildiği için, burada da göçebe-çobanların mevsimlerin adlandırılmasında etkisi olmuş olabilir: eğik pozisyon dik pozisyonun zıttı olduğu gibi. Eğik pozisyon gerilim, baskı veya zorlama ifade edebilir. Burada, göçerlerin kışın sahip oldukları harekete geçme pozisyonunu ele alırsak, grubun bireyleri tek vücut olmakta, buna karşılık yazın bu bireylerin tamamı dağılıp, parçalanıp bütünlüklerini kaybetmektedirler. Kışın bir anlamda grubun sahip olduğu gerilim, soğuk ve sonuçlarına karşı savaşımalarında ifade bulmaktadır. Yazın ise grup bir şekilde kendi içinde kendisine karşı savaşmaktadır.

Başka deyişle, yazın grup bireyleri birbirlerine ne kadar bağlı da olsalar yine de daha özgür, daha zor kontrol edilebilir ve daha girişimci bir karaktere bürünmektedirler. Buradaki girişimcilik gruptan kopuş anlamından çok, bilinen veya hissedilen girişimci bir potansiyelin grup bireylerinde var olduğudur. Bu arada eskiden kullanılan kıymak fiilini ele aldığımızda, kullanımdan kalkmamış olan bu kelimeyle Yaymak arasında bir anlam benzerliği olduğunu belirtebiliriz: eğilmek, eğimli olmak... Aynı zamanda birilerinden şikâyetçi olmak, rahatsız edilmek vb.

Yukarıda belirttiğimiz gibi “eğilmek” kelimesiyle bir başlangıç durumundan gerilimli bir duruma dönüşmek, grubun istikbali için gerilmek anlamı çıkartılmalıdır. Sonuç olarak, zor sezonda, kışın zor koşullarında eğilmiş olan gruptur. Ancak Yay (yaz) ile grup, geçici kopmalar ve gelecek kış bir araya gelememe belirsizliğinin oluşturduğu gerilimlerle stretilenmektedir. Yazın grup (her bir yaylada) bir çeşit boyun eğmişlik içinde olurken, buna karşılık kış döneminde birey soğuk hava koşullarına tabî olarak yaşamaya devam etme ve muhtemel bir dış tehlikeye karşı dayanışma yapma mecburiyetindedir. Kışın grup tekrardan birleşerek mücadele etme zorunda kaldığı iklim koşullarına karşı bir blok oluşturmaktadır.

Yazın, bu bloklaşma gerekli olmayıp bireyler arasındaki bağlar daha hasas olmaktadır. Diyebiliriz ki yaz mevsiminde daha çok duygusallık (Yaymak: eğilmek = duygusal gerilim) bireyler arasındaki ilişkileri düzenlerken kışın ise bu, daha çok rasyonaliteyi harekete geçiren dürtü olmaktadır (kışmak: eğilmek = rasyonel gerilim). Sonuç olarak, Yay (yaz) = duygusal gerilim = kendi içine eğilmek ve kış = rasyonel gerilim = dış bir etkiyle eğilmek. Buradan çıkışla göçer yılını ikiye bölebiliriz: Açık dönem (yaz), yani bilinmeyene karşı zayıf, korunaklı ya da açık olma, kırılabilirlik potansiyelini ifade ederken, kapalı dönem (kış) bilinmeyene karşı kapıların kapatıldığı kış mevsiminin zorluklarıyla başa çıkmak için tüm bireylerin dayanışma amacıyla toplanmasıdır. Yaz anlamındaki yay kelimesi dolaylı olarak silah anlamındaki yay kelimesinden, ancak doğrudan yaymak fiilinden kaynaklanmaktadır.

- Yay (yaz) yay (silah) yaymak: yukarı paragraftaki açılımın tersi de mümkün olup, yay (silah) ve yaymak kelimeleri yay (yaz) dan türemiş olabilir. Bu durumda, yaz dönemi, güneşin tüm etkisiyle gökyüzünde en uzun süreli gözüktüğü zamandır... Eski Orta Asya inanışlarında güneşin özel bir yeri vardır... Bu zaman zarfında gök kubbe insanlar nezdinde en açık ve en anlamlı şeklini alır... Yazın gök yüzünün yay şeklindeki gök kubbeyi hatırlatmasından dolayı gök kubbeye yay denseydi, o halde yaz mevsimine doğal olarak yay denilirdi... Gök kubbenin şeklinin silah anlamındaki yay benzetilmesi ok ve yayın doğmasına sebep olabilmişti... Ve yaymak: gök kubbenin şeklini vermek, hatta katlamak, eğmek, boyun eğmek vb... bu varsayım, göçebe-çoban hayvan yetiştiriciliğinin yay kadar eski olabileceğinden ve böylece yaz otlaklarına gitmek ihtiyacı oldukça eski bir gelenek olmuş olduğundan yayla kavramı anlaşılabilir.

c - Yaza dönüşmüş olan yay:

Bildiğimiz gibi, günümüz Türkçesinde, artık yazı ifade etmek için yay denmemektedir. Eldeki kaynaklara göre “yaz” ilkbahar, “yay” ise yaz anlamına gelmekteydi... Burada Orta Asya söz konusu olduğu için, bahar ve yazdan ne anlamamız gerektiğini sorgulamalıyız. Orta Asya iklimindeki mevsimleri, Avrupa’daki ilkbahar ve yaz olarak değerlendiremeyiz. Eski Türkçeden günümüze kadar değişmemiş olan iki mevsim, sonbahar anlamındaki güz ve kıştır. Ancak yaz ve ilkbahar çok değişim göstermiş kelimelerdir.

Yukarıdaki tespitler konuyu iki açıdan ele almamıza yol açmaktadır: birincisi, eski çağlarda Orta Asya steplerinde yaşamış olan göçerler açısından yaz ve bahar kelimelerinin tanımlanması, ikincisi ise bugünkü Türkçede yay kelimesinin yerini yaz sözcüğünün almasıdır.

- Göçer-çoban için yaz ve ilkbahar: eski Türkçeyi incelerken, “Ya” kökünden türemiş olan bir dizi isim ve fiil elde ederiz... Türemiş olan bu kelimeler daha çok: açmak, yaratmak, yaymak, yayılmak gibi anlamlar verirler.



Tabloyla sınırlı olmamak kaydıyla, Ya- kökünden gelen, yaz ve yay kelimelerinden birçok isim ve fiil türetilmiştir:

Ya-	Yay	Yaz
Yaz ¹⁰⁵ -		Yaz- : açmak, yazmak
Yaruk: ışık, parlaklık		
Yaşık : güneş		
Yaşar- : yeşilenmek		
Yarat- : yaratmak		
Yasan- : yaslanmak		
Yaz :		Yaz- : aydınlatmak
Yayık- :	Yayık- : gelen yaz ya da ilkbaharın gelişi.	
Yaşıl : yeşil		
Ya ou Yay :	yay (silah) veya yaz	
Yayla:	Yayla: yüksek otlak	
Yay-	Yay-:hareket etmek, sallanmak, titremek, sarsılmak, sallamak, eğilmek, eğimli, eğmek, boyun eğmek, okun yayını eğmek.	
Yaz		Yaz : yüz ve sezon
Yazak		Yazak : çayır
Yazık -		Yazık- yazın gelmesi
Yaza -		Yaza- : ilk bahar gelmesi
Yanig : cevap		
Yaz-		Yaz- : çözmek
Yazı		Yazı : ova, kır
Yazıl		Yazıl - : açılmak, uzaklaşmak, gelişmek

Tabloda yer alan veriler yaz teriminin yaya göre daha geniş bir kullanım alanı taşıdığını göstermektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, yaz Orta Asya’da ilkbahar anlamına gelmekteydi. Burada, uzun ve sert geçen aylardan sonra güzel bir mevsime kavuşmanın sabırsız beklentisi içinde yoğun bir mutluluk hisseden

¹⁰⁵ Kaşgarlı Mahmut’a göre, Bitimek, Bitig, Bitik, Bitigçi, vs. günümüz Türkçesinde: Yazmak, Yazı, Kitap (Arapça), Yazar’a dönüşmüştür.

insanın söz konusu olduğunu düşünebiliriz. Bu bölgelerin sert iklimi, göçer-çobanı seneyi iki döneme ayırma durumunda bırakmaktaydı: “açık dönem, yani yaz”, “kapalı dönem” yani kış. Orta Asya’da güzel sezon, Avrupa’dan daha kısa ve daha az sıcaktır. Avrupa’da, ilkbahar, takip eden mevsimden net bir şekilde ayırdedilmekte ve yeterince uzun (3 ay) sürmektedir. Burada göçer çoban için açık dönem aşağıdaki tabloda özetlendiği gibi başlangıç, orta ve sonu olan bir yazı karşılık gelen güzel bir dönemi anlatmaktadır.

ORTA ASYA’NIN GÖÇER-ÇOBANLARINA GÖRE YAZ DÖNEMİ		
BASLANGIÇ	ORTA	SON
<i>İlkbahar</i>	<i>Bugünkü Yaz</i>	<i>sonbahar</i>
YAZ ¹⁰⁶	YAY	GÜZ

Aşağıdaki tablo, sıcak sezona göre göçebe-çobanların takvimini özetlemektedir:

GÖÇEBE-ÇOBAN YILI	
Açık sezon	Kapalı sezon
Sıcak sezon	Soğuk sezon
Yaz sezonu	Kış sezonu
Yaz başı veya ilkbahar + şimdiki yaz dönemi + yaz sonu (sonbahar) veya Güz	
YAZ-YAY-GÜZ	KIŞ

Sonbahar anlamındaki güzün, sıcak sezonun içinde yer almasını açıklayan sebepler bulunmaktadır. Günümüz Türkçesinde, ilkbahar için bahar da denilmektedir. Türklerin sıcak sezonu eski şekliyle koruduklarını, yaz-yay-güz olan eski kalıbı bahar-yaz-sonbahar şeklinde koruduklarını görmekteyiz.

¹⁰⁶ Yaz ya da İlk yaz.

Bu durum göz kelimesinin kökensel yapısıyla da desteklenmektedir... Türkçede,  ift yani iki adet olan şeyler için kullanılan kelimeler z harfiyle bitmektedir: g z, diz ve ikiz. Bu kural aynı zamanda yaz ve g z sözcükleri, sanki tek bir kelimeymi  gibi değerlendirilmiştir. Yaz/ilkbahar, G z ise sonbahar yani yaz sonu dönemleri ifade etmektedir.

- Günümüz Türkiye Türkçesinde yay yerine yaz kullanılmaktadır:
Göçer- obanlar i ini Orta Asya'nın zor coğrafi koşullarında, sert kış döneminin hemen arkasından güzel sezonu ifade eden ilkyaz ya da yaz gelmesi insanda çok olumlu duygular hatta mutluluk hisleri oluşturmaktaydı. Günümüzde, Anadolu'da yay yerine yaz denildiği için yaz başı yani ilkyaz etkili bir anlam ta ımı tır. Kısacası, yaz (bahar) sadece güzel sezonu ba latmakla kalmayıp kendisinden sonra yaz, yani iyi havanın da habercisi olmaktadır. Yine de, yaydan sonra iyi sezon bitmiş olup sonbahar ve kış mevsimleri yani zor iklim şartları, kötü sezon, g z ba lamaktadır. Buna karşılık, bir paralel gerekçe ortaya çıkmaktadır, burada Fars kültürünün eski Türk toplumsal yaşamındaki etkileri devreye girmektedir. Bildiğimiz gibi Türkler Orta Asya'dan çıkıp Anadolu yaylalarına göçerken, Hazar kıyılarındaki köklü Fars medeniyetiyle derin bir etkileşime girmişlerdir. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, ilk defa Orta Asya'dakinden tamamen farklı mevsimsel özellikleri olan yeni bir iklimle kar ıla tılar. Burada hatırlamak amacıyla, Orta Asya'da ilkyaz veya yaz'dan önceki kısa ve farklı dönem kastedildi ini tekrar belirtelim. Buna karşılık, Fars geleneğinde mevsimlerin iklimsel özellikleri ve sırası farklı olup göçebe- obanlar doğal olarak bu duruma adapte olacaklardır. Türkler yaygın bir şekilde Farsça konu tu undan, Orta Asya'dakine pek benzemeyen bu "ilkyaz" kavramı, farklı bir ilkbaharı tasfir ettiği için, ilkbahar anlamına gelen bahar kelimesini Farsça'dan kendi dillerine almışlardır.

Bu gelişmeler yine de "yaz" sözcüğünün kaybolmasına sebep olmamıştır. İki sebepten dolayı önemini kaybeden "yay" sözcüğünün yerini almıştır: birincisi Anadolu sonbaharı daha uzun süreli ve takip eden mevsimden farklı koşullarda yaşanmakta, ikinci sebep ise Anadolu kışı Orta Asya'dakinden kısa ve yumuşak geçmektedir. Yaylanın kökeni olan "yay"

sözcüğünü incelemiş bulunmaktayız. Bu açıklamalar, yaylanın ne demek olduğunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

4 - YAYLANIN ANLAMI VE TANIMI:

İlk analizden sonra şimdi yaylanın kökensel yapısını kısmen tanımaktayız. Kelimenin ilk ortaya çıkışında hâkim olan kavram yaz anlamındaki “yay” sözcüğüydü. Buna karşılık, “yaz” sözcüğü Yay + Lag/Lak/La sözcük yapısına göre yayla: göçer-çobanlar için: “yaz dönemi yaşam ortamıdır” ve buradan hareketle, yaylanın teknik tanımını elde etmekteyiz: “yayla bir göçebe-çoban yaz kampıdır”.

Burada yer veya mekân önemsiz olup mevsim belirleyicidir. Söz konusu olan toplumsal yapı göçebe-çoban veya yarı-göçebe-çoban özellikler taşıdığından, zaman boyutu toplumsallık anlayışında belirleyici olmaktadır. Burada her hangi bir göçebe olmayan göçebe-çoban yaşantısının ele alındığını hatırlatalım. Bu da, hayvan yetiştiriciliğinin, insanın hayal dünyasında yer edinmeye başladığının işaretidir.

Otlak alanları, insanoğlunun yaşamsal ihtiyacı olan hayvan için de yaşamsal bir ihtiyaçtır. Bu konuda yetiştiricilerin yapması kaçınılmaz olan ilk girişim, hayvanın ihtiyaçlarını karşılamak bir sistemin garanti edilmesidir. Burada, iki taraftan hangisinin diğerine daha bağımlı olduğunu anlamaya çalışmayacağız.

Orta Asya’nın sert ve zor koşullara sahip bölgelerinde, ot, bir şekilde yaz anlamına gelmektedir. Türkçe’de günümüzde, otun bir bitki olması yanında eski Orta Asya inanışlarında güneşin yeryüzündeki sembolü olduğunu da bilmekteyiz.

Kaşgarlı Mahmut 1.000 yıl önce, günümüzdeki otlak kelimesinin yerine “yazak” sözcüğünün kullanıldığını ve bu sözcükle, çayır, yani yeşil alanların kastedildiğinden bahsetmekteydi. Yazak kelimesinin kökeni olan yaz, o zamanlar Orta Asya’nın göçebe-çobanları için ilkbahar anlamına gelmekteydi.

Bu çağlarda yaşayan insanlar için ateşin, bitkilerin yeşil renginin ve güzel sezonun aynı şeyi tasfir ettiğini anlamaktayız. En azından sarı ve mavinin karışımıyla elde edilen yeşil renk, belki de eski Türklerde, GökTanrı/mavi ve ona bağımlı olan güneş/sarı ilişkisinde dünyanın Tanrısal bir ifadesinden dolayı önem kazanmıştır.

Eski Türkçede ova veya insan yerleşiminin dışındaki tüm alanları ifade eden “yazı” kelimesi bulunmaktaydı... Yazı (yaz + ı) sözcüğündeki ı eki benzerlik,

yani burada yaza benzemeyi ifade etmekteydi... Göçebe-çobanların sürülerine bağlı yaşamlarında, steplerin yeşermesi onlar için büyük bir güvence kaynağı olmalıdır... Yani göçer dünyasında beyazdan (kar/kış) yeşile (yeşil/yaz) geçilmektedir.

Burada göçebe-çoban yaşamında en belirgin karakteristiğın mekân yani fizikî ortam olmayıp gruba özel bir önem verildiğini hatırlayalım. Bu anlayış, göçerin sürekli olarak yer değiştirmesine bağlı temel bir unsur olup, yaşam tarzında çok önemli bir yere sahip olarak sürünün ihtiyaçlarıyla da desteklenmiş olmaktadır... Bu ihtiyaçlar göçeri yaşamsal bir yöne, yaz otlaklarına sevk etmektedir. Buradan, en mantıklı çıkarsama zaman boyutuna bağlı olarak yaz (yay) olup göçer-çobanlar arasında yayla zamanı veya bir çeşit “göçerin zamanı” olarak adlandırılan bir sürece varılır. *Lag/lak/la* türetme eki, işgal edilmiş yer... İle doldurulmuş, yani canlılar tarafından, organik veya mineral yapılarla, şu ya da bu mevsimde işgal edilmiş yer anlamına gelir.

Sonuç olarak, yayla “ yaz geçirilen yer”den ziyade “yazlık bir yer veya yaz dönemi yeri” anlamındadır. Burada göçebe-çobanlar söz konusu olduğundan “yeri” “konaklama” ile değiştirip göçer-çobanların hayvan yetiştiricisi özelliğini öne çıkararak “çobansal konaklama” olarak tanımlayabilirim... Bu unsurlar bize yaylanın ne olduğunu temel olarak göstermektedir.

Yaylanın günümüzdeki tanımı:

- Yayla bir “Yaz dönemi çobansal konaklaması”dır.

Burada, yaylanın plato ve bir dağ otlığı olmadığını görmekteyiz. Sonuç olarak, şimdi yaylanın ne tür bir yaşam alanı olduğunu göreceğiz.

a - Neden günümüzde yayla dağda yer almaktadır:

Yayla dağda olduğu gibi, ovada veya her hangi başka yerde yer alabilir. Ancak yaz zamanı ihtiyaç olan otlığın ulaşımının kolay olması ve göçebe-çobanların bulunduğu yerin coğrafi ve iklimsel konumunun uygun olması gerekmektedir. Bu geçmiş dönemde göçebe-çobanla sürü arasında etle tırnak gibi ayrılmaz bir ilişki bulunmaktaydı. Göçer-çoban sürülerindeki hayvanlar özel bir beslenme gerektiren gevişgetiricilerdendir. Bu hayvanların ihtiyacı olan bol miktardaki otlaklara ulaşmak için farklı zamanlarda farklı bölgelere göçmek gerekmektedir. Uygun otlakların bazıları, iklim koşullarının etkisi altında, göçebe-çobanlar için diğerlerinden daha elverişli otlatma imkânı sunmaktadır.

Orta Asya'nın çok yüksek bölgelerinde otlağa gidebilmek, hayvanların ihtiyaçları için konaklanacak alanları belirlemek, birçok doğa özelliğine, belli bir mevsime ve belli bir iklime göre, otlak yerinin belirlenmesiyle mümkündür. Sürüyü otlağa götürmek için en elverişli zaman, kışın sonuyla bir sonraki güzün arasında kalan dönemin kastedildiğini hatırlatalım. Bu süre zarfında ovada ve akarsu kıyılarında hava çok sıcak ve kuru olduğundan dağlık yaylalardaki otlaklara gidilmektedir. Bazı yerlerde, susun olmadığı ve güneşin çok kuvvetli olduğu ortamlarda, ot yani çimen oluşmadığından ancak yüksek yaylalarda hayvan otlatma imkânı olabilmekteydi. Ancak yayla ne kadar yüksekte bulunursa otlatma süresi de o ölçüde azalmakta, kış çok daha çabuk geldiğinden sürüyü gütmek daha çok gayret, çaba ve enerji gerektirmekteydi. Sonuç olarak göçebe-çoban bulunduğu yere göre, ya dağda, ya ovada, ya önce ovada sonra dağda veya önce alçak dağda sonra da yüksek dağda vb. güzel mevsime ihtiyaç duyduğu ortama gidip konaklamaktadır. Yayla, söz konusu olan ortamların hepsinde yer alabilir. Burada yaylanın yaşam alanı ortamına göre değil de, zaman boyutu değişkenine göre belirlendiğini yeniden tespit etmekteyiz. Anadolu'da birkaç asırdır, yayla, anlayışı bahsi geçen eski şeklinden farklılaşmıştır... Eski anlayış kaybolarak sadece yaşam alanı ortamı özelliği dikkate alınmaktadır (günümüzde yayla, yalnızca dağlık bir ortamda bulunan otlatma ve yaşam alanıdır). Bu anlayış değişikliğinin nedenleri aşağıda yer almaktadır:

- **Anadolu Coğrafyası:**

Türklerin Orta Asya'da alışık olduğu koşullardan oldukça farklıdır. Orta Asya ovalarıyla Anadolu'dakileri karşılaştırdığınızda, Asyadakilerin çok daha yüzölçümlü ve çok daha yüksek olduklarını görmekteyiz. Geniş Orta Asya stepleri çok sayıda hayvan bulundurmaya, bu sürüleri otlatmaya, yani göçebe-çoban yaşam tarzına son derece uygundur. Bölgenin platosu da, batıda 1.000 metreden doğu istikametinde 2.000 metrenin üzerine çıkan yükseklikleriyle tartışılmaz bir fark oluşturmaktadır. Türkiye'deki yaylaların ortalama yüksekliği 1.500 metre kadardır. Orta Asya platosunun ortalama yüksekliği bile, Anadolu yaylalarının çoğunluğuna eşittir. Bundan dolayı, Türkiye'nin önemli bir kesiminde göçebe-çobanlar daha sınırlı ve daha alçak seviyedeki yaylaların bulunduğu daha alçak dağlar arasında "sıkışmıştır". Anadolu'nun iç bölgelerinin kendine has iklimsel özellikleri dikkate alındığında, göçer-çobanlar yakıcı yaz döneminde ovalardaki otlak ve çayırların

kuruması yüzünden sürülerini daha yüksek yerlere, dağlık otlaklara götürmek mecburiyetinde kalmaktaydılar. İşte bu yüksek otlak ihtiyacı, ova ve dağ arasındaki gidip geliş ritüeline yol açacaktır... Böylece yayla için yegâne uygun yaşam alanı ortamının dağ olduğu aşıkardır.

- Yerleşikleşmenin etkisi:

Türkler kendi içlerinde merkezî yönetimi oluşturacak olan bir seçkin sınıfına sahiplerdi... Bu otorite, “yerleşik yaşama yönlendirici” bir etkiye sahipti. Kısaca Orta Asya’da eski zamanlarda olduğu gibi, göçebe-çoban yaşamını sürdürmek için gerekli koşullar kolayca bir araya gelmemekteydi. Bu toplumsal değişim, göçebe-çobanların artık iki nokta arasında gidip gelmeleri şeklinde olmayıp, sabit olan yerleşim yerleri, yani köy ve dağdaki belli bir yayla arasında yer değiştirme olarak sürecektir.

Bu defa, göçerler çok farklı bir ortamda bulunduklarından, yani Anadolu topraklarına geldiklerinde, coğrafi ve sosyo-politik koşullar onların bundan böyle, geçici olmayıp kesin olarak yerleşikleşmiş tarzda yaşamaya başlamalarını gerektirmiştir. Bu yeni hayat tarzı ova ve dağ arasında gidip gelme sürecini başlatmış ve yeni yayla ve yaylacılık anlayışı ortaya çıkmıştır. Geleneksel yaşayan göçerler, bundan sonra “her hangi bir yerdeki göçer-çoban döneminden” “belli bir yerdeki çobansal döneme” geçmişlerdir.

Sonuç olarak, yaylanın günümüzdeki tanımı:

- Yayla bir “çobansal gereklerin karşılandığı dağlık ortam”dır.

Günümüzün yayla anlayışında zaman, mevsim bir anlamda eski Türk göçer-çobanlarındaki önemini kaybetmiştir. Bugün, yayla sözcüğüyle yaz döneminde çobansal gereklerin karşılandığı dağlık ortamın kastedildiğinden bahsetmek lüzumsuzdur, çünkü dağda ancak tek bir otlak mevsimi vardır, yaz dönemi Aşağıdaki tablo yaylanın geçmiş ve bugünkü anlamını özetlemektedir:

Yaylanın gerçek tanımı	Yaylanın güncel tanımı
« çobansal yaz konaklaması ».	“çobansal gereklerin karşılandığı dağlık ortam”

Böylece yayla kavramı birçok açıdan irdelenerek tanımlanmıştır. Ancak kelimeyi Fransızcaya tercüme ederken ilk önce “plato” anlamını elemeliz.

5 - FRANSIZCADA YAYLA:

Yaylacılık yapılan Akdeniz ülkelerinin dillerinde de, yayla kavramında mekân boyutu öne çıkartılmıştır... Ancak, Fransız dilindeki “estive/yayla” sözcüğü, Pyrenées’lerde ve Güney Alplerde kullanılan ve zamana referans yapan istisnai bir sözcüktür. Estive/yayladan başka daha yeni olan (XIV. yüzyıldan itibaren) Alpage kelimesi de Fransızca’da yayla anlamına gelir. Alpage kelimesinin Estive’e göre farklı özelliği zaman boyutu olmayıp mekân boyutu, yani dağlık bölgeyi çağrıştırmasıdır, neden? Burada, köklü yerleşik bir toplum düzeninden türemiş olan yaylacılığın yapıldığı ülkeler söz konusu olduğundan, yaylanın mekânsal boyutu, yani bulunduğu yer en önemli özelliği olarak değerlendirilmektedir.

a - Estive ve Yayla:

Asırlardır yerleşik yaşayan bir toplum kültüründe türemiş olan “estive” kelimesi birçok açıdan göçerçoban Türkler’in yayla anlayışına yakın durmaktadır. “Estive” kavramının geçmişi bize bu sözcüğün göçebe-çoban yaşantısındaki yaylacılık benzeri bir yer değiştirmeden geldiğini göstermektedir.

Bu yer değiştirme, hayvan sürüleri olmaksızın sadece insanların hareketliliği olmakta ve biz bunu “yerleşiklerin geçici göçebeliliği” olarak adlandırmaktayız... Buradaki geçici göçebelilik, önemli bir tarihi gelişme olan, Galya istilasını sırasında Roma askerlerinin kurdukları askeri konaklama yerlerine gidiş-gelişi ifade etmektedir.

Bu askeri konaklamalar çoğunlukla güney Fransa’da yapılmış olduğundan “estive” sözcüğü de güney bölgesinde kullanıma girmiştir. Galya’nın bu bölgesinde, Roma imparatorluğunun etkisi bazı sebeplerden dolayı oldukça derin olmuştur. Galya’nın boyun eğmesinden sonraki Romalılara karşı en şiddetli isyanlar güneybatıdaki Akitanya’dan Orta Masiflere kadar olan bölgede cereyan etmiştir. İstilacı Romalılar, bölgenin alt ve üst yapısını kuzey Galya’ya göre daha yoğun bir şekilde inşa etmişlerdir. Paris şehri henüz kurulmadığı ve bilinmediği için, Roma Galya’sının başkenti uzun zamandır Lyon şehriydi. Lyon şehrinin Latin kültürünün beşiği olan Roma’ya yakın mesafede olması buranın başkentin yapılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Güney Fransa’da Roma etkisi güçlü olduğundan Oksitanca yaygın olarak kullanılmıştır. Bu sebepler, *Estive* kelimesinin bu bölgeden çıkmış olduğunu

açıklamaktadır. Sözcüğün, Roma ordusu askeleri tarafından nasıl yayılmış olduğuna bakalım. Sanki hayvan yetiricisi yaylacılar gibi Roma askerleri de sürekli olarak askeri bir yaz kampından diğer bir askeri kış kampına geçmektedirler. Roma askeri birliklerinin yaz kampına *Castra Aestiva* denilmekteydi. Romalılar, birliklerinin konaklama yerini “yaz kampı” olarak adlandırdıklarından, onların yerleşik kültürde yaşadığı ve geçici de olsa zamanı mekân boyutunda değerlendirerek göçebe-çoban tarzının tam zıttında bir toplumsal yaşantıları olduğunu söyleyebiliriz... Roma tarzı geçici göçebelik anlayışında mekâna vurgu yapıldığından “kamp” terimi yazdan daha çok vurgulanmaktadır. Göçebe-çobanlarda ise kamp yeri bir anlam taşımamaktadır, çünkü Orta Asya’da çok geniş alanlar ve düşük nüfus yoğunluğu olduğundan mülkiyet anlayışı gelişmemiştir ve bundan dolayı diledikleri boş alanlarda yaylacılık geleneğini yaşamaktaydılar. Estive sözcüğü de “yazın veya yazdan anlamındaki *Aestiva*’dan gelmektedir. Bu sözcükte “yaz” anlamındaki *Aestas* türevinden Oksitancadaki *Estiu* oluşmuştur. *Aestas* *Estiu*, *Aestiva* ise *Estive*¹⁰⁷ sözcüklerini doğurmuştur. Bildiğimiz gibi *Estive* sözcüğü Türkçedeki yayla kelimesi gibi oluşturulduğundan, zaman (yaz) boyutu sözcüğün oluşmasında belirleyici olmuştur. Roma hâkimiyetinden sonra, yine güney Fransa’da “estive” sözcüğü önceleri biçilecek bir çayırı ifade etmiş, daha sonra, XIV. Yüzyıldan itibaren yaylacılığın doğuşuyla birlikte yüksek tepeleri aşarak tıpkı yayla sözcüğünün ifade ettiği “çobansal gereklerin karşılandığı dağlık ortam” anlamına gelmiştir.

Sonuç olarak, “yayla” sözcüğünün Fransızcadaki en uygun karşılığı “estive”dir.

Aşağıdaki tabloda yayla kelimesinin Fransızca karşılıkları yer almaktadır:

TÜRKÇE	FRANSIZCA
YAYLA	- ESTIVE. - ALPAGE. - PÂTURAGE EN MONTAGNE (dağ otlağı). - PÂTURAGE SUBALPIN ou ALPIN (Alp veya Alp yamacı otlağı). - ESPACE MONTAGNARD PASTORAL (ço-bansal gereklerin karşılandığı dağlık ortam).

¹⁰⁷ Latince’den türemiş kelimeler, Oksitanca’da sıfatlaşırken “a” kelimesiyle biten kelimeler Fransızcada “e” takısı almaktadır: *Aestiva* (Latince) = *Estiva* (Oksitanca) = *Estive* (Fransızca).

Takibeden paragrafta yerel bir Doğu Karadeniz kelimesi olan ve yayla anlamına gelen Pahrar sözcüğü (bilgiler kesin olmamakla birlikte) ele alınacaktır.

6 - PARHAR KUNUSUNDA:

Karadeniz Rumcasında *Parhar*, *Barhar*, *Barhal*, *Parhal* veya *Barkar* vb. kelimeler, Doğu Karadeniz toplumunun küçük bir kesimince yaylayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu sözcükler, Çaykara ve Tonya çevresindeki bir kaç Rumca konuşulan köyde kullanılmış ve günümüzde de bilinmektedir. Özhan Öztürk, *Parhar* sözcüğünün, “yüksek otlak”, yani yayla için kullanıldığını belirtmektedir.

Ancak Öztürk’ün bu yaklaşımını zayıflatan hususlar dikkatimizi çekmektedir:

- **Parhar bir rüzgârdır:**
Erzurum, Malatya, Bayburt, Sürmene ve birçok başka yerde, *Parhar* “kuzey veya doğu rüzgarı”nı tanımlamaktadır. Bu bölgeleri yalayan rüzgâr, esmiş olduğu Parhar dağlarının adını taşımaktadır.
- **Parhar bir dağdır:**
Pontus sıradağları günümüz Türkçesinde Doğu Karadeniz dağları ve Fransızcada ise “Pontus sıradağları veya Pontus Alpleri” olarak bilinmektedir. Geçmiş dönemde, Giresun’un batısındaki dağlar *Canik* ve Karadeniz’in doğusundakiler ise *Parhar* dağları olarak adlandırılmaktaydı.
- **Parhar demode bir kelimedir:**
Kelime Rum asıllı olmayıp Hitit dillerinden gelmekte ve yükseltilmiş, zirve, yükseklik gibi anlamlar içermektedir. Şüphesiz ki bu anlamlar ileride, bölgenin dağlarını tanımlamak için kullanılan bir sözcük olmasına yol açmıştır. Yine de, *Parhar* sözcüğü gerçekten de yayla demek olsaydı bu kadar zayıflayarak yayla kelimesinin yerini almasına izin vermezdi. Ayrıca bölge toplumu tarafından hala kullanılan Karadeniz Rumcası sözcükler bulunmaktadır. Yayla sözcüğü, bölge insanların tamamı tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Aynı durum, Doğu Karadeniz’de güçlü bir gelenek olan yaylacılık olmasına rağmen pahrar sözcüğü için geçersizdir. Geçmişte, bölgenin en önemli ekonomik zenginliği hayvancılık olduğu için... *Parhar* yerel halkın önemli bir kesimince bilinen bir kelime olmalıydı. Birçok şeyi ifade etmek için toplumun ekseriyetince bilinen Rumca kelimeler olduğu halde... Yayla

sözcüğünün yoğun bir kullanıma sahip olması açık bir şekilde yaylacılık geleneğinin Türkler tarafından Anadolu'ya getirildiğini göstermektedir. Önceleri bölgenin dağlarının ve bu dağlardan esen ruzgarın adı olan *Pahrar*, sonraları, yaylacılık geleneğinin XVIII. yüzyıla doğru yayılmasıyla muhtemeldir ki Rumca konuşan insanlar söz konusu kelimeyi yaylayla eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Bölge dağlarına verilen *Parhar* ismi, büyük olasılıkla ulaşmak için zirvelere çıkmayı gerektiren yaylalar için de kullanılmıştır.

- Türevi olmayan *Pahrar* sözcüğü:

Örnek olarak Fransızcadaki *Alpage*¹⁰⁸/yayla kelimesini ele aldığımızda bu sözcükten türetilmiş olan ve yayla hayvancılığı faaliyetlerini ifade eden şu kelimeleri sıralayabiliriz: *inalpe* (yaylaya çıkış), *désalpe* (yayladan iniş), *alpe* (yaylacılık), *alper* (yaylacılık yapmak) gibi. *Parhar* kelimesinden, *Alpage* sözcüğündeki gibi türetilmiş hiç bir sözcük bulunmamaktadır. Rumca konuşulan Köknar gibi birkaç köyde, *Pahrar* kelimesi bilinmekte ve yaylacılar yaylaya yaptıkları göçe *Köçema* demektedirler. Bıraktığı intibaa rağmen, *Köçema* Karadeniz Rumcası bir kelime değildir. *Köçema* kelimesi, Rumlaşmış (Köç/Göç + ema) bir Türkçe sözcük olup, “köç” günümüz Türkçesindeki göç anlamındadır. Ayrıca kelime eski Türkçedeki şekliyle korunmuştur. Bu da, geçmişteki Türk kültürel ezgilerinin günümüze yansımalarıdır.

Artık, yayla ifadesinin bizim için gizli saklı yanı, bilinmedik pek bir tarafı kalmadığından, yayla ortamındaki yerleşim şekli ve konut sorunuyla konuyu bitireceğiz.

B - YAYLA ORTAMINDAKİ YERLEŞİMLE

KÖYÜN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ.

Karadeniz konut tipinden önce Karadeniz köyünün yerleşim tarzından bahsetmeliyiz. Bu köy yerleşim tipi Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesiyle sınırlıdır¹⁰⁹. Of bölgesinden, tarih öğretmeni Haşim Albayrak, yerel diller ve

¹⁰⁸ *Alpage*: dağ çayırıları.

¹⁰⁹ Anadolu'nun tamamında ve Giresun'a kadar olan Karadeniz bölgesinde mutfak, misafirlerin ağırlandığı salondan ayırdır. Buna karşılık, Doğu Karadeniz'de mutfak ayrılmamıştır ve... Kadınlar, misafirlerini ağırladıkları odada aynı zamanda davet için yemek yapıp hazırlanmaktadırlar. Eski Türklerde, köylere göre değişen mutfak anlamında 3 sözcük vardı: *Aşana*, *Aşena*, *Aşhana*... *Aş* Türkçe kelime ve yemek, hane Farsça kelime ve konut, rezidans anlamına gelmektedir. Söz konusu odada yemek pişirilen yer de Türkçe bir sözcük olan “ocak” ile ifade

bölgenin yerleşim yerlerinin isimleri üzerinde birçok araştırma yaptıktan sonra, sadece bölgeye has kültürel zenginliklerden bahsetmektedir. Bu konu iki ana sorunsal içermektedir: birincisi yaylanın konut tipi, ikincisi ise Han sistemi.

1 - KARADENİZ KÖYÜ:

“Doğu Karadeniz köyü” denilince, düzensiz bir şekilde araziye gelişi güzel dağılmış konutlar akla gelmektedir. Özellikle belli bir uzaklıktan bakıldığında, plansız olarak yapılmış dağınık bir konut yığını intibağını verdiğini göreceksiniz. Köyün nerede başlayıp nerede bitişi anlaşılmamaktadır. Cami ve esnaf dükkânları köyün merkezinde yer almamakta, böylece köy halkının karşılaşma, buluşma ve görüşme ihtiyacı için, ortak kamu alanı köyün her hangi bir yerinde olabilmektedir. Bu köy şekli, Türklerin eski sistemlerinin bir uzantısı gibi değerlendirilebilir... Çünkü onlar için mekândan çok her zaman ve her şeyin üstünde grup anlayışı gelmekteydi. Bu karakteristik özelliği anlamak için, bölgeye ait bazı verileri gözden geçirmeliyiz:

- **Etnik mozaik:**

Etnik çeşitlilik, bu dağınık konut düzeninde, her etnik grubun kendi yaşam alanı içinde yaşamını sürdürmek istemesi açısından bir rol oynamış mıdır? Anadolu’nun diğer bölgelerinde etnik ve dini çoğulculuk buradaki sonucu vermemiştir.

- **Coğrafyanın etkisi:**

Güvenlik boyutu ve grup anlayışından kaynaklanan Karadeniz köylerinin bu şekilde gelişmesinde, coğrafi özelliklerin de etkisi olmuştur. Bölgenin birçok yerine kolayca ulaşmak pek mümkün değildi. Bir tarafta, deniz ve diğer tarafta dik dağlar, her yerde bulunan yoğun ormanlar bu coğrafyanın karakteristik özellikleridir. Türk göçer-çobanları, bu yoğun sıradağları aşmak için güneyden veya güneydoğudan, yani Karadeniz dağlarının güney yamacından gelmekteydiler. Ancak güney yamacındakiler kuzeydeki yamaca giderken yeterince uygun koşullarla karşılaşmamışlardır. Uzun mesafeleri katetmeye alışmış olan göçer-çobanlar bile, bölgedeki aşması neredeyse imkânsız olan dağlarla kaplı dönüş yolculuğunu göze alamamışlardır. Kuzey istikametinde sıradağları aşarken, daima daha uzakta yeni otlaklar bulabilmek umudu

edilirdi. Buradaki ocak kelimesinin Pontus Rumcasında “Ocağın” olduğunu görmekteyiz. Bu da, bir kere daha yöredeki Türk kültürel varlığı ve etkisinin kanıtıdır.

taşımaktaydılar. Ancak yeni otlak bulma ümidi karşılarında denizi bulmalarıyla sona ermiştir.

Geçmişte, sahili baştanbaşa geçen ve içeriye doğru yönelen, yani köylere doğru ve köyler arasındaki ulaşım ancak orman içinden geçen patikalarla sağlanmaktaydı. Sonuç olarak, acaba orman ulaşım imkânları ve rutubet¹¹⁰ bölgedeki köy tipini etkilemiş midir? Burada söylenecek olan¹¹¹, bölgenin mevcut koşulları, , göçebe-çobanların Anadolu'ya getirdikleri sosyo-kültürel bir mirasın 500 seneden fazla bir süredir korunabilmesinde belirleyici bir rol oynamasıdır.

- **Konutun geçmişi:**

Doğu Karadeniz bölgesinin tarih boyunca hangi tip bir konuta sahip olduğunu tam olarak bilmemiz imkânsız kadar zordur. Bu konuda, XVI. - XVII. yüzyıllar arasında bölgeye gelmiş olan batılı seyyahlar ve Strabon gibi şahsiyetlerin gözlemlerine ulaşmaya çalıştım. Bu coğrafyacı, botanikçi ya da diplomatik kişiler ağaç üzerlerine kurulmuş olan konutlarda yaşayan insanlardan bahsetmektedirler. Burada bir yanılsama içinde olduklarını düşünmekteyim: Kazıklar üzerine yapılmış olan konutlar çok yoğun bir orman içinde yer aldığından, ağaçlarla konutları karıştırmış olabileceklerdir. Buradaki çıkarsamam, günümüzdeki “Seranderin” yukarıda bahsettiğim konut tipinin devamı olabileceğidir.

Serander¹¹²türleri :



¹¹⁰ Nem yüzünden, birbirlerinden oldukça uzak olarak inşaa edilmiş olan evler rutubetin köyde daha iyi bir genel sağlık durumu sağlayan bir düzeye gelmesine imkân tanımıştır. Ancak, köy halkının önemli bir kısmı yazın yaylaya çıktığı için ve rutubette yamaçtaki veya ovadaki köyde yoğunlaştığından bu tespit tutarsızdır.

¹¹¹ Söz konusu olan köy tipi sahil için geçersizdir. Sahil şeridinde, daha yoğun bir nüfus, daha az ormanlık alan ve deniz yer almaktadır. Bu sebeplerden dolayı sahildeki köyler bir arada ve oldukça düzenli bir şekilde inşaa edilmiş konutlardan meydana gelmiştir.

¹¹² Serander, Rumcada *ksirándiro ḡpávdiro*, Karadeniz Rumcasında *Ksérantirin*. Bu tip konut tarzındaki prensip, kazıklar üstünde dikdörtgen bir platform ve sıçangiller familyasından özellikle kemiricilerin üst taraflara çıkmasını engellemek için kazıklarla platform arasına kaygan yüzeyli dairesel plakaların yerleştirilmesidir. Serander, özellikle tahıl, hububat ve un gibi temel gıda maddelerini depolamak için kullanılmaktaydı. Bu yapılar Tournefort, Chardin, Louis Vivien de Saint-Martin gibi gezginlerin tasfir ettiği, Karadeniz tipi kırsal evleri çağrıştırmaktadır.



Seranderler ilk önceleri Karadeniz halkının yaşadıkları konutlar olmalıdır. XVII. - XIX. yüzyıl arasında mısır geldiği zaman, bölgede ekonomik büyüme ve nüfus artışı yaşanmaktaydı. Nüfus, kalabalıklaştıkça, yaşam alanı küçülmekte ve daha akılcı kullanılıp değerlendirilme durumunda kalmaktadır. Bu yaklaşımla, arazi tasarrufu sağlamak için Seranderlerin altına ahır yapma ihtiyacı duyulmuş ve hem daha çok otlak imkanı hem de hayvansal ürün artışı elde edilmiştir. Konut şeklindeki bu değişim, muhtemelem batı ülkelerinden gelen gemiler ya da Osmanlı'nın başka bölgelerinden getirilen yeniliklerin, bölgeye girmesiyle gerçekleşmiştir.

Bu dönemde, Seranderin altına ahır inşaa edilmeye başlanmış ve böylece günümüze kadar süregelen yeni bir « Karadeniz köy evi » türü ortaya çıkmıştır. Öte yandan, bölge halkı darıya göre mısır ununun saklanabilir özelliği olduğunu çok çabuk öğrenmişti. Bu gelişme, bu sefer mısır ununu depolamak ve saklamak amacıyla ikinci bir Serander yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Bir « Karadeniz köy evi¹¹³ » olarak Seranderin tahriçesi aşağıdaki gibi olmalıdır :

- Kazıklar üzerindeki Serander/konut olarak XVII - XIX. Yüzyıla kadar kullanılmıştır.
- Konut olan Serander XIX. Yüzyıldan itibaren üst katta konut altında ahır şekline dönüşmüştür (kazıklar yerine taş duvarlar örülerek ahır şekli verilmiştir).

¹¹³ Anadolu'nun tamamında ve Giresun'a kadar olan Karadeniz bölgesinde mutfak, misafirlerin ağırlandığı salondan ayrıdır. Buna karşılık Doğu Kadeniz'de mutfak ayrılmamıştır ve... Kadınlar, misafirlerini ağırladıkları odada aynı zamanda davet için yemek yapıp hazırlanmaktadırlar. Bu misaferperverlik kültürünü iki gerekçe ile açıklayabiliriz: bularan birincisi, alan tasarrufu sağlamak. Tek olan sobanın mutfakta kurulmuş ve gelenekleşmiş olarak diğer odaların ısıtılmamış (benim de deneyim çok etkili kalın yün örtüler yeterli olmaktadır) olması buranın bir misafir ve aynı zamanda yemek odası olmasına sebep olmuştur. Diğer gerekçe: Eski Türk yaşam tarzı olan çadırın kullanımıyla benzerlik oluşturmaları... Çadırdaki misafirler ağırlandıkça, eşler, çocuklar, konuklar, herkes orada bulunmaktaydı. Eski Türk çadırlarında ortada ocak yer alır, yemek pişirenler dışındakiler ocağın etrafındaki sedirlerde otururlardı. Türklerde, yöreye göre değişkenlik gösteren mutfak anlamına gelen 3 sözcük vardı: Aşana, Aşena, Aşhana... Aş, Türkçe kelime ve yemek, hane Farsça kelime ve konut tipi, rezidans anlamına gelmektedir. Söz konusu yemek pişirilen yer de Türkçe bir sözcük olan "ocak" ile ifade edilirdi. Burada "ocak" kelimesinin Pontus Rumcasında "Ocakin" olduğunu belirtmeliyiz. Bu da, Türk kültürel varlığının etkisindedir.

- XIX. yüzyıldan itibaren, Seranderin, yalnızca depo amaçlı ve ailenin yaşadığı konuta yakın bir yerde inşa edildiğini tekrar görmekteyiz.

Sonuç olarak Karadeniz köy evinin tarihsel gelişimini yeterince bilemediğimizden « Doğu Karadeniz köyü »nün nasıl bir süreç içinde gerçekleştiğini de tam olarak anlayamamaktayız. Bu konuda bizi belki de aydınlatacak olan akrabalık düzenini inceleyeceğiz.

- Akrabalık düzeni :

Doğu Karadeniz’de çok uzun bir soy ilişkisi anlayışında kalmış bir ataerkil¹¹⁴ aile düzeni vardır. Bu akrabalık sistemi az çok Rumlar tarafından da benimsendiğinden, Türkçedeki bacanak Rumcada *Bacanakis* olmuştur. Amerikalı sosyolog Osmanlı’nın son döneminde Of bölgesini incelemiş ve bazı köylerde ahalinin tümünün akraba olduğunu, diğer bazılarında ise iki veya daha çok sayıda büyük ailenin bir arada yaşadığını tespit etmiştir. Bu tespiti, aynı köyün büyük ailelerle arasında da akrabalık bağının olduğunu, yani herkesin azçok akraba olduğunu ilave etmek isterim.

Bölgedeki köyler, her biri büyük bir aileden meydana gelen birçok küçük köyün sentezi olduğundan, bu en küçük yerleşim birimini « köycük¹¹⁵ » olarak adlandırmaktayım. « Köyler », bir anlamda birçok « gayri resmi köy »den oluşmaktadır. Bu « gayri resmi köy »lerin de herbiri « gerçek köy »ler olarak düşünülebilecektir. Her « köycük » halkının tamamı akraba olmaktadır... Örneğin, bir köycükte, Mehmet ailesi, bir diğerinde Yılmaz ailesi vb yaşamaktadırlar... Ve hiç bir zaman Yılmaz soyundan bir ailenin, Mehmet ailesinin bölgesinde yaşadığı ve tersinin gerçekleştiği görülemez. Ancak yine de Yılmaz ve Mehmet aileleri arasında bir akrabalık bağı bulunmaktadır.

Sonuç olarak, köyün merkezinde bilinen anlamda bir merkezî teşkilatlanma olmaksızın, köyün evleri « köycük »ler düzeninden dolayı dağınık bir şekilde konumlanmışlardır. Bu « köycük »ler herbiri kendi arazilerini ortak yaşam alanı içinde görmektedirler. Barış zamanında her « gayri resmi köy »ün sakini kendi köşesinde yaşamaktadır. Doğal bir rekabet halindeki « gayri resmi köy »ler arasından olağanüstü veya

¹¹⁴ Bölgedeki Çepkenoğulları, Çapanoğulları gibi soyadları, Anadolu Türkmen boylarından alınmış soyadlarıdır.

¹¹⁵ Köycük, idarî olarak bir yerleşim birimi olmamakla beraber, bölge köylerinin akrabalara göre doğal bir şekilde semt veya mahallelere ayrılmasıdır. Yani, bir resmi köyde sanki birkaç “gayri resmi köy veya köycük” olması gibi...

istisnai durumlarda, « gayri resmi köyün bir çeşit liderliği » oluşturulmaktadır.

Bu yaşam tarzı, sanki Obalar kümelenmesinin bir « oymak » meydana getirmek için kendi aralarında kurduğu bir aheng içermektedir... Oymak « resmi köy », Oba ise « gayri resmi köy » olarak düşünülebilir. Göçebe-çoban Türklerde ataerkil düzen içinde « oba » büyük bir aile demektir. Birçok obanın birleşmesiyle oymak meydana gelmekteydi. Dolayısıyla burada, farklı bir yapı olan bağımsız alt birimlerin yer aldığı « klan » düzeninden bahsedemeyiz.

Türklerin göçebe-çoban çadır konaklama düzeni incelendiğinde aynı manzarayla karşılaşmaktayız, yani dağınık ve düzensiz çadırlar şeklinde bir yerleşim.

« Karadeniz köy »ünün oluşum süreci neden Anadolu'nun başka yerlerinde görülmemiştir? Soruyu, iki temel açıdan cevaplandırabiliriz :

- Göçebe-çoban ve yerleşik yaşamın kesişme noktası :
Doğu Karadeniz'de, hayvan yetiştiriciliği, göçebe-çobanlar ve yerleşik halkın ortak ekonomik faaliyeti idi. Her ailenin en az birkaç büyükbaş hayvanı bulunmaktaydı. Anadolu'nun diğer kesimlerinden farkı, diğer bölgelerin yerleşik halklarının yetiştiricilik yanında çeşitli tarımsal faaliyetlerinin de olmasıdır.
- Karadeniz bölgesinin coğrafi konumu:
Karadeniz bölgesi ve özellikle doğusu coğrafi olarak oldukça ıssızdır. Bölgeye ulaşım ve bölgeyle iletişim güç sağlanmaktadır. Sonuç olarak bölgeye gelip yerleşen göçebe-çobanlar kendi kültürlerini en iyi şekilde koruyabilmişlerdir (sosyal, dil bilimsel, kültürel ve ekonomik değerlerini). Anadolu'da ise, ekonomik kaynakların çeşitliliği ve coğrafi şartların toplumsal yaşamın gelişimine elverişliliği göçebe-çoban halkların diğer kültürlerden etkilenmelerine yol açmıştır.

Bu kısımda ele aldığımız konut veya yaşam şekli dışında Balkan halklarında da benzer bir durumun gerçekleştiğini hatırlatmak yerinde olacaktır. Balkanlarda, göçerler aynı Doğu Karadeniz köyleşme sürecinde belirleyici olan akraba¹¹⁶

¹¹⁶ Bu konuda, Balkanlardaki toplum tipini anlatan Maria Couroukli, Balkanlara göçer-çobanların gelmesiyle yeni bir toplumsallığın geliştiğinden bahsetmektedir. Couroukli, Profesör Karl Kaiser'in bir eserinde "Karadağ

ilişkisi üzerine geliştirdikleri düzenleriyle iz bırakmışlardır. Bu bir arada olma, birlikte yaşamının kaynağında akrabalık yapısı yer almaktadır. Sonuç olarak “Karadeniz köy”ü göçebe-çobanların eski çadır kamplarının tekrarı olarak değerlendirilabilir.

Birazdan yayla üzerindeki konut düzenine göre köy tipinin “Karadeniz Köy”üne benzerliğini ele alacağız.

B - YAYLA TİPİ KONUT

Yaylalarda incelediğimiz yerleşim şekli Karadeniz köyünden çok daha dağınık bir görüntüye sahiptir. Günümüzde, yaylada yer alan geleneksel konutların tek tük olup, uzun bir tarihçelerinin de olmadığını aktarmalıyım. Ancak yaylacılığın yagınlaşmasından itibaren buralara birtakım konutlar inşaa edilecektir. Buradaki altı ahır olan geleneksel dağ evleriyle, 20 yılı biraz geçkin tarihi olan modern konutları birbirleriyle karıştırmamalıyız. Eski tarz yapıların yanında modern konutlar sürekli çoğalmaktadır. Bu durum, günümüzün maddî ve teknolojik imkalarının artması ve yaylada hayvan yetiştiriciliğinin önemli ölçüde zayıflamasının bir sonucudur. Böylece yayla, benim adlandırmamla günden güne bir “yaz köyü” özelliği kazanmaktadır.

Yakın geçmişe, 1.950-1.960 yıllarına kadar, konutlar, çoğunlukla kullanışsız bir tarzda, çatısız ve 1,50 m yüksekliğinde yığma taş bir duvarla çevrelenmiş yapılarıdır. Bu kırsal yapılar, çatı olarak, orta kısımlarında, ağaçtan kazıkların yer aldığı ve yaylacıların yalnızca yayla zamanı kurdukları bir çeşit çatımsı çadırdan oluşmaktaydı. İç kısım genellikle, biri kadınlar, diğeri erkekler için kullanılmak üzere iki bölüme ayrılmıştı.

1 - Doğu Karadeniz yayla konutları:

Doğu Karadeniz yayla konutunun tarihçesini şu şekilde özetleyebiliriz : Önceleri, yarı göçebe-çobanlar çadırlarında yaşarlardı. Sonradan, XIX. Yüzyıl içerisinde, « yakın mesafeli tranzümasın » yaygınlaşmasıyla, konut, yarı çadır/yarı taş bir yapıya benzemektedir. Yarısı taş olan kısım, yığma taş duvar, yarısı çadır olan kısım ise kazıklar üzerine oturtulmuş tuval veya çadır bezindendir.

ve Kuzey Arnavutlukta Boy tipi organizasyonun çok eski bir yapı olmayıp Osmanlıyla başlamıştır” dediğini aktarmaktadır:



Köye dönüş hazırlıkları sırasında, çadır bezi çatı, seneye tekrar kurulmak üzere sökülecektir. XX. Yüzyıl başında, taş duvarla çevrili alan, ahıra dönüştürülecek ve üst katı eskisinden daha konforlu bir lojman olacaktır. Birçok yaylada, konuttaki bu değişim görülmekle birlikte, bazılarında ise, yarı çadır/yarı taş yapılar 1.960'lı yıllara kadar kullanılacaktır.

Aşağıda, yayla tipi konutlaşmanın gelişiminin özeti yer almaktadır:

- İlk aşama:
Çift ve çocukların yaşadığı çadır¹¹⁷.
- İkinci aşama:
Yerleşikleşme geliştikçe, çadırın yerine yığma taş duvarla, çatı yerine dikdörtgen şeklindeki yapının ortasında yükselen gerilmiş bir çadır tipi örtü yer almıştır.
- Üçüncü aşama:
Eski tip taş yapı ahıra dönüşmüş ve üst katında ağaçtan bir konutun yer aldığı ve kadın ve erkekler için iki bölüme ayrılmış bir mekândır.

¹¹⁷ Büyük koyun ve keçi sürüleriyle yaylacılık yapan göçer-çobanların, XX. Yüzyıla kadar, çadırı geleneksel bir konut tarzı olarak kullandıklarını unutmamalıyız. Günümüzde, Rize Ormancık'ta, 2.000 baş keçi sürüsü ve tüm ailesiyle birlikte yaylacılık yapan bir yetiştirici çadırda yaşamaktadır.

- Dördüncü aşama:

Ahırın üstünde yer alan konut, daha çok mobilya ve ilave edilen odalarla çok daha konforlu bir yapıya dönüşmüştür.

- Beşinci aşama:

XX. yüzyıl sonunda yapılar betonarme olmuştur. Bu dönemde, yayla ortamında cami ve muhtelif dükkânların açıldığını görmekteyiz.

XXI. Yüzyılla birlikte elektriğin kullanımı, haberleşme antenleri ve ulaşım kolaylığı sağlayan asfalt yollar yapılmıştır.

Artık yayla tipi konut ve “yayla köy”ünün yamaçta ve sahildeki “Karadeniz köy”üne benzediğini bilmekteyiz. Buradaki konut tarzının köyden yaylaya mı, yoksa yayladan köye mi geçtiğini anlamaya çalışacağız!

Bu sorunun cevabını, konut tipinin yaylada tekrarlanması olarak verebiliriz. Ayrıca yöre nüfusunun 500 sene öncesine göre 7-8 (belki daha fazla) kat daha arttığını söylemeliyiz.

Bu dönemde sahil, içeri bölgelerden çok daha kalabalıktı. Günümüzün sahil ve özellikle yamaçtaki köylerinin büyük bir kısmının Türklerin gelmesinden sonra kurulmuş olduğunu belirtmeliyiz. Eski ve yeni kurulan köylerin nüfusu tedrici olarak artacaktır.

Bölgenin iç kesimlerinde, yarı-göçer-çobanların çadırlarını her geçen gün artan sayıda kalıcı bir şekilde sabitlemelerinden önce, yerleşik düzende yaşayan halkın etrafında bir yaşam modeli geliştirmeye başlamışlardır. Ancak XVI ve XVII. Yüzyıldaki “Celali isyan”larıyla çalkantılı bir döneme giren Osmanlının istikrarsızlaşması, yaylacılığın gerçekleştirilmesini neredeyse imkânsızlaştıran ilave bir gerekçe olmuştur (bk. Yaylacılık, s.182). Bu istikrarsızlık ortamında, yalnızca göçer-çobanlar, kendileri için çok hayati olan hayvan yetiştiriciliğini yüksek tecübelerinden dolayı devam ettirebilmişlerdir.

Göçerler aynı zamanda “Celali isyan”larını desteklemişlerdir. Bu desteğin kendine özel sebepleri vardır: yerleşik yaşamı kabul etmeme, hayvancılık faaliyetlerinden ileri gelen bir dizi vergi¹¹⁸ ödemeyi redetme, başka bir otorite tarafından kontrol edilme vb. İstikrarsızlığın geçmesi, bölgede İslamın oldukça yayılmış olduğu bir döneme rast gelmektedir (XVI. Yüzyıl sonu - XVII. Yüzyıl başı).

İslamın yaygınlaşmasında kadılar ve naiblerinin çok etkili oldukları ve dolayısıyla da göçer-çobanların yerleşikleşmeleri sürecinde önmeli rol oynadıklarını görmekteyiz. Tüm bu gelişmeler, “transhumance de

¹¹⁸ Göçebe-çobanlar 3 şekilde vergiye tabiydiler: sürü, sürü hayvanlarından elde edilen ürünler ve emek. Alınan vergiler arasında Resm-i ganem (koyunlar üzerinden vergi); Resm-i ağıl (konaklama vergisi); Resm-i yaylak (yayla vergisi, göçebeligi önleme amaçlı olan bu vergi 3 günlük yer değiştirmeyi geçen zaman dilimleri için alınmaktaydı); Resm-i kaşlak (kışlama vergisi, yayla dönüşü alınan vergi); Resm-i otlak (otlak vergisi), bu verginin amacı göçer-çobanları her zamanki otlak alanlarına bağlama amacı taşımaktadır. Yukarıdaki referans bilgileri, Luminita Simona Munteanu’nun “« Les Alevis ou la traversée du désert. Réflexions sur une centralité manquée » adlı eserinde yer almaktadır, Bucarest, Annals of the Sergiu Al- George Institute 6-8 (1997-1999) [2004], s. 190.

proximité'nin" yaygınlaşmasından yaklaşık bir asır önce gerçekleşmiştir (XVIII. Yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı). Bu dönem "toplumsal yeniden yapılanma" dönemi olarak yerleşikleşme yaşam tarzına geçişin tamamlandığı ve nihayet İslam dininin toplum gelenine yayıldığı bir dönem olmuştur.

Yerleşikleşen eski göçebe-çoban boylar yeni köy yaşantı ve düzenini geçmiş dönemdeki biçimine göre kurmuşlardır. Büyük olasılıkla bu köyleşme modeli, Karadeniz yaylalarındaki konaklama şekline doğmuş olup... Sonradan Karadeniz köy modeline dönüşmüştür.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi konutlaşma¹¹⁹ ve yerleşim şekilleri zaman içinde gelişecektir. Yaylalarda inşa edilen bu yeni konutlarla "Karadeniz köy"ü uygulaması yaygınlaşacaktır. Bu süreç ancak XIX. Yüzyıl sonu veya XX. yüzyıl içerisinde başlayacaktır, çünkü birçok yayla bu yeni yerleşim ve konutlaşma düzeniyle 1.960'lı yıllardan önce tanışmayacaktır. Aşağıda "Karadeniz köy"ünün muhtemel tarihçesi yer almaktadır:

- **1. Aşama:**
Yarı-göçer-çobanların obalarıyla oluşturdıkları bir kamp düzeni.
- **2. Aşama:**
Göçebe-çobanların yerleşikleşme ve İslam dininin yayılma döneminde "Karadeniz köyü"nın oluşmaya başladığını görmekteyiz (XVII. Yüzyıl başı).
- **3. Aşama:**
"Karadeniz tipi ahır" yapısının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte XIX. Yüzyıldan sonra "Karadeniz köyü" yerel halkın benimsediği konut ve yerleşim tipi olmuştur.
- **4. Aşama:**
Yaylalarda "Karadeniz köyü"nın kısmî kopyasını görmekteyiz (henüz altyapı hizmetlerinin getirilmediği bu Karadeniz köy"leri yalnızca konut-ahır şeklindeki yapıların dağınıklığıyla bilinmektedir) (tüm bu gelişmeler XX. Yüzyılda meydana gelmiştir).
- **5. Aşama:**
1.990'lı yıllardan itibaren, yaylalarda "Karadeniz köyü"nın birebir kopyasını görmekteyiz (alt yapı olarak cami, lokantalar, ulaşım ve iletişim sistemi vb. gibi sağlanmıştır).

"Karadeniz köyü" Türk göçer-çobanlarının akraba olmaları ve akrabalık ilişkileriyle şekillenmiştir diyebiliriz.

Şaşırtıcı bir şekilde, "Karadeniz köyü" yaşantı tarzı Sultan Murat yaylası için

¹¹⁹ Batılı gezginlere göre XVIII. Yüzyıla kadar yöre insanlarının kazıklar üstünde yaşamaları henüz yöresel tarzda "ahır-konut" tarzının yerleşmemiş olduğunu açıklamaktadır. Bu durum eski ve geleneksel yayla yaşantısının aslında yakın bir tarihi ilgilendirdiğini göstermektedir.

geçerli olmamakla birlikte, çevresindeki diğer yaylalarda kabul görmüş bir yerleşim ve konut tarzıdır. Şimdi meşhur Hanıyla birlikte bu yaylayı ele alacağız.

Sultan Murat yaylasındaki han

Bu yaylada bir hanın neden yer aldığını daha iyi anlayabilmek amacıyla, öncelikle Sultan Murat'ın konumu ve coğrafi koşullarını tanımaya çalışacağız... Burası acaba tam anlamda bir yayla mıdır?



Sıcakoba Yaylası



Sultan Murat



Eğrisu Yaylası



Kadirga Yaylası

a - Sultan Murat'ın özelliği :

Yukarıdaki fotoğraflar açık bir şekilde Sultan Murat'ın diğer yaylara benzemediğini göstermektedir. Sultan Murat, ıssız bir yaşam, küçük, çevresinde hiç bir yapı bulunmayan, merkezde yoğunlaşmış bir yerleşim birimi olarak gözükmektedir...Kadirga veya diğer yaylalardan farklı olarak yaylacılığı çağrıştıran hiç bir işaret veya belirti bulunmamaktadır. Tüm yaylalarda çevreye dağılmış çok sayıda geleneksel konut yer almaktadır. Konut sayısı kadar duvarla çevrelenmiş hayvan parkları vardır. Bu ağıllar ya hayvanları muhafaza etmek ya da tam tersine hayvanların girmesi engellenen yedek otlak olarak düşünülmüştür. Sultan Murat'ta bunların hiçbirisi bulunmaktadır. Yani Sultan Murat'ta yaylacılık yapılamamıştır. Ancak bu hiç olmadığı anlamına gelmemektedir.

Burada ele aldığımız dönem, yaylacılığın yaygınlaşmasından sonraki zaman dilimidir, diğer yaylalarda inşa edilmiş olan ahır, park, konut vb. gibi yapılar burada yer almamıştır. Buna karşılık, eski tip göçebe-çoban yaylacılığı Sul-

tan Murat'ta gerçekleştirilmiştir. Zaten, Sultan Murat bize yaylacılığın yaygınlaşmasından önce, Doğu Karadeniz yaylalarının nasıl olduğunu göstermektedir. Burası gerçek yayla olmasa da, bir çeşit yaylasal potansiyel taşıyan bir otlaktır.

Daha önce dediğimiz gibi, yaylacılığın ilk zamanında, yaylaların hiç birinde yaşam konutu, ahır ve bahsettiğimiz parklar henüz yokken, burasının tam bir yayla hizmeti sağlamış olabileceğini söylebiliriz...Böylece burasını ilk şeklini korumuş tek yayla olarak düşünebiliriz. Kutsallık ya da Hanın mevcudiyetinden dolayı Sultan Murat yaylası diğer yaylaların geçirmiş olduğu süreçleri yaşamamıştır.

b - Sultan Murat yaylasındaki han :

Bölgedeki ilk han, İskender Paşa tarafından 1.531 yılında Karadeniz'de yapılmıştır. Bu han taştan, ortasında bir avlunun yer aldığı iki katlı kare bir yapıdır. Bu, bir çeşit Osmanlı toptancı pazarı şeklinde, günümüzde tüm Türkiye şehirlerinde karşılaştığımız bir depo veya hangarla birlikte ticarî faaliyetin yer aldığı bir modeldir. Yalnızca Karadeniz bölgesinde inşa edilmeye başlanmış olan bu taş hanlar önceleri özellikle liman kentleri ve sahildeki en önemli yerleşim birimlerinin hemen çevresinde tesis edilmişlerdir. Öztürk, bazı yaylalarda inşa edilmiş olan hanların, yaylacıların daha uzakta-ki yaylalara göçerken, konaklamalarına hizmet etmek amacıyla yapıldığını belirtmektedir (2 günden fazla yürüyüş mesafesindeki yaylalar için). Köylerin birçoğunun çıktığı yaylalar ortalama 25 km kadar ve bir günlük yürüyüş mesafesinde olduğundan, uzaklardaki yaylalar sadece az sayıdaki köyü ilgilendirmektedir.

Araştırmacı, yaylacılara konaklama imkânı tanıyan bu han sistemini yeterince etkin bulmamaktadır. Çünkü bu güzel sezondaki 2-3 günlük yürüyüş dönemin insanları açısından sorun olmamalıdır.

Diğer taraftan, böyle bir konaklama yatırımı ancak verimli ise tercih edilmelidir. Birkaç yaylacı ve yalnızca senenin bir ayı için bir konaklama tesisi inşa etmek akılcı olmayacaktır. Burada ancak Trabzon gibi liman kentlerine giden tüccarların dinlenme noktası olabilecek bir handan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu vesileyle, yaylacılar da konaklamak için bu imkândan faydalanmış olabileceklerdir.

İlgili konuda, Öztürk, Minas Bıjışkyan¹²⁰ın anlattıklarını aktarmaktadır. Bıjışkyan, Ermeni bir din adamı ve tarihçidir ve "XIV. Yüzyıl Başında « Pontus tarihi »" isimli bir eserin yazarıdır. Yazar, XVII. ve XIX. Yüzyıllar arasında Trabzon'un güney ve güney doğusundaki topraklara doğru yayılmış olan hanların bölgenin oldukça zengin şahsiyetlerinin mülkiyeti olduğunu yazmaktadır. Bu döneme kadar, bu yapılar yalnızca Trabzon ve bölgenin önemli sahil kentlerinde görülmektedir. Ticaretin gelişmesiyle birlikte,

¹²⁰ Özhan Öztürk, "Karadeniz Ansiklopedik Sözlüğü", Hemayola, İstanbul, 2005, s. 490.

ancak bu sefer Doğu Karadeniz'in içlerine doğru, han sayısının... Erzurum, Bayburt, İspir vb. gibi şehirlerden gelen tüccarların eski güzergâhları üzerinde yoğunlaştığına şahit olmaktayız.

Sultan Murat'ta ise hiç bir taş han kalıntısına rastlamamaktayız. Taş, yayla üzerinde elde etmesi çok kolay bir malzeme olarak... Ve kar ve soğuğa dayanıklı olduğu ölçüde tahta kullanımından daha avantajlı olmaktadır.



Fotoğrafta görüldüğü gibi, yapılar oldukça yeni olup ağaçtan inşa edilmişlerdir. Kamyonlarla nakliye kolaylığından, bu yapılar ağaçtan inşa edilmiş olup eski değillerdir... Eğer bu durum gerçek ise, peki daha önceleri ne vardı? Belki Taştan bir han?

Han inşasıyla beraber, yayla üzerindeki taşlar, çevredeki yaylacılar tarafından konutları, ahırları ve diğer yapılarında yardımcı malzeme olarak kullanılmışdır. Taşın kullanımı, yukarıda bahsettiğim gibi yayla tipi konutlaşmanın pek de eski olmadığını ortaya koyan bir göstergedir.

Artık ağaların elinde bulunan hanlar, geçiş noktalarını kontrol ederek bir çeşit kâr sağlamaktadır. Bıjışkyan'a göre, ağaların temsilcileri, büyük liman kentlerindeki hanlarda da, ağa adına işleri yürütmekteydiler. Dönemin istikrasızlığı dikkate alındığında, yıkımı ve boşaltma kolaylığından, han inşaatlarında ağaç malzeme kullanmanın bölge ağalarının işine geldiğini söyleyebiliriz. Yine de böyle bir yapının taştan inşa edilmiş olması merkezî otoritenin ülke içini daha kolay kontrol etmesi ve güvenliği sağlabilmesi açısından tercih sebebiydi.

Sonuç olarak, Sultan Murat yaylasında yer aldığı şüpheli olan bu tarihî han birçok soru işareti taşımakta ve belki de kesin bir açıklama getirebilmek için başka araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Yayla bölümünün sonucu:

Günümüzde yaylayı “çobansal gereklerin karşılandığı dağlık ortam” olarak tanımlayabiliriz. Yayla bir plato değildir. Plato ve yayla birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış iki apayrı coğrafi terimdir. Essasında, yayla her coğrafi ortamda yer alabilmektedir (dağ, ova, akarsu veya göl kenarı vb.). Sonuç olarak yayla için öncelikle bir “çobansal yaz konaklaması”dır diyebiliriz. Doğu Karadeniz’de, yayla terimi o denli yerleşmiş bir semboldür ki, bunun bir Türk geleneği olduğunu inkâr etmek anlamsız olacaktır.

Yaylayı ifade eden bazı kelimelerin Türkçe dışında başka bir dilden gelmeleri aşağıda yer alan sebeplere bağlıdır:

- Yaylacılığın yaygınlaşması: bu yaylalar, XVIII. Yüzyıldan sonra yaylacılığın yaygınlaştığı dönemde kullanılmaya başlanmış ve ancak bu tarihten itibaren isim sahibi olmuşlardır.
- Yer isimleri: Türkler yerleştikleri yerlerin adlarını değiştirmemişlerdir.
- Yaylacılığın yaygınlaşmasından önceki dönem: yaylacılık yaygınlaşana kadar 300 yıl geçmiş ve bu süre zarfında bir takım gelişmeler yaşanmıştır:
 - Türklerle diğer etnik yerleşik halklar arasındaki ilişkiler.
 - İslam dininin yayılması.
 - Aynı dinden olmaya başlayan bölge halkları arasındaki evliliklerin artması.
 - Yerel Türkçe’ye yabancı dillerden kelimelerin girmesi.

Tüm bu sebepler, yaylaların Türkçe dışında başka dillerden kelimelerle anıldığını açıklarken... Yakın bir köyün, vadinin, bir akarsuyun vb. gibi coğrafi ortam isimlerinin verildiğini de sıklıkla görmekteyiz.

Larousse’ta yer alması gereken yayla tanımının çevirisi:

- “Türk göçer-çobanlarının çobansal yaz konaklaması olan yayla bugün Anadolu’da yarı-yerleşik Türklerin “çobansal gereklerinin karşılandığı dağlık ortam”dır.

Yaylanın bir başka önemli özelliği de Doğu Karadeniz tipi konut ve yerleşim düzenidir. Yayla konutları ve bu konutların dağınık dağılımı “Karadeniz köyü”ü modelinin bir uzantısı gibi görülmektedir. Yaylacılık, göçer-çobanlar tarafından Anadolu’ya getirildiği için, yaylaların yerleşim düzenleri de göçerlerin akrabalık ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşmiş... Günümüzün “resmi köyü” ve herbir “köycüğü” de eski zaman obalarının küçük birer kopyasını andırmaktadır.

Bu durumu doğuran süreç şu şekilde özetlenebilir: uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra göçebe-çobanlar dağınık gruplar halinde, Erzurum yükseltilerinden bölgeye doğru gelmişlerdir¹²¹. Bölgenin yeni sakinleri, yerleşik¹²² yöre halkıyla temasa geçmeden önce güneyde, yüzlerce kilometre mesafedeki yüksek dağlarda yer alan yaylalara geri dönmenin imkânsızlığını derhal anlamışlardı. Aynı şekilde kuzey bölgesinde de deniz olduğundan yeni ortlaklar bulmak amacıyla kuzeye de gidemeyeceklerdir. Böylece, bu kapalı bölgede, içe dönük bir yaşam tarzı sürdürmekten başka seçenekleri yoktur.

Uyum gösterme mecburiyetinde oldukları doğa şartları dikkate alındığında, önce, yarı göçer çoban olacak, daha sonra ise zorunlu bir şekilde yaşadıkları toprağa bağlanacak ve artık kalıcı bir yaşama geçeceklerdir. Yazları yüksek dağlık¹²³ bölgelere, kışları geçirmek için ise daha düşük seviyedeki yerleşim ortamlarına inmek mecburiyetindeydiler.

Yeni düzende artık, kışlık konaklamalarını (hayvanları otlatmak amacıyla) köylerinin hemen yakınındaki otlaklarda gerçekleştirmektedirler. Yaygın ormanlardan dolayı, köy ortamı, kışın, yaşanabilir az sayıdaki yerlerden birini teşkil etmekteydi. Köylerin dışındaki engebeli dağlar ve sert kış, yaşamı zorlaştıracı özellikler sunmaktaydı.

İlk yerleşimler, hala günümüzde Karadeniz köylerinin birçoğunun bulunduğu alçak ve vasati dağlık bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Yine bu bölgeler sahile göre daha emniyetli¹²⁴ ve çok daha az nüfus içermekteydi. Bu dönemde, göçebe-çobanlarla yerel halk arasında uzun vadeli ilişkiler kurulmaya başlamıştır. Farklı etnik gruplar, önceleri kısa bir süre için, kendi içlerinde yaşarken, halklar arasındaki ilişkiler zaman içinde güçlenmiş ve kültürel kaynaşma gelişmiştir.

Asya'daki otlak ve yerleşim imkânlarındaki bolluk ve seçim özgürlüğü doğal olarak Anadolu'da yer almadığından yayla ve kışlak arasındaki gidiş-gelişler

¹²¹ Yerleşiklerle ilişkiye girmeden önce, bölgeye yeni gelen bu göçerler, güneye doğru yüzlerce kilometrelik yüksek dağlardaki yaylacılık döneminden sonra, çıkış yerlerine dönmenin çok zor, hatta imkansız olduğunu çabuk anlamışlardır. Aynı şekilde, kuzeye de yeni otlaklar keşfetmek amacıyla gidememişlerdir; çünkü hemen kuzeyde deniz yer başlamaktadır.

¹²² Bu yerleşik halklar yalnızca Karadeniz Rumları olmayıp aynı zamanda, Trabzon'un fethinden sonra İmparatorluk yöneticileri tarafından bölgede iskân edilmiş göçebe-çoban olmayan Müslüman ve Hristiyan Türkleri de içermekteydi. Karadeniz Rumlarının sayıca az olduğu veya ıssız bölgelerde yer alan Köknar gibi birkaç köyde Karadeniz Rumcası kendini koruyabilmiştir. Bu durum, Doğu Karadeniz köylerinin çok küçük bir kısmını ilgilendirmektedir. Köylerin büyük bir kısmında Türk nüfus çok daha fazladır.

¹²³ Türkiye uzmanı, coğrafyacı Xavier de Planhol, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde 1.000 m irtifanın altında yaşama alışkanlıkları olmadığı için önceleri yüksek Anadolu dağlarına dağılmış ve zaman içinde daha alçak dağlık ortamlara almış olduklarını belirtmektedir. Coğrafyacının tespiti yerindedir ve bunun için 1.980 yıllarında Afganistan'dan kaçmak zorunda kalan Kırgızları örnek gösterebiliriz. İlk önce Pakistan'a doğru kaçmışlar, ancak birçoğu alışıktı olmadıkları sıcak iklim koşullarından yaşamlarını kaybetmişlerdir. Türkiye tarafından kabul edilen bu insanlar Van çevresindeki dağlık bölgeye yerleştirilmişlerdir.

¹²⁴ Göçebe-çobanlar için, mümkün olduğunca devlet baskı ve kontrolü dışında yaşamak en geçerli seçenektir. Sayfa 181'de bahsettiğim iki aile bu gerçeğin günümüzdeki örneğidir. Bu iki aile kıyıda yaklaşık 30 km mesafede ve 600 m ortalama yükseklikteki köylerinde yaşamaktadırlar. Aileler sürülerini, kışın sahildeki otlaklara, yazın ise İspir ve Bayburt çevresindeki, köylerinden 100 km mesafedeki yaylalara götürmektedirler.

sabit ve sürekli olmuş, böylece göçerlerin bir ayağı yerleşikleşmiştir. İslam dininin yaygınlaşmasının da bir anlamda desteklediği yerleşikleşme süreci, göçer-çobanlar için bu dönemde başlamıştır.

Büyük sürü sahibi olanların sağladığı ekonomik avantaj, göçer-çobanların yerleşikleşmelerini bir ölçüde kolaylaştırmıştır. Ekonomik avantajları, yerleştikleri köylerde yönetimi ele geçirmek için gerekli gücü onlara sağlamıştır. Geleceğin ağalarının birçoğunun ataları bu yöneticilerden olacaktır. Profesör Kaiser'in incelemiş olduğu Balkanlardaki akrabalık sisteminin aynısı, göçebe-çoban Türkler tarafından Karadeniz'e getirilmiş ve Doğu Karadeniz'deki tüm yaşam alanlarında derin bir etki bırakmıştır.

Nihayet tüm gerçekliğiyle yayla kavramını idrak etmiş olmaktayız. Bu bilgiler, bir sosyo-kültürel gelenek olan yaylacılığın tarihçesi ve Anadolu ve özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde nasıl kabul görüp yaygınlaştığını anlamamızı sağlamıştır. Yaylacılık, şenlik ve ritüelleri, tamamen bir Türk geleneğidir ve Orta Asya gibi Anadolu coğrafyası da elverişli yaylalarıyla hem bu göçerler için ekonomik bir kaynak olmuş hem de kutlama ve eğlence imkânı sağlamıştır.

4 - BÖLÜM:

PASTORALİSME¹²⁵ /ÇOBANSALLIK¹²⁶

ve TRANZÜMANS/YAYLACILIK.



Bu kısımda, Yayla şenliğinin kökenindeki Tranzümans/yaylacılığın muhteşem olduğu kadar zorlu yollarını ele alacağız. Araştırmanın bu uzun ve son kısmını, genel olarak, çobansallık ve tranzümans/yaylacılık sorununa eğilip, Karadeniz bölgesindeki yaylacılık geleneğiyle bitereceğiz.

A – PASTORALİSME/ÇOBANSALLIK:

Pastoralisme/Çobansallık, Kadirga ve Sultan Murat gibi yaylalardaki hayvan yetiştiriciliği¹²⁷ faaliyetidir. Pastoralisme/Çobansallık Türklerden önce ve sonraki dönemde, Doğu Karadeniz bölgesinin ekonomik motoruydu.

Yani Pastoralisme/Çobansallık bir çeşit hayvan yetiştiriciliğidir. Pastoralisme/Çobansallık, 10.000 yıldan fazla bir süredir hayvanın evcilleştirilmesinden bu yana birlikte varolmuşlardır. En eski ekonomik değeri olan faaliyettir. Pastoralisme/Çobansallık ve tarım her zaman medeniyetlerin üzerinde yeşerip geliştiği temel bir altyapı değeridir.

Ancak, birkaç zamandır, insanlık tarihinin bu önemli belirleyicisi ilk derin darbelere maruz kalmış ve oldukça zayıflamıştır. Bu çözülme toplumsal ölçekte

¹²⁵ *Pastoralisme* (pastoralizm) çobansallıktır (çobansallık tanımı hakkında bk. s. 157).

¹²⁶ “Pastoralisme yani Çobansallık, sürünün gözetiminin bir veya birçok çoban tarafından sağlandığı her çeşit hayvan yetiştiriciliği faaliyetidir” (bk. S 163)

¹²⁷ Araştırmada, yetiştiricilik, hayvancılık ve hayvan yetiştiriciliği eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

derin yansımalarıyla ilk olarak siyasal ve bilimsel dünyanın ilgisini uyandırmıştır. Uluslararası toplum, 1.992 tarihli “Rio de Janeiro Sürdürülebilir Kalkınma¹²⁸ Konvansiyonu Programındaki” “Sürdürülebilir Tarım” başlığı altında, Pastoralisme/Çobansallık faaliyeti kavramını günün gerekleri doğrultusunda yeniden güncellemiştir. Konvansiyon’da, Pastoralisme/Çobansallık, biyolojik çeşitliliği¹²⁹ arttırdığı, aşırı otlatmayı önleyip, bir şekilde kontrol ettiği ve tarımsal ortamlardaki toprağın gücünü azaltıcı yabancı maddelerin kullanımını asgariye indirdiği için son derece yararlı bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir.

a - Gözden geçirilip düzeltilmiş pastoralizm tanımı:

Larousse’a göre, “özellikle yarı kurak step bölgelerinde doğal bitki örtüsünün tüketimine bağlı göçer-çoban halklar tarafından ekstansif bir hayvan yetiştiriciliği faaliyetidir”.

Ancak bu tanımda önemli bir yanlışın yer aldığını söylemeliyim... Pastoralisme/Çobansallık sadece göçer-çobanları değil, tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bunu açıklamak için, Pastoralisme/Çobansallık kelimesinin ne anlama geldiğini açıklamam gerekmektedir. *Pastoralisme*, *Pasteur*/çoban kelimesinden, o da Latince *Pastorem*/çoban sözcüğünden gelmektedir. Sonradan değişerek Pastor olan Pastorem, Pâtre/çoban kelimesinden türemiş ve otlatan, yani çoban anlamına gelmektedir. Sonuç olarak *Pastoralisme*/Çobansallık bir veya birçok çobana ihtiyaç duyulan hayvan yetiştiriciliği türlerinin tamamını ifade etmektedir.

Bir çobana ihtiyaç duyulduktan sonra yerleşik¹³⁰ veya göçer-çoban yaşam tarzı arasında fazla bir fark kalmamaktadır. Ortaçağda, Fransa’da ve Türklerin gelmesinden önceki Anadolu’da yalnızca benim yerleşik¹³¹ Pastoralisme/Çobansallık olarak adlandırdığım yerleşik çobanlar yaşamaktaydı. Bu konuda, Yves Luginbühl¹³² şöyle demektedir: “Orta çağın sonuna dek, çiftçiler otlak yetiştirmeyi öğrenene kadar, otlaklar işlemeye uygun olmayan

¹²⁸ Rio Konvansyondaki tanımlamaya göre “Sürdürülebilir Kalkınma”, biyolojik çeşitlilikteki aktif elemanların doğaya uzun dönemde zarar vermeyecek şekilde kullanılıp, doğal çeşitliliğin, günümüzün ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap vermek için en iyi şekilde korunmasını amaçlamaktadır.

¹²⁹ Biyolojik çeşitlilik, mekân ve zaman içinde, aralarındaki etkileşimler paralelinde, ekosistemler, türler ve genlerin çeşitliliğiyle değerlendirilen canlı organizmaların doğal çeşitliliğidir.

¹³⁰ XIX. Yüzyıl gazeteci ve siyaset adamı Edouard Charton, “Bergers de France” (Fransa Çobanları) başlıklı bir yazısında bu dönemdeki yerleşik ve göçer çobanlardan bahsetmektedir.

¹³¹ Yves Luginbühl, CNRS’in Ladyss Araştırma Müdürü, « Pastoralisme méditerranéen: patrimoine culturel et paysager et développement durable » eserinin yazarlarından birisi ; « Quelle dimension paysagère pour l’agropastoralisme » başlıklı bölüm, UNESCO, 2010, s. 26.

¹³² Yves Luginbühl, CNRS’in Ladyss Araştırma Müdürü, « Pastoralisme méditerranéen: patrimoine culturel et paysager et développement durable » eserinin yazarlarından birisi ; « Quelle dimension paysagère pour l’agropastoralisme » başlıklı bölüm, UNESCO, 2010, s. 25.

doğal toprakları içermektedir (stepler, makiler, garigler, bataklıklar, ormanlar vb.). Otlak yetiştirme döneminden önce, çobanın daha yoğun ve vazgeçilemez bir katkısı söz konusuydu”. Burada doğanın el verdiği tabii otlaklara sürüleri yönlendirmek gerektiren meşakkatli bir faaliyet söz konusu olduğundan, Orta çağın bu tür çobanlığını en önemli çobansallık türü olarak değerlendirmektedirim. Eskiden olduğu gibi günümüzde de yer yer uygulanan bu tür çobansallığı “yerleşik-çobansallık” olarak adlandırmaktayım.

Sonuç olarak, araştırmacı, aşağıdaki Pastoralizm/Çobansallık tanımını önermektedir:

- “*Pastoralisme* yani çobansallık, sürünün gözetiminin bir veya birçok çoban tarafından sağlandığı her çeşit hayvan yetiştiriciliği faaliyetidir”.

b - Çoban (pasteur veya berger):

Larousse’a göre, çoban: “Koyun ya da keçi sürülerinin korunması ve gözetimiyle ilgilenen kimse”. TDK’nın tanımı ise: “koyun ve keçileri otlatan kimse”dir. Görüldüğü gibi bu iki tanım da oldukça dar kapsamlı ve yetersiz gözükmektedir. Aşağıda, sözcüğün anlamını daha tatminkâr bir ifadeyle aktarmaya çalışmaktayım:

- Çoban: “küçük ve büyükbaş sürüleri güden ve gözetken kimsedir. Bu faaliyete ilaveten, hayvanların her türlü bakımını sağlamakta ve hatta elde edilen sütten, peynir, yağ, kaymak vb. gibi ürünler de üretmektedir”.
- Türkiye’de Çobanlık: Türk yaylacılığının başka bir temel özelliği de onun tüm ailenin işi olarak görülmesidir. Ancak, yine de yaylaya çıkan aileler için “çoban-aile” yerine “yaylacı-aile” denilmektedir. Burada göçer-çoban atalarının yaşam şeklinin bir tekrarıyla karşı karşıyayız; ailenin katıldığı ölçüde sanki “yerleşik düzende göçerlik” gibi kendine has bir sistem oluşmuştur.

c - Yaylacı:

Yaylacı ve çoban arasında küçük bir anlam farkı vardır. Çobanlık bir meslektir (sürünün gözetim ve korunma ihtiyacı olmasaydı, çobana ihtiyaç duyulmazdı). Yaylacılık ise ekonomik özelliğinin yanında sosyo-kültürel de bir faaliyettir. Yaylacı, bir çoban kadar bilgiye sahip olmakla birlikte, sürünün gözetimini sürekli yapma durumunda olmayıp, aile içinde kararlaştırılan iş bölümüne göre belli zamanlarda sürüyle ilgilenmektedir. Yaylacılığın belki de en temel faaliyeti, köyden yaylaya ve oradan tekrar köye yapılan dönemsel göç sırasında hayvan yetiştiriciliği çerçevesindeki gerekli tüm iş sorumluluğunu taşımasıdır.

- **Yaylacı:**

“Yaylacı, küçük ve büyükbaş sürülerin yetiştiricisi ve sürüyü yaylaya çıkartan ve yaylada sürüleriyle konaklayan kişidir”.

d - Çobansallık çeşitleri:

Araştırmacı aşağıda, Pastoralisme/Çobansallık aktivitesine bağlı olan belli sayıdaki Pastoralisme/Çobansallık türü ve farklı hayvan yetiştiriciliği türlerini önermektedir:

- Çobansal-göçebelik veya göçebe-çobansallık ve çobansal-yarı-göçebelik veya yarı-göçebe-çobansallık (pastoralizm).
- Yarı-yerleşik çobansallık (pastoralizm).
- Yarı-yerleşik çobansallık (pastoralizm).
- Ziraî-çobansallık (agro-pastoralizm).
- Çobansal hayvancılık çeşitleri.

1 - Çobansal göçebelik veya göçebe-çobansallık ve çobansal yarı-göçebelik veya yarı-göçebe-çobansallık:

Çobansal göçebelik kavramı henüz tanımlanmadığı ve toplumsal kullanıma girmediği için, Larousse’a göre, ancak göçebelik sözcüğünün tanımını aktarabiliriz: “beslenme ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla insan topluluklarının yer değiştirmesiyle karakterize olan bir yaşam tarzıdır”.

Bu tanım son derece eksiktir, çünkü burada tüm yer değiştirme çeşitleri ve yaşam kalıpları aynı sepetin içerisine atılmaktadır. Bir göçer-çoban ve bir çingenenin aynı toplumasallığı olduğu ileri sürülemez. Çingene tam bir göçerdir ancak göçer-çoban tam bir göçer değildir. Buradaki göçer-çoban her şeyden önce bir çoban, hatta “yetiştirici” bir çobandır. O, göçerden önce bir çobandır.

Önceden değindiğimiz gibi, medeniyet tarihi tarımla başlamıştır. Ancak ne yazık ki, yetiştiricilik için kesin bir tarih verilememektedir. Şahsen, medeniyetin, tarım ve yetiştiricilikle beraber başladığı fikri taraftarıyım. Bunlar, medeniyet madalyonunun iki yüzü gibidirler. Tarımı önemseyen insanlar yerleşik düzeni, yetiştiriciliği önemseyenler ise göçer-çoban yaşam şeklini oluşturmuşlardır. Başka bir deyişle, yetiştiricilik, çobanlık faaliyetinin doğuşunu hazırlamıştır (bu durumda, çobanlık eski, belki de mesleklerin en eskisi, en azından en eskilerinden birisi olmalıdır).

İlk çobanlar sürüleriyle sürekli ikamet edilen ilk yerleşim yerlerinin az çok yakınındaki otlaklara gitmekteydiler. Kısa zamanda, artan nüfus her daim daha

uzakta yer alan yeni otlakaların¹³³ bulunmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Birkaç günlük mesafedeki otlaklara tüm aile olarak gitmek ve orada yayla mevsimi boyunca sürülerle birlikte konaklamak gerekmekteydi. Burada, iki tarihi değişim kendini göstermektedir: birincisi, neredeyse imkânsızlaşan çıkış noktasına dönüşün zorluğunu yüklenmektense en kolay ulaşılan yayla ve kışlak seçimini yapmak için sürülerle sürekli yer değiştirme seçeneği; ikinci değişim ise birinciyle ilişkili olan ve “hareketli konut”, yani çadırın kullanılmasıdır. Yukarıda bahsettiğim gibi, göçebe-çobanlar, göçebe yaşantısından önce bir arada yaşayan yerleşik çoban aileleriydi. Bundan dolayı, “göçebe-çoban” yerine “çoban-göçebe” veya ilk “yerleşik-çoban” ailelerinden olmak kaydıyla yetiştirici-göçebe tanımını kullanmamız yerinde olacaktır.

Bu aileler:

- Ya toprağı işleyip hayvan yetiştirmektedir. Bu tip aileler ilkel köylerde yaşamakta olup yetiştirici özellikleri toprakla uğraşmaktan önce gelmekteydi. İlk yerleşik çoban aileler ziraatçıdan çok yetiştiriciydiler. Bu yetiştiriciler “göçebe-çoban” olmaya adaydılar.
- Ya da “çoban-aileler” olarak adlandırdığım ve faaliyeti yetiştiricilik olup kolektif ilkel köy yaşantısına sahip olanlardı.

Bu ilk “yerleşik-çoban-aile”¹³⁴ler için çobansal-göçebelik tercihi özellikle coğrafi koşullara bağlı olacağından... Örneğin tarıma meyilli olanlar Orta Asya’nın sert iklimine daha az maruz kalacaklardı. Çünkü bu devasa platolar tarıma göre hayvan yetiştiriciliği için çok daha elverişliydi. Bu çerçevede, göçer-çobansallık, “hareketli yaşam” ve “hareketli konut” seçeneği insanlar tarafından tercih edilmiştir.

Bu alternatif kapsamında, yukarıda bahsettiğim gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş çobansallık sisteminden yola çıkarak, bir takım tanımlamalar oluşturduğum gibi, aşağıda da çobansal göçebelik ya da göçebe-çobansallık tanımlamalarına yer vermekteyim.

¹³³ Otlak oluşturma fikri Ortaçağdan sonra yayılmaya başlamıştır. Bu dönemden çok önceleri ve özellikle 10.000 yıl önce, hayvanların ilk evcileştirildiği dönemlerde, hayvan yetiştiricileri sürülerini bulabildikleri ve ulaşabildikleri doğal otlaklara götürürlerdi. Burada söz konusu olan çağ, neolitik devrimin başlangıcı olan tamamen doğal, çiftçiler ve yetiştiricilerce henüz bozulmamış bir çevredir. Sonuç olarak, doğal otlak bulmak çok kolay değildi... Sürekli olarak yer değiştirmek gerekmekteydi. Kışları iklim çok sert olmakla birlikte, yaz mevsiminde Orta Asya’nın devasa stepleri yetiştiriciler için bir “cennet” özelliğindedir.

¹³⁴ Yerleşik yaşamın tarımla beraber başladığını söylerken, bu neolitik devrimin ilk zamanlarında ilk yerleşiklerle geleceğin göçer-çobanları arasında hiç bir alanda, hatta konut şekli anlayışında bile, önemli farklar olmadığını hatırlayalım. Yerleşiklerle göçer-çobanlar arasında belirgin farklılaşmalar olması için, daha birkaç bin yıl gereken bir gelişim sürecine ihtiyaç vardır. Sonuç olarak, insanlık tarihinin bu oldukça primitif çağında, “göçer-çoban toplumu” ve “yerleşik toplumu” yerine, acaba “yerleşik öncesi toplum” ve “göçer-çoban öncesi toplum”dan mı bahsetmeliyiz?

Göçer-çobanlık ve yerleşikliğin 9.000 yıl öncesine göre doğal olarak çok yol katettiğini söylemeliyiz. Bir XI. Yüzyıl Fransız köy evini ele alırsak, yapıda, içinde büyük bir aile ve hayvanların barındığı penceresiz büyük ve tek bir oda bulunduğunu görürüz... Bu da, sabit konut”la “hareketli konut”un bütünleşmesi gibi değerlendirebileceğimiz taştan bir çadıra benzemektedir.

Göçebe-çobansallık (nomadisme-pastoral):

- **“Göçebe-çoban yetiştiriciliği, sabit konutu olmaksızın, kış ve yaz mevsimlerini, grup veya ailesiyle birlikte, hareket halinde geçirerek yaşayan ve hayvan sürülerini koruyup gözetin yetiştiricilikdir”.**

Ancak, çobansal-göçerlik yaşantısına dikkat ettiğimizde, “saf” bir göçebe-çobansallığın yaygın bir yaşam şekli olmayıp istisnai bir durum olduğunu görmekteyiz. Bu “saf” göçer-çobansallık tarih içinde çok kısa süreli yer almış, olağanüstü olayların meydana gelmesi göçer grubu yıllarca konakladığı toprakları terk etmeye zorlamıştır.

Bundan dolayıdır ki “göçer-çoban” yaşantısı gibi değerlendirilen çobansal ortamın gözlemlenmesi bizi şu abartılı sonuçlara götürebilir: “göçer-çobanın otlak oluşturma veya üretmede hiç bir dahli olmamıştır, çünkü göçer-çoban sürekli olarak yeni otlaklar aramakta ve teorik anlamda diğer bir otlığa göçmeden önce bulunduğu otlığı tamamen tüketmektedir. Eğer bu “yetiştirici aile”ler, ya da “çoban-aile”leri, devasa alanlarda küçük bir nüfusa sahip olsalardı, bu “doğal çayır”lar için bu durum sorun yaratmayacaktı. “Doğal otlak” bulabilme imkânı, insanlık¹³⁵ tarihinin en çok ilk birkaç bin yılı için geçerli olmuştur.

Ancak devamında yerleşik ve göçer dünyası hem sayıca, hem bilgi olarak ve hem de sosyo-politik bir organizasyon yönünde gelişecektir. Dünyanın birçok bölgesindeki bu devasa düzlükler, yukarıda saydığım sebeplerden ötürü, çok daha sınırlı bir sayıya gerilemiştir. Doğadaki bu değişim, “çoban-göçer” veya “göçer-çoban” statüsünün, “çoban-yarı-göçer statüsüne dönüşmesine yol açacaktır.

Değişim, boylara, hatta obalara, toprakları aralarında bölüşerek bir çeşit organizasyona gitme zorunluluğu getirmiştir. Paylaşılan bir ortam zorunlu olarak özen göstermeyi gerektirir... Yani otlakları çok daha rasyonel kullanmayı gerektirir. Bu devasa araziler küçülerek alt bölgelere ayrılmış ve... Yine de büyük yüzölçümlü yeni bölgeler de, her bir obaya ihtiyacı olan otlakları bulabilme imkânı vermiştir.

Bölgelere ayrılmış araziler arasında günümüzdeki gibi bir sınır ya da sınırlama yoktur. Bölgeler, merkezlerine¹³⁶ (genellikle kış konaklama yerine) göre düzenlenmiş olup büyüklükleri sürülerinin ve obanın prestijinin büyüklüğüne

¹³⁵ Gerçekte, neolitik devrimin başlangıcından hemen sonra, yani en azından bin veya iki bin yıl sonra bu tip bir göçerlik yaygın olan yaşam tarzıydı. İlk göçer-çobanlar dünya nüfusu gibi az sayıdaydılar ve onları daha gelişmiş veya çok daha karmaşık seviyedeki bir göçer-çoban toplumuna dönüştürecek olan bir çobansallaşma sürecindeydiler. Bu, aynı zamanda yerleşik yaşam tarzına geçmek için birkaç bin yıl geçiren ilk yerleşiklerin de durumudur.

¹³⁶ Konaklama düzenindeki en önemli kısım, herkesin bir araya gelmiş olduğu dayanışma ve bağlılık duygusu veren merkezdir. Savaş veya geri çekilme durumunda da orayı korumak gerekir. Merkez kaybedildiği takdirde, bütünlük ve birlik ortadan kalkmış demektir. Yenilgi sonrası kaçarak kurtulma durumunda ise bu merkez yeni kamp ortamına taşınacaktır. Bu durumun nadiren gerçekleşmiş olduğunu hatırlatalım.

göre belirlenmektedir. Şüphesiz ki yarı-göçer-çoban yaşantıdan yola çıkarak gelecekteki Türk imparatorluklarının kurulmasına öncülük eden boylar, yeni organizasyonla beraber Konfederasyon şeklinde örgütlenmişlerdir.

Çobansal göçerlerin, tarım kültürlerinin olmadığı savına gelince; geçici bir dönem dışında, bu durumun tam tersinin doğru olduğunu düşünmekteyim, yani hepsi tarımı bilmekteydiler... Ve şu önermeyi paylaşmamaktayım: “geçici tarım, yarı-göçer-çoban kültürünü tanımlayan özelliklerden birisidir”. “Geçici tarım” tüm “çoban-göçer”/“göçer-çoban” veya çoban-yarı-göçer/yarı-göçer-çobanların coğrafi ve/veya sosyo-politik koşullar elverdiğince uygulamaktan imtina ettiği bir tarım türüdür.

Burada, aşağıda yer alan çobasallık-yarı-göçebe veya yarı-göçer-çobansallık tanımını önermekteyim:

- **“Yarı-göçer-çobansallık, sabit konutu olmayan bir grubun üyelerinin tamamının güdüp koruduğu sürünün yetiştiriciliği olup, yıllar sürebilen ve yaklaşık 100 kilometrelik uzaklıklarda daha çok belirli kışlaklarda kış, belirli veya belirli yaylalarda ise yaz mevsiminin geçirildiği hayvancılıktır”.**

2 - Yerleşik çobansallık:

Bu tip çobansallık yerleşik yaşayan hayvan yetiştiricisini tanımlamaktadır. Yaşadığı ortam ve işlediği toprağından hiç bir zaman kopmaksızın, sürüsünü köyün çevresinde ya da yakınındaki otlaklara “günübirlik götüren, gözetken ve otlatan kişidir. Sürünün otlatılması ve gözetimi gibi ihtiyaçlarını sağlamak için en azından bir çobanın varlığına gereksinim duyulmaktadır. Bu açıklamalar beni, söz konusu yetiştiriciyi, bir “yetiştirici yerleşik çoban veya bir “yerleşik çoban” olarak adlandırmaya sevk etmektedir.

Aşağıda yer alan çobansal yerleşik yaşam tanımını önermekteyim:

- **“Çobansal yerleşik, yetiştirici çobansal yerleşik anlamı taşımakta, yani sürünün günlük veya haftalık gözetimi, yerel bir çobanın faaliyetini gerektiren veya hiçbir yaylacılık aktivitesi içermeyen ekstansif, yani geleneksel yetiştiricilik demektir”.**

3 - Yarı- yerleşik- çobansallık:

Yarı-yerleşik, yarı-göçer-çoban’dan farkı, aynı zamanda sabit konutunun yer aldığı köyünün sınırları içerisinde, yani belirli bir yere bağlı kişi olmasıdır. Yarı-yerleşik sürekli olarak bağlı olduğu iki ortam vardır: kışın köyü, yazın ise yaylısıdır. Bu yaşam tarzı, Fransa’daki Alpler veya Pirene’lerde (Fransa’dan farklı olarak Türkiye’de, tüm aile yaylacıdır) olduğu gibi, günümüz Türkiye’sinde de yaylacı-çobanların büyük kısmının yaşam tarzıdır.

Aşağıdaki yarı-yerleşik-çobansallığın tanımını önermekteyim:

- “Yarı-yerleşik-çobansallık, bir ailenin veya aile üyelerinden birisinin sürüsüyle köyü ve yayla otlığı arasında mevsimlik, iki yönlü yer değiştirmesi, göç etmesidir”.

4 - L’agropastoralisme/ziraî-çobansallık:

Bu faaliyet, hem tarımı hem de çobansal yetiştiriciliği kapsamaktadır. L’agropastoralisme/ziraî-çobanlık, aynı zamanda “yerleşik çobanlık” ve “yarı-yerleşik-çobanlık” yaşantısıdır. Tarım ve çobansal yetiştiricilik hiç bir zaman geçici bir uğraş olmayıp, sürekli ve aynı ortamlarda gerçekleştirilen faaliyetlerdir. L’agropastoralisme/ziraî-çobanlık, yalnızca çayırlar değil aynı zamanda ormanlar, çalılar ve tarlaları da kapsayan bir faaliyettir. L’agropastoralisme/ziraî-çobanlık, ya tek bir tip çevrede, yani köyde ya da iki ayrı çevredeki, yani köy ile mezra ve yayla ortamlarında yapılan bir aktivitedir.

Aşağıdaki l’agropastoralisme/ziraî-çobanlık tanımını önermekteyim:

- “ziraî-çobansallık, tarımla, yerleşik çobansal yetiştiriciliğin veya bir ya da iki ayrı çevredeki yarı-yerleşik-çobansal yetiştiriciliğin birleştirilmesidir”.

5 - çobansal hayvan yetiştiricilik çeşitleri:

Öncelikle, iki büyük yetiştiriciliğin söz konusu olduğunu hatırlayalım: yoğun yetiştiricilik ve geniş alan yetiştiriciliği.

- Yoğun (entansif) hayvan yetiştiriciliği:

Bu tür yetiştiricilik 2. Dünya savaşından sonra ortaya çıkmış olan en yeni tür hayvan yetiştiriciliğidir. Bu yetiştiricilikte, yetiştirici aynı zamanda toprağın ve hayvansal üretimin (süt, yumurta, et vb.) verimliliğini devamlı olarak arttırmaya çalışır. Burada çobansal yetiştiricilik konu dışıdır.

- Geniş alan (ekstansif) hayvan yetiştiriciliği:

Yoğun yetiştiriciliğin tersidir. Bu türde, hayvan en yüksek verimlilik amacıyla yetiştirilmemektedir... Hayvanlar, biyolojik yapıları elverdiği ölçüde ürün vermektedir. Yetiştiricilik, çobanlar tarafından organize edildiği takdirde, bu durum, önemli bir çevre koruma faktörüdür. Geniş alan yetiştiriciliği, yayla hayvancılığındaki gibi yerleşik hayvancılıkta da uygulanabilir.

Çobansallık gerektiren önemli yetiştiricilik türlerinin bazılarının tanımlamalarını aşağıda önermekteyim:

1) Çobansal hayvancılığı:

Çobansal yetiştiricilik, bir ya da birçok çobanın faaliyetini gerektiren her türlü hayvancılık anlamına gelmektedir.

2) Yarı-yerleşik hayvancılık:

Bu geleneksel geniş alan hayvancılığı olup en az bir yerel çobanın, yaylacılık yapmaksızın, sürüyü günlük ya da haftalık gütmeye ihtiyacı gerektiren bir yetiştiriciliktir.

3) Yaylacılık veya tranzümanslı hayvancılığı:

Yayladaki küçük veya büyük sayıdaki hayvanın, geleneksel tekniklere dayanan geniş alan yetiştiriciliğidir.

4) Geleneksel geniş alan (ekstansif) hayvancılığı:

Geleneksel tekniklerle az sayıdaki hayvanın çobansal veya çobansal olmayan geniş alan yetiştiriciliğidir.

5) Çağdaş Yaylacılık veya tranzümanslı hayvancılık:

Geleneksel ve yeni tekniklerin karması bir sisteme dayanan küçük veya çok sayıdaki hayvanın geniş alan ve yaylacılık yetiştiriciliğidir.

Aşağıdaki tabloda farklı yetiştiricilikler arasındaki olası ilişkiler yer almaktadır:

	Çobansal hayvancılığı	Yerleşik çobansal hayvancılığı :	Geleneksel geniş alan (ekstansif) hayvancılığı	Yaylacılık veya tranzümanslı hayvancılık	Çağdaş yaylacılık veya çağdaş tranzümanslı hayvancılık
Çobansal hayvancılığı	x	x	x	x	x
Yerleşik çobansal hayvancılık	x	x	x		
Geleneksel geniş alan (ekstansif) hayvancılık	x	x	x	x	
Yaylacılık veya tranzümanslı hayvancılık	x		x	x	
Çağdaş yaylacılık veya çağdaş tranzümanslı hayvancılık	x				x

İnceleyip düzelttiğim Pastoralisme/çobansallık kavramını burada ele alıp, takip eden konuyu da tarihçesine ayırdıktan sonra, en önemli çobansallık türlerinden birisi olan, yaylacılık/tranzüman dünyasına daha geniş bir şekilde yoğunlaşacağız.

e - Doğu karadeniz pastoralizm/çobansallığının

kısaca tarihi:

Doğu Karadeniz çobansallık tarihi kendine özel farklılıklarıyla birlikte yine de tüm Anadolu'nun bir ölçüde yansımasıdır. Bölgenin tarihinden bahsederken, konuyu mümkün olduğunca özetleme kaygısıyla davrandım. Doğal olarak, özet, bölge tarihinin içerdiği tüm husuları ele alma gibi bir iddia taşımamaktadır. Yine de, birçok temel bilgiye yer vermektedir.

Pastoralizm/çobansallık tarihi 3 ana dönemden oluşmaktadır:

- 1) Antik çağ çobansallığı,
- 2) Bizans dönemi çobansallığı,
- 3) Türk dönemi çobansallığı.

1 – Antik-çağ patoralizme/çobansallığı:

Kaynakların zayıflığı bize bu dönemdeki hayvan yetiştiricilik çeşitlerinin tam olarak anlaşılmasına imkân vermemektedir. Anadolu, uzun zamandır yerleşik halkların diyarı olduğundan, en yaygın yetiştiricilik, “yerleşik çobansal yetiştiricilik” olmalıdır.

Strabon sayesinde Doğu Karadeniz hakkında ilginç bilgilere sahip olmaktadır. Strabon, bölge halklarını, medenî ve gayri medenîler olarak ayırmaktaydı. Aşağıda onun sıralaması yer almaktadır:

- Dağ halkları: toplama, avcılık ve sütçülük (konut olarak mağaralar).
- Kıyaya yakın ve alçak dağların halkları (300-500 m): insanlar mağaralarda yaşamakla birlikte ilkel bir tarım yapmaktaydılar.
- Ova veya sahil halkları: gerçek tarım toplulukları, kısaca Strabon'a göre medenî halklar.

Bu sık dağlık bölgede yaşayan halklar, oldukça sert mizaçlı, savaşçı ve katıdırlar. Bizans tarihçisi Louis Brehier, “Vie et Mort de Byzance” (Bizans'ın Yaşamı ve Ölümü) adlı eserinde buna bir örnek vermektedir:

“M.S. V. yüzyılda, İmparator Leon, imparatorluk için tehdide dönüşmüş olan Gotlara karşı koyabilmek için Torosların İsaoria¹³⁷ dağlarındaki savaşçı topluluklardan asker almaktaydı. Medeniyet seviyeleri dikkate alındığında, bu çok eski dönem Doğu Karadeniz dağ toplumları büyükbaş¹³⁸ yerine keçi sürülerine sahiptiler. Çünkü keçi yetiştirmek daha az zahmetli ve dağlık ortama daha uygundu. Henüz mağaralarda yaşayan bu insanların yetiştiriciliği de ilkel bir seviyede kalmıştı. Sonuç olarak, söz konusu koşullarda, bugünkü anlamda yaylacılığın tasarlanıp organize edilmesi mümkün gözükmemektedir.

2 - Bizans dönemi pastoralizm/çobansallık:

Bizans imparatorluğunda, M.S. 330’da Konstantin, Hristiyanlığı resmi din ilan etmiştir. Özellikle Doğu Karadeniz bölgesinin Hristiyanlaştırılabilmesi ve sürecin sonlanması için birkaç asır geçmesi gerekmekteydi. İmparatorluğa biat etme süreci bir kaç asır gibi bir zaman gerektirecek ve imparatorluk topraklarındaki halkın büyük bir kısmı uzun bir süre putperest kalacaktır. İmparatorluk birçok barbar istila denemesine karşı koyacak, daha sonra Müslüman seferlerine direnecekti vs... yani yaylacılığın yeşerip gelişmesine uygun olmayan birçok savaş ve istikrarsızlık dönemi yaşanmıştır. Aix-en-Provence Üniversitesinden Jean-Pierre Brun şöyle demektedir: “Yaylacılığın olması ve gelişebilmesi, büyük arazi sahiplerinin etkin olması, siyasi birlik, kentsel tüketimin ve sanayi¹³⁹ talebinin artması gibi birtakım özel koşulların bir arada bulunmasını gerektirir, bu koşullar bulunmadığı takdirde yaylacılıktan bahsedilemez”.

Aynı değerlendirme Coste ve Coulet gibi tarihçiler tarafından da yapılmıştır: “Ortaçağda (VI. - X. yüzyıllar arasında), yaylacılık yapmak hiç mümkün gözükmemektedir: toprakların parçalanması, istikrarsızlık, toplumsal ve siyasal yetersizlik, nüfustaki düşüş buna engel teşkil etmiştir”.

Bizans’ta, toprak mülkiyetine geçerken, iki önemli süreç yaşanmıştır: birincisinde, küçük toprak sahipliği, büyüklere göre sayıca artıp yaygınlaşmış, ikinci süreçte (XI. yüzyıldan itibaren) ise, büyük arazi mülkiyeti sürekli ve önemli ölçüde gerileyen, hatta kaybolan küçük mülkiyetin yerine yaygınlaşmıştır. Öte yandan, bir İmparatorlukta, devlet tarafından çıkartılan yasaların, devasa bir yüzölçüm üzerinde yaşayan çok farklı kültürdeki halklar üzerinde uygulanması, pek kolay

¹³⁷ İsaoria, Konya ilinin Toros dağları tarafında yer alan bir Bizans kentidir.

¹³⁸ Büyükbaş hayvanlar çok daha ağır, daha çok yer kaplayan ve daha özen isteyen türlerdir. Eski çağlarda büyükbaşlar aynı zamanda taşımacılık ve tarla sürmek için tercih edilirdi. Ancak yine bu çağda, dağlıkların bilgi seviyesi oldukça yetersizdi. Keçi yetiştiriciliğinde ise, böyle bir problemle karşılaşılmaz, hatta çocuk yaştakiler bile bir keçi sürüsünü gözetebilirlerdi (sürünün gözetilip otlatılmasında çevredeki ormanlara dağılan sürüler ilkel metotlarla yönlendirilirlerdi). Keçiler, çok engebeli yüzeyleri bile kolayca tırmanabilen ve bölgede bolca bulunan ağaç yaprakları gibi her çeşit nebata uyum gösterirlerdi.

¹³⁹ Yaylacılıkla bağlantılı önemli bir örnek de, Valensiya Katolik Üniversitesinin Etnoloji Enstitüsündeki İspanyol araştırmacı Pablo Vidal Gonzalès tarafından tasvir edilmiştir: “XIII. yüzyıldan itibaren, özellikle ihracata yönelik en kaliteli yünü üretmek amacıyla, Merinos cinsi koyunların büyük ölçekte yetiştirilmesine başlanmıştır”.

sağlanamamaktadır. Aynı durum, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda da yaşanmıştır. Bizans'ın çok büyük toprak sahipleri, İmparatorluğun yasal mevzuatının dışına çıkarak, halkı keyfi uygulamaları, yani keyfi olarak cezalandırmaları ve kendi özel hapishaneleriyle, tahakküm altına almışlardır.

Louis Bréhier, Bizans'ta “yerleşik yetiştiriciliğin” uygulandığından bahsetmekte... Ve “Yaylacılık yaparken, arazilerinden geçme durumunda kaldıkları mülkiyet sahipleriyle sorunlar yaşayan, Makedon, Rodop ve Balkan halklarından, Ulah, Bulgar ve Kıpçak'ların göçer toplum olduklarını eklemektedir¹⁴⁰”.

L. Brehier, dönemle ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır: “Bizans'ın son döneminde, kölelerin geleceği daha da zorlaştığında, tarım kesimi üzerinde baskı yapan vergiler, tarımı zayıflatarak bitirmiştir”.

Théophylacte¹⁴¹ Başpiskopos Vidin'e gönderdiği bir mektupta, “5 erkek çocuktan birisini köleleştirmek için zorunlu asker yapılmasını şikâyet eder... Ve kırsalı istila etmiş olan Kıpçaklar'ın yaptıklarının, Orida'lılar¹⁴² üzerinde Konstatinopl'un yaptıklarının yanında hiç bir şey olmadığından” bahseder.

Fransa'da ise, yeni ziraî tekniklerin kullanılmaya başlanması, nüfus artışı ve şehirleşmenin¹⁴³ gelişimini sağlayan ekonomik atılımla ve XIII. Yüzyılda feodalitenin sona ermesiyle, yaylacılık faaliyeti yapılmaya başlamıştır.

Trabzon Rum İmparatorluğuna gelince, İran, Hindistan, Orta Doğu vb. gibi ülkelerden gelen tüccar kabilelerinin geçtiği çeşitli ticaret yollarının kesişme noktası anlamında stratejik bir konumu olduğundan, canlı bir ekonomik hareketliliğe sahipti. Bu ekonomik gelişmişlik hiç bir şekilde bölgenin demografik seviyesini yükseltmemiştir. İmparatorluğun maruz kaldığı sonu gelemeyen iç ve dış çatışmalar olası bir nüfus artışına imkân vermemiştir. Sahil ve yamaçlarda yaşayan halklar da, herhangi bir nüfus artışı baskısıyla daha yüksek yerlere yerleşme mecburiyetinde kalmamışlardır. Toplumun önemli bir kısmı, sahil şeridine veya sahile yakın bölgelere yerleşmiştir.

Doğu Karadeniz dışındaki diğer Bizans topraklarında, Kıpçakların uzun zamandır yaylacılık yaptığı bilinmekteydi, ancak Bizans'ta böyle bir faaliyet yoktu, neden acaba? Çünkü yerleşik Bizans halkının, yaylacılığa ihtiyacı yoktu ve zaten ortam siyasi açıdan istikrarsız olduğundan yeterli güvenlik de sağlanamamaktaydı.

¹⁴⁰ Yaylacılık, bu dönemde çoğunlukla Türkler tarafından yapıldı.

¹⁴¹ Louis Bréhier : “Le monde Byzantin: La civilisation byzantine”, Collection l'Évolution de l'Humanité, Paris, Éditions Albin Michel, 1950 ve 1970, s.161.

¹⁴² Orhid, Makedonya'nın batısında yer alan 700m yükseklikteki bir kenttir.

¹⁴³ XIII. yüzyılda Sorbonne Üniversitesinin kurulmasını, kentlerin gelişimine örnek olarak gösterebiliriz.

3 - Türk dönemi pastoralisme/çobansallık:

XI. yüzyıl Türk göçlerinin Anadolu'da yoğunlaştığı yüzyıldır. Bu dönemde Türkler çoğunlukla göçebe-çobandı. Bir kesimi, uzun zamandır Orta Asya'da yerleşik olarak yaşamaktaydı. Bu yerleşik Türkler, düşman baskı ve tehditleriyle topraklarını zorunlu bir şekilde terk ederek, geçici bir süre için göçebe-çoban yaşamına geçmişlerdir.

Sonuç olarak, Türkler Anadolu'ya geldiklerinde eski ya da yeni göçebe-çoban olan boylardı. Yaylacılık ya da tranzümans tam da bu dönemde yaygınlaşmıştır. Ancak Osmanlı yönetimi, göçer-çobanları günden güne yerleşikleşmeye zorlamaktaydı. Yarı-yerleşik halkların yaylacılığı da bu dönemde başlamış bir gelenektir.

Pastoralizm/çobansallığın gelişiminin bir özetini yapmaya çalıştım. Pastoralizm/çobansallığın önemli bir parçası olan yaylacılık günümüzde artık nostaljik bir gelenek olmuştur. İklimsel ve coğrafi alanda benzersiz imkânlar sunan Anadolu yaylaları ve özellikle Doğu Karadeniz'dekiler, yetiştiricilerin vefasızlığıyla karşı karşıya kalmıştır. Ülke ekonomisinde tartışmasız bir yeri olan sektörün son kırk senede erozyona uğramış topraklar gibi erimesi düşündürücüdür. Bu değer, kentlere göç ve çay kültürü gibi ikincil derecede ekonomik kaynak üreten faaliyetlerle neredeyse tarihe gömülmüştür.

B - TRANSHUMANCE/TRANZÜMANS¹⁴⁴:

Tranzümans her sene Kadirga ve Sultan Murat örneğinde yapıldığı gibi yayla şenliklerine zemin oluşturan bir faaliyettir.

Ancak bu çobansal faaliyet tüm dünyada fikir birliği oluşturulamayan bir konudur. Bazı araştırmacılar göçerlerin tranzümansından, diğerleri ise tranzümansla göçerliğin karıştırılmamasından söz ederler. Türkiye'de ise göçebe-çobanlar, yaylacılık¹⁴⁵ kavramı içerisine dâhil edilmek istenmemektedir. Bu bakış açısını neden paylaşmadığımı bu bölümde tek tek açıklayacağım. Öncelikle, araştırmanın yalnızca kuzey yarım kürede yer alan ülkeleri kapsadığını belirtirek tranzümansı nasıl tanımlayabileceğimizi ele alacağız.

1 - Transhumance/Tranzümans, nasıl tanımlanmalı?

Tranzümans kavramı Fransızca'da oldukça yenidir. XIX. Yüzyılda, otlaklar arasında bir çeşit yer değiştirme anlamına gelen İspanyolca Trashumar kelimesinden türetilmiştir. İspanyolca'daki Trashumar kelimesinin 1.737'den itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Kelime Latincedeki Trans (öte/diğer taraf +

¹⁴⁴ Tranzümans tanımı için bk. s. 172.

¹⁴⁵ Yaylacılık için bk. s. 182.

Humar (humus: toprak)'dan gelmektedir...trans + humar = diğer toprak.

İki asırdan bu yana coğrafyacıların bu sözcüğü kullanmalarıyla, sözcük aşağıda yer alan başlıca tanımları da içeren zengin bir edebiyata ilham kaynağı olmuştur:

- Philippe Arbos: tranzümans, değişik işletme şekillerine tahsis edilmiş alanların ayırtmış olduğu otlak bölgeleri arasındaki iki yönde gerçekleştirilen bir yer değiştirmedir.
- Larousse: tranzümans, bir sürünün otlayacağı bölgeye ulaşmak amacıyla, mevsimsel yer değişimi veya aynı sürünün çıkış yerine dönmesidir.

Philippe Arbos'un tanımı, aynı şekilde işletmenin mümkün olmamasından dolayı farklılaşmış olan otlak alanlarından bahsettiği için tercih edilmelidir. Larousse'un tanımında ise, tranzümans, yarı-yerleşikler, göçebe-çobanlar ve hatta insansız vahşi sürüleri kapsamaktadır. Buradaki tanımların ortak özelliği, hepsinde "yer değiştirme" olgusunun söz konusu olmasıdır. "Yer değiştirme" kavramı tranzümansı tam olarak anlatan anahtar bir sözcüktür.

Tranzümans, sadece bir yer değiştirmedir, başka bir şey değildir. Bu, doğal olarak, insanların sürüleriyle birlikte yer değiştirmesidir.

Burada, tranzümans kelimesinin, araştırmacılar tarafından üretilmiş yeni bir sözcük olduğunu hatırlatırım. "Tranzümans" yerel kelimelerin yanında, batı Avrupa'da, yakın geçmişte kullanıma giren teknik bir terimdir.

Hayvan yetiştiricilerin asırlardır kullandığı yerel kelimelerin bazıları ise:

- Emmontagnage¹⁴⁶ (anmontanyaj); inalpe¹⁴⁷ (inalp), remue¹⁴⁸ (römü); faire l'Orri¹⁴⁹ (fer l'ori); faire l'estive¹⁵⁰ (fer lestiv); Poya¹⁵¹; Rindya¹⁵², Couyela¹⁵³ (kuyela); Cujalà¹⁵⁴ (Kujala); Cayolar¹⁵⁵ (kayolar) vs.

Tranzümans kavramı, bugüne kadar hep yetiştiricilik yerine kullanılmıştır. Bu anlama gelmemekle birlikte, yetiştiricilik faaliyetinde tamamlayıcı bir işlevselliğe sahiptir. İnsanlarla sürülerinin A ve B noktaları arasındaki yer değiştirmesidir. A veya B noktasına ulaşıldıktan sonra tranzümans sona ermiş demektir.

¹⁴⁶Ortaçağda Latince "Montanare" sözcüğünden Provansalcaya geçerken "Amutanya" olan kelime, günümüz Fransızcasında Emmontanyage olmuştur. Marc Vincent, « Éleveur de moutons et bergers entre Crau et Queyras », EHESS, Paris, 2007, s. 81.

¹⁴⁷ « Inalpe (inalp) » Fransızcaya XIII. yüzyılda İtalyancadaki *Inalpare* kelimesinden geçmiştir. Fransa'nın Savua, Jüra ve İsviçre'nin batı bölgelerinde, sürülerin yaylaya yaptığı mevsimsel göç anlamında kullanılır.

¹⁴⁸ Marie Thérèse Hermann, « La Savoie Traditionnelle » (Geleneksel Savua), Editions La Fontaine de Siloé, Montmélian, 2005, s. 46.

¹⁴⁹ Orri, Katalancada yayla demektir.

¹⁵⁰ Faire l'estive, güney Alplerde yaylaya çıkmak anlamına kullanılır.

¹⁵¹ Poya, güney batı yerel Fransızcasında, sürülerin yaylaya çıkmasını ifade eder.

¹⁵² Güney batı Fransa'da Rindya güz göçüdür.

¹⁵³ Couyela, Fransa'nın güneybatısındaki Bigor bölgesi.

¹⁵⁴ Cujalà, Fransa'nın güneybatısındaki Bearn bölgesi.

¹⁵⁵ Cayolar, Fransa'nın güneybatısındaki Bask bölgesi.

Bu yetiştiriciliği: “tranzümansın çobansal yetiştiriciliği” olarak tanımlamaktayız. Bu hayvancılık iki bölümden oluşmaktadır: A ve B noktaları arasındaki yer değiştirme, yani tranzümans ve iki tranzümans arasındaki çobansal konaklama dönemini:

- “**tranzümanslı hayvancılık**” veya “**yaylacılık**” olarak tanımlamaktayım”.

Bu hayvancılık iki bölümden oluşmaktadır: A ve B noktaları arasındaki yer değiştirme yani tranzümans, ve iki tranzümans arasındaki çobansal konaklama dönemi.

Tranzümanslı hayvancılıkta:

- Yer değiştirme:

A ve B otlak alanları arasındaki gerçekleştirilen yer değiştirme dir: tranzümans.

- Çobansal konaklama:

Bir otlak alanında hayvancılık faaliyetinin sürdürüldüğü verimli süreçtir: (yaylada yaz dönemi = yaylacılık).

« Yer-değiştirme/tranzümans » aşağıdaki iki nokta (A/B) arasında gerçekleşir:

- “**A**” noktası: Yarı-yerleşikler için köy ve çevresinde ve göçebe-çobanların kışlak bölgelerinde yer alan otlak alanıdır.
- “**B**” noktası: yılın en elverişli sezonunda “A” noktasından farklı bir otlak alan veya bölgesidir (yayla).

Otlak bölgeleri:

İki otlak bölgesi arasındaki ekosistemler doğal olarak farklıdır. İki ana otlak bölgesi:

- **Yaz otlak bölgesi:**

Yazın çıkılan ve mevsimin sonuna kadar konaklanan yayla bölgesidir. Otlak alanlarının en verimli noktasına ulaşıldığı için bu tür, « verimli otlak bölgesi »dir. Dönemde, aynı zamanda, kış için ot hasadı da yapılır.

- **Kış otlak bölgesi:**

Yarı-yerleşiklerin köyü veya göçebe-çobanların kışlaklarıdır. Otlatma imkânı çok zayıf olduğundan, bu tür otlaklar, « verimsiz otlak bölgesi »dir. Etkili soğukların öncesi ve sonrasında ahıra kapatılmış hayvanlar, kısa süreler için otlatmaya çıkartılırlar. Göçebe-çobanlar ise, hayvanlarını belli bir gözetim altında serbest

bırakırlar. Otlığın yetersizliği durumunda, hayvanların yiyecek ihtiyacı, yaz döneminden derlenerek kış için hazırlanmış ve depolanmış saman demetleriyle tamamlanır.

Göçebe-çobansallığa göre tranzümans ve yaylacılık:

Göçebe-çobanları, “tranzümanslı hayvancılık” bağlamında değerlendirdik. Özelliklerini takip eden bölümde açıklamaya çalışacağız.

İlk önce, cevaplamamız gereken iki temel soru bulunmaktadır: Göçebe-çobanlar sürüleriyle A noktasından B noktasındaki otlak bölgesine doğru bir yer değiştirme mi (tranzümans) yapmaktadırlar? Otlak bölgesinde mevsimsel bir çobansal konaklama mı (yaylacılık) yapmaktadırlar?

İki sorunun cevabı da olumludur. Göçebe-çoban için, bir anlamı olup olmadığı önemsiz olup, o, yarı-yerleşiklerin benzeri bir yer değiştirme yapmaktadır. Tranzümans, çobansal yetiştiriciler ve sürülerinin en az bir sezonluk göçünü gerektiren her çeşit faaliyeti içermektedir. Pastoralizm/çobansallık bölümünde, bu sebepten dolayı, iki önemli tranzümanslı çobansal yetiştiricilik şeklini önermiştim, yani:

- **Tranzümanslı yarı-yerleşik hayvancılık.**
- **Tranzümanslı göçer hayvancılık.**

Burada şu soru akla gelebilir: “göçebe-çobanlar, neden tranzümans kapsamına dâhil edilmemiştir”? Sebepleri şöyledir: XIX. Yüzyıldan itibaren, ilgili yayınlarda, coğrafyacılardan genellikle, yerleşik yaşamdan gelen çobana karşı bakışları oldukça olumsuzdu. Burada kastedilen, sabahleyin, sürüsüyle otlığa gidip akşam sürüsüyle çiftliğe dönen yerleşik yaşama sahip olan çoban değildir. Küçümseven çoban tipi, aylarca uzak zirvelerdeki otlaklara giden yarı-yerleşik olanıdır. “Sakınmak gereken bu çoban tipi”, kötü, geri kalmış ve tehlikeli kimse olarak değerlendirilmekte ve araştırmacılar açısından göçebe imajını çağırıştırmaktadır. Göçebe ise, sanki medeniyet dışında kalmış ilkel bir insandır! Araştırmanın ilk kısmında göçebe-çobanın en az yerleşik kadar insanlık medeniyetinde yer aldığını açıklamıştım (bk. Göçebe-çoban yaklaşımım, s. 42). Sonuç olarak, yarı-yerleşik ve göçebe-çobanların hayvan yetiştiricilik yöntemleri birbirine çok benzemektedir. Yaşam şekilleri farklı olmakla beraber, çobansal faaliyetleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. İki farklı tranzümans söz konusudur. Örneğin, yarı-yerleşiklerde bir çoban, sürüsüyle beraber yer değiştirirken, göçebe-çobanlarda ise tüm aile veya grup yer değiştirmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarla beraber, artık yeni bir tranzümans ve mevsimlik çobansal konaklama tanımını önermekteyim:

- « **Tranzümans, en azından birisinin değiştiği ya da aynı kalan ve ekosistemleriyle farklılaşan iki otlak bölgesi arasında, en az bir çoban veya göçebe-çobanlarca, sürü veya sürülerin mevsimsel yer değiştirmesidir** ».

Mevsimlik tranzümans konaklaması: mevsimlik çobansal konaklama, süresi coğrafi koşullara göre değişen, özgün bir ekosistemi olan otlak bölgesinde belirli bir mevsimde gerçekleştirilen yetiştiricilik faaliyetlerinin özünü kapsar:

2 - Mevsimlik tranzümanslı konaklaması:

Mevsimlik tranzümans konaklaması iki ana konaklamadan meydana gelmektedir:

- Yaz dönemi çobansal konaklaması veya yaylacılığı:
Yaz dönemi çobansal konaklama, uygun bir ekosistemi olan otlak bölgelerinde, süresi coğrafi koşullara göre değişen ve belirli bir mevsimde gerçekleştirilen yetiştiricilik faaliyetleridir.
- Kış dönemi konaklaması:
Tranzümanslı hayvancılığın, köyde veya göçer-çobanların konakladığı otlaklarda yapıldığı faaliyettir.

Buna göre, tranzümans, A noktasıyla B noktası arasındaki sarkaçımsı bir yer değiştirmedir.

“Tranzümans hayvancılığından bahsettiğim zaman, ileride başlıca çeşitlerini ele alacağımız bir “çobansal hayvancılık” türünü kastetmekteyim.

3 - Mevsimsel tranzümanslar:

“Tranzümanslı hayvancılık” iki temel yer değiştirmeden meydana gelir:

- Yaz tranzümanı, yani Yaylaya göç veya Yaylaya çıkış.
- Güz tranzümanı, yani Güz göçü.

Buradaki sorun, yalın olarak *transhumance* kelimesinin karşılığı bir Türkçe kelime bulmaktır. Bu amaçla, Fransızca *transhumance* teriminin Türkçe okunuşu Tranzümans sözcüğünü, Türk yaylacılık yazınına önermekteyim.

Sözcüğün aşağıda yer aldığı gibi kullanılmasını da öneririm:

- Yaz tranzümanı, *Yaylaya göç* veya *Yaylaya çıkış* anlamındadır.
 - “Yaz tranzümanı, konaklama yeri (kışlak) veya yaşanılan köyden yaylaya doğru gerçekleştirilen bir yer değiştirmedir”.
- Güz tranzümanı *Güz göçü* anlamındadır.
 - “Güz tranzümanı, kış konaklama yeri (kışlak) veya yaşanılan köye doğru gerçekleştirilen bir yer değiştirmedir”.

4 - Transhument (tranzüman) ve yaylacı:

Le transhumant/tranzüman:

- “Ekosistemleriyle farklılaşan otlak bölgeleri arasında, sürüleri mevsimsel olarak yer değiştiren kişidir”.

Yaylacı:

- “yaylacı, küçük ve büyükbaş sürülerin yetiştiricisi ve sürüyü yaylaya çıkartan ve yaylada sürüleriyle konaklayan kişidir”

Yaylacı bir meslek erbabı değildir, ancak çoban bir meslek mensubudur. Ancak, yaylacı, çobanlık mesleğini bilir ve uygular. Yaylacı, genel olarak veya temel anlamda, yetiştiricilik kültürü olan bir toplumda bu işlevi yerine getiren kimsedir. Ailenin tamamı, gerektiği zaman bu faaliyette yer alır. Yaylacılarda gördüğümüz aile dayanışması muhtemelen, göçebe-çobanlıktan gelme bir Türk geleneğidir. Diğer kültürlerdeki yaylacılık anlayışında sürü, genellikle mesleği çobanlık olan kişilere mevsimsel olarak emanet edilir...başka deyişle, köydeki yetiştirici aileler tranzümansa katılmazlar.

Tanımlama Sorunu:

Çobanı, sanki aylar boyunca aralıksız bir şekilde yer değiştiren bir Tranzüman gibi tanımlamak hatalı olacaktır. Çoban, yaylaya çıkıp konakladıktan sonra sezon sonuna kadar yer değiştirmeyecektir. Ancak, yer değiştirenler, genellikle yaylada da konakladıklarından dolayı, Transhumant sözcüğü bu duruma uygun düşmektedir. Türk yaylacılık anlayışında aynı sorun ancak farklı şekilde yer almaktadır. Türklerde yaylacı denilince daha çok, yaylada belli bir mevsimde konaklayan kişi akla gelir. Nasılki genellikle, yaylada konaklayan, aynı zamanda sürüyle birlikte yer değiştirendir (tranzüman), o halde yaylacı ifadesi yerinde kullanılmaktadır.

Türk yayla geleneğinde istisna olarak değerlendirmemiz gereken bir yerel uygulama bulunmaktadır. Doğu Karadeniz’de, sürüleri, nadiren yaylaya götürüp, yaylacıya teslim ettikten hemen sonra köye dönen kişi veya kişiler dikkatimizi çekmektedir. Bu şahıslar, « göç yaptıran » anlamına gelen eski Türkçedeki Köççü¹⁵⁶ (modern Türkçedeki Göççü) sözcüğüyle tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak, “Transhumant” kelimesinin Türkçedeki en uygun karşılığı “yaylacı” sözcüğüdür.

¹⁵⁶ Özhan Öztürk, “Karadeniz Ansiklopedik Sözlük”, Heyamola, İstanbul, 2005, s. 447.

5 - Tranzümans çeşitleri:

Bu kısımda günümüze değin tanımlanmış olan tranzümans çeşitlerini ele alacağız.

Philippe Arbos, 3 çeşit tranzümanstan söz etmektedir: ovadan yaylaya doğru yapılan « normal ¹⁵⁷ » tranzümans; dağdan ova yönüne doğru yapılan “ters” (inverse) tranzümans ve dış ülkelerden gelen hayvanları kesime hazırlamak için yağlandırmak amacıyla yaylalara götürülerek yapılan « ticarî tranzümans ».

Görüldüğü gibi, dağ ortamı tranzümanların kesiştiği tek noktadır. Ancak, tranzümans (yer-değiştirme) aynı zamanda, Orta Avrupa ve bazı ülkelerde ovalar¹⁵⁸ arasında veya ovadan ormana¹⁵⁹ yönelik olarak da yapılmaktadır.

Aşağıda, incelediğim belli başlı tranzümans tiplerinin bir sıralamasını önermekteyim:

- 1) Kısa mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - KMGDT.
- 2) Sabit istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - SİOMGDT.
- 3) Değişken istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - DİOMGDT.
- 4) Değişken istikametteki orta mesafeli tranzümans - DIOMT.
- 5) Sabit istikametteki uzun mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - SİUMGDT.
- 6) Değişken istikametteki uzun mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - DİUMGDT.
- 7) Değişken istikametteki uzun mesafeli tranzümans - DİUMT.

Yukarıdaki sıralamada yer alan « 1, 2 ve 5 » numaradaki tranzümans çeşitleri çoğunlukla yarı-yerleşikler, « 3, 4 ve 7 » dekiler ise yarı-göçebe-çoban veya göçebe-çobanlarca yapılmaktadır.

Tranzümans türünü belirlemek için, tranzümansın nereden nereye yapıldığını bilmemiz gerekmektedir.

Aşağıdaki örneklerdeki gibi:

- **İnişli**: dağdan ovaya: İ
- **Çıkışlı**: ovadan dağa: Ç
- **Dağlar arası**: DA veya **dağdan dağa**: DD

¹⁵⁷ Bazı araştırmacılar, « çıkış tranzümanı », hatta “dikey” tranzümans”dan ya da “yatay tranzümans”dan söz ederler. Aynı zamanda yatay tranzümansdan da, yani çok uzun mesafelerde yapılan tranzümanstan da bahsedilmektedir.

¹⁵⁸ Afrika ülkesi Benin’de sürüler, ovada yer alan Çetu köyünden Doge ormanı veya Bayaku ovalarındaki yaylalara otlatmak amacıyla götürülmektedir.

¹⁵⁹ Jules Blache, « Les types de migrations pastorales montagnardes » (Çobansal dağ göçü tipleri), “Géographie Alpine” Dergisi, 1934,cilt 22, numara 2, s. 526

- **Ovalar arası:** OA
- **Ormana inişli:** Oİ
- **Ormanlar arası:** ORA.

Bir numaradaki Tranzümans türünün oavadan dağa doğru yapıldığını varsayarsak şu sonucu elde ederiz : « Kısa mesafeli çift yönlü tranzümans » - KMGDT: “Çıkışlı kısa mesafedeki gidişli-dönüşlü tranzümans” gibi - ÇKMGDT.

Pastoralizm/çobansallık ve çobansal yetiştiricilik türleri için önermiş olduğum tanımlamaların devamında, tranzümansın en anlamlı kısmını oluşturduğu çobansallığı özetleyen sonraki sayfada olan tabloyu önermekteyim:

PASTORALISME/ÇOBANSALLIK									
		TRANZÜMANSSIZ	TRANZÜMANSLI						
		Yerleşik	Yarı-yerleşik	Göçebe-çoban ve yarı-göçebe-çoban					
			Tranzümans türleri	Tranzümans türleri					
Hayvan yetiştiriciliği türleri			KMGDT - SİOMGDT - SIUMGDT	DİUMT - DMGDT - DİUMGDT - DİOMGDT					
Geleneksel ve ekstansif hayvancılık		X	X	X	X	X	X	X	X
Çobansal hayvancılık		X	X	X	X	X	X	X	X
Yerleşik çobansal hayvancılık		X							
T R A Y N V Z A Ü M C A I N L S I L K I	Tranzümanlı yarı-yerleşik hayvancılık		X						
	Tranzümanlı göçer-hayvancılık veya göçer-çobansal hayvancılık			X	X	X	X	X	X

- 1) Kısa mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - KMGDT
- 2) Sabit istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - SİOMGDT
- 3) Değişken istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - DİOMGDT
- 4) Değişken istikametteki orta mesafeli tranzümans - DİOMT
- 5) Sabit istikametteki uzun mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - SIUMÇİT
- 6) Değişken istikametteki uzun mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans - DİUMÇİT
- 7) Değişken istikametteki uzun mesafeli tranzümans - DİUMT

Yukarıdaki veriler ışığında Doğu Karadeniz’in tranzümans türlerini ele alacağız.

6 - Doğu Karadeniz tranzümanı.

Ulaştığım sosyolojik, ziraî ve coğrafi Türk ve yabancı kaynakların hepsinde yakın mesafeli tranzüman (yer değiştirme) den bahsedilmektedir. Cumhuriyetten günümüze değin gözlemlenen ve kaynakların sanki başka tranzüman türü yokmuş gibi söz ettiği yakın mesafeli türün dışında incelemem sonunda, ilgili yazında, belki de ilk olarak orta mesafeli tranzüman olgusuna dikkat çekmekteyim. Xavier de Planhol¹⁶⁰'ün, 1.956 yılındaki tespiti, bu düşüncemi desteklemektedir : « Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'in çobansal organizasyon şekillerinin neredeyse tamamından habersiziz ». Bilmeliyiz ki, yakın mesafe tranzümanı yeni bir uygulamadır ve diğer tranzüman türleri zaten vardı ve varlıklarını sürdürmektedir (Osmanlı döneminden çok daha az). Şimdi, Doğu Karadeniz'in başlıca tranzüman türlerini ele alacağız : « Yakın mesafeli tranzüman » ve « orta mesafeli tranzüman ».

a - Yakın mesafeli tranzüman:

Toplu bakış: Yakın mesafeli tranzüman çok daha yaygın ve neredeyse günümüzde görülen tek türdür. Köylerin daha çok uyguladığı bu tür tranzüman, 20 km içinde, az sayıdaki köyde ise 25'le 45 kilometre arasında yapılmaktadır. Bölgenin köyleri daha çok dağlık kesimde ve 150 metreyle 800 m. arasındaki yüksekliklerde yer almaktadır. Sahilde ve yamaçtaki köylerden insanlar, sürüleriyle beraber ortalama 2.000 m yükseklikteki yaylalara doğru yer değiştirirler (tranzüman). Her bir köyün kendi yaylası veya diğerleriyle paylaştığı bir yayla vardır.

Belli başlı özellikleri:

- Hayvan yetiştiriciliği:

Hayvan yetiştiriciliği, her zaman ağırlıklı olarak, geleneksel (ekstansif) tarzda yapılmaktadır. Birlikte otlatılan koyun, keçi ve büyükbaş türlerden, günümüzde daha çok büyükbaş önem kazanmıştır.

- Ulaşım:

Tarihte olduğu gibi hala yaya olarak yapılan tranzümanın yanında, artık kamyonlardan da faydalanılmaktadır. Erzak ve bazı diğer malzemeler katırla taşınmaktadır. Bu durum bütün yaylalar için

¹⁶⁰ Xavier de Planhol, Bölüm « Vie pastorale caucasienne et vie pastorale anatolienne » (Kafkas ve Anadolu çobansal yaşamı), Géographie Alpine Dergisi, 1956, cilt 44, n° 2, s. 377.

geçerlidir. Katır tedarik etme ihtiyacı yerel bir katırcılık faaliyetini doğurmuştur. Yaylacılar, katırcılardan ya katır kiralayarak ya da erzaklarının katırcı tarafından taşınması için katırcıya ödeme yaparlar. İki ailenin yüklerini taşıyabilen bir katır özellikle yakın mesafeli tranzümana uygun gelmektedir.

- At:

Neredeyse hemen hemen kullanılmamaktadır. At, soylu ailelerin bir çeşit imtiyazı olup, büyük koyun ve keçi sürülerin orta ve uzun mesafeli tranzümanlarında faydalanılmaktaydı. Bu seçkin köylülerin bir, hatta bazen daha çok atları vardı. At yetiştiriciliği, bazı ailelerin ana faaliyeti olmuştur.

- Çoban yardımcısı köpek:

Çobansal ortamdaki yegâne otçul olmayan hayvan köpektir¹⁶¹. Büyükbaş sürülerinde çoban köpeği daha az kullanılmaktaydı. Sürüler, köyden köye değişen, 10 ile 30 baş arası sayıda hayvandan meydana gelmekteydi. Bazı yaylalarda, sürüler çok sayıda büyükbaştan oluştuğu için, günlük olarak, bir veya birkaç yaylacıya emanet edilmekte ve bir çoban köpeği bulundurmamak gerekmekteydi.

- Yaylada elde edilen ürünler:

Yaylada üretim, et ve daha çok süt ürünlerinde yoğunlaşmaktadır: çeşitli peynirler, yoğurt, kaymak, tereyağı vs. Yaylanın sütü ürün çeşitlerinin, yörenin göçebe-çobansal mirası arasında yer aldığını söyleyebiliriz.



Kaymak



Çökelek



Ayran



¹⁶¹ Anadolu'ya Türklerin veya çok daha eskiden Romalıların gelişiyle beraber gelmiş olan bir çoban köpeğidir. Bu tür, Orta, Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'da yaygındır. Bu köpek, göçer-çobanların yardımcısı olmuş ve Türkçe isimler almıştır: Karadeniz dağ köpeği cinsleri, Karabaş ve günümüzde Kangal denilen Akbaş köpekleridir. Yakın geçmişte, Sivas'ın Kangal kasabasına gelerek, türü incelemiş olan İngiliz uzmanlar, Akbaş'a, Kangal ismini vermişlerdir.



Feta



Kurut



Kes



Peynir

Süt ürünleri:

Resimlerdeki ürünler Türklerin yaşadığı ve kültürel alışverişte bulunduğu bölgeler, özellikle Balkanlar ve Avrasya’da görülmektedir. Bu ürünlerin başlıcaları, uluslararası tanınmışlığı olan yoğurt ve diğer 4 ürün: kurut, keş, çökelek ve ayrandır. Ayran dışındaki 4 ürün de göçer-çobanların üreterek, tranzümanları (yer değiştirme) ve/veya uzun mesafeli göçlerinde tükettikleri azıklarıdır. At üstündeki göçerler için bu ürünleri beraberlerinde taşımak ve muhafaza etmek kolay olmaktadır. Doğu Karadeniz’de çökelek için, daha çok “Minci” sözcüğü kullanılmaktadır. Tüm ülkede olduğu gibi yine bu bölgede bir Türk spesiyalitesi olan, kaymak tüketimi de yaygındır. Türk kaymağı¹⁶² Balkan ülkeleri, Rusya, İran ve doğal olarak tüm Orta Asya’da bilinmektedir.

Yunanlıların Feta dediği beyaz peynir ise her zaman, geçmişte Osmanlı olan bölgelerde tüketilmektedir. Feta sözcüğü üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Göçebe-çobanlar, yerleşikleştikten sonra uzun süre bayatlamayan ancak çok sert olan Kurut peynirine artık ihtiyaç duymayıp, daha yumuşak bir peynir üretmişlerdir. Öte yandan, Feta pek eski bir peynir türü değildir. İtalyanca’da taze anlamına gelen bu kelime, Yunanistan’da XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Feta, tam olarak Türk beyaz peyniridir. Saydığımız ürünlerin, Türklerin yaşadığı veya etkisinde olduğu yerlerde kullanıldığını söylebiliriz.

- Yayla ürünlerinin tüketimi:

Bu yaylalardaki üretim, aile içinde tüketilmekte veya küçük esnaf tarafından daha ziyade akraba veya hemşehrilere satılmaktadır. Burada her şeyden önce söz konusu olan, tüketicilerin ilk sıradaki beklentisi ve bulmanın güç olduğu, kaliteli ürün özelliğidir.

¹⁶² Kaymak için, günümüzde Avrasya ve Balkan ülkelerinde kullanılan kelimeler: kajmak, kaimak, keimach, qeymağ, qymek, qymok, geymar, gaimar vs.dir.

- Doğu Karadeniz tranzümanının özü:

Bölgedeki tranzümanın karakteristik özelliklerinin, aynı zamanda tüm Türkiye'yi yansıttığını not edelim. Tranzümanı, ülkede tüm aileyle birlikte gerçekleştirmektedir. Başka ülkelerde (örneğin: Akdeniz çanağındaki ülkeler), tranzüman, en fazla bir kaç çobanın organize ettiği bir faaliyettir. Bu ülkelerde Türkiye'den farklı olarak tüm köy ahalisi yaylada buluşmamaktadır. Bu Türk geleneği, tranzümanın kaynağının diğer ülkelerden tamamen farklı olduğuna işaret etmektedir. Buradaki sosyal hareketliliğin tarihsel kaynağı, bir Türk göçer-çoban kültürü olmasındandır. Konunun içine girdikçe, yalnızca Türklerde yayla şenliği kutlamalarının bir gelenek halinde her sene belli bir zamanda tekrarlandığını görmekteyiz (kutlamalar, yaylada ve doğal olarak yaz döneminde yapılmaktadır). Sebebi şöyle: tüm köy sakinlerinin yaylaya çıkmasıyla, burası bir “yaz dönemi köyü”ne dönüşür ve böylece burada bir “yaz dönemi köy şenliği”nin gerçekleştirilmesi anlaşılabilir bir sosyo-kültürel ihtiyaç olmuştur. Buna karşılık, yaylada konaklayanların yalnızca bir çoban veya çobanlar olduğu sistemlerde, yayla üzerindeki tüm faaliyetler köyden ve köy ahalisinden uzakta gerçekleşmiş olacak ve doğal olarak “yaz dönemi köy şenliği” köyde kutlanacaktır.

b - Orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzüman:

Bu tranzüman türü, Osmanlı İmparatorluğunun sona erip Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bölgede nadiren yapılmaya başlamıştır. Bu, 500 seneyi aşan bir süredir, Türk göçer-çoban dünyasından kalan en özellikli tranzüman türüdür. XVIII. Yüzyıl dolaylarında gelişen “yakın mesafeli tranzüman” türü için de bir anlamda referans olmaktadır.

“Orta mesafeli tranzüman”, aşağıda sayıdığım özellikleriyle “yakın mesafeli tranzüman”dan ayrılmaktadır:

- Mesafe: 50 - 100 km.
- Sürü: en yaygını koyun olmakla beraber, keçi sürülerine de rastlanmaktadır. Sayıları, “yakın mesafeli büyükbaş tranzüman”ındaki sürülerinkinden çok daha yüksektir.
- At: göçebe-çobanlardaki gibi bu tranzüman türü için de tercih edilen nakliye ve yük hayvanıdır. Daha önce de bahsettiğim gibi, XVII. yüzyıldan itibaren, atın yerini katır almıştır.

İmparatorluğun yükselme döneminde, at artık ordunun, itibarlı ailelerin, seçkinlerin ve az sayıdaki yörüğün mülkiyeti olmuştur. Toplumda atın kullanımının azalmasının başlıca sebebi, Osmanlı imparatorluğunun merkezi iktidar anlayışında yatmaktadır. Göçebe-çoban, artık, istikrarlı bir ortamda, hayvanlarını yetiştirecek ve en kısa zamanda toprağına bağılı bir yerleşik yaşam tarzını benimseyecektir. Askerî alanda da önemli bir unsur olan at, bundan böyle sanki yönetici sınıfın elinde bir imtiyaz olacaktır. Katır, yerleşikleştikten sonra, özellikle “yakın mesafeli tranzümans” için, ekonomik bir seçenektir. At, az sayıdaki zenginin sahip olabileceğı pahalı bir tercihtir. Bugün ise, bu sefer, katırın yerini gittikçe yaygınlaşan kamyon almıştır.

- Yamaç/dağ ortamı tranzümanı: Osmanlı döneminde, özellikle XVIII. yüzyıla doğru, başına buyruk ağalar çok büyük sürülere sahiptiler. Tranzümans, sahille dağıdaki yayla arasında gerçekleşmekteydi.

Burada, çocukluğumda, annemin büyükbabası Hamit Kuruömeroğlu’nun yaşamış olduğı bir hikâyeyi anlattığını hatırlamaktaydım. Hamit, hizmetinde 20 kişiden az olmayan sürekli silahlı adamlarıyla bölgenin en güçlülerinden biri ve soyunun son ağasıymış. Ağanın onbinlerce koyunu, ilkbaharda Of’u geçerek Bayburt ve Gümüşhane arasındaki Sarıçiçek yaylasına çıkmak için, kışı geçirdikleri sahilden yola çıkarlarmış. Benzer bir geçmişleri olan Tüylüoğullarıyla eşimin akraba olması benim için de artı bir mutluluk sebebidir.

- Kuruömeroğulları:

Ailenin sahip olduğı Sarıçiçek yaylası, Bayburt bölgesinde bulunmaktadır. Ailenin sürüleri o denli büyükmüş ki, yaylaya çıkış tranzümansında, Of şehrini aşmak aralıksız olarak üç gün sürermiş. Şehir sakinleri, evlerine çekilerek, sürünün şehirden uzaklaşmasını sabırsızlıkla beklerlirmiş. Sürülerin, sahil ve Sarıçiçek yaylası arasındaki gidişli-dönüşlü orta mesafeli tranzümanı (yer değıştirmesi) sırasında, Kuruömeroğulları, sahilden 30 km mesafedeki köylerinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

- Tüylüoğulları:

Sahilden 20 km mesafedeki, Rize vilayetine bağlı Güzelköy’de yaşamaktadırlar. Yaylaları Ovit, köyden 70 km mesafededir. Koyun sürüleri, köyle yaylaları arasında 100 kilometrelik bir tranzüman yapılmaktaydılar. Ataları, Erzurum yakınındaki yaylaya çıkarlardı. Aile, tamamen Güzelköy’e yerleştikten sonra ata yaylasını terk etmiştir.

7 - DOĞU KARADENİZ YAYLACILIĞI:

Yaylacılık:

- “süresi, yayla olarak adlandırılan yaz otlak bölgesinin yer aldığı coğrafi koşullara bağlı, çobansal bir yaz konaklamasıdır”.

Türkiye’de, yaylacılık temel olarak yayladaki çobansal konaklama olmakla beraber, yaylaya doğru tranzüman, çobansal ve yaz konaklaması ve köye dönüş tranzümanını da içermektedir:

- a - Yayla göçü veya yaylaya çıkış,
- b - Yayla konaklaması,
- c - Güz göçü.

a - YAYLA GÖÇÜ VEYA YAYLAYA ÇIKIŞ:



Yayla göçü veya yaylaya çıkış, köy ahalisi için en önemli zamanlardır. Yaylaya hareket günü herkes için bir çeşit bayram günüdür. Yola koyulmak, meşakkatli bir ön hazırlık gerektirdiği için, sanki enerjiyi arttırmak amacıyla insanları bir araya getiren bir çeşit kutsal ritüel gibidir. O gün, insanlar şarkılar söyleyip neşe

içinde horon oynarlar. Bu coşku, o kadar güçlüdür ki, hayvanlar bile bundan etkilenirler. Yola çıkmadan bir kaç gün önce, uzun bir atıl dönem sonunda, sürü, havalandırılmak için ahırın dışına çıkartılmaktadır. O andan itibaren, hayvanlar büyük günün yakın olduğunu herkesten daha iyi hissetmektedirler. Sürüdeki hayvanların en yaşlıları, özellikle koyunlar, mezra¹⁶³ ve yaylaya ulaşmak için seçilmesi gereken yolu sanki ezbere bilmektedirler.

Sürü, çıkış günü, şafaktan önce, çok erken saatte yıkanıp tımarlandıktan ve süslenildikten sonra bir araya getirilir.



Bu günlerde, hayvanların boğazına Çırnak¹⁶⁴, Çıngırak, Kelek (büyük çan) vb gibi çanlar asılmaktadır¹⁶⁵. Yetiştiriciler, hayvanları başka sürülere karışmasın diye, onları beyenilerine göre, püsküllü kumaş, pomponlar, nazar boncukları vb. şeylerle süslerlerdi. Bu süsleme alışkanlığı bihassa büyükbaş hayvanlara uygulanmaktaydı. Geçmiş zamanlarda, dağ köylüsünün, cemiyet hayatında, büyükbaş yetiştiriciliğiyle orantılı bir prestiji olurdu... Ne kadar çok sayıda büyükbaş hayvana sahipse, toplumsal hiyerarşideki yeri de o denli yükselmekteydi. Büyükbaş, Karadeniz'in sembolü haline gelmiş bir hayvan

¹⁶³ 1.000 - 1.500 m arasındaki yükseklikteki veya yamaçla köy ve yayla arasındaki ara bölge kastedilmektedir.

¹⁶⁴ Çin ve Çınrak veya Kañrak kelimelerinden türeyen muhtemelen Türkçe bir sözcüktür. Kelime, XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından kullanılmıştır.

¹⁶⁵ Hayvanlara takılan Çan, yayla veya güz göçünde, hayvanların hareketlerinin kontrol edilmesini, otlaması için araziye bırakılan hayvanların ses yoluyla takip edilmesini ve hayvanların ayırdedilebilmesini sağlar. O sırada, yaylacı başka bir şeyle uğraşmakta bile olsa, çanlar sayesinde hayvanlarını görmeden, sadece duyarak ne kadar uzaklaştıklarını bilebilmektedir.

türüdür. Büyükbaşın bölge ekonomisi için önemli bir yer tutması, her hayvana bir özel isim¹⁶⁶ verilmesiyle de açıklanabilir.

Genç yaşlı, kadın, çocuk, erkek, herkes bugün en güzel elbiselerini giyinirler. Yayla göçünün bu ilk gününün sevinç ve coşkusu, horon tepen herkesi coşturmakta ve kemençe, kaval veya tulumun durmak bilmeyen müziği şölene eşlik etmektedir.

Tranzümanın başlangıç günü (tranzüman = yayla göçü ya da güz göçü = yer değiştirme), organize bir şekilde, her şeyin en ince noktasına kadar düşünüp hazırlandığı bir festivali andırır. Başlangıç gününden önce yaylaya çıkmak herkese yasaklanmıştır. Hiç kimsenin bu kuralı çiğnememesi için, birkaç gün öncesinden, yaylaya, köyden bir gözlemci gönderilir.

Başka bir tranzüman geleneği ise, yerel bir çiçek olan Vargel'in açmasıyla, hareket gününün geldiğinin anlaşılmasıdır. Bu çiçek Acı Çiğdem familyasından, yörede Vargel olarak adlandırılan bir çeşittir. Vargel, ilkbaharın gelişini, aynı familyadan olan Vargit ise, yayla döneminin sona erdiğini ve sonbaharın geldiğini işaret eden bir çiçektir.



Vargel

Köyün en saygın şahsiyeti, genel bir mutabakatla, hareket gününü kararlaştırarak, ilan ettiği andan itibaren tüm ahali göçün hazırlıklarını yapmaya koyulur. Tranzüman süresince, “düşüm” denilen konaklamalar gerçekleştirilir. Bu dinlenme konaklamalarında (mola) hayvanlar bir araya getirilerek sayılır ve

¹⁶⁶ Günümüzün bilgisayarlı, soğuk bir hapisahaneyi çağrıştıran modern ahırlarda, hayvanlara karşı şefkatli bir davranış beklemek fazla romantik sayılacaktır. Hayvan, yetiştiricisiyle tek vücut olmaktan günümüzde tamamen farklılaşarak, kâr maksimizasyon aracı bir mal özelliğinden fazla bir anlam taşımamaktadır. Bu güzel ilişkinin yeniden tesis edilmesine kadar, doğal (organik) beslenme boş bir girişim olarak kalacaktır.

ot ve su ihtiyaçları karşılanır. Konaklama, göçerlere, yeniden horon ve kemeceli bir başka eēlence imkânı da verir.

Köyün mezrası var ise, köyle yaylanın ortasına denk gelen bu mezrada 2-3 hafta gibi uzun soluklu bir konaklama yapılır. Yaylada, kış mevsiminin devam etmesinden dolayı otlak imkânı henüz oluşmadığında, hayvanlar mezrada otlatılmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar yaylaya ulaştıklarında, tranzümans sona ermiş ve yaylacılıēın en önemli etabı başlamış olmaktadır.

b - YAYLACILIK:

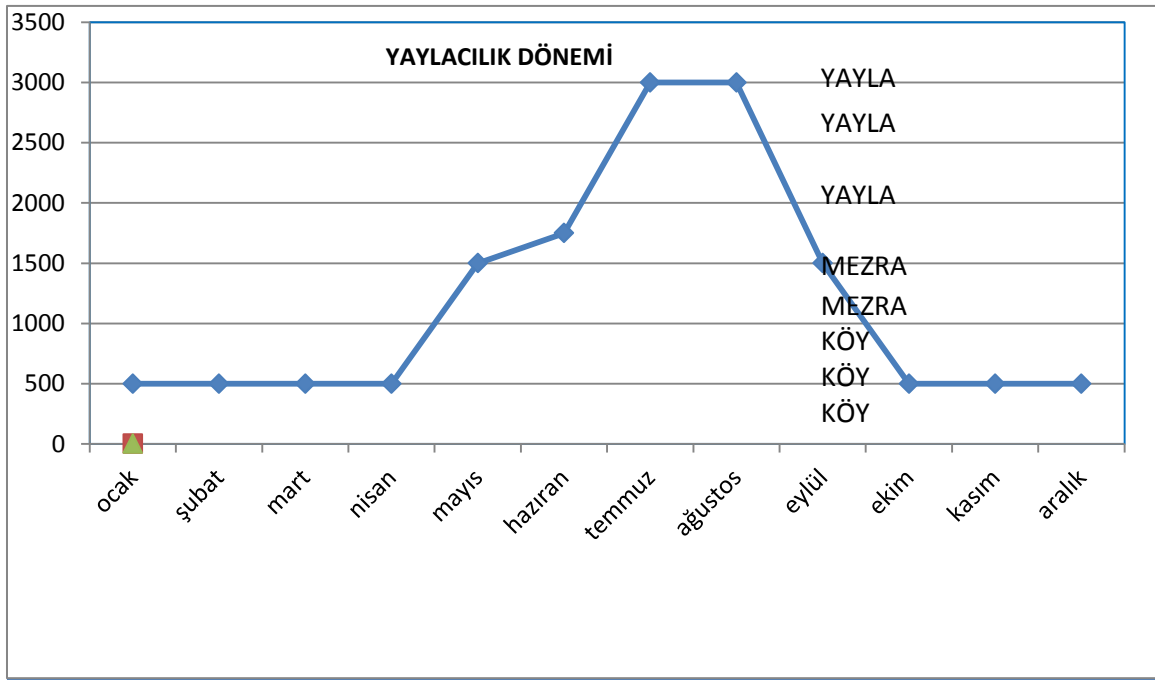
Yaylaya çıkılan ilk günler yerleşme telaşıyla geçmektedir. Hayvanlar derhal serbest bırakılır. Tecrübeli yaylacılar konaklanacak yerleri ve hayvan bakım ve korunması amaçlı yapıları mevsim boyunca kullanılabilecek şekle sokarlar. Hayvanların, bykbaşlarının ahır, kkbaşlarının ise 1-1,5 m yükseklikteki yıēma taş bir duvarla çevrili, geniş aēıllarda gecelemeleri daha kolay olmaktadır. Aēılların bir kısmı adırla veya alıyla kapatılarak hayvanlar daha korunaklı hale getirilir. Bu başlangıç çalışması tamamlandığında, yayla üzerindeki çobansal yaşam başladı demektir.

Yaylacılık şu faaliyetleri içermektedir: sütün saēılması, hayvanların otlaēa götürülmesi, sürünün gözetimi, hayvanların gece konakladığı ortamların temizliēi, süt ürünlerinin imalatı ve muhafazası, öngörülen yerde süt ve süt ürünlerinin toplanması, hayvanın ahırlara veya aēıllara geri götürülmesi, akşamüzeri sütünün saēılması ve tekrardan sütlü ürünlerin imalatı vs.





Büyükbaşların çiftleşmesi, özellikle kış mevsimine girmeden önce gerçekleştirilen bir faaliyettir. Boğaların, genel olarak başka bir yaylada sezonu geçirdiği yaylacılık türü, tamamen erkeklerin gerçekleştirdiği bir çalışmadır. Yaylacılık, aşağıdaki tabloda yer alan tranzüman ve yaz dönemi çobansal konaklama olarak ikiye ayrılmakta ve toplamda yayla zamanının süresi değişkenlik göstermektedir.



Grafiğe baktığımızda, 3 ile 5 ay gibi süren yaylacılık döneminin özellikle yaylanın bulunduğu irtifa ve coğrafi konuma göre değiştiğini görmekteyiz.

Yayla ne kadar yüksekte ise yaylacılık mevsimi o kadar kısa sürmektedir. Dönemin sonunda, soğuklar kendisini hissettirmeye başlayınca, insanlar yaylayı sürüleriyle birlikte terkedip köylerine göçerler: Güz göçü başlamıştır.

c - GÜZ GÖÇÜ:



Dönüş tranzümanasına “güz göçü” denilir. Dönüş tranzümanısı aynı gidiş yer değiştirmesi gibi, ancak çok daha kolay olmaktadır. Hayvanlar beslenip semizleşmiş ve iyi bir fiziğe ulaşmışlardır ve bu sefer güzergâh inişlidir. Dönüş tarihi gidişten farklı olarak her ailenin özgür seçimine bırakılmış olmakla beraber yine de herkes çoğunlukla birlikte dönmektedir.

Dönüş ikazını yine bir çiçek verecektir: Vargit çiçeği (biten bahar: sonbahar). Aynı anlama gelen, Güz çiğdemi, Yıkılgit, Güzgülü, Döngeri kelimeleri de kullanılmaktadır. Vargit, Acı çiğdem olarak da (*Colchicum autumnale* ou *Clochicum multiflorum*) anılır. Kar düşmek üzereyken açan zehirli bir bitkidir. Çiçeğin yöredeki adı Göç Kovandır.



Vargit veya Göç Kovan

Burada, tabiatın ilahi bir yanına şahit olmaktayız: yayla mevsiminin sona erdiğini belirten bitki, sanki yaylacıları yayladan kovan bir özelliğe sahiptir. Yaylacılık faaliyetinin ortam kadar zamana da bağlı olduğunu hatırlatmalıyım. Yaylada kış şartları hâkim olmaya başladıkça doğal olarak daha düşük seviyedeki otlaklara, yani mezraya geçilir. Başka deyişle, yaylaya çıkış gibi, köye dönüşteki “güz göçü” de iki aşamalı bir tranzümans içerir: ilki, bir kaç gün konaklanan mezraya, ikincisi ise, mezradan köye yapılandır.

Köye dönüş tranzümansında da (yer değiştirme), aynı, yaylaya çıkış günündeki gibi, ancak daha az sayıda hayvan süslenir.

Gördüğümüz gibi, yaylacılık, Türk tranzümanslı çobansal yetiştiriciliğinin birincil faaliyetidir. Köy ortamında gerçekleştirilen kış çobansal yetiştiriciliği ise, tranzümanssız bir aktivitedir.

Bir sonraki kısımda, tranzümansın tarihçesini ele alacağız.

8 - TRANZÜMANSIN TARİHİ:

Grenoble müzesi müdürü J.C. Duclos’nun, araştırmacıların, tranzümansın Avrupa’daki geçmişi konusunda, son derece şüpheci ve yoğun bir tartışma içinde olduklarından söz ettiğini belirtmek isterim. Duclos’ya göre Fransa’da XII., hatta XIV. Yüzyıldan önce tranzümansın izine rastlanmamaktadır... Romalılardan kalan ağıllarda bile sürülerin yaylaya çıkartılmasına ait bir kalıntı bulunmamaktadır. Fransa’da bilinen en eski yazılı belge bir dağ manastırı keşişlerinin tranzümanslı yetiştiricilik yaptıklarını göstermektedir. Bu ilk Fransız tranzümansları, kış döneminde ve dağdan ovaya doğru yapılmıştır. Ovadan dağa doğru yapılmış ilk tranzümansın ilk yazılı belgesi ise, XIII. Yüzyıl sonundan kalmadır.

Antik Yunan yetiştiriciliğinin siyasi ve sosyal organizasyonu yerleşik çobansal yetiştiricilikti. Yerleşik çobansal yetiştiricilik, Bizans İmparatorluğu topraklarında da uzun bir dönem yapılan bir faaliyet olmuştur. Ancak bu yerleşik çobansal yetiştiriciler, kısa zaman sonra, göçebe-çobanların tranzümansıyla komşu oldular.

Türk göçebe-çobanları ağırlıklı bir şekilde Kıpçak Türkleriydi. Bundan dolayı, Bizans’ın çöküşünden çok önceleri, Türklerin gelenek ve görenekleri, Anadolu yarımadasında bilinmekteydi. Trabzon’un Fatih tarafından fethedilmesinden önce Karadeniz Rumları da bu Türk kültürünü tanımışlardır.

a - DOĞU KARADENİZ TRANZÜMANSININ KISA TARİHİ:

Tarihte her zaman, Doğu Karadeniz'in, iç ve dış çatışmalara açık olduğu savı doğrudur. Osmanlı zamanında da, aynı özelliği taşımıştır. Ancak bu durumun istisnası olarak, savaşlar sürekli zayıflayan Osmanlı İmparatorluğunu tehdit etmeye devam ederken, XVIII. Yüzyıldan sonra, Doğu Karadeniz bir barış dönemine girmiştir. Bölgenin huzuru, iç kısımların hâkimi olmaya başlayan ağaların güçlenmesiyle sağlanmıştır. Aynı dönemde, Trabzon ve çevresi, demografik bir gelişmeye sebebiyet veren ekonomik bir kalkınma yaşamaktadır. Bu ortamda, “yakın mesafeli tranzümans”ın yaygınlaşması için koşullar bir araya gelmiştir.

Özetle, Doğu Karadeniz tranzümansının tarihçesini üç dönem olarak önermekteyim: “yarı-göçebe tranzümans dönemi”, “kısa mesafeli tranzümansının yaygınlaşması olan dönem” ve “şimdiki tranzümans dönemi ”:

- **Birinci Dönem (XIV. - XVIII. asır):** yarı-göçebe-çoban dönemi, 2 tür tranzümans içerir:
 - Sabit istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans.
 - Değişken istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans.
- **İkinci Dönem (XVIII. - XX. asır):** yarı-yerleşik dönemi, 2 tür tranzümans içerir:
 - Kısa mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans.
 - Sabit istikametteki orta mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans.
- **Üçüncü Dönem (XX. yüzyıl sonlarından bugüne kadar):**
 - Kısa mesafeli gidişli-dönüşlü tranzümans.

Türk göçebe-çobanları, doğu bölgesine göre, Trabzon'un batısına, büyük gruplar halinde ve daha erken zamanda gelmişlerdir. Kentin doğusuna ise, fetihten sonra dağınık gruplar olarak gelmişlerdir. Bölgeye geldikten hemen sonra yaşantı tarzılarını, adet ve geleneklerini doğal olarak sürdürseler de kış dönemini geçirmek amacıyla yöredeki köylere yakın mesafede konaklamışlardır.

XVII. yüzyıla kadar, bölge, iç ve dış karışıklıklar yaşamakla birlikte, İslam dinine geçenlerin sayısı artmıştır. O tarihe kadar merkezî otoritenin kontrolünde olan güçlü sipahiler zaman içerisinde zayıflamışlardır. Böyle bir ortamda tranzümans geleneğinin yaygın bir şekilde yapılması mümkün olmamıştır. Buna karşılık, yine de yarı-göçer-çobanlar, kendilerine özgü bir yaşam tarzı olan tranzümansı uygulamaya devam edeceklerdir. Aynı dönemde güçlenen İslam dini, yarı-göçer-çobanlar üzerinde de etkili olacaktır. Bu durum yerleşikleşmelerini daha kısa bir sürede başarmalarına yol açacaktır.

Sahip oldukları büyük sürülerin sağladığı zenginlikle, yerleşikleşmelerini daha avantajlı bir şekilde yapacak ve karışıklık ve istikrarsızlık döneminin olumsuzluklarından daha az etkileneceklerdir. Yerleşerek köksalacakları köylerdeki konumlarını, sahip oldukları bu ekonomik avantajları belirlecektir. Bu sermaye, yerleştikleri yerde onları zaman zaman lider pozisyonuna getirecektir. Bununla beraber, yerleşikleşme, köy ahalisi içindeki ilişkilerde köklü bir değişime yol açacaktır. Bu köylerdeki akrabalık düzeni devam edecek ancak aile fertleri arasındaki ilişkiler köklü şekilde değişime uğrayacaktır.

Yerleşik yaşam tarzına geçiş, tarih boyunca eşitlik ve özgürlük ortamında yaşayan Türk göçer-çobanlarının farklı bir eşitsiz toplumsal düzene geçmeleri anlamına gelmektedir. Yerleşikleşme toprağa bağlanmak demektir... Toprak bu göçebe-çobanlar için, önceden hayal edemeyecekleri yeni bir değerdir. Bu yeni değer, büyük sürüler gibi tüm grup mensuplarının ortak kullanımı dışında... Artık özel bir mülkiyet olacaktır.

Bu süreçte, bir çeşit toprak dağılımı yaşanacaktır... Toprak ve hayvan mülkiyetinin paylaşımı, ilk önceleri, kaçınılmaz olarak grup liderinin avantajına gerçekleşecektir.

Toprak mülkiyeti olgusu, ilk olarak, bir eşitsizlik ortamının grubun üyeleri arasındaki ilişkileri etkilemesine yol açacaktır. Böyle bir durum görülmeyen Doğu Karadeniz’de ise, grup, yerleşikleşmeye teslim olmamıştır... Burada yaşanan, göçebe-çoban toplumsal kültür mirasının farklı bir yerleşikleşme sürecidir. Yörede, zengin ve zengin olmayan arasındaki farklar önemsiz olup, sanki tüm insanlar aşağı yukarı aynı görüntü, aynı elbise ve aynı konutlara sahiptirler. Yardımlaşma derin ve yaygındır.

Bu homojen sosyal yapının başlıca sebebi, herkesin birbirini tanımış olması değil, ancak, göçebe-çobanlardan miras kalan akrabalık bağının gücüdür. Akrabalık bağı, en başından beri, Türklerde çok güçlüdür ve bölgenin coğrafi durumu da bunu desteklemektedir. XIX. Yüzyıldan itibaren, ağaların¹⁶⁷ çok

¹⁶⁷ Ağalar, XIX. yüzyıldan sonra, çok güçlenmişlerdir. Bu dönemde astığı astık, kestiği kestik bir yaşantı süren

zenginleşmesi, yine de başka bölgelere göre daha az bir sınıf farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, köyün en zengin ağa ailesi, çevresinde derme çatma evlerle çevrili bir malikânede yaşamamaktadır.

Yayla ortamı ise, birkaç imtiyazlının değil tüm köy veya birkaç köyün sakinlerinin mülkiyetidir. Yaylanın ahali tarafından paylaşımı birçok köye dağılmış büyük sülalelerin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, yayla herkesin malı olduğu halde, herkes imkân yetersizliğinden dolayı tranzümans yapıp hayvanlarıyla yaylaya çıkamamaktaydı¹⁶⁸. Köylerin pek çoğunda, daha çok, zenginler, tranzümans yaparak mevsimi yaylada geçirirlerdi. Yakın mesafeli tranzümansın yaygınlaşmasıyla, tüm cemaatin hep birlikte yaylaya çıktığı anlaşılmayıp ancak yaylaya çıkma hakkına sahip olanların arasından, yeterli imkânları olanların yaptıkları bir faaliyet anlaşılmalıdır.

Fransa’da ise, “yakın mesafeli tranzümans” nüfusun artmasıyla ortaya çıkmıştır. Siyasi istikrar ülke içinde yüksek güvenlik ortamı sağlamış, ekonomik gelişme ve nüfus artışı tranzümansın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Doğu Karadeniz’deki tranzümansın kökeni Fransa’dan farklı olduğu halde, yine de “yakın mesafeli tranzümans”ın yaygınlaşması aynı yolu takip etmiştir.

9 - TRANZÜMANSIN

DOĞU KARADENİZ’DE YAYGINLAŞMASI:

Yanlış bir şekilde, bölgedeki tranzümansın dünya tarihi kadar eski olduğuna inanmaktayız. Yine, yörede sembol haline gelen mısırın da, binlerce yıldır bölgede yetiştirildiği düşüncesinin gerçeği yansıtmadığını göreceğiz. Çünkü durum tamamen farklıdır, bu bitki Karadeniz’de 200-250 senedir bilinmektedir.

Burada, Doğu Karadeniz’de en azından 500 senedir yapılan tranzümansın yakın bir geçmişte “yakın mesafeli tranzümans” olarak yaygınlaşmasının sebeplerini ele almaya çalışacağız. Türk göçebe-çobanları, yerleşikleşmeyle birlikte (XVIII. Yüzyılda, yerleşikleşme sona ermiş ve İslam dini köksalmıştır), yazılı belge bırakmış olacaktırlar. Osmanlı arşivlerinden öğrendiğimiz XVIII. yüzyıl sonrasındaki yayla anlaşmazlıkları bize tranzümansın yaygınlaştığını anlatmaktadır. Tarihin bu dönüm noktasında, toprak önceki çağdaki gibi göçebe-

ağalar, sosyal planda eşkiyalık düzeniyle dengelenmekteydi.

¹⁶⁸ Yörenin yaşlı insanlarıyla yaptığım söyleşilerde, tarih boyunca bölgede hiçbir ihtiyaç sahibi aile bulunmadığından, sosyal adaletsizlik veya derin bir eşitsizlik yaşanmadığını anladım. Her ailenin, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar toprak ve hayvanı olmuştur.

çobanların doğal mülkiyeti değildir. Yerleşikleşmeyle beraber insanlar, yaylaları aralarında paylaşarak sahiplenmektedirler. Bir yer paylaşılıp sahiplenilirken anlaşmazlıkların ortaya çıkması son derece doğaldır ve böylece yayla kavgaları doğmuştur.

Şimdi, “yakın mesafeli tranzüman”ın nasıl yaygınlaştığını açıklayan diğer sebepleri göreceğiz:

- **Ekonomik kalkınma:**

Bu dönemde ekonomik bir kalkınma yaşanmıştır. Karadeniz bir “Osmanlı gölü” olma özelliğini kaybederken Trabzon kenti öne çıkmıştır. Ticarî alışveriş artmış ve tüm bölgede olumlu sonuçları alınmıştır. Yine bu dönemde, sahil kentlerindeki önemli limanlardaki hanlar ilk defa iç kesimlere doğru yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴

- **Demografik gelişme:**

Yaşanan iktisadî kalkınma, demografik gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Nüfus artışı, ailenin temel zengiliği büyükbaş sayısının da arttırılmasını gerektirir. Hayvan sayısının artışı daha çok otlak ihtiyacı doğurmaktadır. Köy çevresinde yeterince otlak bulunamaması, çözüm olarak yaylaya çıkışı zorunlu kılmıştır.¹⁶⁹

- **Domuz üretiminin sona ermesi:**

Bu dönemdeki (1.486) büyükbaş sayısının artışı başka bir gerekçeyle açıklanmaktadır. Trabzon’un 1.462’de, Fatih tarafından fethedilmesi, bölge nüfus yapısının değişmesine yol açmıştır. Nüfusun % 80’inin artık Müslüman olduğu yörede, domuz yetiştiriciliği neredeyse tamamen sona ermiştir. Başka deyişle, bir protein kaynağı yok olmuştur. Bölgedeki yetiştiriciler, doğal olarak bu açığı, büyükbaş sayısını arttırarak karşılayacaklardır.

- **Yayla kavgaları:**

Nüfusun artışıyla otlakların yetersizleşmesi sonunda köylüler veya köyler arasında yaşanan yayla kavgaları Osmanlı arşivlerinde yer almaktadır.

¹⁶⁹ Çaykara örneğindeki gibi, 1970’li yıllara kadar ilçe halkının yüzde yüzünün büyükbaş yetiştirdiğini bilmekteyiz...1.456 Osmanlı sayımına göre, ilçe nüfusu 3.000’di...1.965’te 13 kat büyüyerek 38.000 olmuştu... Bu nüfusun ortalama %40’ı olan 15.000 kişi tranzüman yapmaktaydı. Sonuç olarak, köylerin otlakları 1.965’te 23.000 yetiştiricinin büyükbaş hayvanlarına yeterli olduysa, 1.486’daki 3.000 kişinin sürüleri için haydi haydi yeterli olmalıdır.

- Mısırın bölgeye gelişi:

Önceden gördüğümüz gibi Kadırğa şenliğinin bir başka yerel adı da Otçu şenliğidir. Bölgede, Otçu, aynı zamanda mısırın otlarını kesmek ve toprağını havalandırmakla görevli kişiyi tanımlar. Ancak bu zor çalışma sona erdikten sonra Kadırğa şenliği tam anlamıyla başlayacaktır. Bu sebepten araştırmacıların bazıları için, mısırın, yayla şenliğini başlatan bir sembol olduğu tezi geçerlidir. Bu bakışa göre, mısır ve şenlik arasındaki bu sembolik gelenek 500 senedir yaşanmaktadır. Ancak, bitki bölgede ancak 200-250 senedir mevcuttur.

Mısır, bölgeye, Anadolu'nun diğer bölgelerinden daha sonra gelmiştir. İlk zamanlarda yöre köylüleri mısır, hayvanlara verilecek sıradan bir ot zannetmişlerdir. Karadenizliler yeni olan mısır kelimesi yerine önceden, lazot, lazut veya lazit kelimelerinden türemiş olan Rumca Lazudin kelimesini kullanmaktaydı. Bu Rumca kelime türkçe Lazot (laz + Ot) dan gelmekte ve Laz-otu anlamı taşımaktadır. Bir Gürcü diyalekti olan Megrelceye de giren (Lazca diline en yakın olan Gürcü diyalektidir) Türkçe kelime “Ot”tur ve bu diyalekte de mısır için Lazoti veya Lazuti denilmektedir. Mısır, XVIII. yüzyılda, Batum limanına uğrayan bir Amerikan ticarî şilebi tarafından Doğu Karadeniz'e getirilmiştir. Bu dönemde, Batum halkı çoğunlukla Müslümandı. Mısırın bölgede yeni olduğu düşüncesini destekleyen bir başka yaklaşım da (bana göre en önemlilerinden biri) XVI. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Avrupalı gezginlerin anlattıklarıdır.

Seyyahlara göre, Trabzon'dan Batum'a kadar olan bölgede, XVIII. yüzyıla kadar ekmek yapımında, ne mısır ne de buğday¹⁷⁰ kullanılmayıp, darı kullanılmaktaydı. Buradaki darı çeşidi “Millet Commun Panicum Miliaceum”, hatta “Panicum Sumatrense” (Kafkasya darısı) veya eski bir yerel tür olmakta ve 1.000 m'nin üzerindeki yüksekliğe kadar yetiştirilebilmekteydi. Gezginler bölgeye geldiklerinde XVIII. yüzyıl sonundan itibaren naklettikleri bilgiler içerisinde mısırın da yer almaya başladığını görmekteyiz. Daha önceleri hiç bir belgede mısırın varlığına dikkat çekmemişlerdir. Temel gıda maddesi olarak ve ekmek yapımında faydalanılan darıdan söz edilmektedir. Konuyla ilgili en güvenilir kaynak olan Şövalye Jean Chardin, XVII. yüzyılda darı için şöyle demektedir: “İlkbaharda ekilip, ekim ayında toplanan bir tohumdur. Darıya benzemekte ve sapı şeker kamışını andırmaktadır. Harmanlanması buğday

¹⁷⁰ Buğday zenginlere tahsis edilmişti.

gibi bir kerede yapılmayıp tüketiminden 1 - 2 saat önce yapılmaktadır. Kaynar sulu kazanda karıştırılarak yarım saat içerisinde pişmektedir. Elde edilen bembeyaz hamur yoğurulup ve yeniden pişirilmektedir.

Elde edilen ekmek çok kolay bir şekilde kendiliğinden bölünür kıvamdadır (mısır ekmeğine yakın). Şövalye, bölgeyi henüz terk ederken bile alıştığı için özlemeye başladığı bu ekmeğin insanlar tarafından buğday unundan yapılan ekmeğe göre tercih edildiğini söylemektedir. Gerçekte de, darı, asit azaltıcı ve sindirim kolaylaştırıcı özelliğiyle buğday ekmeğinden çok daha kolay sindirilen bir tahıldır. Chardin'in ifadesiyle bu, "Abhazya'dan Trabzon'a kadar bölgenin ekmeğidir".

Gezginler, darının bölgede Gomi olarak bilindiğinden bahsederler. Gezgin Jean-François Gamba, Gomi'nin, XIX. yüzyıl başında, yeni rakibi mısırla tanıştığını söylemektedir. Chardin ise, XVII. yüzyılda darı için Gom denildiğini nakletmiştir.

Günümüzde bu bitkiyi kimse hatırlamayıp, herkes mısır ekmeğinin bin yıllık geleneksel bir kullanımı olduğu düşünmektedir. Darı, her türlü iklim ve coğrafi koşula, buğday ve diğer tahıllara göre çok daha dayanıklıdır. Çetin toprak ve iklim koşullarına uyum sağlama kabiliyeti vardır, ancak un olarak çalışılması zor ve çabuk bozulabilen bir bitkidir. Mısır, bozulmasına sebep olan yüksek nemden en az seviyede etkilenmesi için havalandırılmış bir ortamda kurutma amacıyla asılarak bekletilir ve tüketimine yakın dövülerek un haline getirilirdi. Bu özellikleri, fazladan stoklama, fizikî yorgunluk ve önemli bir zaman kaybı gibi ilave faaliyet ve maliyetler gerektirmektedir.

Darı tüketiminin olumsuzlukları mısırın bölgeye girişiyle aşılmıştır, bunlar:

- Hasat kolaylığı = zaman tasarrufu,
- Un olarak stoklama kolaylığı = yer tasarrufu,
- Çok daha hızlı ve kolay ekmek üretimi = zaman tasarrufu,
- Bitkinin mısır dışındaki besleyici kısımları = büyükbaşlar için besi tasarrufu,
- Taze fasulye ve bal kabağıyla aynı tarlada dipdibe yetiştirme imkânı = sebze ve arazi tasarrufu.

Nitekim mısır, önemli bir ekonomik getiri sağlamaktadır. XVIII. yüzyılda Doğu Karadenize gelişiyle, yörede yaşanan demografik ve ekonomik gelişmeye katkı sağlamıştır. Öztürk'e göre, aynı bitki, özellikle Mısır ve Çin'de, demografik bir sıçrama oluşturmıştır.

Mısırın gövde kısmının, yöredeki hayvan yetiştiricilerine sağladığı belki de en önemli katkı, bitkinin bol miktardaki yüksek besi değerli kısımlarının hayvanların beslenmesinde yetiştirici açısından büyük tasarruf sağlamasıdır.

Şüphesiz ki, mısırın iktisadî katkıları yakın mesafe tranzümanın yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Tüm Doğu Karadeniz'de yaygınlaşmış olan yakın mesafeli tranzüman, yani yaylaya çıkış, günümüze değin yapılmaya devam etmiştir.

4. Bölümün sonucu:

Buraya kadar, Doğu Karadeniz tranzüman ve yaylacılığının karakteristik özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Bu araştırmayla, yazar, pastoralizm (çobansallık) ve tranzüman (yer değiştirme) aktivitelerinin günümüze değin algılanışını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Araştırma, aynı zamanda göçebe-çoban ve yerleşik halkların hayvan yetiştiriciliği bağlamında uzlaşabilmelerine kapı aralamıştır. Böylece, Doğu Karadeniz yaylacılık tarihinin bugüne kadar çözülmemiş ve anlaşılmamış önemli dönemlerini keşfetmekteyiz.

Çıkarılabileceğimiz bazı sonuçlar: Doğu Karadeniz bölgesi, önceleri tranzüman yapılmayan, ancak Türklerin sonradan gelişiyle tranzümanlı bir ziraî çobansal bölge olmuştur. Önceleri orta mesafeli ilk tranzümanlar, yalnızca göçebe-çobanlar tarafından yapılan “orta mesafeli yer değiştirme”lerdi. Bu göçler, yakın geçmişte, bölge halklarının yerleşikleşmesiyle “yakın mesafeli tranzüman”a dönüşmüştür.

Türk göçebe-çobanlarının gelmesinden önce, az sayıdaki bölge nüfusu Hristiyan Rum ve Türklerden (Kıpçaklar) meydana gelmekteydi. Hristiyan köylüler domuz yetiştiriciliğiyle ilave bir protein kaynağı yaratmışlardı. Bu iki sebep, o dönemde meşakkatli bir faaliyet olan yaylacılık yapmanın gereksiz olduğunu göstermektedir.

Yaylacılık, bir zevk kaynağı gibi değerlendirilmemeli, gerçekte yapılması zorunlu olan yorucu bir faaliyet olarak düşünölmelidir. Bu zorunluluk veya gereklilik, kendini bölgede “yakın mesafeli tranzümans”ın yaygınlaştığı XVIII - XIX. yüzyılda göstermiştir. Tranzümansın yaygınlaşması için güzel bir tesadüf olarak tüm koşullar bir araya toplanmıştır: tranzümans, tüm bölge halkının yerleşikleşme süreci tamamlandıktan sonra “yakın mesafe”de yapılan bir faaliyet olmuştur; ağalar, bu dönemde hiç olmadığından daha güçlü bir konum kazanmışlardır; ekonomi ve demografi anlamlı bir gelişim sürecine girmiş ve bölgeye mısır gelmiştir vs.

Doğu Karadeniz yaylacılık geleneğinde, Vargel ve Vargit çiçekleri, yayladan köye ve köyden yaylaya yapılan tranzümansın başlangıç işareti olarak kabul edilmiş önemli bir detaydır. Yayla bölümünde gördüğümüz gibi Türkler eski çağlardan beri seneyi iki büyük döneme ayırmaktadırlar: İlkbahar (Vargel dönemi= gelen bahar) ve sonbahar (Vargit dönemi = giden bahar).

Dördüncü bölümü şu cümleyle özetleyebiliriz: “Doğu Karadeniz tranzümansı, göçebe-çoban Türk kültürünün bir ürünüdür”.

GENEL SONUÇ:

Bu araştırmamın sonunda elde ettiğim en anlamlı sonuç hangisi diye düşünmekteyim.

İlk çarpıcı gerçek, yayla şenliklerinin, Orta Asya'dan gelen göçebe-çobanların otantik bir geleneği olduğudur. Bunun sebebini araştırma boyunca anlamaya çalıştık: bu tür kutlamanın ancak Türklere özel olması ve geleneğin yine göçer-çoban Türklerin tranzümanlarıyla yaygınlaştığını gözlemledik.

Bu sonuca nasıl ulaştık?

Önce, iki önemli hususu hatırlatmalıyım:

- birincisi, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önceki döneme ait yayla şenliği ve tranzümans geleneğini aktaran hiç bir kaynak olmaması. Hâlbuki o dönem, bölgenin yerleşik toplumları yazılı bir medeniyet sürdürmekte olduklarından asgari bir yazılı kaynak bırakmaları gerekirdi. Burada, dikkat çeken nokta, o dönem toplumları için çok önemli bir faaliyetin ne yazılı ne de sözlü kültürlerine geçmemiş olmasıdır! Buna karşılık, göçebe-çoban dünyasının sözel edebiyata sahip halklarının yazılı bir kültür geliştirmemeleri son derece anlaşılabilir bir durumdur.

Yazılı kaynak yokluğu, Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesine yaylacılığın, Türk göçer-çobanlarının getirdiği bir gelenek olduğunu gösteren sebeplerden bir tanesidir.

- İkinci husus, yerleşik halklarla göçebe-çobanların yöreye has istisnâ bir şekilde karşılaşmalarıdır. Bölgenin özel coğrafyası dikkate alındığında, istisnai karşılaşmanın ne galip ne de mağlup taraf olmadığı anlamına geldiği kolayca anlaşılabacaktır. Gerçekte, savaşı göçebe-çobanlar kazanmış ve kısa zamanda yerleşik yaşama geçmişlerdir. Coğrafi şartlar da, göçebe-çobanları bu bölgede, yarı-yerleşik bir düzen kurmaya zorlamıştır. Göçebe-çobaların ancak kısmen yerleşikleşebilmelerinin sebebi, onların topraktan çok, birliğe önem vermelerindendir. Türkler aynı zamanda, eski akrabalık sistemlerini yerleşik yaşama da uyarlamışlardır. Pr. Kaiser aynı tespiti, incelediği Balkanlar için de yapmaktadır.

Sonuç bölümüne tam olarak girmeden önce, göçebe-çobanlarla ilgili bir düzeltmeyi hatırlatmak isterim: göçebe-çoban yaşam tarzı her açıdan yerleşik

yaşam tarzına eşdeğerdir, yani hiç birisi bir diğerine üstün değildir. Her iki yaşam modu da, medeniyet tarihinin mimarlarıdır.

Yerleşik ve göçer-çoban kültürlerinin tarihteki ilk karşılaşmaları, Doğu Karadeniz yaylacılığı ve yayla şenliği geleneklerini başlatan çok önemli bir toplumsal değişimi ateşlemiştir. İlerleyen pagraflarda, bu iki değerli kültürel geleneğin tarihini ele alacağız:

XI - XV. YÜZYILDA BÖLGENİN DURUMU:

Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde Türkmen boyları dört bir yöne dağılmışlardı. Kıpçaklar 100 yıldır Gürcistan'da yaşamaktaydılar. Türkler bölgeyi zaten tanıyorlardı. Bizans imparatorluğu döneminde bile, Anadolu'da belli ölçüde ağırlıkları vardı. Kıpçaklardan önce Peçenekler, daha da önce Bulgarlar ve başka Türk boyları da bu coğrafyada yaşamaktaydı. Bizanslılar, Türkleri, XI. yüzyılda Anadolu'ya çok kalabalık olarak gelişlerinden çok önceleri tanımışlardır.

1.204 yılında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu, 250 yıl sürmüş ve sonunda Fatih tarafından fethedilmiştir.

Trabzon Rum İmparatorluğu, çeşitli Türk boylarıyla her bir tarafından çevrelenmiş olduğundan sürekli toprak kaybetmekteydi. Yeniden güçlenerek bu tehditlere karşı koyabilmek amacıyla bir takım vergiler ödemekte ve Akkoyunlu Türkleriyle evlilik ilişkileri kurmaktaydı. Trabzon'un sadece adı kalmış olan İmparatorluğunda, Gürcistan'dan gelen Hristiyan Kıpçaklar yaşamaktaydı. Kıpçaklar, Gürcistan'da, hem krallık yönetiminin en üst noktalarına kadar yükselmiş hem de ordunun önemli kurmaylarıydılar.

Özetle, Trabzon'un 1.462'de Fatih tarafından alınmasına kadar, bölgenin 1.000 - 1.500 yıllık tarihinin ana hatlarını ortaya koymaya çalıştık.

Karadeniz Rumlarının Türk boylarının gelenek ve göreneklerini fetihten çok önceleri de bildikleri açıktır. Sonuç olarak, yaylacılık ve yayla şenliği geleneğinin Rumlar için gizli saklı bir yanı kalmamıştır.

Bölgedeki Rumların, fetihten önce transhüman yapmalarına gerek yoktu, çünkü nüfus olarak azdılar ve ilave protein kaynağı olarak domuz sürülerine sahiptiler ve de köyün besisi için son derece yeterli otlakları vardı. Bu insanların yaylacılık yapmamalarının diğer bir sebebi de devam eden iç ve dış çatışmalardan dolayı güvenlik koşullarının tam olarak sağlanamamasıydı. Bölgenin bu istikrarsızlığı,

Rumlarla beraber yaşayan Hristiyan Türklerin tranzüman geleneğini sürdürmelerini engellememiş gibidir. Göçer-çoban Hristiyan Türklerin herbiri zaten birer doğal asker olduğundan, çevrede herhangi bir çatışma olmuş olmamış önemli değildi.

Trabzon'un Osmanlı tarafından alınmasından önce, göçebe-çobanların daha çok yayla otlığı ihtiyacında olanlar, Trabzon'un batısında yaşayan Çepnilerdi. Çepni boyları fetihten çok daha önceleri Hristiyan Kıpçaklar gibi bölgede yaşamaktaydılar ve daha sonra stratejik bir üs olacak olan Kadirga yaylasına kadar Trabzon bölgesine sızmayı sürdürmüşlerdi. Ancak, birçok denemeye rağmen Maçka ve Trabzon arasında hâkimiyet kuramamışlardır. Fetih sırasında Osmanlı'ya katılan Çepniler tüm bölgeye özgürce yerleşme imkânına sahip olmuşlardır.

Fatih, Akkoyunlu kralı Uzun Hasan'a son darbeyi Kadirga yaylasında hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Çepnilerin, batıdan Trabzon'un fethine katılmaları ancak çarpışarak gerçekleşmiştir. Diğer birçok Türk boyunda görülen, savaşarak yani kan dökerek alınan bir zafer, Çepnilerde kutsal kabul edilmekteydi. Bu kutsal duygular, Çepnilerin fethedip yaşadıkları toprakları vatan olarak hissetmelerini sağlamıştır. Bölgenin yeni ve eski halkları arasındaki ilk ilişkiler barışçıl olmayıp çatışma sonrası yüzleşme şeklinde gerçekleşmiştir. Çepnilerin yöreye bu giriş ve yerleşim süreçleri onların kültürel hafızasını günümüze kadar canlı tutmuştur.

- **Kadirga Yaylası:**

Yayla henüz Kadirga ismini almadan önce Kürtün veya Ağasar vadisinden gelen Çepniler tarafından kullanılmaktaydı. Burası aynı zamanda, Türk göçer-çobanları için stratejik bir yayladır, çünkü Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından daima kontrol edilen Zigana geçidinin tam karşısında yer almakta ve Trabzon kentine yönelen İpek yolunun yakınında bulunmaktadır. Trabzon kentini fethetmek için yapılan tüm hazırlıklar Kadirga yaylasında tamamlanmıştır.

- **Sultan Murat yaylası:**

Bu dönemde, Sultan Murat yaylası henüz bilinmemektedir. Bölge hala Trabzon Rum İmparatorluğuna aittir.

FETİH SONRASI TRABZON:

Çepniler, Trabzon'un batı bölgelerinin hâkimi olduktan sonra doğuya doğru Batum'a kadar ilerleyeceklerdir. Bununla beraber etki alanları kemençenin hakim enstrüman olduğu yerlere, yani Of bölgesine kadardır. Kemençenin, yine Çepnilerin eski kabak kemanelerinin gecikmiş bir yerel uyarlaması olduğu düşünülebilir. Kıpçak Türkleri ise, Of'un doğusundaki bölgelerde çok daha hâkimdiler. Burası, Kıpçakların müzik aleti tulumun memleketidir. Kıpçak tulumu çevre halklarının benzer müzik aletlerinden farklıdır.

- **Bu dönemdeki yayla şenlikleri:**

Tüm dünya halklarının bu dönemde ya da her zamanki gibi tarım veya hayvancılık bağlantılı bir yaz şenliği olmuştur. Türk göçebe-çobanlarının da yaz dönemi yayla kutlamalarının olmaması mümkün değildir. Göçebe-çoban Türkler de, tüm kırsal halklar gibi yaylacılık faaliyeti ve şenlik kutlamalarını “yaz dönemi yaşam alanlarında” gerçekleştirmişlerdir.

- **Bu dönemdeki horon oyunu:**

Her bir Türk göçebe-çoban boyunun kendi özgün dansları vardı. Codex Comanicus'un bize aktardığı gibi Kıpçaklarda Horan olarak bilinen dans henüz bugünkü horon değildi.

Kış için gerekli saman balyalarını yazdan hazırlamak gerekirdi. O dönemde de sahiplenilmiş eski Türk inanışlarına göre, ot hasatı bitiminde Tanrı'ya şükredilirdi. Bu vesileyle ritüel kapsamında horan ve benzeri danslar yapılmaktaydı.

Göçebe-çobanlar, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinin güneyinde (Erzurum, Bayburt, Erzincan ve daha da güneyi) iki büyük sorunla karşılaşmışlardır: birincisi, demografik bir sıçrama sonunda ve özellikle İran'dan bölgeye sürekli gelen Türklerle azalan otlak alanları; ikinci sorun ise güçlenerek merkezileşen Osmanlı iktidarındır.

Bu iki ana sebep, yeni otlaklar bulmak ve yaşam tarzılarını kısıtlayan Osmanlı yönetiminin etkisinden kurtulmak için, bir kısım göçer-çobanın kuzeye gitmelerine neden olmuştur. Özellikle Doğu Karadeniz'de yaşayan göçebe-çobanlar bu iki koşulu tatmin edecek bir coğrafi avantaja sahiptiler. Kuzey istikametinde yapılan göçte yer alan göçebe-çoban halklar diğer bölge göçer

gruplarından daha az sayıdaydılar. Bu topluluklar sürekli olarak ancak dağınık bir yer değiştirme içindeydiler.

Doğu Karadeniz'e gelen göçebeler, özellikle ovaların sınırlı olduğunu, her tarafın orman olduğunu ve daha kuzeyde ilerlemelerini engelleyen bir denizin var olduğunu derhal anladılar. Bulundukları ortam onları kendiliğinden, yerleşik yaşama yönlendirmekteydi. Türk boyları, yörede, artık Orta Asya'daki gibi yüzlerce kilometrelik büyük mesafeli tranzümanlar yapamayacaklardır. Bu durumda, ikincil çözüm olarak "orta mesafeli tranzüman" yapmaktan başka çareleri yoktur.

Doğu bölgesindeki yerleşiklerle kuracakları temaslar batıdaki savaşmış olan Çepnilerden farklı olarak uzlaşmaya dayanacaktır, bunun gerçek sebebi ne olmalıdır?

Trabzon'un doğusunda Osmanlı Türk hâkimiyeti tesis olduğundan savaş yapmak için bir sebep kalmamıştı. Bölgenin göçebe-çobanları kışları, yerleşiklerin yakın bölgelerinde geçirmekteydi. Her tarafı yoğun orman olan bu ortamda, kış kampı yapmak için köylerin yakın çevrelerini uygun bulmuşlardı.

XVI. ve XVII. yüzyıldaki yerleşik Hristiyan ve Müslümanlar yeni Türk göçer-çobanların bölgeye girmesine karşı gelmemişlerdir, çünkü onlarla ortak bir paydada buluşmuşlardır. Yeni göçebe-çoban sürüleri, beslenme kaynaklarını ve yün hammadde miktarını arttırmaktaydı.

Aynı dönemde, bazı askeri ve siyasi gelişmeler bölgeyi sarsacaktır (Akkoyunlu, İran ve Rus Kazaklarıyla yapılan savaşlar). İçeride de, özellikle Celali isyanıyla başlayan bir kriz gelişecektir. Türkler, Rumlar, Müslüman ve Hristiyanlar istikrarsız ortama maruz kalacaklar ve diğer köy ya da bölgelere gitmek amacıyla köylerini terk edeceklerdir. Buna karşılık, bu defa, başka bölgelerin halkları isyandan kaçarak Doğu Karadeniz dağlarına sığınacaklardır. Bu karışık dönemde, Osmanlı arşivleri, 100 yıl gibi uzun bir süre tutulmamıştır. İstikrarsızlık döneminde, nüfusun birden artmasının sebebi köylere yeni gelenlerin gidenlerden çok daha fazla olmasıdır. Bölgeye yeni gelenler için bölgenin coğrafi yapısının sığınma imkânı vermesi, nüfusu oldukça arttırmıştır.

İmparatorluğun bu çalkantılı döneminde göçebe-çobanların yerleşiklerden daha iyi bir ekonomik düzenleri vardır.

Göçer-çobanların hayvancılıktan elde ettikleri ekonomik bir sermayeleri varken, yerleşikler ise elerindeki sürüleri çeşitli baskılarla kaybetmişlerdir. Göçer-

çobanlar yerleşiklere her alanda yardım etme imkânına sahip yegâne kişiler olarak ellerinde belli bir güç bulundurmaktaydılar. Aynı zaman zarfında, yerleşik halkın büyük çoğunluğu Müslüman olmuştur (az saydaki Rum'un İslam dinine geçmesi ve yeni gelenlerin de zaten Müslüman olması).

Yukarıda söylediğim gibi, Doğu Karadeniz'in coğrafi koşulları, göçebe-çobanların, uzun soluklu tranzüman yapmalarına imkân vermemektedir. Uzun mesafeli tranzüman yapamamak yerleşikleşmeyi yarı-göçebe-çoban aşamasını atlayarak hızlandıracaktır. Nüfusun çoğunlukla Müslüman olması yarı-göçebe-çobanların bu defa daha güçlü bir şekilde toprağa bağlanmalarını sağlayacaktır. Halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması göçebe-çoban ve yerleşikler arasındaki evlilikleri de doğal olarak arttırmaktadır (göçebe-çobanların, dikkat çekici seviyede bir sermayeleri olduğunu unutmayalım). Göçebe-çoban bir Oba başkanı, yerleşikleştikten sonra, köyün seçkini olmak için tüm şanslara sahipti. Bu yeni yerleşiklerin torunları, 100 -150 yıl sonra bölgenin ağaları olacaklardır.

XVIII. YÜZYILA KADAR DURUM:

- **Kadırga yaylası:**

Yayla, XVIII. yüzyıl sonundan itibaren, yakın mesafe tranzüman yaygınlaştığında Kadırga adını almıştır. Böylece, Kadırga adının Fatih'in yaylada konaklamasıyla, inşaa edildiği düşünülen namazgâhın XV.-XVI. yüzyıldan kaldığının işareti olabileceğini varsayabiliriz. Kadırga yaylasında, fetih sırasında çarpışırken ölen Kadir Ağa isimli bir şahsiyetin mezarının yer alması değerlendirilmesi gereken bir olasılıktır. Türk göçebe-çobanlar, sürülerini otlatmak için çevrede yer alan Eskala yaylasını kullanmış oldukları halde, burası XVIII. yüzyıldan sonra tanınmış olmalıdır. Türk boyları, XVIII. yüzyılda yerleşikleştikten sonra yeni yaylalar bulup onlara yeni isimler verceklerdir.

- **Sultan Murat yaylası:**

Yayla XVIII. yüzyıldaki Sultan Murat'ın konaklamasından sonra bu ismi almış olmalıdır. Yöre sakinlerinin hafızasında, o tarihe kadar, sadece Sultan Murat dağı olarak yer almıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren, çevresindeki yaylalar gibi, Eğrisu da yeni ismiyle anılmaya başlanır. Çok az sayıdaki köyde Rumca konuşulduğundan, yaylalara, Türkçe ve Rumca isimler verilmiştir (örneğin, Kancilopotamo = Eğrisu).

Sultan Murat Hanına gelince; gerçekte varolmuş ise, bu ancak XVIII. yüzyıldan sonra olmuştur. Sultan Murat'ın tam anlamıyla bir yayla olarak kullanılmamış olması Sultan'ın konaklaması ve yöreye İslam âlimlerinin gelmesine bağlanmalıdır.

XVIII. yüzyıla kadar, bugünkü anlamda yaylacılık yapılmadığı için, köylüler henüz tranzümanlar da yapmamaktaydı ve bundan dolayı da yaylaların birçoğunun ismi bile henüz yoktu.

Göçebe-çobanlar, yaylara, çoğunlukla kendi geleneklerine uygun isimler vermişlerdi (Büyük Kayalı yayla, Sarıçiçekli yayla, şu ya da bu isimli ırmağın yaylası vs.). Örneğin, Köknar yakınındaki yaylada, her yerden çok turna toplanmaktaydı. Göçer-çobanlar burasını Turnalı yaylası olarak adlandırmışlardır. Göçer-çobanlar, Köknar köyünde yerleşikledikten sonra, Turnalı yaylası köyün ilk yaylası olacaktır. Köknar, halkı arasında Hristiyan olanların birçoğunun İslam dinini kabul ettiğı az sayıdaki köyden biridir. Yörede bu özellikteki köylerde, Karadeniz Rumcası yaşayagelmiştir.

- **Bu dönemdeki Yayla konut sorunu:**

XVIII. yüzyıldan önce, yaylalarda hiç bir yapı, ahır ve ağıl bulunmamaktaydı. Göçer-çobanlar ihtiyaçlarını hep çadır kurarak karşılamaktaydılar. Ancak, yerleşikleşmeyle, ilk önceleri yığma taş barınaklar yapmaya başladılar. Bu yapılaşma arayışının sebebi ne olabilirdi? Bir yerde belli bir zaman sabit yaşayan, yani her sene aynı yaylaya çıkan ve aynı tranzümanlar parkurunu yapan yaylacılar için, taşımak, kurmak ve sökmek gereken çadır yerine, yayla döneminde barınacakları kalıcı bir barınak yapmak işleri kolaylaştıracaktır. Yaylacı barınakları 1.960'lı yıllara kadar yer yer kullanılmıştır. Çadır ise özellikle büyük koyun sürüleriyle yapılan orta mesfeli tranzümanlarda kullanılmaya devam etmiştir.

- **Bu dönemdeki Köy konutu sorunu:**

Yarı-göçebe-çobanlar şu ya da bu köye yerleştikleri dönemde, en azından XX. yüzyıldan sonra gördüğümüz mimari tarzında konutun olmadığını anlamaktayız. XVIII. yüzyıla kadar, köy konutları Serander tipi olmalıdır. Öte yandan, nüfusun az olmasından dolayı mevcut olan köyler de

küçüktürler. Yarı-yerleşik Türk çobanlar köylerini akrabalık sistemine göre şekillendirmişlerdir; “Doğu Karadeniz köy”ü ismini verdiği günümüzdeki yerleşimin bir anlamda ön-projesini gerçekleştirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, XIX. yüzyıl civarında, Serander, yeni şeklini almış, yani alt katı duvarla çevrilerek ahıra dönüştürülmüştür. Köylerdeki camiler de çoğunlukla ahşap yapılarıdır ve cemaatin sosyal yaşam alanıdır.

XVIII. YÜZYILDAN SONRAKİ DURUM:

Yeni dönemle birlikte, göçebe-çoban veya yarı-göçebe-çoban yaşam tarzı tarihe karışmıştır. Yerleşikleşme süreci çok yakın bir geçmişte tamamlanmıştır. Artık bölge halkı nüfusunun çok büyük çoğunluğu Müslümandır. “Yakın mesafeli tranzümans” henüz bilinmemektedir. Yalnız büyük sürü sahipleri, orta mesafeli tranzümans yapmaktadır.

Asrın sonuna doğru veya XIX. yüzyıl başlarında bölgede çok derin bir değişim yaşanacaktır. Arka arkaya gelen Osmanlı savaş mağlubiyetleri, Karadeniz’i yabancı, özellikle Rus gemilerine açmaya mecbur etmiştir. Buna karşılık, Osmanlı Trabzon’u yeni durumdan kazançlı çıkacak bir ekonomik gelişim yaşayacaktır. Gelişen ticaretle beraber, yalnızca liman kentlerinde inşaa edilen hanlar, artık özellikle İpek Yolu’yla bağlantılı güzergâhlar boyunca iç kısımlarda tesis edilmiştir. Öte yandan, aynı dönemde bölge çiftçileriyle tanışmaya başlayan mısır da yörenin ekonomik gelişiminde payına düşeni ortaya koymuştur. Tüm bu yenilikler, sosyal yansımalarını çarpıcı bir demografiyle somutlaştırmıştır. Nüfus artışı, büyükbaş sayısını artırma yönünde zorlayıcı olmuştur. Köy otlakları yetmediğinden, koşullar hayvan yetiştiricilerini yeni otlaklar bulmak için yaylaya çıkmaya ve yeni yaylalar aramaya mecbur bırakmıştır.

Yaşananlar, “yakın mesafeli tranzümans”ın bölgenin tamamında yaygınlaşmasını doğurmuştur. Bu dönemde, güç sahibi ağalar devasa sürüleriyle yeni bir sosyolojik gerçekliklerdir. Merkezî yönetimin hiç bir etkisinin olmadığı iç bölgelerde güçlenen bu ağalar, kontrolü hiç olmadığı kadar sağlamışlardır. Gayri resmi kontrol ve hâkimiyetleri tranzümansın yayılmasını engellememiştir.

Tersine halkın sıkı şekilde kontrol altında tutulmasıyla sağladıkları etkin iç güvenlik bu yeni tip hayvancılık faaliyetinin yayılmasına el vermiştir.

- Bu dönemdeki yaylaların durumu:

- Konut:

Günümüzde de var olan geleneksel mimarideki konut tipi “yakın mesafeli tranzüman”ın yaygınlaşmasından itibaren şekillenmiştir. Bu değişim tüm yaylalarda yaşanmamıştır. Bazılarındaki konutlar 1.960’lı yıllara kadar aynı kalmıştır. Diğer yaylalarda ise köylerdeki konut benzeri, alt katı ahır olan ve üstü yaşam konutu şeklindeki yapılar görülmeye başlanmıştır. Bu dönüşüm bir çırpıda olmayıp, en az bir asır sürecektir. Aynı zamanda, marangozluk tekniklerinin gelişmesiyle köyün yapıları daha da kullanışlı hale getirilecektir. Hayvan ağılları ve samanlıkların sayısı artmıştır. Eski göçebe-çobanların tasarlamış olduğu “Karadeniz Köyü” modeli, bu dönemden itibaren, bakkal, lokanta, cami vs. olmaksızın yaylada yer alacaktır.

- Yayla şenliği:

Ritüel anlamında bir önceki dönemin devamı olmakla beraber, yakın mesafeli tranzüman yaygınlaştıktan sonra, göçer-çobanlar gibi, köy cemaatinin tamamının yaylacılık faaliyetine katıldığı, bir çeşit kutlama eğlencesidir.

- Horon:

Horon oyunu bu dönemde günümüzdeki şeklini almıştır. Horonun yeni oyun tarzı mısırın aynı dönemde bölgeye getirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Günümüzdeki horonun kaynağının Çepnilere dayanması iki açıdan mümkün gözükmemektedir: birincisi, yayla şenliklerinin, mısırın biçilmesi ve havalandırılmasıyla, ikincisi ise, Kadirga’daki Otçuların, mısırın biçilmesiyle irtibatlanmasıdır.

- Kadirga yaylası:

Bu dönemde, diğer yaylaların ortaya çıkmasıyla birlikte Kadirga yaylası giderek önem kazanmıştır. Coğrafi konumuyla sahip olduğu “merkezi” olma özelliği, çevresindeki tüm yaylalar adına büyük bir yayla şenliği gerçekleştirilmesiyle pekişmektedir.

Çepnilerin yaşadığı bölgeler ve Kadırğa bölgesinde her bir yayla için oba denildiğini hatırlayalım. Bu detay bilgisi önceden bahsettiğim akrabalık sisteminin temelinde yatan güçlü ağaların önceleri oba başkanları olduğu gerçeğini desteklemektedir. Kadırğa dağlarında yer alan Eskala yaylası ya da obası aynı dönemde, yaylacıların Kale dedikleri eski bir yapının kalıntıları çevresinde bulunmaktadır. Yaylanın işlevselliği açısından eski ya da yeni olmasının hiç bir önemi yoktur, çünkü “yakın mesafeli tranzüman” yetiştiriciliğine hizmet eden yaylaların tamamı bu dönemde ortaya çıkmıştır.

- Sultan Murat yaylası:

Bu yayla, yaylacılık yapılmadığı dönemlerdeki yapısıyla var olmaya devam etmektedir. Burası tarihte olduğu gibi, XX. yüzyılda da stratejik karakteriyle Osmanlı Rus savaşının çetin geçmesine sahne olmuştur. Rusların burayı almak için ısrarlı saldırılarına karşın bölge halkı bir başarı destanı yazarak düşmanı püskürtmüştür. T.C. Devleti, 1.916 savaşındaki kahramanlığı, yayla üzerine inşa ettiği şehitlikle ölümsüzleştirmiştir.

Yayla şenliği, Sultan Murat’ın tanınmışlığını arttıran özelliklerden biridir.

SON 30 YILKİ DURUM:

Bu dönemde iki çarpıcı yenilik bölgenin kaderinde belirleyici olmuştur: çay kültürünün yaygınlaşması ve büyük kentlere yapılan göçler. Gelişmeler, tranzümanlı hayvancılığın çok zayıflamasına sebep olmuştur. Yaylalar, sayıca tükenmekte olan birkaç sürünün otladığı boş otlaklar haline gelmiştir. Hayvancılıktan çok, insanların yaz mevsimini geçirdikleri bir “yaz dönemi köyü” olmuştur. 30 yıldır, ilk defa yayla üzerinde neredeyse bir köy yapılanmasını andıran cami, otel, restoran, satış noktaları, iletişim sistemi, yol vs.nin yer aldığı dikkat çekmektedir.

Ancak, yeni bir ekonomik kaynak yaratma ihtiyacı eski yayla şenliklerinin yeniden canlanmasına sebep olmaktadır. Modern şenlikler geçmiş zaman yayla şenliklerinden oldukça farklı kutlanmakta ve yerel bir yaz bayramı olmaktan çok gittikçe dışa dönük bir karakter kazanmaktadır. Çağdaş şenliklerde, Doğu Karadeniz kültürünün bazı temel özellikleri yer almaya devam etmektedir.

Kemençe ve tulum eşliğindeki horon oyunu buna verilebilecek güzel bir örnektir.

Kadırga ve Sultan Murat, yayla şenlikleri çerçevesinde, bölgenin yıldız yaylaları olarak doğal bir rekabet içindedirler. Yine de, Sultan Murat'ın ün kazanmasının yanında, çağdaş şenliklerde başı çeken yayla Kadırga'dır.

Yayla şenliği, bölgenin dışına ve dış ülkelere ihraç edilmektedir. Bu gelişme çok yeni olup Kadırga şenliklerinin etkisindendir.

Özetle, yayla şenliği kutlaması, yaylacılık geleneğinin bir sonucudur. Türk yaylacılık geleneği olmaksızın yayla şenliği olamazdı. Yayla şenliği ve yaylacılık, kökeni göçer-çoban yaşam tarzına dayanan köklü Türk gelenekleridir.

Araştırma, Xavier de Planhol'un: “yaylacılık, ancak Orta Asya'dan gelen göçebelerin Anadolu'ya getirdikleri bir gelenektir” deyişini doğrulamaktadır.

BİBLİOGRAFİ:

AKARPINAR B. « Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte Panayır-sergi-fuar-festivalin durumu ve Türkiye örneği, Millî Folklor », Hacatepe Üniversitesi, Cilt 8, dergi n° 64, Ankara, 2000.

ALKUMRU N. *Anılarla Laz Kültürü*, « la culture laze par la mémoire », Chi-viyazilari Yayınevi, Istanbul, 2002.

ASAN Ö. « Pontus kültürü », Belge Yayınları, Istanbul, 2000.

ARBOS P. « La vie pastorale dans les Alpes françaises », Armand Colin, Paris, 1922.

BERINDEI M. « Les Vénitiens en mer Noire, XVIe - XVIIe siècles », Cahiers du monde russe et soviétique, Vol. 30, n°3-4, Editions EHESS, Paris, 1989.

BLACHE J. « L'homme et la montagne ». Gallimard, Collection Géographie Humaine, Paris, 1942.

BONNET C. CABANEL P. BRUNEAU M. JARRASSÉ D. MEKDJIAN S. « Dieux-valises » Revue: Diasporas Histoire et sociétés, n° 12 Presses universitaires du Mirail, Toulouse, 2008.

BOSTAN H. « 15 - 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayatı », Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

BRAUND D. « La Géorgie dans l'antiquité », Pression de Clarendon, Oxford, 1994

BRÉHIER L. « Le monde byzantin: la civilisation byzantine », Albin Michel, Paris, 1970.

BRISEBARRE A.M. « Bergers des Cévennes. Histoire et ethnographie du monde pastoral et de la transhumance en Cévennes », Levraut, Paris, 1978.

BRISEBARRE A.M., 1998 « La fête du mouton. Un sacrifice musulman dans l'espace urbain », CNRS Editions, Paris, 1998.

BRISEBARRE A.M., AMEYE G. « Les bergers du voyage », Berger-Levrault, Le Temps de la Découverte, Paris, 1983.

BRISEBARRE A.M., FABRE P. et LEBAUDY G. « Regards sur le pastoralisme contemporain en France », Pastum hors-série, Association française de

pastoralisme (AFP), Maison de la transhumance et Cardère éditeur, Laudun, 2009.

BRUNEAU M. « Grecs Pontiques: diasporas, identités et territoires », CNRS, 1998

BRUNHES DELAMARRE M.-J. « La vie Agricole et Pastorale dans le Monde. Techniques et outils traditionnels », Meudon, 1999.

CANTALOUBE J. COLLIOT B. « Sur les pas des bergers. Estive et transhumance », Editions Ouest France, Rennes, 2002.

CHARRE J. « La forêt de la chaîne pontique orientale », Revue de géographie alpine, Vol. 62, n° 2, Grenoble, 1974.

CORBIER M. « La transhumance dans les pays de la Méditerranée antique », Presse universitaires, du Mirail, Toulouse, 2006.

COUSINÉRY ESPRIT M. « Voyage dans la Macédoine, recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de la région, Anatolie incluse » Imprimerie royale, Paris, 1828.

CUISENIER J. « Le rite, la fête et la cérémonie », INIST-CNRS, n° 70, Vandœuvre-lès-Nancy, 1998.

CUISENIER J. « Economie et Parenté, leurs affinités de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe », Mouton La Haye, Paris, 1975.

CUISENIER J. « Affinités entre système économique et système de parenté. La Turquie des villages d'aujourd'hui ». Etudes rurales, n° 22, 23 et 24, Laboratoire d'anthropologie sociale, Collège de France, Paris, 1966.

DAGET P. GODRON M. « Pastoralisme. Troupeaux, espaces et sociétés », Universités francophones, Hatier, Evreux, 1995.

DAN A. « La mer Noire et l'avènement de Rome », Revue Camenae, université Paris Sorbonne, Paris, 2007.

DE PLANHOL X. « Caractères généraux de la vie montagnarde dans le Proche-orient et dans l'Afrique du nord », Annales de géographie, Tome 71, n° 384, Grenoble, 1962.

DE PLANHOL X. « Vie pastorale caucasienne et vie pastorale anatolienne », Revue de géographie alpine, Tome 44, n°2, Grenoble, 1956.

DE TAPIA S. « Ulus et Yurt, Millet et Vatan : territoires nomades et migrations » dans l'ouvrage « La nation et le territoire », l'Harmattan, Paris, 1999.

DE TAPIA S. « Langue et territoire. La toponymie dans le domaine turc: quelques éléments de réflexion sur l'appropriation de l'espace ». Séminaire du laboratoire « Cultures et sociétés en Europe », université Marc Bloch, Strasbourg, 2005.

DOLFUS O. « L'espace géographique » Puf, Paris, 1970.

DUCLOS J-C. « La transhumance, modèle de complémentarité entre la montagne et la plaine », Revue: Histoire des Alpes, n°3 (Mobilité spatiale et frontières), Lucerne, 1998.

DUMAN M. « Kemecemin telle », Araştırmaları Merkezi, Trabzon, 2004.

DUMONT P. « Vivre dans l'Empire ottoman : sociabilité et relations intercommunautaires (XVIII^e et XXI^e) », l'Harmattan, Paris, 1997.

DUCLOS J.-C, MALLÉN M. « Transhumance et biodiversité: du passé au présent ». Revue de Géographie alpine, Grenoble, 1999.

EDMOND BOSWORTH C. « Encyclopédie de l'islam » G.P Maisonneuve et Larose SA, Paris, 1989.

EMIROGLU M. Bolu'da Yaylalar ve Yayalacılık, Ankara üniversitesi basımevi, Ankara, 1977.

GAMBA J-F. « La Russie méridionale et particulièrement dans les provinces du Caucase et au-delà », Paris, 1826.

GIRGEÇ N. « Zile Panayir üzerine halkbilimsel bir inceleme », Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008.

GOLOGLU M. « Anadolu'nun Milli Devleti Pontos », Goloğlu Yayınları, Ankara, 1973.

GÜRSEL ERSOY E. « Sosyo-kültürel değişim sürecinde Hemşin Yayalacılık », Hacetepe üniversitesi, Ankara, 1994.

FERRET C. « Une civilisation du cheval: les usages de l'équidé de la steppe à la taïga », Editions Belin, Paris, 2010.

FRODIN J. « Les formes de la vie pastorale en Turquie », Revue de géographie alpine, Vol. 34. N° 3, Grenoble, 1946

HERMANN M-T. « La Savoie traditionnelle », éditions La Fontaine de Siloé, Montmélian, 2005.

HILDEBERT I. « L'homme, le milieu et l'espace », Puf, Paris, 1978.

JUSSIAU R. PAROT J-C. et MONTMÉAS L. « L'élevage en France, 10000 ans d'histoire » Educagri Editions, Dijon, 1999.

KABADAYI M. « Doğu Karadeniz lehçeleri karşılaştırmalı sözlüğü -deneme-», Gelenek, Istanbul, 2002.

KEÇİŞ M. « Trabzon Rum imparatorluğu ve Türkler 1204 – 1404 », Thèse de doctorat, université d'Ankara, Ankara, 2009.

KÖSE O. « Trabzon'de Yaylalar ve Yayalacılık », Sakarya üniversitesi, 2001.

LAFONT P.Y, « Transhumance et estivage en Occident des origines aux enjeux actuels », chapitre de Mireille corbier: « La transhumance dans les pays de la méditerranée antique », Presses universitaires du Mirail, Toulouse, 2006.

LERIN F. « Pastoralisme méditerranéen: patrimoine culturel, paysager et développement durable », Options Méditerranéennes-Série A, séminaires Méditerranéens, n° 93, CIHAM, Montpellier, 2010.

LORDKIPANIDZE.D. O. MIKELADZE.K. T, « Le littoral oriental de la mer Noire (Colchide) durant la colonisation grecque, Dialogues d'histoire ancienne », Vol. 6, n° 12, UFC université, Besançon, 1980.

LUGINBÜHL M.Y. « Pastoralisme méditerranéen: patrimoine culturel et paysager et développement durable, chapitre intitulé: "Quelle dimension paysagère pour l'agropastoralisme" », UNESCO, 2010.

MEEKER M.E University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2002.

MORICEAU J.M. « L'élevage sous l'Ancien Régime (XVI^e - XVIII^e siècles) ». Editions Sedes, Paris, 1999.

ÖZCAN K. « Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri - Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri », Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.

ÖZTÜRK C. « Türk Tarihi ve Kültürü », Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006.

ÖZTÜRK Ö. « Karadeniz Ansiklopedik Sözlük », Heyamola, İstanbul, 2005.

SCHIP P. COULET. MUSSET D. PRÉVOST F. « Histoire et actualité de la transhumance en Provence », Revue: Les Alpes de Lumière n° 95-96, Edisud, Aix-en-Provence, 1986.

SEYİTDANLIOĞLU M. « Eski Türklerde Devlet-meclis "Toy" üzerine düşünceler », Hacatepe Üniversitesi, Cil.: 28, dergi n°: 45, Ankara, 2005.

SÜMER F. « Çepniler : Anadolu'daki Türk yerleşmesinde önemli rol oynayan bir Oğuz boyu », Türk Dünya araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

TOUMARKINE A. « Les Lazes en Turquie », Editions Isis, İstanbul, 1995.

TOUMARKINE A. et SIECA KOZLOWSKI E. « Géopolitique de la mer Noire », Editions Karthala, Collections Tropiques, Paris, 2000.

ZAMAN M. « Doğu Karadeniz kıyı dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık », Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010.
